TEISĖS MOKSLŲ BIBLIOTEKA
Nr. 2
Red. *A. Janulaitis*

TEISĖS ENCIKLOPEDIJOS

PASKAITOS.

Surašė
Petras Leonas
Vyt. Didž. Universiteto ordinarinis profesorius

Antra laida

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS 1931

Akc. „Varpo“ b-vės spaustuvė, Kaunas, Gedimino g. 38 Nr.

ĮŽANGOS ŽODIS

PIRMAI LAIDAI.

Svetimomis kalbomis teisės enciklopedijos kursai daugeliui studentų dėl įvairių priežasčių yra neprieinami: čia studentas kalbos nemoka, čia knygos labai brangios, čia jų visai nėra kur gauti. Studentija savam darbui daug kliūčių sutinka. Norėdamas tas kliūtis mažinti ir studentams patiekti priemonę, kuri palengvintų jiems reikalingų žinių įsigijimą, aš negaišuodamas spausdinu tą savo vadovėlį.

Jam sustatyti mano buvo naudotasi šiomis knygomis: Taranovskio — „Učebnik enciklopedii prava", Korkunovo — „Lekcii po obščej teorii prava", Petražickio — „Teorija prava i gosudarstva v sviazi z teorijej nravstvennosti", Trubeckio — „Lekcii po enciklopedii prava", Nevolino — „Enciklopedija pravoviedienija", H. Ahrens — „Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates", R. v. Stammler — „Lehrbuch der Rechtsphilosophie", R. v. Mohl — „Encyklopädie der Staatswissenschaften", Leon Duguit — „Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état", Leon Duguit — „Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon" Montesquieu — „De l'ésprit des lois", E. Jar — „Ogólna teorja prawa" ir kit.

Be šito mano vadovėlio patariu studentams stengtis studijuoti ir kitus spausdinius, nors vieną čion nurodytų.

Šio spausdinio kalbą ištaisė Prof. J. Jablonskis, kuriam čia tariu širdingą padėkos žodį. Tik terminą „nuosavybė" palikau, kaip įsigyvenusį mūsų įstatymuose, nepaklausęs prof. J. Jablonskio pakeisti jį „savybe". —

Prof. P. LEONAS.

PRATARTIS

ANTRAI LAIDAI.

Gavęs žinių, kad mano „Teisės enciklopedijos paskaitos" baigiama išparduoti, leidžiu spaudon tų paskaitų antrąją laidą. Šitoj laidoj aš pakeičiau sistemą taip, kaip kelinti metai esu pakeitęs ją skaitydamas universitete. Kai tenka kalbėti apie teisės pagrindinius klausimus, neišvengi nepalietęs visuomenės ir valstybės, o kai kalbi apie visuomenės ir valstybės pagrindinius klausimus, negali nepaliesti teisės. Vis dėlto manau, kad bus geresnė sistema, jei pirmiau aiškinti visuomenė ir jos tobuliausia forma — valstybė, tai yra ta aplinka, kurioje teisė yra kuriama. Skyrius apie visuomenę šioj laidoj yra papildytas; tą skyrių papildydamas, aš naudojausi veikalais: Ernesto Pinardo „La philosophie du droit", Gabrielio Tardo „Les lois de l'imitation", Emilio Durkheimo „La division du travail", Renė Wormso „Sociologie", Pitirimo Sorokino „Sistema sociologii" ir k. Šiaip gi knygos turinys beveik nepaliestas. Vengiau keisti jį tarp kito ko ir dėl to, kad branginu pirmos laidos kalbos ištaisymą, neužmirštamos atminties a. a. Jono Jablonskio padarytą.

Prof. P. LEONAS.

Kaune
1930. XII. 8 d.

I.

Įvedamieji nuostatai

1.

Kas yra teisės enciklopedija?

Mano paskaitų turinys mūsų universiteto statute įvardytas „teisės enciklopedija“. Tamstoms tikrai teko susitikti su terminais — „enciklopedija, enciklopedijos žodynas“. Prisiminus tokį šio žodžio vartojimą, gali atrodyti, kad mūsų paskaitų dalykas yra toks įvairių sąvokų rinkinys. Todėl pirmiausia reikia mums išsiaiškinti, kaip mes suprantame teisės enciklopediją, kas yra jos turinys, kuris mokslas yra tuo vardu apsprendžiamas.

Aiškiam, suprantamam atsakui duoti į šios vietos klausimą, mums reikia pradėti nuo kai kurių prirengiamųjų pasiaiškinimų.

Mokslu paprastai vadinamas visoks mokymas ir visoks žinių įgijimas: ir mokymas *abc,* t. y. rašyti ir skaityti, yra mokslas, ir aiškinimas, nuo ko pareina diena ir naktis, jų keitimasis, ilgumas ir trumpumas, — yra mokslas ir t. t. Tačiau tikra, siauresne prasme kalbant mokslu vadiname tą, kas aukštojoje mokykloje yra einama. Žmogaus protas, tirdamas pasaulio reiškinius[1] pastebėjimais ir protavimu, įgyja tų reiškinių supratimą. Surinkę žinias, kurios liečia ištisą reiškinių rūšį, arba vieną tam tikrą reiškinį, prieiname žinojimą arba mokėjimą. O sutraukę visas liečiančias vieną reiškinį žinias sistemon, arba suvedę sistemon žinias, kurios liečia tam tikrą reiškinių rūšį, — gauname mokslą. Taip suprastas mokslas skiriasi nuo palaidų, besistemiškų žinių. Atskiras kuris mokslas susidaro tuomet, kai jis išskirtas iš visos žinijos turto, kai nustatytos jo ribos, kai nustatytas metodas, kuriuo tas mokslas ieško žinių, siekia tiesos. Amžiais veikdamas, žmogaus protas plečia mokslą (žiniją), kuris veda žmones iš tamsybės urvų į šviesias vis tobūlesnio, vis pilnesnio žinojimo aukštybes. Mokslo objektas yra visuma. Ji labai įvairi, tad ir darbas jai pažinti, ir keliai, kurie veda į pažinimą, yra labai įvairūs. Gilioje senovėje, kada nedaug buvo sukaupta žinių, kada tik pra-

[1] Reiškiniais mes vadiname tiek medžiaginius daiktus, tiek atsitikimus ir įvykius.

sidėjęs buvo visumos pažinimas, — mokslininkai, pav. Aristotelis, buvo visų to laiko mokslų tyrinėtojai, — jie buvo visas to laiko žinias įgiję. Ilgainiui žinijos turtas vis daugėjo ir daugėjo; jau senai radosi reikalo specializuoti mokslą: vienas asmuo nepajėgia visą žiniją įgyti, nepajėgia įvairių rūšių reiškinius tyrinėti, kad ir daugiausia proto jėgų jis turėtų. —Mokslas pasiskirstė į dalis savo objektų rūšimis. Pradedamojoje mokykloje mokoma tokių dalykų, kurie yra reikalingi kiekvienam žmogui bet kuriam mokslui toliau tęsti. Aukštesniosiose mokyklose mokoma jau specialiau, bet daugiausia vis dar tokių dalykų, kurie būtinai reikalingi bendram žmogaus išsilavinimui; todėl tie dalykai dėstomi visokių rūšių aukštesnėse mokyklose, — bet jei kurie dalykai per mažai dėstomi (seminarijose matematika), tai universitetas reikalauja papildomai jų išmokti. Pagaliau, aukštoji mokykla jau visai specializuoja mokslus. Jos yra tie uždaviniai, kuriuos nurodė p. Rektorius[1] savo rektorato kalboje; tų uždavinių vyriausias yra suteikimas tam tikroje mokslo srityje įgytų tiesų, ir pirmiausia — supažindymas su metodais ir keliais, kuriais einama į tiesą.

Dar senovės mąstytojai davė pradžią mokslų klasifikacijai, paskirstymui; taip antai, Platonas, turėdamas galvoje proto gabumų įvairumą, skirstė mokslą į logiką, fiziką ir etiką, o turėdamas akivaizdoje tikslą, skyrė praktikos ir teorijos mokslus. Aristotelis prie šito antrojo Platono paskirstymo pridėjo dar poetinius mokslus, o praktinių mokslų pagrindan jis padėjo politiką. — Aš čion neliesiu visų mokslo klasifikacijų, priminsiu tik garsiąją pozitivizmo tėvo, Augusto Komto (Auguste Comte) mokslų klasifikaciją; jis klasifikacijos pagrindu ėmė tyrinėjamų reiškinių komplikacijos laipsnį ir suskirstė mokslo šakas tokia hierarchija: matematika, astronomija, fizika, chemija, biologija, sociologija. Comte'o nuomone, kiekviena šitų mokslų šaka yra būtinai reikalinga tolesnės šakos žinioms įgyti.

Bendrais ruožais imant, galime šiaip skirstyti mokslus: viena dalis yra gamtos mokslai, antroji dalis dar nėra įgijusi vieno kurio vardo: ji vadinama žmogaus sielos (dvasios) (Geisteswissenschaften), arba kultūros mokslais (Kulturwissenschaften). Bet šitos žymės neskiria griežtai antros dalies mokslų nuo pirmos; pav., psichologija dabar neapsieina be gam-

[1] Žiūr. Rektoriaus prof. Čepinskio kalbą 1923 m. 15 rugs.

tos mokslų, ypač fiziologijos, pagalbos; o kultūra apima ir materijos reiškinius, vadinasi, ir gamtos mokslus. — Kadangi visuose antrosios mokslų dalies — ūkio, bažnyčios, teisės, įpročių, valstybės ir t. t. reiškiniuose dalyvauja žmogus (homo), tai siūloma tos dalies mokslai humanitariniais vadinti. Iš jų išskiriami socialiniai, arba visuomenės, mokslai (Gesellschaftswissenschaften, Socialwissenschaften, Sciences sociales). Toliau, iš socialinių mokslų išskiriamas t e i s ė s m o k s l a s. Bet ir teisės mokslas dabar yra labai išsiplėtęs ir išsišakojęs.— Išsiaiškinti sau teisės enciklopedijos uždaviniams ir turiniui, reikia pasisakyti, kaip apskritai yra įgyjamas mokslas.

Mokslas yra gyvenimo (pasaulio) reiškinių (įvykių) tyrinėjimas ir pažinimas. Būdamas toks, mokslas eina dvejopu keliu, yra įgyjamas dvejopu metodu — dedukcijos ir indukcijos. Pirmuoju — dedukcijos metodu — einant, iš atitraukto (apriorinio), aplamo dėsnio protavimo keliu esti išvedamos atskiros sąvokos, kurios apima mažesnę reiškinių dalį, arba atskirus reiškinius (įvykius). Ryškus tokio žinių įgijimo metodas yra matematikos, pavyzdžiui geometrijos, metodas, kur mes, vaduodamies aksiomomis, teoremų teisingumą įrodome.

Indukcijos metodu einant, yra daroma priešingai: tyrinėjami atskiri reiškiniai, pastebimi jų elementai, jų žymės; elementai išskiriami tie, kurie yra bendri daugeliui reiškinių, ištisai jų eilei; iš tų bendrųjų elementų (žymių) nustatomas bendras dėsnis, kuris apsprendžia visus vienos rūšies reiškinius: pav., gyvulius ir negyvus daiktus, keturkojus gyvulius ir paukščius ir t. t.

Įvykiai įvyksta arba vienu metu, arba vienas įvykis eina po kito; tyrinėjant, aiškinamas jų santykis ir vienų įtakumas kitiems. Tuo būdu prieinamas įvykių išaiškinamasis įstatymas, kuriuo atskiri įvykiai eina.

Teisės mokslas dabar eina indukcijos metodu. Bet seniau buvo teorijų, kurios tvirtino, kad teisė esanti prigimta žmonėms ir kad ji galima pažinti apriorinių būdu, mąstymo keliu. Buvo manoma, kad mąstymas gali duoti tai, ko iš karto neduoda atskiri pastebėjimai, būtent bendras sąvokas. Vėliau buvo suprasta, jog ta prigimtoji teisė yra taip pat ne kieno kito iš šalies žmogui duota, bet jo paties nustatyta; o žmogus, kurdamas teisę, kad ir vadinamąją prigimtą, negali atsipalaiduoti nuo

gyvenimo įvykių; o jei ignoruoja gyvenimo atsitikimus, tai tik labiau klaidžioja jų pažinimo darbe.

Indukcijos (pozityvinio) metodo kūrėjas buvo pereitojo šimtmečio prancūzų filosofas Augustas Komtas. Nuo jo laikų šituo metodu daugiausia mokslininkų eina ir įvairios mokslo šakos ėmė dideliais žingsniais eiti pirmyn.

Indukcijos (pozityviniu) metodu einant, tyrinėjant atskirus atsitikimus, įvyksta didelė mokslo specializacija. Tai atsitiko ir teisės mokslo srityje.

Teisės mokslo įvairumo yra dvi svarbiausios priežastys: 1) įvairumas gyvenimo santykių, kuriuos normuoja teisė ir 2) įvairumas pažiūrų, kurios esti taikomos, teisę tyrinėjant. Taigi, santykių esti tarp atskirų asmenų; juos normuoja civilinė teisė su įvairiomis savo šakomis (pirklybos teisė, vekselio teisė ir kt.); santykių esti tarp valstybės ir atskirų asmenų, juos normuoja valstybinė teisė su įvairiomis savo šakomis (administracijos, finansų ir kt.); pagaliau santykių esti tarp atskirų valstybių, juos normuoja tarpvalstybinė (tarptautinė) teisė. Dėl pažiūrų, arba tikslų įvairumo čion tiek pažymėsime: teisė tyrinėjama jos turiniui, sistemai ir tt. išaiškinti, toks bus dogmatiškas teisės mokslas; teisė tyrinėjama sužinoti, kuomet ir kaip ta, arba kita norma yra atsiradusi, kaip ji keitėsi, kodėl ji taip keitėsi ir tt.; toks bus istoriškas teisės tyrinėjimas; dar teisė tyrinėjama jos negerumams išaiškinti, nustatyti, kas ir kaip joje taisytina; toks bus politiškas teisės tyrinėjimas.

Kiek seniau, ir indukcijos metodu teisės mokslui beeinant, nebuvo tokio didelio jo paskirstymo įvairiomis šakomis, kaip kad dabar yra; tas pats mokslininkas dirbo ir civilinės ir kriminalinės arba kitos kurios teisės srityje; pav., pereitojo šimtmečio teisininkas garsusis Bliunčli buvo ir civilistas, ir tarptautininkas ir valstybininkas.

Dabar teisės mokslo specializacija labai didelė. Bet specialistas dažnai daros perdidelis vienašalis, siauražiūris. Žmogus yra linkęs visa sužinoti, viską apibendrinti — viena kuria mintim, vienu kuriuo dėsniu daug dalykų apspręsti.

Norėjimas visa žinoti, įgyti visokių žinių yra vadinamas enciklopedizmu; o mokslas, kuris galina žmogų įgyti apibendrintas žinias, vadinasi enciklopedija. Enciklopedija yra graikų žodis, — e n k i k l o s p a i d e i a, — jis reiškė ciklą (apim-

tį) tų žinių, kurias privalė įsigyti graikas, kad galėtų kaip reikiant išauklėtas vadintis.

Dabar enciklopedija dvejopai yra suprantama: arba ji yra įvairių žinių, tarp savęs nesurištų rinkinys, — toki bus enciklopedijos žodynai; arba ji yra įvairių žinių bendrais dėsniais apibūdinimas.

Tuos bendruosius surasti dėsnius stengiasi mokslininkai, kurie atskirų mokslo šakų esmę, dvasią aiškina, patiria kiekvienos mokslo šakos pagrindinius dėsnius, aiškina jų savitarpio santykius ir iš pagrindinių atskirų šakų dėsnių išveda bendrus pagrindinius dėsnius, — laikydamiesi indukcijos metodo.

Kas čia pasakyta, ypač pritaikoma teisės mokslui. Kituose moksluose ir indukcijos metodu eidami galime įgyti bendrų pastebėjimų, pav., žiūrėdami į dangaus skliautą arba į saulę, žmogaus kūną. Teisės srityse mes pastebime tik atskirus įvykius; ir paskum vien sintezės keliu prieiname bendrą juridinės tvarkos sąvoką, prieiname teisės, atskiro visuomenės gyvenimo faktoriaus, sąvoką.

Juo labiau lavėja visuomenė — juo labiau plečiasi, tobulėja ir darosi painesnis jos gyvenimas; juo labiau įvairuoja ir daugėja interesai — juo daugėja ir įvairuoja santykiai tiems interesams aprūpinti. Taigi daugėja ir įvairuoja santykių rūšys, specialėja ir jų tyrinėjimas.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad teisės enciklopedija gali būti atskirų teisės šakų kaleidoskopas, konspektas; taip dabar kai kurie teisininkai ir supranta jos turinį; todėl ji esti vadinama „Teisės mokslo įvadu“ (vvedenije v učenije o pravie, Einführung in die Rechtswissenschaft). Šitos pažiūros šalininkai išranda, kad reikia supažindyti pradedančius teisės mokslą su įvairiais teisės terminais, su įvairiomis teisės šakomis, jų turiniu ir tt. Tokios rūšies disciplina, mano nuomone, būtų visai nereikalinga ir tik laiką gaišintų. Visa tai kur kas geriau pasiekiama, studijuojant atskiras teisės šakas.

Arba teisės encklopedija reiškia pagrindinių teisės mokslo dėsnių dėstymą. Šita pažiūra teisės enciklopedijos objektas yra bendras teisės mokslas, — atradimas tų pagrindinių teisės mokslo idėjų, kurios yra bendros visoms juridinėms disciplinoms. Bendran teisės mokslan įeina: teisės sąvokos nustatymas, teisės ir dorovės santykio išaiškinimas, teisės kūrimo būdai, teisės skirstymas atskiromis rūšimis, teisės įsakymų vyk-

dymo išaiškinimas, tyrinėjimas teisės istorinio augimo būdų, teisės tyrinėjimo metodų pažinimas ir kiti bendri teisės klausimai. Taip aš suprantu mano teisės enciklopedijos paskaitų turinį. To dar maža. Teisė sujungta su valstybe, kurioje ji auga; valstybės organizacija iš antros pusės, taip pat gauna teisės formas. Todėl prie bendro teisės mokslo enciklopedijon įeina, mano nuomone, ir bendras valstybės teisės mokslas, kuris apima valstybės gyvenimo sudėtį, valstybinės valdžios funkcijų ir jos organų išaiškinimą, valstybių skirstymą (klasifikaciją) ir teisės santykį su valstybe. Bendros sąvokos ir idėjos, kurias suteiks tokio turinio teisės enciklopedija, galina orientuotis didelėje medžiagos masėje, kurią suteikia atskiros teisės disciplinos. Teisybė, tūlas atskiros teisės šakos lektorius apsprendžia kai kuriuos bendrus klausimus, kuriuos aš ką tik nurodžiau; taip daro kai kurie lektoriai del to, kad bendri teisės klausimai teisininkų nevienodai nušviečiami, ir tūlas lektorius nori juos savaip nušviesti. Ta aplinkybė, kad kai kurie lektoriai atskirose teisės šakose liečia kuriuos-ne-kuriuos bendrus teisės klausimus, negali pateisinti to, kad tūlas gali teisės enciklopediją nereikalingu dalyku laikyti: minčių įvairumas tik padeda giliau ir tikriau suvokti tą ar kitą teisės dėsnį.

Kartais teisės enciklopedija laikoma priešingu teisės filosofijai dalyku. Šitoji gali būti dvejopai suprantama: 1) arba teisės filosofija kuria metafizinį teisės mokslą, 2) arba jos turinys yra mokslo įgijimo teorija, kitaip vadinama gnoseologija.

Teisės filosofija šita antrąja prasme (gnoseologija) bus ne juridinis mokslas, bet bendros filosofijos, bendros mokslo įgijimo teorijos dalis. O pirmąja prasme, būtent metafizinio mokslo prasme, ji man rodosi negalima dėl to, kad dabar teisės mokslas eina pozityviniu tyrinėjimo (empirikos) metodu. Tuo būdu, supratus teisės enciklopedijos turinį taip, kaip aš jį suprantu, būtent, kaip bendrą teisės mokslą, nėra reikalo dar skirti nuo jos teisės filosofija. Taip suprantant teisės enciklopedijos turinį, reiktų jį vadinti „bendrąja teisės teorija“. Tą vardą duoda savo paskaitų kursams ir kai kurie mokslininkai, pav., Korkunov'as („Lekcii po obščej teorii prava“) ir kt.

Tikriau suprasti teisės enciklopedijos uždaviniui, žvilgterėkime į jos istoriją.

2.

Teisės enciklopedijos istorija.

Europos kultūros srityje moksliškas teisės pažinimas turi pradžią Romos jurisprudencijoje. Romėnai beveik vieną civilinę teisę tekūrė, bet ir ji buvo tokia plati, jog jai visa apimti prireikė bendros jos mokslo įžangos. Tai buvo vadinamosios Institutiones, pavyzdžiui Gajaus, II amž. Kr. G. juristo. Jos pateko ir į Corpus juris civilis, į Justiniano įstatymų santrauką. Institutiones yra lyg teisės enciklopedija.

Kaip žinome iš bendrosios istorijos, užėjus barbarams Romos teisė apmirė. Ir tik nuo XI amž. vėl pradedama susipažinti su Romos teise: skaitoma Corpus juris civilis, stengiamasi jis suprasti, rašomi to kodekso normų paaiškinimai pačiame tekste tarp eilučių ir lapų paraštėse. Tie paiškinimai buvo vadinami „glossae“ nuo to vardo ir juristai, tą darbą dirbę, yra vadinami g l o s s a t o r i a i s. Iki XIII amž. glossų prisirinko labai daug, taigi nenuostabu, kad jų tarpe atsirado prieštararavimų. Prireikė tie prieštaravimai aiškinti, lyginti, reikėjo surasti bendroji pažiūra, kuria buvo laikoma glossatorių daugumos pažiūra į tam tikrą romėnų teisės dalyką (Communis opinio doctorum). Teisininkai, kurie šitą glossatorių darbą tęsė, aiškindami ir pačias glossas ir taikydami jas gyvenimui, gavo k o m m e n t a t o r i ų vardą. Kommentatoriai veikė ligi XVI amž. Jie ne tik aiškino ir derino glossas, bet ir gyvenimui taikė teisę. Vėliau, ėmus kitaip romėnų teisę tyrinėti, nurodytasis glossatorių ir kommentatorių tyrinėjimas gavo „mos docendi italicus“ vardą. Ir glossatoriai ir kommentatoriai aiškino tik civilinę teisę, tai ir nebuvo reikalo kurti bendras teisės mokslas.

Tik pradėjus teisei specialėti, tuoj prireikė specialiniai mokslai apibendrinti.

Specialėti teisė prasidėjo tuomet, kai atsirado įvairių teisės kūrėjų ir kai teisės objektai tapo įvairesni. Dar viduramžyje mes randame jau naujos rūšies, palygindami su Romėnų, trejopą teisę: kanonų, feodalinę ir kriminalinę. — Katalikų bažnyčia kūrė savo teisę, kurioj buvo daug Romos teisės normų, bet buvo ir specialių bažnyčios valdžios liepimų. Ją tyrinėjo tam tikri mokslininkai, kurie vadinosi kanonistai. XII amž. pusėje Bolonijos Gratianus surinko visus bažnyčios įstatymus

vienan rinkinin vardu: „Decretum, seu Concordia discordantium canonum“. Po to ir juristai ėmėsi tyrinėti kanonų teisę. — Abi teisės, ir civilinė ir kanonų, buvo dėstomos universitetuose; todėl mokslininkai, baigdami universiteto teisės mokslus, gaudavo vardą „doctor utriusque juris, civilis et canonici“. — Žemės valdymas viduramžyje buvo visai kitoks, nekaip Romos teisėje numatytas, kur žinoma buvo tik absoliučios nuosavybės teisė. Viduramžyje žemės nuosavybės teisė priklausė feodalui, valdymas — kitam asmeniui (vassalui). Toji teisė labiausiai buvo kuriame Lombardijoje; čion XII amž. papročio teisė buvo net surašyta į rinkinį vardu „Lex Lombardia“. Šitas įstatymas buvo komentuojamas ir tuo būdu susidarė „jus feodale“. Kriminalinė teisė pradėjo būti specialiai tyrinėjama XIII amž., bet universitetuose ji pradėta dėstyti, tik nuo XVI amž. Kaip matome, teisės įvairumo jau buvo, bet teorijos, apibendrinančios tuos įvairumus viena sąvoka, dar nebuvo; viduramžio žmogaus siela ir protas dar nebuvo ligi to išaugę, kad pajėgtų duoti tokią bendrą sąvoką.

Tuomet viešpatavo dogmatizmas, kuris stengėsi pažinti teisę, duotą iš šalies, ne kurti ją; laikė tiesa tai, kas yra, ją aiškino sau ir jai taikė visus gyvenimo įvykius.

Tik nuo XVI amž. prasideda vadinamasis atgimimas; tai senovės kultūros atgaivinimas, idant galima būtų toliau plėsti kultūrą. Pirmiau buvo tik vergiškai senovės daviniai savinamiesi ir sekami; dabar, nuo XVI amž., pradėjo sąmoningai tirti senovę visose kultūros šakose, tarp kito ko ir teisės srityje; buvo tyrinėjama, kaip ir kuomet kūrėsi teisė, kaip ji keitėsi, kuriomis sąlygomis ir t.t. Pirmiausia prancūzų teisininkai[1] metė glossų praktiką ir ėmėsi tyrinėti originalinę Romos teisę ką tik nurodytu būdu. Prancūzų mokslininkų romėnų teisės tyrinėjimo būdas gavo vardą „mos docendi gallicus“. Tuo pat laiku (apie XVI amž.) išnyko feodalinė teisė, kadangi buvo susikūrusios jau didelės, stiprios valstybės, kurios laidavo tautos nepriklausomybę ir tuo būdu įgalino ūkį ir kultūrą plėstis. Stiprios valstybės susikūrimas savaime atkreipė teisininkų dėmesį į valstybinę teisę: ji buvo imta tyrinėti. Atpasakotieji gyvenimo įvykiai kaip tik geru buvo akstinu bendroms teisės sąvokoms kurti. Ilgainiui, XVII amžiuje, prieš dogmatizmą susidarė naują filosofijos minties linkmė — racionalizmas. Šito-

[1] Pirmieji Kujacius ir Donellus.

ji teorija skelbė protą esant vieninteliu tiesos pažinimo šaltiniu ir įrankiu. Atmetamas šalin tikrumas gautų iš šalies tiesų ir jų autoritetas. Vien tik žmogaus protas skelbiamas pažinimo įrankiu ir šaltiniu: jame atsispindįs objektingas protas, kuris yra pasaulio pagrinde. Reikią tik jis išaiškinti ir būsianti atrasta tiesa. Reikią tik eiti nuo aksiomų tikru keliu. Gamtos mokslų srityje šitas metodas yra davęs gerų vaisių: dėl jo mes turime Koperniko, Keplerio, Galilejo, Niutono išradimus.

Racionalizmas ir teisės mokslą perdirbo. Iki to laiko įvairiose šalyse buvo įvairūs įstatymai, įvairi teisė. Racionalistų supratimu, tat liudija veikiamosios teisės netikrumą. Tikruosius įstatymus gali kurti tik protas, eidamas dedukcijos keliu iš aksiomų. O kas teisės srityje tos aksiomos? Aksioma, kaip žinome yra paprasta, nedalijama sąvoka. Visuomenėje paprasčiausias elementas yra žmogus. Reikia rasti pagrindinės žmogaus prigimties ypatybės; nustačius jas protavimu, galima kurti visa tikros teisės sistema. Tat yra prigimtinė teisė. Prigimtinės teisės mokslas, kurio kūrėju buvo Olandijos juristas Hugo Grotius, ir kurio teorijos tolesni plėtėjai buvo Thomasius, Hobbes ir kt., kritikavo esamąją teisę ir rodė kelią jai pataisyti.

Racionalizmas davė pradžią tarptautinei teisei: valstybėje teisę kuria jos valdžia, o tarp valstybių nėra kas ją kuria tokia prasme, kad ji būtų privaloma valstybėms, kaip privaloma yra piliečiams valstybinė teisė; bet kadangi teisė yra proto kuriama, tai ji gali būti kuriama ir tarpvalstybiniams santykiams normuoti. Matome, kad Hugo Grotius, kurio pažiūra čia atpasakota, buvo pirmas tarptautinės teisės kūrėjas. Taip pat matome, kad racionalizmas yra davęs bendrą teisės sąvoką. Vadinasi, žmogaus proto jėgos jau išaugo iki tokio laipsnio, kad galėjo sukurti tokią atitrauktą teisės sąvoką. — Atsinaujinus teisės mokslui veikiai buvo parašyta ir teisės enciklopedija: 1638 m. Hunius išleido savo „Encyklopaedia juris universi". Bet prigimtinės teisės teorija paskiau suniekėjo, nustojo kritikos pobūdžio, tik mechaniškai dalijo teisę į tam tikras schemas. Kadangi prigimtinės teisės iš tikro nėra, tad prigimtinės teisės teorija iškreipė mokslą iš tikros vagos. Įsigalėjus prigimtinės teisės teorijai neapmirė tačiau ir istoriškai empirinis teisės mokslas. Prigimtinės teisės mokslas skelbė esančias apriorines idėjas ir iš jų dekucijos metodu vedė prigimtosios, arba protingosios teisės dėsnius (Naturrecht, Vernunftrecht), o

antroji teorija (istoriškai empirinė) ėmė veikiamąją teisę, aiškino ją istorijos atžvilgiu ir indukcijos keliu stengėsi išvesti iš jos pagrindinius teisės dėsnius. Šita antroji teorija, mažai dar teišplėsta, buvo kurį laiką greta su prigimtinės teisės teorija. — 1802 m. filosofas Šellingas perskaitė eilę lekcijų: „Apie akademiško tyrinėjimo metodą“ (Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums). Šellingas skelbė, kad pasaulio santvarka yra organinis vienetas, kurio visos dalys esančios surištos ir nuo viena-kitos pareinančios. Tas pasaulio vienumas paremtas tuo, kad jo pagrinde guli objektingas protas. Pasaulio vienumas turi būti vienodai suprantamas. Visos mūsų žinios negali būti išsklaidytos, jos turi būti apibendrintos; jos turi padaryti vieną mokslo organizmą; tarp mokslo dalių turi būti atrastas sąryšis, kuris jas jungia į vieną organizmą; to sąryšio atradimas yra enciklopedijos uždavinys. Taigi, einant šia teorija, teisės enciklopedija turi sudaryti bendrą mokslą, apibendrinti prigimtinės ir veikiamosios teisės sritis. Šellingo idėjinė filosofija padėjo tai įvykdyti; idealizmas yra filosofijos minties linkmė, kuri pripažįsta metafizišką (už pastebimųjų įvykių ribų) idėjų buvimą, o pasaulio ūgyje — tų idėjų įvykdymą; prigimtinė teisė yra pirmas veikiamosios teisės paveikslas, o veikiamoji teisė — mėginimai įvykdyti prigimtinę teisę.

XIX amž. pradžioje pasikeitė istoriškas teisės supratimas. Pirmiau nebuvo sistematingos istorinės teisės teorijos; greta su viešpataujančia prigimtinės teisės teorija buvo, kaip sakėme, ir istorinės pažiūros į teisę mokslininkų, bet šitoji pažiūra nebuvo į sistemą sutraukta. Teisės moksle teorijos, vadinamos istorine teisės teorija, kūrėjai yra Savigny ir Puchta, kurie veikė beveik vienu laiku su Šellingu. Juodu atmetė prigimtinės teisės teoriją. Juodu tvirtino, kad teisė gemanti ir auganti taip, kaip kalba arba įpročiai, nejučiomis, kad ji glūdinti tautos sieloje ir savaime apsireiškianti. Tokiai istorinei teisės sąvokai įsigalėjus, buvo išleista visa eilė knygų, teisės enciklopedijų vardu: Friedländer, Ahrens, Warnkönig ir kt. Jose duodama metafizinė teisės idėja ir parodomas jos vykdymas esamoje teisėje. Kadangi metafizinė teisės idėja yra absoliutinė, tinkama visiems ir visur, tai ją turinti visa žmonija, todėl ji galinti būti pažinta, tik pažinus visos žmonijos teisės istoriją. Kai kuriose šito periodo teisės enciklopedijose kaip tik buvo išdėstyta viso pasaulio teisės istorija. Tarp 1840—1850 metų Vokie-

tijoje teisės enciklopedija vešėjo; jos labai daug buvo išleista vadovėlių.

Tais pat laikais, kaip jau buvo kalbėta, idealistiška filosofijos linkmė neteko savo tikrumo; įsigyveno pozityvinė filosofijos linkmė, Augusto Konto pozityvinė filosofija. Idealizmas, apriorišKas mokslas, buvo labai vaisingas matematikos srityje, bet visuomenės įvykių tyrinėjime jis nedavė tokių gausių vaisių, nes čia nėra aksiomų, tvirto pamato tolesnėms išvadoms. Atskirų pastabų, atskirų įvykių mokslininkai buvo daug surinkę. Stigo vadovo, kuris įgalintų juos nušviesti bendra šviesa, bendra mintim. Be to, buvo ir tokių įvykių, kurie aiškiai rodė apriorišKų idėjų netikrumą. Didžiausias tos rūšies įvykis yra pereitojo šimtmečio 40-tais metais iškilęs aikštėn vadinamasis socialis klausimas. Didžiosios Prancūzų Revoliucijos laikais viešpatavusi apriorišKoji prigimtinės teisės teorija paskelbė asmens politinę laisvę, tą prigimtąją jo teisę absoliučia žmogaus laimingo būvio garantija. O kelioms dešimtims metų praslinkus aiškiai pasirodė, kad tai netiesa, kad didžioji žmonių dalis, neturtingieji, formaliai tėra laisva, o iš tikrųjų ji nelaisva. bet kenčia turtingųjų jungą, yra jų visiškai išnaudojama.

Naujos teisybės ieškojimo takus parodė Augustas Kontas savo kūrinyje „Cours de Philosophie positive“, išleistame 1830—1842 metais.

Pozityvus yra teigiamas, priešingas neigiamam, atsakas. Kita to prasmė — realus, apčiuopiamas, konkretus, priešingas neapčiuopiamam, nerealiam, atitrauktam. Moksle pozityva yra vadinama tokia linkmė (srovė), kuri nepasitenkina vien protavimu, bet ieško pagrindo savo protavimo rezultatams. Jos svarbumas yra tas, kad ji nurodė pažinimo o b j e k t u s, t i k s l ą, kuris siekiamas minties darbo srityje, ir k e l i u s, kuriais tas tikslas pasiekiamas. Pažinimo objektu gali būti tik tai, kas objektingai, realiai esti; taigi pažinimo objektai yra įvykiai, ne idėjos. Įvykiai esti greta vienas kito ir po vienas kito; taigi tarp jų yra santykių. Tų santykių vienodumą mes vadiname įvykių (atsitikimų) dėsniu: kai atsitikimai esti greta vienas kito, turime statistikos dėsnį, kai jie seka po vienas kito, turime dinamikos dėsnį. Įvykių dėsningumo átradimas yra pažinimo tikslas. Pažinimo keliai, metodai yra stebėjimas ir protavimas (samprotavimas). Antrasis, protavimo metodas, vartojamas patikrinti pirmojo rezultatų tikrumui.

Teisės Enciklopedijos paskaitos.

Painiausias pažinimo objektas yra visuomenės įvykiai. Jų pagrinde yra biologijos įvykiai; šitų didžioji žymė yra ta, kad atskiras organizmas visuomet prisitaiko prie išorinių jo gyvenimo aplinkybių, kuriose yra fizikos ir chemijos reiškinių. Tinkamai pažinti visuomenės atsitikimams, reikia pažinti fizikos ir chemijos reiškinių dėsniai. Be to, visuomenės įvykiuose dar glūdi ankstybesnių atsitikimų įtaka, tariant tautos kultūros turtų įtaka. Kultūra renka visuomenės gyvenimo įvykių rezultatus ir perduoda juos tolesnėms kartoms. Visuomenės kultūros įvykiai reikia stebėti ir tyrinėti ne tik tai, kaip jie vienu laiku įvyksta, bet ir kaip jie istorijoje, po vienas kito, eina, kaip jie keičiasi. — Tyrinėdami įvairių grupių žmonių draugės gyvenimo tobūlėjimą, mes stebime, kad įvykiai turi savitarpio sąryšio, kad jų pasikeitime yra vienodumo, kad jie yra vieni kitų priežastis. Tokiu būdu išaiškinama, kad visuomenės įvykiai eina evoliucijos keliu, ir nustatomi visuomenės įvykių evoliucijos dėsniai. Tos išvados reikia paskiau patikrint dedukcijos metodu. Jeigu, dedukcijos pagalba patikrinant, išvada pasirodys tikra, tada ji tampa mokslo tiesa. O koks gi pagrindas dedukcijai visuomenės įvykių srityje?

Augustas Kontas paėmė jį taip pat iš indukcijos davinių, gautų tyrinėjant mažiau supainiotus įvykius; būtent, visuomenės įvykių dėsniams patikrinti, Konto nuomone, reikia imti biologijos daviniai, žinios apie atskiro žmogaus pagrindines ypatybes. Vėliau buvo išaiškintas šitos pažiūros klaidingumas; ir asmens ypatybės tyrinėjimas yra taip pat stebėjimų metodu daromas, ne apriorišk ai įgyjamas. Tuo būdu visuomenės įvykiams tyrinėti vienintelis tikras kelias yra pastebėjimai; šitas metodas veda prie gausių mokslo vaisių, nes juo išaiškinami įvykių dėsniai ir įgalinami numatyti būsimus visuomenės įvykius. Pozityviškas visuomenės įvykių tyrinėjimas išaiškino socialio klausimo priežastis, kurios glūdi ūkio reiškinių srityje. Buvo išaiškinta, kad metafiziškos teisės idėjos, kurias idealistiškoji teorija laikė neginčijama, objektyvine, visuomet esančia teise, yra tik dedukcijos išvada iš visuomenės gyvenimo sąlygų, kurios savo ruožtu buvo laikomos pastoviomis, nors jos iš tikrųjų nuolat keičiasi.

Pozityvinės teorijos atžvilgiu teisės mokslas yra visuomenės įvykių mokslo dalis, kitaip sakant, sociologijos dalis.

Jis tyrinėja tam tikros rūšies įvykius, bet sąryšy su kitų rūšių įvykiais: ūkio, tikybos, dorovės, politikos. Teisės mokslo objektas yra veikiamoji teisė ir racionalinės teisės idėjos. Šitoks mokslas reikia skirti nuo veikiamosios teisės tyrinėjimo vien jam taikyti bėgamojo gyvenimo reikalams, — nuo dogmatiško teisės tyrinėjimo. Iš pozityvinės srovės enciklopedistų priminsiu kelis: *A. Merkel*—Juristische Encyklopädie, *M. Ratkowsky* — Encyklopädie der Rechts - und Staatswissenschaften, *J. Kohler* — Einführung in die Rechtswissenschaft. Pirmiausia nurodau vokiečių autorius dėl to, kad teisės enciklopedija labiausiai išaugo Vokietijoje. Pastaruoju laiku, vokiečių teisininkai daugiausia dirba, tyrinėdami savo naująjį civilinės teisės kodeksą, kuris įvestas gyveniman 1900—V—1 d. ir kuris trumpai vadinamas B. G. B. (Bürgerliches Gesetzbuch); todėl teisės enciklopedijos turinys ten pasikeitė, ji dabar dažniausiai dėstoma kaip teisės įvairių šakų konspektas; todėl ir jos vardas dabar kitoks, — būtent toks, kaip aukščiau nurodytas Kohlerio knygos. Rusų teisės literatūroje yra gerų teisės enciklopedijos vadovėlių, daugiausia vis pozityvinės srovės: *Korkunov* — lekcii po obščej teorii prava, *Taranovskij* — Učebnik enciklopedii prava, *Šeršenevič* — Obščaja teorija prava, *Petražicki*— Teorija prava i gosudarstva v sviazi s teorijei nravstvennosti, *Trubeckoj* — lekcii po enciklopedii prava (idealistinės srovės) ir kt. — Prancūzijos universitetuose teisės enciklopedija retai tebuvo dėstoma, todėl maža yra ir vadovėlių prancūzų parašytų; galiu nurodyti šiuos: *Eschbach*—l'introduction générale à l'étude du droit ir *Louis Bridel* — Encyklopédie juridique; lenkų kalba — *E. Jar* „Ogólna teorja prawa".

Iš minėtųjų autorių visai skyrium stovi Petražickis, jis laikosi pozityvinės teisės teorijos, bet išeina iš kito pagrindo, nekaip kad iki šiol teorininkų buvo išeinama. Pozityvinė teisės teorija tyrinėja teisės įvykius, kaip socialio gyvenimo įvykius; Petražickis tyrinėja juos pirmiausia psichologijos atžvilgiu, kaip individualinės žmogaus dvasios įvykius, pergyvenimus,—apie Petražickio teisės teoriją kalbėsime skyrium. Dabar tik pažymėsime, kad negalima aiškinti teisės įvykius vien individualinės psichikos dėsniais dėl to, kad paties individo psichika pareina nuo išorinių sąlygų, kurių tarpe žymią reikšmę turi socialinio gyvenimo sąlygos.

3.

Teisės tyrinėjimo metodai.

Pirmesnėse savo paskaitose aš buvau jau pasakęs, kad teisės tyrinėjimas eina indukcijos metodu, kitaip sakant atskirų įvykių stebėjimo keliu. Bet tas klausimas buvo keliais sakiniais tepaliestas. Dabar mums tenka arčiau susipažinti su tuo dalyku.

Tyrinėjimas, stebint gamtos reiškinius, gali būti dvejopu būdu atliekamas:

1) reiškinys stebimas toks, koks jis yra gamtoje, arba 2) tyrinėjimas atliekamas bandymo, tyrimo būdu, pašalinant iš stebėjimo ribų kitus reiškinio veiksnius ir paliekant tik vieną veiksnį veikti.

Šitas antrasis tyrinėjimo būdas — tyrimas, negali būti taikomas tyrinėjant visuomenės reiškinius, taigi ir teisės reiškinius. Reikia pažymėti, kad tyrimas labai palengvina reiškinių pažinimą, palengvina tyrinėtojui sužinoti, kuri yra reiškinio priežastis. Visuomenės reiškiniams tyrinėti, jiems pažinti, užuot tyrimo naudojamas kitas stebėjimo būdas: patiriama daug reiškinių vienos rūšies ir su vidutinių skaičių pagalba surandamos reiškinių žymės ir jų savitarpio santykiai, — kitaip sakant jų dėsniai. Tai statistikos metodai. Paaiškinsiu, kas pasakyta, pavyzdžiais. Statistika rodo, kad visose šalyse moterų ir vyrų esama beveik vienodo skaičiaus; iš to išeina, kad šeimynoje turi būti vienas vyras (pats) ir viena žmona (pati). Statistika parodo, kad tam tikrų miestų švarumo sąlygų įvykdymas, pav. vandens įvodos, kanalizacijos įtaisymas sumažina gyventojų mirtingumo nuošimtį; todėl reikia priverčiamu būdu įtaisyti tie pegerinimai, kad ir tame pačiame Kaune, kuriame mes gyvename.

Gamtos mokslų tyrinėjimą, kaip buvo sakyta, palengvina tyrimo metodas, kuris negali būti pritaikintas visuomenės reiškiniams tyrinėti; bet gamtos reiškiniai gali būti tyrinėjami tik tie, kurie tyrinėjimo metu įvyksta — dabartiniai; o visuomenės reiškiniai gali būti tyrinėjami ir tie, kurie įvyko praeityje. Kultūros įrankis — raštas — visuomenės gyvenime įgalina žmogų tyrinėti praeities atsitikimus, tyrinėti juos istorijos eigoje.

Pažiūrėkime, kaip ėjo teisės pažinimas praeitaisiais laikais, ir kaip jis turi būti atliekamas dabar, kad gautume geresnių jo vaisių.

Teisės tyrinėjimas yra naujesniųjų laikų darbas. Glossatorių ir kommentatorių laikais teisės tyrinėjimo tikrąja to žodžio prasme nebuvo; tebuvo aiškinamas Romos teisės turinys, jis tebuvo stengiamasi pažinti.

Tik senobinės kultūros „atgimimo" srovės paliesti XVI-jo šimtmečio teisininkai, pirmiausia prancūzai, ėmėsi tyrinėti Romos teisę, jos istoriją tuo būdu, kaip kitų mokslininkų buvo tyrinėjami kitų senobinės kultūros šakų daviniai: kalbos, meno, filosofijos, — jų atsiradimui ir augimui pažinti ir besinaudojant įgytomis tuo būdu žiniomis sugebėti toliau traukti kūrimo darbui tose pačiose kultūros šakose. Buvo atmesta pažiūra, esą Romos teisė esanti suakmenėjęs teisės kodeksas, kuriuo galima naudotis tik teismo praktikos reikalams. „Atgimimo" laikais buvo žiūrima į Romos teisės kodeksą, turintį Justiniano vardą, kaip į geriausiąjį teisės kūrinį proto atžvilgiu, kuris reikia pažinti, kaip jis buvo kuriamas ir sukurtas, kuriose sąlygose buvo sudarytas kiekvienas jo dėsnis, žiūrint laiko ir vietos. Pradėjus XII lentelių įstatymu, buvo tyrinėjama nuolatine teisės eiga, iki Justiniano civilinio kodekso sustatymo. Tai vienas tyrinėjimo būdas.

Antras tyrinėjimo būdas buvo toks, kad pats Justiniano kodeksas buvo tyrinėjimas iš tų gyvenimo sąlygų, kuriose tas ar kitas jo teisės dėsnis buvo sudarytas. Pirmasis tyrinėjimo būdas yra teisės istorijos pažinimas, antrasis — teisės senobiškumų pažinimas.

Kaip buvo pasakyta, pirmiausia prancūzai juristai ėmėsi istorijos atžvilgiu tyrinėti Romos teisę; kiek vėliau toks pats Romos teisės tyrinėjimas rados plačiai vykdomas ir Vokietijoje. Tačiau tuomet dar nebuvo tikros teisės kritikos — praeitųjų laikų teisė buvo tik konstatuojama, nustatoma, kokia ji tikrai yra buvusi.

Šalia teisės istorijos XVII-me amžiuje atsirado prigimtinės teisės teorija. Šitos srovės mokslininkai skelbė teisę esant visuomet tą pačią dėl to, kad ji esanti žmogui prigimta. Proto jėga tik pažįsta ją, bet jos nekuria. Tik proto pažintoji prigimtinė teisė yra universalė (visuotinė) teisė, privaloma visoms tautoms ir visiems laikams. Prigimtinės teisės teorininkai stengėsi pažinti teisę tokią, kokia ji yra (teisės statika), bet jie nestebėjo teisės eigos, augimo (dinamikos). Kadangi, pasak šitų teorininkų, teisė visuomet ir visur yra vienoda, tad tas, ką švie-

susis protas pataria teisės srityje, gali būti taikoma kiekvienoje šalyje. Ir garsusis filosofas Voltaire siuntė savo patarimus įstatymams taisyti ir Vokietijos Fridrichui Didžiajam ir Rusijos Kotrynai II-jai; pirmajam jis, pav., taip rašė: „Randi, kad įstatymai negeri, tad sudegink juos ir parašyk kitus". Prigimtinės teisės teorininkai sako, kad teisės praeitis yra proto klydimų pavyzdys, o tikras teisės kūrimo kelias, turi būti proto jėgomis, ne praeities davinių stebėjimo būdu pažintas. Šitos teorijos įtaka teisės pažinimui buvo gera tuo, kad teisės tyrinėtojams patiekė uždavinį pažinti teisės esmę, tuo metu, kai pirmiau buvo užsiimama tik dogmatiniu teisės turinio dėstymu.

Prigimtinės teisės teorija tvirtino, kad visuomenė yra susidariusi sutarties keliu, kad ji yra socialio susitarimo padaras (Žan Žako Russo — Jean Jack Rousseau — Contrat Social). Kiekvienas asmuo, sako Russo, gyvena pats sau, su savo prigimtąja teise. Kad žmonės galėtų gyventi bendrai, visuomenėje, jie yra padarę sutartį, kuria kiekvienas apribojo savo prigimtąją teisę. Gilioje senovėje, esą, viešpatavusi protinga tvarka, bet vėliau tapusi iškreipta. Reikia tik pažinti ji proto jėgomis ir atgaivinti. Šitoks mąstymas kvietė teisės istoriją tyrinėti, tai protingai tvarkai surasti, bet dar nebuvo kilusi mintis, jog teisė evoliucijos dėsnio priklauso.

Pirmasis Leibnitz'as suprato teisės istoriją, kaip teisės augimo istoriją. Šita pažiūra išdėstyta jo knygoje: „Nova methodus discendae docendeque jurisprudentiae", atspaustoje 1667 m. Tačiau patiektos joje pažiūros buvo perdaug ankstybos, dar neatatiko vidutinėms to laiko mokslininkų pažiūroms ir ištisą šimtmetį neturėjo jokios įtakos teisės mokslui.

Antrą kartą minėtoji Leibnitzo knyga buvo Chr. Wolfo išleista 1748 m. Šį kartą ji labai paplito juristų tarpe ir padarė jiems įtakos. Leibnitzas minėtoje knygoje aiškino reikalą pažinti lygiai visų tautų teisės istoriją bendrai, lygiai kiekvienos tautos teisės istoriją skyrium. Drauge jis kreipė dėmesį ir į tą dalyką, kad norint tikrai teisė pažinti reikia pažinti ir bendroji įvykių istorija.

Sykiu su Leibnitzo knygos antruoju leidimu buvo išleistas Prancūzijoje garsiojo Montesquieu kūrinys „De l'ésprit des lois" (įstatymų dvasia) 1740 m., kuris taip pat prisidėjo prie to, kad teisės moksle vis labiau ėmė stiprėti teisės istorijos pažinimo reikalingumo supratimas.

Racionalinės teorijos, kitais žodžiais — prigimtinės teisės teorijos, dedukcijos metodo vietoje Montesquieu patiekė stebėjimo metodą; jis savo mokslo pagrindu dėjo ne proto aksiomas, bet įvairių tautų politinės ir juridinės tvarkos stebėjimų davinius. Stebėjimai įtikino Montesquieu, jog valstybinių ir juridinių įstaigų įvairumo įvairiose vietose ir įvairiais laikais priežastis glūdi ne proto suklydimuose, kaip tai buvo tvirtinama prigimtinės teisės skelbėjų, bet objektingojo gyvenimo sąlygose, kuriose tos įstaigos veikia. Įstatymai, mokė Montesquieu, pareina nuo fizinių šalies ypatybių, nuo jos klimato, žemės kokybės, geografinės padėties, valstybės teritorijos didumo, žmonių gyvenimo būdo, — piemenų, medžioklių, žemdirbių, — nuo laisvės laipsnio, tikybos, žmonių palinkimų, jų turtingumo, skaitlingumo, prekybos padėties ir papročių. Įstatymai, sako Montesquieu, turi būti pritaikomi tautai, kuriai jie sudaromi. Reikia laikyti labai netikėtu dalyku tą atsitikimą, jei vienos tautos įstatymai gali visai tikti kitai tautai.

Užuot vienos, protingosios teisės idealo, kurį skelbė racionalinė teorija, dabar buvo patiekta reliatyvinės teisės sąvoka, kuriai susikurti yra reikalingas istorinis teisės pažinimas ir supratimas.

Montesquieu, būdamas naujos teorijos skelbėjas, tačiau nepilnai buvo atsipalaidavęs nuo senosios teorijos pažiūrų; jis dar manė, kad įstatymų leidėjas gali sustatyti geresnius įstatymus, už tuos, kurių reikalauja vidutinis visuomenės kultūros laipsnis. Bet ši jo klaida nemažina jo nuopelnų. Montesquieu padėjo naujo, istorinio teisės supratimo pagrindą. Šitas pagrindas yra ryškiausiai išreikštas toje jo knygos dalyje, kurioje kalbama apie Anglijos valstybinę tvarką ir žmonių atstovybę. Angliška tvarka M. buvo geriausias laisvės laidavimas, tas augščiausias taškas, kurį gali pasiekti politinis visuomenės subrendimas. Jos pradžią M. matė senovės Vokietijoje, kur liaudis, gyvendama nedidelėmis grupėmis, pati save tvarkė. Išsiplėtus valstybei gyventojai negalėjo betarpiškai dalyvauti sueigose, kuriose pirmiau tvarkė valstybę, rados luomų atstovybė, rados monarcho su luomų atstovybe valdymo tvarka. Šitokios valdymo tvarkos būdą M. vadina „gotišku valdymu“. Jame susijungė monarchijos, aristokratijos ir demokratijos pradmens. Demokratijos pradmuo, sako M., palengva išaugo į atstovų rūmus, aristokratijos pradmuo — į lordų rūmus.

Taigi tokiame M. Anglijos tvarkos atvaizdavime mes randame teisės augimo laipsnių nurodymą: pirmiausia buvusi tiesioginė liaudies savivaldybė, toliau luomų atstovybė, pagaliau tautos atstovybė sujungta su aristokratijos atstovybe.

Protinga, prigimtinė teisė (kurios sąvoka ir M. laikais dar viešpatavo moksle), pasak jos teorininkų, gali tikti visoms tautoms ir visoms šalims. Ją įgyvendyti ėmėsi Didžioji Prancūzų Revoliucija; ji naikino visą senobę ir eidama proto dėsniais savarankiškai kūrė naują tvarką. Tą tvarką platino Europoje Napoleono karo jėga. Vienu didžiųjų Prancūzijos Revoliucijos kūrinių buvo, teisės srityje, civilinio kodekso sustatymas; paskiau tas kodeksas buvo pramintas didžiojo kariautojo vardu. Tas kodeksas buvo įvestas gyvenime ir kai kurių vokiečių gyvenamų šalių, vadinamosios Reino Sąjungos teritorijoje.

Įsižiūrėjęs į prigimtinės teisės teoriją ir Prancūzų civilinį kodeksą, vokiečių juristas Tibo 1814 m. pasiūlė savo šalies teisininkams taip pat sudaryti vieną civilinį kodeksą, kuris tiktų visai Vokietijai. Vokietija tuomet buvo pasidalinusi į daugybę valstybių, kurių kiekviena turėjo savo partikuliarinę teisę.

Kiti juristai vokiečiai suprato, kad jei prie tokių politinių sąlygų būtų sudaromas bendras visiems vokiečiams civilinis kodeksas, tai tokiu kodeksu taptų tas pats Napoleono kodeksas. Tautos savimylos jausmas neleido jiems sutikti su tuo Tibo pasiūlymu. Jų pasipriešinimas Tibo sumanymui buvo suformuluotas garsaus juristo Savigny brošiūroje, išleistoje tais pačiais 1814 metais. „Ueber den Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft". Šita brošiūra sudaro istoriško teisės mokslo pradžią. Savigny tvirtino, kad teisė jau pačioje istorijos pradžioje turi tam tikrą pavidalą kiekvienoje tautoje, lygiai taip, kaip kalba, papročiai ir politinė tvarka. Visos šitos žmonių gyvenimo sritys iš savo prigimimo esančios, pasak Savigny, savaimingos, bet jas jungia tautos bendri įsitikinimai, vienodi vidaus jausmai, bendras tautos sąmoningumas. Taigi teisė turi gyvenime organiško sąryšio su tautos būdu, su jos dvasia; ji sykiu su tauta auga, sykiu ir miršta. Teisės gyvenimo eigoje, kuri eina kartu su viso tautos gyvenimo eiga, Savigny matė tris laipsnius: a) pirmiausia teisė yra visos tautos sąmonėje; ji glūdi tautos masės įsitikinimuose, papročiuose ir

pažiūrose ir apsireiškia per įvairius simbolingus veiksmus — tai prigimtinė teisė (natürliches Recht). Ji yra įgyjama nejučiomis; tai ne ta prigimtoji teisė, kuri yra proto padaras. Toliau, teisė auga tautos masėje, taip pat nejaučiomis ugdoma vidaus jėgų, kurios romiai veikia (durch innere stillwirkende Kräfte). Besiplečiant ir bedaugėjant gyvenimo santykiams, didėja ir savotiškas teisės veikimo techninis pobūdis, kuriam pažinti ir vykdyti reikia tam tikrų žinių. b) Tada atsiranda profesijos juristų. Per jų darbus teisė pasiekia antro savo eigos laipsnio — teisės mokslo laipsnio (gelehrtes Recht). Nuo to laiko einąs dvejopas teisės gyvenimas: prigimtinės teisės, kuri veikia visame tautos gyvenime ir atskiro teisės mokslo, kurį auklėja profesijos juristai. Šitie iš tikrųjų tik suglaudžia tautos teisės sąmonę ir išreiškia ją tam tikromis tobulesnėmis formomis, bet medžiagą ima iš tautos teisės sąmonės. Išaugus teisės mokslui, teisė žengia į c) trečią gyvenimo laipsnį, teisės kodifikaciją. Kai visi teisės dėsniai, kurie buvo ir yra tautos sąmonėje, jau tobūlai išaiškinti ir išugdyti, tada ateina laikas jiems kodifikuoti, suteikti įstatymų formą. Kodifikacija yra viso teisės augimo proceso vaisius. Pasak Savygny, tokį augimo kelią yra išėjusi civilinė Romos teisė. O Vokietijos teisė dėl įvairių priežasčių nėra ėjusi tuo lygiu keliu. Didžiausia priežastis yra Vokietijos pasidalinimas į mažas dalis ir jos naudojimasis Romos teise. Ir Savigny tvirtino, kad Vokiečiams dar nėra atėjęs kodifikacijos laikas, kad jų teisė dar gyvena moksliško tyrinėjimo laikotarpį. Šitam tikslui, būtent teisei mokslo atžvilgiu tyrinėti, Savigny ėmė leisti žurnalą „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft". Įžengiamajame žurnalo straipsnyje Savigny išdėstė pagrindinius istoriško teisės mokslo dėsnius. Savigny sako, kad nėra vieno absoliutaus žmogaus gyvenimo; tai, kas iš sykio atrodo vienetu, — iš tikrųjų tėra didesnės visumos dalis. Atskiras asmuo, visuomet priklausąs prie kurios nors grupės, yra šeimos, tautos, valstybės narys. Atskiras vėl laikotarpis esąs tik tolesnis išeitųjų laikų tęsinys ir augimas. Todėl kiekvienu laiku turi būti pripažinta tas, kas yra istorijos sukurta, kas, dėl to, yra n e i š v e n g i a m a ir l a i s v a: neišvengiama dėl to, kad istorijos kūrinio buvimas nepareina nuošio laiko; laisva dėl to, kad tas istorijos kūrinys nėra kieno nors sauvalės padarytas, bet eina iš tautos prigimimo, kuris nuolat auga, būdamas vienetu. Dėl to istorija yra vienintelis ke-

lias tautos dabarties padėčiai pažinti. Istorijos daviniai, sako Savigny, valdo mus, ir mes negalime pakeisti jų dėl to, kad jie eina iš tautos dvasios ir jos istorijos. Taip atrodo, trumpai atpasakojant, istorinė teisės teorija. Ji davė mokslui teisės evoliucijos idėją, kuri dabar vyrauja moksle; bet teisės kūrimo ir augimo procesą ji klaidingai aiškino, tvirtindama, jog teisė yra kuriama tautos dvasios romiai, nejaučiamai veikiančiomis dvasios jėgomis. Evoliucijos idėja buvo brangus mokslo laimėjimas, o visa kita buvo mistiškas romantizmo padaras. Pridėsiu, kad antruoju žymiu šios teorijos skelbėju buvo Puchta.

Veikiai į istorinį teisės mokslą kai kurių pataisų įnešė filosofas Hegelis. Jis skelbė, jog istorijos kūrėja yra ne vienos kurios tautos dvasia, bet pasaulio, visos žmonijos dvasia. Joje glūdi visų pradmenų pradmens; iš pasaulio dvasios nuolat eina pasaulio reiškiniai. Jos visos žmonija negali suvokti, dėl to ji apsireiškia pamažėle, atskirais žmonijos augimo laipsniais, kurių kiekvienu metu veikia tik viena kuri tauta, kurios dvasioje tuo laiku apsireiškia pasaulio dvasia. Pasaulio istorijos eigos dėsnis, sako Hegelis, yra objektingas pasaulio dvasios dėsnis, pasaulio proto atspindulys. Jis apsireiškia žmonių interesuose ir troškimuose. Kadangi tie interesai ir troškimai yra labai priešingi vieni kitiems, tad jie suderinami ir sutaikomi įvykstančios tarp jų kovos. Taigi pasaulio istorija eina kovos keliu.

Hegelio pataisymas teisės moksle yra tas, kad teisė yra kuriama ne nejučiomis, ne tyloje veikiančių dvasios jėgų, bet kovojančių savitarpy interesų. O pasaulio dvasios sąvoka yra tokia pat mistiška sąvoka, kaip ir tautos dvasios sąvoka.

Didžiosios Revoliucijos veikėjai, kaip anksčiau minėjome, eidami prigimtinės teisės teorijos dėsniais, vykdė juos gyvenime ir paskelbė „žmogaus ir piliečio teises“; tat esančios prigimtosios žmogaus teisės, kurių niekas negalįs iš jo atimti. Bet kaip įstorinis teisės mokslas, taip lygiai nuolatiniai gyvenimo įvykiai rodė tų obalsių, tos teorijos netikrumą. Ypač 1848 m. revoliucijos atsitikimai aiškiai parodė, jog juridinė asmens padėtis, kuri, formališkai imant, buvo politinės laisvės padėtis, nesudera su tikra asmens padėtimi valstybės gyvenime, jog realiame gyvenime vyrauja ekonominė vergija, kuri naikina ir politinę laisvę. Šita revoliucija iškėlė aikštėn vadinamąjį „socialį klausimą“, kuris nustatė politikus ir teisininkus. Ir Augusto

Konto, Lorenzo Šteino ir Karlo Markso darbai padėjo teisės mokslui įeiti į tikresnę vagą. Iš jų darbų paaiškėjo šie dėsniai:

Pirma. Visos visuomenės gyvenimo dalys turi ankšto savitarpio sąryšio. Todėl teisė negali būti tyrinėjama paskirai arba šalia tik kai kurių kultūros padarinių, koki yra kalba, tikyba, bet privalo būti tyrinėjama drauge su visomis gyvenimo šakomis, tarp jų ir su ekonominėmis gyvenimo sąlygomis.

Antra. Yra tokių asmenų santykių, kurių susidarymas nepareina nuo teisės ir valstybės; interesai sujungia žmones į vienas grupes, skiria juos nuo kitų grupių.

Trečia. Tuos žmonių sąryšius, kurie jungia juos į grupes ir kurie skiria vienas grupes nuo kitų, sudaro pirmiausia ekonominės gyvenimo sąlygos. Materialinių gerybių gaminimo ir paskirstymo sąlygos yra interesų vienodumo arba skirtingumo pagrindas.

Ketvirta. Vienintelis istoriško potyrio metodas yra stebėjimas. Todėl turi būti atmestas toks pradmuo, kokiu yra pasaulio arba tautos mistiška dvasia, kaip grynos metafizikos sąvoka.

Visus tuos dėsnius teisės mokslui pritaikė garsusis Rudolfas f. Jheringas pirmiausia savo knygoje „Geist des römischen Rechts“. Jis nurodė, kad gerų Romos teisės ypatumų priežastis ne ta, kad ji yra grynai tautinė (nacionalė), bet ta, kad ji yra sugėrusi į save teisės dėsnius kitų tautų, su kuriomis Roma turėjo ekonominių santykių. Per Romos jus gentium į jos teisę įėjo kitų tautų dėsniai. Teisės dvasia, sako Jheringas, yra ne kaž kokia nuo amžių esamoji tautoje teisės sąmonė, bet visos tos jėgos, kurios sukuria vieną atskirą teisės organizmą. Tarp tų jėgų stipriausiųjų skaičiuje yra tautų savitarpio santykiai ir jų įtaka vienos kitai kuriant teisę.

Romos teisės institutų susidarymą sekdamas Jheringas parodė, kaip ekonominio ir apskritai visuomenės gyvenimo sąlygos gimdo interesus, kaip tiems interesams suderinti ir patenkinti kuriama teisė, kaip pav., apsigyvenus Romoje svetimtaučiams (peregrini) jiems skiriamas pretoris (praetor peregrinus) taikė Romos teisę reikalų patenkinimui ir kokios čia turėjo įtakos svetimų šalių teisės dėsniai.

Tad teisės tyrinėjimas turi būti istoriškas, imant domėn įvairias visuomenės gyvenimo sąlygas. Bet teisės augimo įstatymams, priežastims surasti, neužtenka vienos kurios tautos teisės tyrinėjimo ir štai dėl ko. Mes tuoj esame nurodę Romos ir kitų tautų teisių įtaką vienos kitai. Padavimai apie įvairių tautų teisių savitarpio įtaką eina iš pat gilios senovės; atsiminkime iš bendros istorijos padavimus apie Solono įstatymų kūrimą, apie XII lentelių teisės sustatymą ir kt. Ir dabar lengva įsitikinti, jog įvairių valstybių teisių sistemos daro įtakos viena kitai. Todėl apsiribojus vienos tautos teisės tyrinėjimu, negalima atskirti tikrų įvykių priežasčių nuo atsitiktinų aplinkybių. Reikia tyrinėti įvairios teisės sistemos, lyginti jos vienos su kitomis, stebėti jų vienoda augimo eiga ir jos faktai išskirti. Tuo būdu bus rasti teisės evoliucijos dėsniai. Taip tyrinėjant teisę, pozityvinis jos tyrinėjimo metodas daros istoriškai lyginamuoju metodu. Seniau nebuvo teoriško supratimo, kad tikrai teisei pažinti, jos augimo dėsniams surasti būtinai reikalingas istoriškai lyginamasis metodas. Dabar pozityvinės metodologijos šitas metodas laikomas būtinu.

Bet kad lyginimas duotų tikrų rezultatų t. y., kad galima būtų rasti vienodų reiškinių, jų tikrų priežasčių ir jų augimo dėsnių, reikia lyginti tik panašūs reiškiniai. O panašių reiškinių gali būti tik tose visuomenėse, kurios yra pasiekusios maždaug vienodo tobūlumo laipsnio. Bergždžias būtų darbas, jei lygintume, pavyzdžiui, Anglijos parlamentinę valstybės tvarką su klajoklių kirgizų valstybės tvarka. Priešingai. Lyginimas įvairių šalių, kuriose veikia konstitucinė valstybės tvarka, politinių sistemų duoda žymių rezultatų. Taigi lyginamasis metodas turi būti i s t o r i š k a i lyginamuoju metodu. Lyginamasis istorinės teisės tyrinėjimas dabar kai kur yra atskiras mokslas, atskira disciplina, vadinama lyginamuoju teisės mokslu (vergleichende Rechtswissenschaft). Ji ieško įvairių tautų ir visuomenių teisės ir valstybės augimo vienodumo, teisės ir valstybės gyvenimo dėsnių.

Istoriškai lyginamasis metodas gali būti naudojamas ir vienos kurios tautos teisei pažinti; jo pagalba yra išaiškinami tam tikri teisės pažymiai, kuriuos sudaro tam tikros tos visuomenės ypatybės.

II.

Visuomenė.

1.

Visuomenės pradas apskritai gamtoje.

Visos būtybės, kurios sudaro juntamą visatą, gali būti suskirstytos ir yra skirstomos į tris dideles kategorijas, vadinamas „pasauliais“, būtent: neorganiniai kūnai, arba negyvieji kūnai, organiniai kūnai, arba gyvosios būtybės, ir antorganinis pasaulis, arba visuomenė. Tie pasauliai, kaip matome, yra greta vienas kito, bet kartu, taip sakant, ir ant vienas kito, nes antorganinį pasaulį sudaro organiniai elementai, organinį pasaulį sudaro neorganiniai elementai; taigi, kitas pasaulis ima sau medžiagą iš pirmesnio ir suteikia jam naują pavidalą (formą). Tie pasauliai yra nevienodai išsiplėtoję visatoje: labiausiai išsiplėtojęs neorganinių kūnų pasaulis, mažiau organinių ir dar mažiau sociališkų reiškinių pasaulis.

Pastebima, kad visuomenės pradas pastebimas ir pirmųjų dviejų pasaulių reiškiniuose; pav., mes matome, kad vienodos rūšies augalai, sakysime, pušys, grupėmis auga ir gyvena; tas pat tenka pasakyti apie gyvulius, ypač apie bites; net neorganiškuose reiškiniuose pastebima vienoje vietoje vienos rūšies grupės daiktų, o nesenai teko skaityti laikraščiuose, kad vienas Maskvos mokslininkas yra pastebėjęs dvi kristalų lytį. Tačiau visa tai nėra panašu į tokias visuomenines formas, kuriose žmonės gyvena. Savo paskaitose aš statau sau uždavinį kalbėti tik apie žmonių visuomenę.

Žmonių visuomenę sudaro atskiri individai; tad mums pirmiausia reikia kiek apibūdinti žmogus.

Žmogaus kūnas yra išorinis reiškinys, stebuklingai sudarytas tinkamu gintis nuo pražūties ir galinčiu veistis. Kaip ir kiti medžiaginiai kūnai, žmogaus kūnas turi medžiagos savumus; tysumą ir tirštumą. Jis ir juda nuolat: veikia, auga, mažėja. Nuo kitų medžiaginių daiktų jis štai kuo skiriasi: visi kiti reiškiniai (mineralai, augalai, gyvuliai) yra labai įvairūs, įvairių tipų, o žmogaus tipas yra vienas visam pasauliui. Tai kas, kad yra įvairios žmonių rasės: balta, geltona, juoda, bet žmogus vis dėlto vienodas. Tos rasės nesiskiria tarp savęs taip, kaip kitų daiktų tipai. Šitas žmogaus tipo vienodumas turi didžiausios reikšmės teisės srity.

Žmogus mano esąs pasaulio viešpats. Kas duoda jam teisę taip manyti? Jo siela, jo psichinė, kuri, Leibnico žodžiais tariant, yra „nematoma pasauly didelė realybė“. Žmogaus siela pasireiškia: 1) mintim, 2) jausmu ir 3) valia. Šitie žmogaus gabumai yra taip pat realūs dvasiniame pasaulyje, kaip realūs yra kūnai fiziniame pasaulyje; kad žmogus protauja, jaučia ir nori — tatai yra neginčijami faktai. Šitie faktai štai kuo skiriasi nuo medžiaginių reiškinių: medžiaga yra sveriama, matuojama ir juntama, o dvasios reiškiniai negali būti sveriami, matuojami, dalomi ir juntami. Tačiau kaip kiti reiškiniai, taip ir šitie žmogaus gabumai yra įvairūs, leidžia jam daryti įvairius, jiems atitinkamus, veiksmus, lygiai taip, kaip įvairūs kūno organai tinka įvairiems veiksmams, tam tikriems kiekvienam organui daryti. Visi nurodytieji gabumai yra sujungti kiekviename individe. Gyvuliai taip pat veikia, pav., bitės net labai sudėtingus, planingus darbus vykdo, bet jos vis tą pat ir taip pat daro. O žmogaus siela vis tobulėja ir tobulėja; jo darbai taip pat reiškia pažangą, dėl to, kad tie kūno veiksmai yra pažangios sielos valdomi. Kadangi siela valdo kūną, tai įvyksta kūno ir sielos vienybė. Tuo būdu žmogus yra „dvasinė galybė, turinti kūną kaip išorinį organą“.

Yra ir kitų žmogaus apibūdinimų, pav., sensualistai mano, kad siela yra vienintelis tikras žmogaus reiškinys, o kūnas yra tik sielos modus; o materialistai vėl kitaip mano, būtent, kad siela priklauso kūno, ir kad pasakymas „nihil est in intellectu, quod non fuerit prius in sensu“ yra tikrai reikšmingas. Kai kas, sujungęs sensualistų ir materialistų nurodytus žmogaus pažymius, daro išvadą, kad žmogus yra mąstantis gyvulys (zoon empsychon — Aristotelis); arba kiti vėl tvirtina, kad žmogus yra intelektas aprūpintas organais. Vieni visą svarbą mato gyvulyje, o protas jiems yra tiktai gyvulio pažymys; be to, jie turi mintyje tik vieną žmogaus gabumą, būtent *protavimą,* o kiti vėl, kad ir stato pirmon vieton sielą, tačiau taip pat turi mintyje tik vieną jos gabumą. Tikresnis atrodo apibūdinimas, kad žmogus yra „dvasinė galybė, turinti kūną, kaip išorinį organą“.

Nekalbant apie bet kokį atsiskyrėlį, tyruose vieną sau begyvenantį, paprastai žmonės bendrai gyvena; jei žmogus nuo gimimo vienas gyventų, tai jis nebūtų toks žmogus, koks dabar

yra; jis net neturėtų kalbos. Pirmiausias žmonių bendravimas yra vyro bendravimas su žmona.

Vyras ir žmona. Visur žmogus yra masculus ir femina (vyras ir moteris). Vyro pažymys yra aktyvumas, veiklumas, o moteries — pasyvumas. Jiedu susijungdami laiduoja nuolatinį rasės buvimą. Vyras, kai jo kūnas subręsta, įgyja tam tikro gražumo, tobulumo ir gali veisti. Tada subręsta ir jo siela. Moteris turi našumo savumą; jos sritis yra meilė ir motinystė. Vyras siekia imti, turėti, moteris yra linkusi pasiduoti, patikti. Nesuinteresuota meilė dažniau pasireiškia pas moterį, negu pas vyrą, kuris dažniau pojūčių naudos siekia. Ir su vaikais santykis nevienodas: tėvas retai pamyluoja vaiką, nes jis turi vykdyti šeimoje kitus uždavinius , o motina devynis mėnesius nešioja vaisių savo yščiuje, devynis mėnesius peni savo krūtim; tad tarp jos ir kūdikio susidaro artimiausi, intimiausi santykiai. Tie santykiai yra ir poetams tinkamiausias objektas; moteris meile gyvena, meile ir miršta. Taigi, jausmo srity moteris vyrauja. Minties srity, kaip žinome, bent iki šiol vyras vyrauja. O valios srity jų padėtis yra lygi. Valios vykdymas pareina nuo išauklėjimo ir aplinkybių, kuriomis žmogus veikia.

Dėl prigimties įvairumo susidarė ir skirtingas vyro ir moters vaidmuo; tai matyti, pradedant lytiniu sugyvenimu ir kitais uždaviniais.

Žmona, paprastai, yra žymiai kantresnė negu vyras, ir tuo savo kantrumu ji įveikia vyrą ir valdo jį; o paviršutiniškai žiūrint, atrodo, kad vyras viešpatauja, veikia ir sprendžia. Tačiau, kaip jau buvo sakyta, žmonos reikšmė jos sugyvenime su vyru yra didelė ir patarlės „cherchez la femme“ ir „l'homme fait et la femme a fait faire“ turi gilios reikšmės. Čia nurodyti moters ir vyro savumai pasireiškia visur, kur tik žmonės gyvena.

To skirtumo laipsnis yra mažesnis, kai tauta gyvena žemos kultūros, pirmykščios kultūros stadijoje; o vis dėlto ir tada ir visada pagrindinės vyriškio ir moteriškės funkcijos yra įvairios, žmogaus gyvenimui vienodai reikalingos. Jiedu susijungę yra žmonių giminė (genus humanum). Tad savo prigimtim žmogus yra visuomeniškas.

Senovės Indų legenda apie vyro ir moters santykiavimą gražiai vaizduoja tai. Labai senai Tvaštris (Indų dievas) sutvėrė pasaulį. Bet sutvėrus žmogų, pasirodė, kad jo išeikvota visa statybinė medžiaga ir nebeliko jokio patvaraus elemento,

iš kurio jis galėtų moterį sutverti. Tada nusiminęs Tvaštris ėmė giliai galvoti. Ilgai galvojęs Tvaštris šitaip pasielgė: jis paėmė mėnulio apskritumą, bangotą gyvatės liniją, vijoklių raizgumą ir painumą, žolės lankstumą, nendrės lieknumą, lengvaširdišką ir skaistų saulės spindulio linksmumą ir debesų ašaras, vėjo nepastovumą, zuikio bailumą, povo puošnumą, deimanto kietumą, žvirblio kaklo pūko minkštumą, medaus saldumą ir tigrės žiaurumą, ugnies karštumą ir sniego šaltumą, kėkšto plepumą, karvelio burkavimą, — visa tai drauge sumaišė ir sutvėrė moterį. Šitaip ją sutvėręs, jis pasišaukė žmogų ir padovanojo jam. Žmogus paėmė moterį ir nuėjo su ja, bet po aštuonių dienų jis atėjo pas Tvaštrį ir sako: „Viešpatie, kokį padarą tu man dovanojai! Jis tiesiog nuodyte nuodija man gyvenimą: čia jis verkia dėl kiekvieno menkniekio, čia be perstogės plepa, gaišina man laiką, neduoda dirbti ir nuolat serga. Atėjau prašyti tave, Viešpatie, kad tu pasiimtum jį atgal, nes aš su juo negaliu sugyventi“. Ir Tvaštris atsiėmė moterį atgal. Bet po 8 dienų žmogus vėl atėjo pas Tvaštrį ir sako: „Viešpatie, nežinau, kaip nutiko, bet mano gyvenimas nuo to laiko, kai iš manęs atsiėmei tą būtybę, tapo labai nuobodus. Aš atsimenu, kaip ji man šoko ir dainavo, kaip ji keistai žiūrėjo į mane, kaip meilinosi ir šildėsi prie manęs, kaip ji žaidė su manim, linksmino mane, atiduok vėl man ją atgal“. Ir Tvaštris vėl atidavė vyrui moterį. Bet lygiai po 3 dienų vyras vėl atėjo pas Tvaštrį ir sako: „Ne, Viešpatie, dabar aš galutinai įsitikinau, kad būtybė, kurią tu man dovanojai, suteikia man daug daugiau bėdos, sielvarto, negu džiaugsmo. Meldžiu tave, imk ją atgal!“ Bet Tvaštris šį kartą supyko ir suriko: „Eik šalin, žmogau, ir tvarkykis pats, kaip gali!“ „Bet negi aš galiu gyventi su moterimi“, atsakė žmogus. „Bet negi gali gyventi ir be jos“, — atkirto Tvaštri.

Tada žmogus nuėjo ir tarė: „O, aš nelaimingas! Ir su moterim negaliu gyventi ir be jos negaliu apsieiti“.

2.

Visuomenės veiksniai.

Tad žmogus savo prigimtimi yra visuomeniškas. Be to, žmogus gimęs gyvena, nemirė dėl to, kad kitas penėjo jį; jis vaikščioja dėl to, kad kitas vedžiojo jį; jis kalba dėl to, kad kitas su juo kalbėjo; jis galvoja dėl to, kad kitų greta su juo gyvenančių buvo galvota; jis myli dėl to, kad buvo mylėtas ir t. t. Tad žmo-

gus visur ir visada gyvena ne vienas, bet šeimoje, toliau giminėje, bendruomenėje, tautoje; kitaip sakant, visuomenėje.

Žmogui gyvenant visuomenėje, veikia asmuo, bet veikia ir minia; ir vienas ir kita, abu kartu yra reiškinių, įvykių akstinas ir pasekmė. Visuomenė galima palyginti su laikrodžiu: jis veikia tik tada, kai visos dalys tinkamai sujungtos yra; taip ir visuomenė.

Visuomenės sąvoka. Sociologai yra linkę laikyti būtybę asmenim. Mums reikia panagrinėti ši sąvoka. Visuomenė sukelia visiško vienumo mintį, mintį, kad visuma yra susidariusi iš susijungusių būtybių; ji pati supranta, kad ji jau yra pasiekusi tam tikro išsilavinimo laipsnio. Kas tas per ryšys, jungiantis žmonių visuomenę? Jis yra sudaromas tam tikru panašumu: 1) aplinkos, 2) rasės, 3) auklėjimo ir kalbos, 4) verslo (čia yra daugiau koordinacijos, kaip panašumo, nes yra darbo paskirstymas), 5) naminio gyvenimo ir šeimos papročių, 6) pažiūrų ir pasielgimų: dorovės, tikybos, meno ir technikos ir 7) teisės ir politiškos tvarkos. Kad būtų visuomenė, nereikia, kad jos nariai visais čia nurodytais atžvilgiais būtų visai artimi, bet reikia, kad jie nesijaustų visai svetimi vieni kitiems.

Visi tie panašumai nėra pasireiškę tik vakar; reikia, kad jie būtų tam tikrą laiką įsigyvenę, kad jie sudarytų bendrą visuomenės narių tradiciją. Iš to aišku, kad netenka kalbėti apie visos žmonijos visuomenę, apie „societas humani generis", nes žmonija nejaučia savęs kaip vieneto; priešingai, ji labai yra pasiskirsčiusi tais septyniais pažymiais, kurie aukščiau nurodyti. Tarp žmonijos dalių yra nepereinamų užtvarų (barjerų): geoggrafiškų, etniškų, lingvistiškų, ekonomiškų, tikybiškų, politiškų. Žmonių giminė yra tik biologiškas pavadinimas, biologiška sąvoka, bet ne sociališka sąvoka. Pagrindinis sociologo taškas, iš kurio jis turi pradėti tyrinėti, yra įvairių grupių buvimo faktas. Pirmas žvilgsnis rodo kiekvienam politiškas grupes, ryškiausiai atskirtas nuo viena kitos; jų rasime pasaulyje apie šimtą. Kiekviena iš tų nacijų turi teritoriją, kurios klimatas ir gamyba skiriasi nuo kaimynų. Ji sudaro etnišką grupę, vadinamą „antraeile rase". Yra įvairių teorijų apie pirmąsias dideles rases, kurių šakos dabar sudaro tautinius tipus, o tautinį vienetą etniškai charakterizuoja tai, kad yra tarp tautos narių kraujo giminingumas. Antra vertus, tauta yra susidariusi pirmiausia dėl vienodo auklėjimo, bendros dvasios (ésprit), t. y. dėl vienodos

pažiūros į daiktus; ji yra sukūrusi sau vieną kalbą, kuri reiškią bendrą mintį. Ji turi bendrą ekonomišką gyvenimą, nes kooperacija ir mainai tarp jos narių yra dažnesni negu tarp jos narių ir svetimšalių. Ji yra savo tarpe vienodu visoj teritorijoj būdu organizavusi šeimos gyvenimą. Ji turi savo papročius, savo tikybą, tikybinės praktikos būdą, savo meną ir techniką, turi savo įstatymus ir savo valdžią. Ji sudaro vienetą. Tačiau ji nėra visai uždara; yra atdarų langų, nes ji turi daug santykių su kitomis tautomis. Tie santykiai ne visada geri, ne visada taikingi, labai dažnai jie yra priešingi. Eina rasių, kalbų kova, eina ekonomiška, tikybiška, politiška kova. Tautos siekia plėstis, vyrauti ant kitų ir todėl jų nesutikimas randamas visuose istorijos lapuose. Ir mokslui taip pat yra svarbus antagonizmas, kaip svarbi yra santaika. Iš to mums aišku, kad jei sakoma drauge su Paskaliu, kad žmonija yra „kaip vienas žmogus, kuris visada yra ir mokosi", arba kai sakoma drauge su A. Kontu, kad yra viena visos minties evoliucijos schema, tai tuo būdu savavališkai vedama prie vienumo tai, kas yra be galo sudėtinga. Žmonija pasiskirsčiusi į tautas ir tauta sudaro visuomenę, Renes Vormso manymu. Bet jis stato sau klausimą, ar nėra siauresnių arba platesnių, kaip tauta, susigrupavimų, kurie taip pat sudarytų visuomenę? Į šitą klausimą nėra vieno bendro atsakymo. Yra tautų, kaip Anglijos, Prancūzijos, Italijos, Jungtinių Amerikos Valstybių, kurios sudaro vieną visuomenę, nes ten visi nariai j a u č i a save sąpiliečiais, priklausančiais prie vieno pagrindinio kolektyvo; čia ir yra tas subjektingas, bet aiškus kriteriumas, kuris leidžia matyti visuomenės buvimą. Klausimas darosi painesnis, kalbant apie tokį kraštą, kaip antai, buvusi Austrija-Vengrija, dabartinė Lenkija, arba Rusija. Čia rasės, kultūros, kalbos skirtumai yra labai jaučiami. Jei paimsime Anglijos Indiją, tai ten rasime tokį griežtą pasiskirstymą į kastas, kad jos atrodo uždaros viena nuo kitos, kraujo ryšys visai silpnas, ir kyla klausimas, ar kiekviena kasta nesudaro visuomenės. Tačiau René Vormsas taip nemano dėl to, kad kastos negali egzistuoti be viena kitos; vienai reikia, kad kitos būtų, nes jų funkcijos yra įvairios, kurios vienos kitas papildo; tad kastos yra vienos visuomenės nariai, nors tarp jų ir pasireiškia antagonizmas. Amerikoje, Azijoje, Afrikoje yra indigėnų grupių, kurios gyvena visai izoliuotai, bet kiekvienos grupės negalima laikyti visuomene dėl to, kad tos grupės sudaro platesnių vienetų vi-

suomenes, pav. kafru, dahomejų, hotentotų, kurie turi vienodus papročius, vienodą kalbą, vienodas pažiūras. Taigi, tenka atsargiai visuomenė skirstyti ir jungti. Ryšys, kuris mažesnes grupes jungia, turi specialios reikšmės, o ryšys, kuris visuomenės narius jungia, turi generalinės reikšmės. Toks ryšys yra tautoje, kuri sudaro visuomenę dėl to, kad ji pasitenkina pati savimi, o jei tautos liktų tik viena šeimyna, viena korporacija, tai jai būtų lemta išnykti. Tad visuomenė yra kolektyvinis vienetas, kurio buvimas yra reikalingas individualioms būtybėms egzistuoti. Šitas vienetas visų pirma yra tauta. Bet išsilavinusiose visuomenėse susidaro ir jų dalyse visuomenė, būtent, įvairios didelės žmonių kategorijos, pasiskirsčiusios profesijomis, sudaromos išauklėjimu, turtingumu, sudaro visuomenę. Yra dar daug kitų grupių, kaip antai, prekybos, labdarybės, mokslo, meno, sporto, politikos, tikybos draugijos, bet jos neturi tokio generalinio objekto — ryšio, kad galėtų būti vadinamos visuomenėmis, — jos vadinamos, sako René Vormsas, asociacijomis.

Ar nėra tarptautinės visuomenės? Čia yra įvairių reiškinių: a) galima sakyti, kad buvo Lenkų visuomenė, nors ji buvo paskirstyta tarp trijų valstybių dėl to, kad iš septynių pažymių ji turėjo šešis, o ir politišką vienybę nuolat jautė. Tačiau tokie susijungimai, kaip antai, būtent proletariato internacionalas, arba įvairūs vienuolių ordinai, nesudaro visuomenės, nes per maža jie turi glaudžių ryšių. Kas kita tenka pasakyti apie katalikybę, judaizmą, arba mahometizmą; čia tikybinis ryšys labai stiprus, tačiau René Vormsas ir šitų jungtinių nelaiko visuomenėmis, nes daug ryšių trūksta: nėra vienodo gyvenimo būdo, nėra vienos kilmės, kalbos, papročių, įstatymų. Tikybinis ryšys vis dėl to negalima, esą identifikuoti su tautiniu.

Trumpai sutraukiant tai, kas pasakyta, reikia pareikšti, sako René Vormsas, tokia formula: nei padėties, nei verslo, nei tikybos panašumas nesudaro sujungto vieneto už tautos sienų, nei vienas iš tų ryšių nesudaro vienybės ir nepakenčia tėvynės vienybės. Tuo būdu René Vormsas prieina išvadą, kad visuomenę sudaro tauta, politiškai organizuota; tai atitinka valstybei. Bet tie terminai nėra sinonimai. Keturi žodžiai dažnai naudojami vienas kito vietoj: liaudis, tauta, visuomenė ir valstybė. Jie taikomi tam pačiam kolektyvui, bet jie reikia skirti įvairiais atžvilgiais. Taigi: sakoma liaudis ir tauta, turint mintyje grupės struktūrą, o visuomenė ir valstybė sakoma, turint mintyje

grupės funkcijas. Tai pirmiausia yra skirstymas, taip sakant, anatomijos ir fiziologijos atžvilgiu. Kas gi yra socialinė anatomija ir fiziologija? Grupė vadinama liaudis, arba tauta, kai ji vertinama tiktai kaip esanti, o visuomene, arba valstybe, ji vadinama tada, kai ji vertinama kaip veikiančioji (gyvenančioji). Kolektyvinės struktūros formos yra liaudies, arba tautos formos, o kolektyviniai fenomenai (faktai), kurie teks vėliau nurodyti (kaip ir struktūros formos), yra visuomenės, arba valstybės veikimo reiškiniai. Kyla klausimas: kuo dabar liaudis skiriasi nuo tautos ir kuo skiriasi visuomenė nuo valstybės? Terminai liaudis ir visuomenė yra vartojami tada, kai galvojama apie daugybę elementų, kurie yra grupėje, arba fonomenų, kurie jos gyvenime pasireiškia. O terminai tauta ir valstybė vartojami tada, kai norima išreikšti vienybė, kuri jungia tuos elementus ir kuri valdo tuos veiksmus (fenomenus). Tauta yra sutvarkyta liaudis, o valstybė yra valdžios ir įstatymų disciplinuota tauta. Visuomenėje gyvenimas yra sporadiškas, o valstybėje jis yra kupinas pareigų. Liaudis yra išsisklaidžiusi daugybė, o tauta yra glaudžiai susijusi masė. Istorijos žemesniuose laipsniuose, primityvioje žmonijoje, atsilikusiuose žmonijos tipuose mes randame liaudį ir visuomenę, bet nerandame tautos ir valstybės. Tas kas čia ką tik pasakyta, galima atvaizduoti tokia schema.

Daugybės atžvilgiu yra šitokios vienybės:
struktūros atžvilgiu bus ——— liaudis — tauta,
funkcijų atžvilgiu bus ——— visuomenė—valstybė

Klausimu, kas yra visuomenė, randame įvairių teorijų. Pirmiausia susipažinsime su šiomis trimis a) Gabrijelio Tardo, b) Emilio Durkheimo ir c) Renės Vormso.

a) Tardo manymu, visuomenė susidaro iš panašių būtybių, ir atskiras jos narys yra visuomeninio gyvenimo pagrindas, priemonė ir tikslas. Visuomenė iš atskirų individų susidaro dėl to, kad individai vienas kitą pamėgdžioja, vienas kito pavyzdžiu seka. Pradžioje pamėgdžiojimas būna vienpusiškas: menkesnysis kopijuoja geresnįjį, stipresnįjį; paskiau pamėgdžiojimas tampa tarpusaviniu: ir geresnysis savinasi šį tą iš menkesniojo. Yra kas siekia idealo, o kiti kartoja veiksmus. Tokie, pasak Tardo, yra visuomenės gyvenimo įstatymai (dėsniai): vieni kuria, išranda, veikia, o kiti stengiasi anuos pamėgdžioti. Visuomenė yra audeklas, kurio metmenys yra išradimai, o ataudai yra mėg-

džiojimai. (Žiūr. jo veikalą „Les lois de l'imitation"). Vėliau išleistoje savo knygoje „Les lois sociales" Tardas kiek kitaip dalykus nušviečia. Jis skiria tris žmogaus veiksmų rūšis: kartojimą, priešinimąsi ir prisisavinimą. Šitų veiksmų pagrinde yra pamėgdžiojimas, nes kartojimas visuomenėje yra tiesiog pamėgdžiojimas, o priešinimasis yra kontrapamėgdžiojimas; pagaliau, prisisavinimas yra taip pat pamėgdžiojimo rūšis.

b) Durkheimas mano, kad esminis žmonių santykių pažymys yra jų veikimo priverstinumas; žmogus veikia visuomenėje liepiamas, verčiamas; mūsų tikėjimas, mūsų veikimo būdai yra ne mūsų vienų padarinys, bet mes randame juos visuomenėje amžių nustatytus. Tikyba, teisė, papročiai yra tos prievartos formos, kuriose grupė daro mums įtakos. Nė vieno akto mes nepadarome be to spaudimo, ir tai riša mus su mūsų giminaičiais plačia prasme. Sociologui pilietybė dabar atrodo taip, kaip tikinčiajam tikyba: „in ea movemur, vivimus et sumus". (Joje krutame, gyvename ir esame). Be jos individas negali būti nei suprastas, nei išaiškintas.

Atpasakotos teorijos yra priešingos viena kitai, bet abidvi prieina vienodą išvadą: anot Tardo, individas išranda, o visuomenė pamėgdžioja, o Durkheimo manymu, visuomenė nustato pasielgimo taisyklę, o individas konkretizuoja ją tam tikra forma. Kiekviena iš šitų teorijų yra nepilna: žmonės savo veiksmuose tai pamėgdžioja, tai yra aplinkos verčiami. Bet abudu šitie teorininkai nepastebi tų atvejų, kada nėra nei pamėgdžiojimo, nei prievartos, o žmonės vienodai elgiasi išorinių veiksnių veikiami. O dar reikia pastebėti, kad tarp individualumo ir visuomeniškumo nėra visiško priešingumo: pamėgdžiojant visada įdedama kas savotiška, išrasta, ir atvirkščiai, išradimas turi savy pamėgdžiojimo elemento ir naudojasi tuo, kas anksčiau nustatyta. Visuomenės taisyklės nėra kitaip vykdomos, kaip tik įdedant į jas individui savo savybių ir atvirkščiai, kiekvienas aktas yra socialios taisyklės reguliuojamas, yra tarpusavio santykis.

c) René Vormsas kitaip mano. Jis mato visuomeninį pradą visur ten, kur yra žmonių daugiau kaip vieno santykiavimas, kooperavimas, kai jie drauge mąsto, kalba arba veikia, kai priešstarauja, kai veikia kitų, kad ir toli esančių, įtakos dėka. Protinis būtybių susitikimas — štai, anot Vormso, socialinis pradas.

Tardo ir Durkheimo nurodyti pradai: individualumas ir kolektyvumas nuolat kovoja tarp savęs. Savaime kyla klausimas: ar individas, ar visuomenė turi pirmenybę, arba kitaip klausimą statant, ar grupė be individo yra savarankiška? O jei ji yra savarankiška, tai kokia jos prigimtis? Individą mes matome, galime jausti jį, o visuomenės — ne. Tai ar ji yra realybė, kuri galima skirti nuo individo, statyti prieš jį? Socialinės grupės realybės negalima neigti, bet negalima jos įsivaizduoti be individo. Kai kalbame apie visuomenę, tai turime galvoje jos rūšį taip, kaip ir kalbėdami apie kitus gyvius turime galvoje jų rūšis. Kai kas kalba apie žmoniją, bet ji nėra realus dalykas, nes žmonija gyvena pasiskirsčiusi: rasėmis, kalbomis, tikybomis, tautomis. Ypač tauta, sako Renė Vormas, yra gyvybės kupina. Ji galima palyginti su rūšim biologijos srity. Ji turi savo būdą, turi vardą, istoriją, proto ir kūno savumus; ji turi valdžią, sudaro valstybę, ji duoda individui kalbą, idėjas, papročius, skiria jam vietą ekonominiame darbe, tat duoda ir išsilaikymo galimybę, bet ir aprėžia jo veikimo ribas. Tauta pergyvena individą: jis gimsta, auga ir miršta, o tauta lieka gyva, atsinaujina naujai gimstančiais. Tautos, kaip ir individai, kovoja, ir tada visi tautos individai sudaro vienetą, o individas aukojasi tautai. Kaip matome, visa tai yra visuomenės realybė. Bet ji neįsivaizduojama be individo; ji nėra „selbststaendig“ (savaime esanti). Grupė gyvena tik per savo narius. Tad ir grupė ir jos vadai veikia jos narių naudai. Susidaro tarpusavio priklausomybė.

3.

Teorijos apie visuomenės prigimtį.

Dabar tenka pasiaiškinti, kokia yra visuomenės prigimtis. Šiuo klausimu yra įvairių teorijų. Mes susipažinsime su svarbesnėmis, trimis: mechaniškąja, organiškąja ir psichiškąja.

a) Mechaniškoji teorija.

Einant mechaniškąja teorija, visuomenė žmonių kuriama taip, kaip kokia mašina ar mechanizmas. Šita teorija yra labai sena. Dar Graikų sofistai buvo tokių pažiūrų į visuomenę, kurios atitinka mechaniškajai teorijai. Jie manė, kad žmonių pirmiausia gyventa skyrium, po vieną, o kai buvo įsitikinta, kad taip gyventi po vieną yra blogiau negu drauge, tai su-

sitarta, sudaryta visuomenė - valstybė, sukurta įstatymai ir valdžia. Ir Romėnų mintyse, kaip antai Virgilijaus veikaluose, randame tvirtinant buvus „aukso amžių", kada žmonės skyrium gyveno ir gerai gyveno. Vėlesniais laikais šita teorija viešpatavo XVII ir XVIII šimtmečiais ir atitinka to laiko filosofijos ir psichologijos pažiūroms.

Tų laikų filosofija dalino pasaulį į dvi nuo viena kitos visai atskirtas dalis — dvasią ir materiją — kurios yra greta viena antros ir tik mechaniškai jungiasi su viena antra. Todėl ir visuomenės reiškiniai tada negalėjo būti kitaip aiškinami, kaip tik mechanikos dėsniais einant.

Prie tokių pat pažiūrų į visuomenę traukė ir psichologijos to laiko teorijos, kurių buvo dvi: viena jų skelbė, kad žmogus visuomet ateina į šį pasaulį su tokiomis pat prigimtomis idėjomis; pasak antros, žmogus visas savo sąvokas, visas idėjas įgyja vien tik per savo paties patyrimą, žmogaus siela esanti gryna lentelė, kurioje patyrimas įrašo savo davinius. Ir viena ir antra teorija nematė jokio sąryšio tarp gyvenančios kartos ir buvusiųjų kartų. Iš tokių atskirai gyvenančių individų susidaro visuomenė, juos mechaniškai sujungiant.

Visuomenei susidaryti reikia kad būtų daug žmonių, ne vienas, kad daug žmonių prisidėtų visuomenę kuriant. Taigi visuomenę, pasak mechaniškosios teorijos, kuria žmonės savitarpio susitarimu; visuomenės pagrindas yra visuomenės sutartis (contrat social J. J. Rousseau). Daryti sutartį visuomenę spiria reikalas sujungti atskirų asmenų jėgas bendrai kovai su išorinėmis žmogaus reikalų patenkinimo kliūtimis ir reikalas nustatyti visuomenės valdžią. O sutarties turinys yra visuomenės valdžios organizavimas ir jos santykiai su asmens laisve. Kadangi visuomenė yra kuriama iš atskirų asmenų su jų valia ir nuožiūra, tad ne asmens ypatybės pareina nuo visuomenės, bet visuomenės ypatybės pareina nuo asmens ypatybių. Asmuo tiek vienas sau, nebūdamas visuomenės narys, tiek visuomenėje gyvendamas yra toks pat, turi tokių pat pažymių; jis yra tiek pat protingas, gyvendamas dar nesusidarius visuomenei, kiek ir visuomenėje gyvendamas. Jei jis nebūtų išsilavinęs, negalėtų sukurti tokio tobūlo mechanizmo, kokiu yra visuomenė, negalėtų turėti tokių atitrauktų sąvokų (idėjų), kokios yra asmens laisvės, visuomenės valdžios ir t. t. sąvokos.

Iš mechaniškosios teorijos turinio mums yra aiškus jos netikrumas, klaidingumas. Ji neatitinka šių dienų istorijos ir psichologijos daviniams. Istorija nežino, kad žmonės kur nors, kada nors būtų gyvenę paskirai, ne visuomenėje, ir kad pastaroji kur nors būtų buvusi sukurta tam tikros sutarties.

O psichologija moko mus, kad žmogaus sielos augimas, plėtojimasis daugiausiai pareina nuo jo gyvenimo visuomenėje; vienas sau gyvendamas žmogus ir kalbėti nemokėtų. Mūsų proto tobūlumas, mūsų jausmai ir dorovės dėsniai pareina nuo visuomenės gyvenimo, kuriame mes gemam, augam ir gyvenam. Jei galėtume įsivaizduoti žmogų, gyvenusį vieną sau, tad tik tokį, kuris neturėjo jokios visuomenės gyvenimo sąvokos, kuris savo dvasios turiniu panašus būtų į gyvulį. Be to sociologiški tyrinėjimai įrodo, kad visuomenės augimas eina tam tikrais dėsniais. Todėl negalima sakyti, kad visuomenės kūrimas pareinąs vien nuo atskirų asmenų nuožiūros. Mechaniškoji visuomenės kūrimo teorija dabar atmesta. Dabar visų pripažįstama ta tiesa, kad žmogus negali gyventi be visuomenės, kad jis visuomet yra ne tiktai visuomenės narys, bet ir jos kūrinys ir kad hipotezė, jog žmonės kada nors galėjo gyventi paskirai, po vieną yra mokslui tokia pat nenaudinga, kaip hipotezė, kad gyvo kūno dalys (organai) gali gyventi paskirai, kas sau. Bet visuomenės įvykių aiškinimo istorijoje ta teorija turėjo didelės reikšmės: pirmiau, prieš ją, buvo manyta, kad visuomenės įvykiai yra negamtinės jėgos kūriniai, kad prie jų kūrimo žmonės visai neprisidedą. Kalbamoji teorija atmetė negamtinių jėgų veikimą ir aiškino visuomenės įvykius pačių jos dalių veikimu. Jos klaida buvo ta, kad buvo manoma jog visuomenės dalys visuomet yra tokios pat, kad nebuvo suprasta, jog jos pačios yra visuomenės kūriniai ir turi savo istoriją.

Be abejo žmogaus veiksmai, jo idėjos prisideda prie visuomenės įvykių kūrimo, bet negalima manyti, kad tie įvykiai kuriami kiekvieną kartą žmogaus nuožiūra; juk pav., parako, arba garinės mašinos, atradimas turėjo didesnės įtakos visuomenės tvarkos susidarymui, nekaip kokia nors teorija.

b) **Organiškoji teorija.**

Kalbant apie organiškąją teoriją, reikia priminti, kad ji nėra nauja. Taip antai, Aristotelis prilygino visuomenę prie gyvo kūno, įrodydamas, kad žmogus vienas, atskirtas nuo kitų, negali gy-

venti lygiai kaip kūno organas, atskirtas nuo kūno negali būti gyvas. Kaip kojos arba rankos, jas atėmus nuo kūno, negali gyvos būti, taip ir žmogus be visuomenės (valstybės) negali gyventi. Ir Platono veikaluose randame tą mintį, būtent jo dialoge „Valstybė". Ta pati mintis randama ir senovės Romėnuose: patricijus Menenijus Agripa, pavyzdžiui, 494 metais prieš Kr., tokiu pat prilyginimu įtikino plebėjus grįžti į pilį nuo švento kalno. Krikščionybės atstovai taip pat naudojosi šituo prilyginimu; taip antai, Šv. Povilas prilygino bažnyčią prie kūno, kurio galva yra Kristus, o tikintieji yra to kūno — bažnyčios nariai. Vėlesniais laikais šita teorija buvo iškelta XVIII amžiuje ir išplėsta XIX amžiuje.

Pirmiau organizmo veiksmai buvo aiškinami vien mechanikos dėsniais, organizmas buvo lyginamas su mašina. Tada ir visuomenės įvykiams aiškinti negalėjo būti organiškos teorijos. Bet XVIII amž. pabaiga pradedant ir toliau XIX amžiuje organiniai reiškiniai pradėta skirti nuo mechaninių reiškinių; organinių reiškinių priežasčių buvo pradėta ieškoti materijos gyvybės ypatybėse, tos materijos, kurioje pastebimi gyvybės reiškiniai. Grynai medžiaginės materijos ypatybės (fizikos, chemijos) yra amžinos, o materijos gyvybės ypatybės yra laikinos: iš pradžių jos auga (jaunystė), paskum esti tarytum pastovios (suaugimo amžius) toliau mažėja (senatvė) ir nyksta (mirtis). Ši teorija, kurios pirmasis kūrėjas buvo prancūzas K s a v j e-B i š a, atskyrė organizmą nuo mechanizmo ir nurodė pirmojo ypatybes: kaip organizmo dalys pareina nuo viena kitos, kaip jos negali būti be viena kitos.

Paskiau kitų filosofų buvo pastebėta, kad visuomenė turinti daug panašumo su organizmu, kad jos reiškiniai taip pat pareina nuo vieni kitų lygiai kaip organizmo reiškiniai. Labiausia išsiplatino tarp visuomenės mokslininkų ta teorija, kuri pripažįsta, kad visuomenės reiškiniai eina tais pačiais dėsniais, kuriais eina gyvybės (organizmo) reiškiniai. Žymiausias šios teorijos kūrėjas tai anglas Spenceris. Lygindamas visuomenę su organizmu, jis nurodo, kad ji, lygiai kaip organizmas, auga, skirstosi į dalis (diferencijuojasi) ir savo veiksmus (funkcijas) specializuoja, daugėja ir miršta. Mokslo klasifikacija reikalauja, kad svarbiosios žymės būtų visai vienodos, jei reiškiniai skiriami į vieną rūšį. Spenceris kaip tik tvirtina, kad visuomenės ir organizmo pažymiai yra vienodi, imdamas įvairaus tobulumo orga-

nizmus ir įvairaus tobūlumo visuomenes jis randa pilną tarp jų analogiją; pav., valdžios įstaigas jis lygina su organizmo nervų sistema; žemesnio laipsnio organizme nervų sistema ne tokia tobūla, kaip aukštesnio laipsnio organizme; ir valdžios įstaigos žemesnio laipsnio visuomenėje esančios paprastos, netobūlos, o aukštesnio laipsnio visuomenėje jos esančios išsiplėtojusios, nelyginamai tobūlesnės ir t. t.

Bet organiškosios teorijos skelbėjų liko nepastebėti tokie visuomenės pažymiai, kurie visai skiria ją nuo organizmo, dėl kurių visuomenės reiškiniai privalo būti laikomi visai kitos rūšies reiškiniais, nekaip organizmo reiškiniai.

Visuomenė didėja dažnai tokiais būdais, kuriais, bent tobūlesnių rūšių, organizmas niekuomet nedidėja: prijungdama iš šalies kitas žmonių apgyventas teritorijas ir leisdama žmonėms iš vienos visuomenės teritorijos persikelti į kitos visuomenės teritoriją (imigracija).

Organizme tam tikra jo dalis visuomet tą pačią funkciją atlieka ir juo organizmas yra tobūlesnis, juo jo dalių funkcijos esti specialesnės. Visuomenėje mes matome ką kitą: tas pats asmuo atlieka įvairias funkcijas ir juo visuomenė tobūlesnė, juo asmens funkcijos esti įvairesnės: tas pats asmuo esti drauge ir kurios nors kontoros tarnautojas, ir parlamento narys, ir ministeris, ir respublikos prezidentas.

Kai kurios visuomenės funkcijos, kurios seniau specialių asmenų buvo atliekamos, paskiau tobūlesnėje visuomenėje yra beveik visų atliekamos (visuotinė kariuomenės pareiga).

Organizmai daugėdami kuria tokius pat organizmus. O atsiskyrusios visuomenės dalys yra kitokios, ne tokios, kaip tas vienetas, nuo kurio jos atsiskyrė (pav., dabar Lietuva ir kitos atsiskyrusios nuo Rusijos valstybės).

Organizmas miršta dėl to, kad toks yra gamtos dėsnis. O visuomenę tik kitos visuomenės jėga gali išnaikinti; kad gamtos dėsnio klausydama būtų išmirusi visuomenė, tokių įvykių istorija nežino. Spencer'is sako, kad tokių įvykių būsią tada, kai žmonijoje išnyksią karas, bet tat tėra prileidimas, daugiau niekas.

Organizme nepasitaiko tokių jo dalių atskyrimų nuo viena kitos, kaip visuomenėje; organizmo dalys negali būti taip atskiros, kaip nuo vienas kito atskirti gyvena žmonės. Dar ryš-

kesnis visuomenės dalių atskiro buvimo pavyzdys yra bažnyčia (tikyba); jos nariai dažnai priklauso net įvairioms valstybėms.

Organizmas negali būti taip prijungtas arba įterptas į kitą organizmą, kap yra įjungiamos vienos visuomenės dalys į kitą visuomenę, pav., svetimtaučiai: Lietuvos pilietis gali būti vokiečių tautos ir liuterių tikybos asmuo ir t. t.

Kadangi visuomenės sulyginimo su organizmu teorija turi tiek trūkumų, tad jos dėsniai negali būti priimti klasifikacijos ir apibrėžimo pagrindu.

c) Psichiškoji teorija.

Visai kitaip atrodo neorganiškų daiktų tyrinėjimas; jis pasitenkina jais tokiais, koki jie yra juos tyrinėjant; jei tyrinėjimas yra kurio nors daikto judėjimas, tad nėra reikalo ieškoti, kuriuo būdu tas judėjimas atsirado; užtenka tyrinėti, kuriais dėsniais tas judėjimas vyksta.

Organizmus tyrinėjant to neužtenka, organiškas daiktas negali būti suprastas, negali būti pilnai išaiškintas, jei nebus žiūrima, jei nebus išaiškinama, iš kur ir kaip jis atsiranda. Zoologas privalo kreiptis ir į embriologiją.

Ir buvimo sąlygos visai kitos yra neorganiškų ir organiškų kūnų. Pirmieji negali prisitaikyti prie išorinių buvimo sąlygų, antrieji prie jų prisitaiko. Spencer'is gyvenimą apibrėžia tuo būdu, kad jis yra galėjimas prisitaikyti prie išorės sąlygų. O prisitaikyti prie išorės sąlygų jis gali dar dėl to, kad įgyja paveldėjimo keliu tam tikrų ypatybių nuo savo tėvų, tėvų tėvų ir t. t.

Taigi neorganiški kūnai (reiškiniai) apibrėžiami tiktai dabartimi, organiški ir dabartimi ir praeitimi.

O visuomenės reiškiniai, nuo ko pareina: ar tik nuo dabarties sąlygų, ar ir nuo praeities, ar dar gal nuo ko?

Negalima abejoti, kad visuomenės gyvenime veikia ir neorganiško ir organiško pasaulio dėsniai. Ir dabarties ir praeities sąlygos turi įtakos visuomenės gyvenimo reiškiniams. Bet visuomenė gyvena ne tik dabartimi ir praeities atminimu. Visuomenėj yra ne tik atmintis, bet ir norai, idealai. Naudodamasi visu tuo, ką turi įgijusi iš pereitųjų laikų, visuomenė siekia į ateitį, kuria idealus, kurie turi didelės įtakos visuomenės gyvenimui. Dėl to, kad visuomenė turi idealų, ji nemiršta taip, kaip miršta organizmas, jo gyvybės jėgoms pasibaigus.

Radę trečią visuomenės gyvenimo faktorių (veiksnį), būtent idėjas, mes tuo pat pripažįstame, kad to veiksnio yra ne materialinis, bet dvasinis pobūdis; taigi dvasios veiksnys riša žmones į vieną vienetą, į visuomenę. Šitas dvasinis visuomenės pažymys kaip tik paaiškina visas visuomenės ypatybes, kurioms nerandi paaiškinimo manydamas visuomenę esant organizmą; dvasios reiškiniai nėra apriboti materijos ir todėl dvasios sąryšiui nereikia, kad visuomenės nariai materialiniu būdu susisiektų su vienas kitu. Todėl asmuo gali priklausyti įvairioms visuomenėms, ir toje pat visuomenėje gali priklausyti prie įvairių jos organų (dalių). Tas pats pažymys paaiškina mums, kodėl visuomenė nemiršta: senos idėjos, seni papročiai, senos įstaigos daros netinkamos, bet, jei tik visuomenė turi dvasinės kuriamosios jėgos, ji sukuria naujų idealų, naujų elgimosi taisyklių, naujų įstaigų.

Taigi į organiškosios teorijos vietą mes priimame psichišką (dvasinę) teoriją, kuri pripažįsta, kad daugiausia idealai kuria visuomenės reiškinius; tuo būdu greta su neorganišku ir organišku reiškinių pasauliu mes statome dvasinį reiškinių pasaulį.

Organiškosios visuomenės reiškinių teorijos skelbėjai nusipelno mokslui tuo būdu, kad išaiškina kalbamųjų reiškinių pareinamumą nuo praeities, jų evoliuciją.

Bet evoliucijos sąvoka negali pasitenkinti žiūrėjimu į praeitį; ji visuomenės žengimą pirmyn aiškina ne tik praeitimi, bet ateityje vykdytinais siekimais. Šitokia pataisa turi būti padaryta organiškai teorijai; tačiau tos pataisos reikšmė yra tokia didelė, kad visa teorija tenka kitaip vadinti.

Pirma išvada iš šito prileidimo turi būti tokia: juo dvasios jėgos idealams kurti yra stipresnės, juo tobūlesnė yra visuomenė. Palyginkime aukštos kultūros visuomenę su laukinių žmonių grupių gyvenimu ir mes rasime tos išvados patvirtinimą.

Antra išvada tokia: sąlygos, kurios padeda asmens dvasios jėgoms augti, padeda ir visuomenės gyvenimui augti. Ir ištikrųjų: asmens augimo ir visuomenės augimo sąlygos yra tos pačios. Juo tobūlesnis yra organizmas, juo kiekvienas jo organas (dalis) daugiau pareina nuo viso organizmo; priešingai imant, juo tobūlesnė yra visuomenė, juo kiekvienas jos narys yra savaimingesnis ir t. t.

Taigi tikri gyvenimo įvykiai patvirtina hipotezę (prileidimą) ir todėl mes galime būti tikri, kad ji nurodo mums tikras visuomenės reiškinių priežastis, tikrąją jų prigimtį.

4.

Visuomenės gyvenimas ir evoliucija.

Visuomenės elementai. Visuomenė yra labai sudėtingas reiškinys. Bendrais bruožais nurodysiu jos elementus. Jie yra trijų rūšių: a) gamtos, b) žmogaus perdirbti gamtos duotieji elementai ir c) visuomeniniai — žmoniški elementai.

Apie pirmas dvi rūšis aš nekalbėsiu dėl to, kad tie elementai, apskritai sakant, yra žinomi. Kalbėsiu apie trečią rūšį. Čia savo ruožtu taip pat randame įvairias rūšis. Nurodžius tas rūšis, mums ir pakaks susipažinimui bendrais bruožais su šiais visuomenės elementais. Štai jos.

1) Primityvinių visuomenių pagrindą sudaro šeima. Istorija rodo mums buvus šeimą įvairių formų, pav., matriarchatas, patriarchatas ir k.

2) Bendruomenė, kuri išsiplėtoja iš šeimos ir susidaro platesnės grupės, kaip antai: ordos, klanai, komūnos, kantonai, graikų mažos respublikos, rytų valstybės, Romos imperija ir k.

3) Ekonominės grupės: korporacijos, bendrovės, sindikatai ir k.

4) Įvairios taip vadinamos klasės, kurios yra ne profesinės grupės, kaip ką tik nurodytos 3-sios rūšies grupės, bet turinčios savo pagrinde medžiaginės ir socialinės padėties skirtumus.

5) Įvairios draugijos: mokslo, švietimo, meno, ekonomikos, politikos, kaip antai, partijos, klūbai, salonai ir k.

Visuomenės gyvenimas. Išsiaiškinę visuomenės elementus, pažiūrėsime jų veikimo, kuris sudaro visuomenės reiškinius. Kokios yra to veikimo rūšys ir kokie santykiai tarp veikimo rūšių?

Visuomenės faktai yra tiek sudėtiniai įvairūs ir gausingi, kad jie sunku paskirstyti. Belgų sociologas M. Giujom de Grefas (Guillaume de Greef), remdamasis A. Konto mokslų klasifikacija, kuri eina nuo mažiau sudėtinių reiškinių prie labiau sudėtinių: matematika, astronomija, fizika, chemija, biologija ir sociologija, pastaruosius, socialinius, reiškinius dar taip skirsto: a) ekonominiai reiškiniai, b) šeimos, arba gimdymo reiš-

kiniai, c) meno—technikos, d) intelektualiniai, įterpiant į juos tikybos ir mokslo, e) dorovės, f) teisės ir g) politikos reiškiniai. Autoriaus perdaug sekta Kontu ir dėlto suklysta: viena vertus, jis sujungė tikybą su mokslu, vadovaudamasis ta mintimi, kad mokslas atstos tikybą, bet tikyba gali būti greta su mokslu; antra vertus, nurodytoje eilėje pirmuosius jis laiko pagrindiniais reiškiniais, lyg kad kiti nebūtų tokie pat pagrindiniai, pav., politika ir teisė.

Be abejonės galima sakyti, kad politinė organizacija yra visų sudėtingiausia ta prasme, kad ji turi savyje ir ekonominės, ir intelektualinės ir moralinės organizacijos pažymius. Bet ar galima iš to išvesti, kad ji yra mažiau pagrindinė, kaip šitos kitos? Ar, pav., mokslo reiškiniai yra mažiau pagrindiniai, kaip meno? Visa tai rodo klasifikacijos problemiškumą. Organiška mokykla, kuria seka de Grefas, nurodo, kad visuomenės gyvenime tenka skirti trys didelės funkcijos, kurias biologija skiria ir individualiniame gyvenime, būtent: maitinimo, gimdymo ir santykiavimo.

a) Maitinimo funkcija pasireiškia ekonominiais fenomenais, nes jie visi turi tikslą — rinkti turtą, t. y. gaminti jį, leisti į apyvartą, skirstyti ir sunaudoti. Visuomenės turtas atitinka organizmo maistui, imant jį plačia prasme, nes turtas tiekia viską, kas žmogaus gyvenimui yra reikalinga.

b) Gimdymo funkcija yra atliekama gimdymo fenomenais, kurie yra grynai biologiški, o visuomenės atžvilgiu jie yra šeimyniški.

c) Santykiavimo funkcijos yra iš dalies reikalingos valstybės dalyvavimo. Žinome, kad ne kiekviena visuomenė yra valstybė, o tik vienos valdžios ir bendrų įstatymų valdomoji visuomenė yra valstybė. Greta valstybės yra daug visuomenės santykiavimų: tikybos, dorovės, proto, meno, teisės, pagaliau valstybėje yra politikos santykiavimai. Teisės ir politikos santykiavimai yra aiškiai apibrėžti ir jais nustatoma socialinio kūno vienumas. Plačiau pažiūrėjus, tie reiškiniai galima skirstyti į: ekonominius ir intelektualinius fenomenus, kurie vėl skirstomi į dvi rūšis: tie, kuriuose valstybė nedalyvauja, kaip antai: dorovės, proto, meno, tikybos, ir tie, kuriuose valstybė dalyvauja: teisės ir politikos. Tai yra paprasta klasifikacija.

Kuri iš šitų rūšių viešpatauja kitoms? Čia gali būti įvairūs atsakymai, bet svarbiausius duoda materializmo ir socializ-

mo teorijos. Pagal pirmąją, socialinio gyvenimo pagrindas yra medžiaga (materija); tai Karolio Markso teorija. Mašinų gamybos išsiplėtojimas Anglijoje ir Vokietijoje davė jam pagrindo tokiai teorijai sukurti. Šita teorija turi savy daug netikrumų. Kita, Augusto Konto, teorija sako, kad mintis ir pirmiausia abstraktinis žinojimas viešpatauja socialiniam gyvenimui. Koncepcija, kurią žmogus susidaro sau apie visumą, geriausiai apibūdina kiekvieną socialinę padėtį. Žmonijos istorija yra šitaip skirstoma: tikybinė epocha, metafizinė epocha ir pozityvioji epocha. Pirmomis epochomis buvo fetišizmo, politeizmo ir monoteizmo amžiai. Trečioji epocha yra mokslų išsiplėtojimo laikai, specialumo epocha, ateityje gi bus filosofijos epocha, kai žydės sintetinė filosofija. Tai bus bendrų sąvokų epocha. Kiekvienoje epochoje mokslas ir filosofija įdvasina meną ir techniką, taip pat ir politiką. Bet ir čia reikia kraštutinumas nurodyti: intelektualinis faktorius ne visa valdo visuomenėje; yra tam tikras meno, politikos ir technikos savarankumas, nepriklausymas mokslo. Nėra tokios socialinių fenomenų rūšies, kuria būtų pagrįsti visi kiti fenomenai. Jie visi yra glaudžiai susiję ir tarpusavy vieni kitus veikia. Pav., karas yra dabar politiškas fenomenas, nes eina iš kerštо tarp tautų, arba jų valdžių; bet jis turi ir ekonomišką pobūdį, konkurenciją. Be to, norint sustiprinti kovojančių jėgą, šaukiamasi prie tikybos, dorovės ir teisės. Imkime dar kovą teisme; ir čia tą pat randame, t. y. ne tik kovą dėl teisės, bet randame ir dorovės ir ekonomikos ir kitų elementų.

Visuomenės evoliucija. Visuomenė nėra nejudanti, ji pati keičiasi. Atitinkamai jos funkcijoms kinta jos struktūra. Kokios gi yra priežastys šitam kitimui? Nepakanka manyti, kad socialinių organų veikimas keičia visuomenę. Mašinos veikimas, pav., naikina pačią mašiną, o visuomenės veikimas ne tik nenaikina visuomenės, bet tobulina ją. Iš kur eina šitas įdomus savumas? Dvi priežastys aiškina šitą faktą: viena, evoliucijos pirmapradinio variklio prigimtis, antra, naudojamojo pirmapradinio įrankio prigimtis. Visuomenės veikimo varyklis yra vis didesnės gerovės siekimas; žmogus nuolat siekia pagerinti savo padėtį. Jam negana apsisaugoti tokiu, koks jis yra, bet jis nori augti, tobulėti. Tai yra žmogaus savumas.

Priemonė tam siekti yra proto lavinimas, intelekto lavinimas. Žmogus, kaip kiekvienas organizmas taikosi prie aplin-

kos. Bet prisitaikydamas, jis yra vedamas ne impulso, ne instinkto, o reflekso, mąstymo. Jo valia yra protavimo vedama. Žmogus nevisiškai pasiduoda aplinkai: aplinka veikia jį, bet ir jis veikia aplinką. Didžiausia visuomenės gyvenime gera sąlyga yra ta, kad žmonės kaupia, renka žinias ir perduoda jas vėlesnėms kartoms. G. Tardas yra pasakęs, kad kapitalas yra ne kas kita, kaip tik mūsų išradimų, einančių po kits kito, visuma. Kad šita geniališka definicija būtų mums aiški, reikia pridurti, kad čia kalbama apie konkretizuotus padarytuose produktuose išradimus, kur reikia skirti proto kapitalas ir medžiagos kapitalas. Tad žmonių giminė vis daugina savo praktikos žinių lobyną ir savo veikimo priemonių turtą, savo teoriškų žinių turtą. Būna ir reakcijos epochų dėl dvejopos priežasties: arba tautos protas apsnūsta, kaip tą matome atsitikus Kinuose, arba viena tauta, kuri yra žemesnės kultūros, pavergia kitą, kaip tai atsitiko su Roma, barbarams ją užplūdus VI amžiuje. Atsitaisant iš puolimo, sekama tuo, kas buvo, bet nevisiškai: Romos imperijos griuvėsiuose susikūrė ne tokios respublikos, kokios buvo Graikijoj ir senovės Romoj, bet susikūrė didelės monarchijos. Kai kas nurodo, kad mėginama labai sekti senovė, pav., prancūzų revoliucijos vadai norėjo atstatyti Romos respubliką, todėl ir randame įstaigas ir terminus iš senovės Romos paimtus, pav., konsulas, tribunas, senatas. Paskui restauracija stengėsi atgaivinti seną režimą, bet vis tai nepisiseka. Aug. Kontas pastebi, kad vienos epochos būna organiškos, kuriančios, kuriose formuojasi visuomenės tipas, kaip pavyzdžiui viduramžis, o kitos yra kritiškos, kaip antai renesansas iki prancūzų revoliucijos. Spenseris yra pastebėjęs dar tokį visuomenės reiškinių evoliucijos įstatymą (dėsnį), kurį jis pavadino ritmo įstatymu ir kuris išeina iš visuomenės ribų ir veikiąs net ir visatoje. Pagal šį įstatymą, gaunama evoliucija ir irimas, intengracija ir dezintengracija, t. y. medžiagos koncentracija sujungta su judėjimo išsiplėtojimu, o paskui judėjimo sukaupimas sujungtas su medžiagos išsiplėtojimu. Tuo būdu gaunamos yra diados, o Hegelis matė vykstant triadas: tezė, antitezė ir sintezė. Tai yra istorijos įstatymas, amžinas logikos įstatymas. Visuomenėje yra gaunamas toks vaizdas:

susidaro režimas (valdymas) ——————— tezė,
revoliucija nuverčia jį ——————————— antitezė,
seno režimo šalininkai

įsigali, o naujo režimo
šalininkai taip pat turi
jėgų, ir susidaro mišrus
valdymas ——————————— sintezė.

Tai yra veiksmas, reakcija ir pakitėjimas, pav., pirmoji imperija, restauracija ir liepos mėnesio monarchija. Esant tokiems pakitėjimams, tiksliau yra kalbėti apie reiškinių evoliuciją, negu apie jų progresą.

Visuomenės įstatymai mokslo prasme. Sociologija, būdama socialinių mokslų sintezė, turi siekti surasti aukščiausius socialinio pasaulio įstatymus. Tačiau tai yra dar naujas mokslas ir negalima šioj srity daug ko reikalauti. Tyrimas to, kas yra, nurodo reiškinių sąbuvimo įstatymus, statikos įstatymus. Vienas šios rūšies įstatymas apibrėžia socialinį tipą: istorija rodo graikų - romėnų pasaulį: gens, civitas, imperium; paskui prasideda barbarų grupės; iš to komplekso gaunama V ir VI amž. vila ir dvarininko domėnas, XI amž. komūna, XV amž. šių dienų valstybė. Įvairiose vietose randame įvairius faktus, kurie praplečia mūsų akiratį, pav., žydų gimines, arabų bendruomenes ir k.

Visuomenės gyvenimo eigos tyrinėjimas, dinamikos tyrinėjimas, duoda šį pirmą dėsnį: žmogus siekia geriausio rezultato mažiausiomis išlaidomis, mažiausiomis pastangomis. Šitas dėsnis veikia visose srityse, neorganinėje ir organinėje gamtoje, taip pat socialiniame pasaulyje, tiktai šitame pastarajame jis yra sąmoningai taikomas; tas ekonomijos įstatymas yra taikomas visokiam veikimui, ir intelektualiniam. Jis pasireiškia ir kaip pamėgdžiojimo įstatymas.

Kitas dinamikos įstatymas yra apribojimo įstatymas: kiekvienas reiškinys įvyksta tam tikrose ribose, pav., pramonė ne visur plėtojasi, taip pat ta, ar kita tikyba ir t. t. Pamėgdžiojimo įstatymas turi savy kinematikos elementų. Evoliucijos faktai ir yra kinematikos duomenys, kuriuos mes matome žmonijos pergyventose šiose proto stadijose: fetišizmo, politeizmo, monoteizmo, metafizinės epochos ir pozityviosios epochos. Kiekvienoj epochoj randame kitokią valdymo formą: pirmiau buvo kariška valdymo forma, paskiau, juriskonsultų, dar vėliau — mokytų (filosofų); šiai pastarajai atatinka pramonės ir technikos žydėjimo laikai. Iš to matyti evoliucija žmonių visuomenės

gyvenime: žmonės eina į tokį stovį, kur vyrauja pozityvus mokslas.

Nuo Aug. Konto laikų mokslas yra padaręs tokią pažangą, kad mes turime daugiau žinių, negu tuomet buvo turėta. Būtent, praistorijos ir pirmykščios istorijos tyrinėjimai įrodė, kad prieš tikybinę epochą, kuri buvo tolesnis išsilavinimo laipsnis, nes žmonių jau buvo pajėgta vaizduotis, buvo periodas, kada žmonės žinojo tik paprastus medžiaginius įspūdžius, kada žmonės pajėgė tvarkyti juos tik paprasta atmintimi, kada jie buvo, anot Amsterdamo universiteto etnografo Steinmeco, materialistai, kokie niekad daugiau nėra buvę. Vaizduotės išsiplėtojimas buvo tolesnis išsilavinimo laipsnis. Prie trijų A. Konto stadijų reikia pridėti, kaip pirmąją, dar ketvirtą. Yra galvočių, dar kitaip formulavusių evoliuciją. Spenseris, pav., sako, kad žmonija eina iš militarizmo į industrializmą; pirma vieni dirbo, o kiti grobė, gi toliau einama prie to, kad visi dirbtų. Tą pat skelbė S. Simonas ir Aug. Kontas, o H. Menas (Maine), juridiškai galvodamas, sako, kad pirma veikė įsakymas (statut), o paskui vis labiau ir labiau ima veikti sutartis (contrat). Ivas Guijo (Yves Guyot) sako, kad pirma vieni kitus išnaudojo (eksploatavo), o toliau žmonių eksploatavimas eina vis siauryn ir siauryn, o vis plačiau ir plačiau gamta eksploatuojama. Spenseris yra nurodęs dar kitą evoliucijos įstatymą, ne mažesnės svarbos, kaip aukščiau nurodytasis. Jis liečia ne funkcijų evoliuciją, bet struktūros evoliuciją, būtent, jis Spenserio formuluotas taip, kad reiškiniai iš paprastų, nesudėtinių plėtojasi ir keičiasi į sudėtinius. Tai yra visos gamtos įstatymas: fiziniame pasauly iš ūkanuotų erdvių susidarė planetos, gyvame pasauly iš beformiškų embrionų darosi diferencijuotas organizmas, o socialiniame pasauly iš primityvių ordų, kurių nariai į kits kitą panašūs, išsiplėtojo šių dienų valstybės, kur kiekvienas individas turi savo pažymių, skiriančių jį nuo kitų, bet kur taip pat daugybė įvairių ryšių riša individus į įvairias grupes.

Renė Vormsas nurodo dar tokį evoliucijos įstatymą: du judėjimai eina kartu; iš paviršiaus jie atrodo priešingi vienas kitam, bet tikrybėje jie yra susiję vienas su kitu ir kits kitą papildo, vykdami socialinėse struktūrose; vienam iš jų veikiant, vyksta skaidymasis į grupes, antrojo jėgai veikiant, grupės auga, didėja. Imsime šių dienų pasaulį, pradedant barbarų užplū-

dimu. Pirmieji socialiniai vienetai buvo labai nedideli, aprėžti kiekvieno viršininko domėnu, kurių buvo daug. Jie pamaži didėja kovų, paveldėjimo, jungtuvių dėka, ir vienas viršininkas tapdavo daugelio domėnų viršininku. Tas procesas ėjo tol, kol susidarė stiprios valstybės. Ir kitose srityse (prekybos, mokslo ir t. t.) vyksta tas pat procesas: reiškiniai plečiasi, tampa vis įvairesni, sudėtingesni, apima visą pasaulį.

III.

Valstybė.

1

Valstybės elementai.

Iš visų visuomenės formų valstybė turi didžiausios reikšmės žmonių gyvenime. Gilioje senovėje valstybės reikšmė buvo tokia didelė, kad ji tvarkė visas žmogaus gyvenimo dalis — žmogus buvo laikomas asmeniu tik tuo atveju, jei jis buvo valstybės pilietis. Svetimtautis, lygiai kaip vergas, neturėjo jokių žmogaus teisių. Dabar asmuo daugely dalykų pasiliuosavo nuo valstybės globos, bet valstybė vis dėlto turi įtakos visoms visuomenės gyvenimo dalims. O teisė daugiausia valstybės dabar yra kuriama, saugojama ir vykdoma. Todėl mums reikia pažinti, kas yra valstybė, kurių jos turima ypatybių, kurių funkcijų ir t. t.

Valstybė dabar taip yra nusakoma: ji yra gyvenančių tam tikroje teritorijoje ir priklausančių vienai politinei valdžiai žmonių sąjunga.

Iš to nusakymo matome, kad valstybę sudaro trys elementai: teritorija, valdžia ir gyventojai. Toliau aš kabėsiu apie kiekvieną elementą skyrium.

a) Teritorija.

Teritorija yra žemės plotas, kurio ribose veikia valstybės valdžia, vykdo savo valią ir jėgą. Valstybės teritorija yra politinė, ne geografinė ir ne etnografinė sąvoka; aiškūs pavyzdžiai yra Anglija, Rusija ir kt. Kadangi teritorija yra vienas valstybės elementas, kadangi be teritorijos negali būti valstybės, tad iš to aišku, kad valstybė gali būti tiktai ten, kur žmonės gyvena ne klajoklių gyvenimu, bet vietose įsikūrę. Žmonės tada gyvena įsikūrę vietose, kada jau verčiasi žemės darbu, arba že-

mės darbu ir pramone. Šitie verslai sudaro tam tikras ekonomines ir psichologines sąlygas valstybei kurtis ir augti.

Tolimos senovės galvotojai jau buvo pastebėję didelę teritorijos reikšmę valstybės gyvenime. Jie aiškino, kokios įtakos turi bendrai kultūros augimui ir iš dalies valstybės kultūros plėtojimui teritorijos gamtos ypatybės; jų buvo manyta, kad valstybės kultūra gali būti kuriama tik ten, kur yra tam tikrų teritorijos gamtos sąlygų. Taip Aristotelis savo kūrinyje „Politikoje" tvirtina, kad valstybės kultūra gali būti ugdoma tik šiltame Ellados klimate, kad šalys, kurių klimatas šaltas arba karštas, visuomet bus nekultūringos, barbariškos, Šita klimato teorija ilgai viešpatavo moksle apie valstybę. XVI šimt. mokslininkas Bodenas (Bodin) atnaujino ją, praplėtęs šilto klimato valstybių ribas toliau į žiemius dėl to, kad Europos valstybių buvimo faktas savaime liudijo, jog Aristotelio buvo nustatytos perankštos sienos. Klimato teoriją mes randame ir pas Montesquieu, kuris tačiau politinės laisvės pradžią rado ne minkšto klimato pietų šalyse, bet žiauraus klimato Skandinavijoje. Montesquieu taip pat tvirtino, kad nuo klimato žymiai pareina tas, kokie yra šalies įstatymai ir kurias valstybines įstaigas turi šalis. Be to, Montesquieu dar tvirtino, kad valstybės tvarkos pobūdis žymiai pareina nuo jos teritorijos didumo: didelės teritorijos valstybė esti absoliutė monarchija, vidutinės teritorijos valstybė esti ribota, konstitucinė monarchija ir mažos teritorijos valstybė esti respublika. Šita Montesquieu pažiūra gana ilgai buvo laikoma nustatytu visuomenės mokslo dėsniu. Bet tolimesnė istorijos eiga parodė ir klimato ir teritorijos didumo teorijų netikrumą: to paties didumo Prancūzija buvo absoliutė monarchija, buvo konstitucinė monarchija, o dabar ji yra respublika; ir karštame klimate dabar yra valstybių; vergija čia panaikinta, čia naikinama tiek šiltose, tiek karštose, tiek šaltose šalyse.

Be abejo, teritorijos gamta turi įtakos žmogui, visuomenei ir valstybės tvarkai, bet ta įtaka nėr visuomet vienoda, ji keičiasi sykiu su šalies kultūra.

Teisės atžvilgiu valstybės teritorija ilgai buvo laikoma jos viešpačio n u o s a v y b e. Šita pažiūra eina iš tų viduramžio bajoro žemininko teisių, iš kurių jam priklausė žemė. Bajoras žemininkas turėjo ne vien nuosavybės teisę į priklausomą jam že-

mės plotą—domėną, bet ta jo nuosavybės teisė buvo sujungta su politinėmis teisėmis, su tomis teisėmis, kurios dabar priklauso valstybei. Pirmiausia, jis turėjo teisę teisti savo domėno gyventojus, turėjo jurisdikcijos teisę. Jurisdikcijos teisė priklausė žemininkui ne dėl kurios kitos priežasties, bet tik dėl to, kad jis buvo žemės savininkas; tas matyti iš to, kad mokesčiai, kuriuos jis imdavo už teisimą, buvo laikomi pilietiniais žemės valdymo vaisiais (fructus civiles). Mažesni, silpnesni domėnai priklausė didesniems, stipresniems, kurių savininkai turėjo panašių teisių didesniame žemės plote. Ilgainiui, didžiųjų domėnų savininkai palengva stiprėjo ir siaurino mažesniųjų teises; galų gale jų stipriausias atėmė iš silpnesnių ir pasisavino svarbiausias valstybės funkcijas. Tačiau liko sena pažiūra dėl valstybės valdytojo monarcho teisės į teritoriją; viešpačio žemininko valdžia buvo laikoma teritorijos teise (ius territorii).

Prigimtinės teisės teorija, kuria einant valstybė yra visuomenės sutarties kuriama, rodosi nesutaikoma su nupasakotąja pažiūra, tačiau jos nepašalino. Kadangi, pasak prigimtinės teisės teorijos, valstybę kuria visuomenės nariai savitarpio susitarimu, tad atskiri valstybės gyventojai turi nuosavybės teisę į žemę, kurioje jų kiekvienas gyvena. Atrodo, kad taip esant valstybės nuosavybės teisei neturėtų būti vietos. Bet teorininkai tvirtino, kad valstybė turi aukščiausią žemės nuosavybės teisę (dominium eminens), o atskiri gyventojai turi tiesioginės nuosavybės teisę (dominium directum). Kad aukščiausioji teritorijos nuosavybės teisė nebūtų tuščias terminas teorininkai tvirtino, jog ta teise einant valstybė turinti šias atskiras teises: valstybei priklauso esą žemės gilumoje turtai, ji turi teisę imti žemės mokesčius, ji turi teisę visiškai pasisavinti, arba nusavinti visuomenės įstaigoms žemę, kuri reikalinga visuomenės interesams patenkinti.

Bet visuomenės sutartis, kuri kuria valstybę, pasak prigimtinės teisės teorijos, suteikia valstybei valdžią ir į žmones. Tuo būdu, pasak tos teorijos, valstybės valdžios įgaliojimai yra dvejopi: ji valdo žmones ir teritorija yra jos nuosavybė. Žlugus absoliutinei monarchijai ir patekus valstybės valdžiai į gyventojų atstovybės rankas, valstybės valdymo sąvokos rados kitoks turinys: paaiškėjo, kad valstybė valdo žmonės ir kad ji

nėra jiems priklausomos žemės kaž kokia ypatinga savininkė: paaiškėjo, kad valstybės valdymas turi ypatingą pažymį, kuris skiria jį nuo kitų fizinių ar juridinių asmenų valdymo; valstybė savo valiai vykdyti turi p r i e v a r t o s t e i s ę. Prievartos teisė pakeitė valstybės teritorijos nuosavybės teisės fikciją. Dabar teritorija yra vienas valstybės elementas tik ta prasme, kad ji nustato valstybės valdžios vykdymo ploto s i e n a s. —

b) **Valstybės valdžia.**

Geriau suprasti valstybės valdžios esmei, naudinga yra pažinti jos kūrimosi procesas, pradėjus viduramžio laikais.

Viduramžio laikais buvo trejopa v i e t o s politinė valdžia: žemininko vasalo, žemininko siuzereno ir miesto savivaldybės ir dvejopa p a s a u l i o politinė valdžia: bažnyčios ir imperijos. Apie pirmąsias dvi vietines politines valdžias aš tik ką kalbėjau. Jų savitarpio santykiai buvo tvarkomi tam tikros sutarties tarp vasalo ir siuzereno: silpnas žemininkas, negalėdamas atsiginti nuo tokių pat žemininkų grobikų, tačiau už jį stipresnių, ieškojo sau pagalbos pas kitus, stipresnius, ieškojo jų nuolatinės apsaugos ir globos. Pagalba, apsauga ir globa buvo suteikiamos ne dovanai, bet už tam tikrą atlyginimą, patarnavimą, valdžios pripažinimą. Taigi buvo daroma sutartis: silpnesnis tapdavo stipresniojo vasalu, stipresnis dar stipresnio, dar stipresniojo ir t. t.

Susidarė ištisa ierarchija, kurią mokslas vadina feodaline tvarka. Tam tikroje teritorijoje, kurios gyventojai turėjo maždaug vienodų ekonominių, ar tautinių interesų, feodalų ierarchija galų gale turėjo vieną aukščiausią siuzereną. Šis įsakydavo savo tiesioginiems vasalams, pastarieji — saviesiems vasalams ir t. t.

Miestai taip pat buvo žemininkų vasalai, tik jų padėtis buvo kitokia: miestų santykiai su siuzerenu buvo ne sutarties tvarkomi, bet tam tikro statuto, kurį miestas nusipirkdavo iš siuzereno, ir papročio. Todėl miesto savivaldybė buvo savaimingesnė už kitus vasalus.

Plačioji pasaulio politinė valdžia priklausė pirmoje eilėje bažnyčiai, kurios tvarka buvo sudaryta, žiūrint senovės Romos valstybės organizacijos. Bažnyčios klausė ir valstybių valdžios, kurios buvo bažnyčios vasalai. Bet bažnyčia turėjo ir

betarpiškų santykių su gyventojais, apeidama vasalo tarpininkavimą; ji betarpiškai vykdė savo valdžią gyventojų tarpe. Antroji pasaulio politinė valdžia buvo vadinamoji šventoji Romos imperija, kuriai priklausė beveik visa Vokietija ir kuri turėjo tam tikros įtakos ir kitoms šalims. Atskirų šalių aukščiausieji siuzerenai buvo imperatoriaus vasalai. Bet kai kuriais atskirais atvejais imperija, lygiai kaip bažnyčia, vykdė savo valdžią be vasalų tarpininkavimo.

Tokios esmės, tokių teisių ir funkcijų valstybė, kuri yra dabar, išaugo tik palengva, panaikinus feodalę tvarką ir pašalinus bažnyčios ir svetimos valstybės teises. Sustiprėjęs aukščiausias siuzerenas palengva naikino sutartis su vasalais ir ėmė svarbiausias valdžios funkcijas savo žinion ir tuo būdu tapo aukščiausiu valdytoju (suverenu). Kai kurios valstybinio pobūdžio funkcijos dar likdavo domėnų savininkų kompetencijoje, bet jie jas vykdydavo jau suvereno vardu. Atėmęs iš vasalų valdžios teises, suverenas tapo dar stipresnis, o pasijutęs esąs galingas jis atsipalaidavo ir nuo bažnyčios ir nuo imperijos globos. Įvykus tokioms valstybės gyvenime atmainoms, ir pažiūra į valstybės valdžios esmę turėjo pakitėti.

Pirmasis naujos pažiūros į valstybės valdžios esmę kūrėjas buvo prancūzas juristas Bodin (Bodenas). Jo kūrinys, vardu „Šešios knygos apie valstybę“ (les six livres de la république) buvo išleistas 1576 m.

Pasak Bodeno valstybės valdžios ryškiausias pažymys yra jos suverenumas (souveraineté). Suverenė valstybės valdžia yra aukščiausia, nepriklausoma, nuolatinė, jokių iš šalies įstatymų nevaržoma, absoliutinė valdžia. Visi šitie pažymiai gali būti apibrėžti dviem sąvokomis: vidaus suverenumo ir suverenumo santykiuose su kitomis valstybėmis. Pastarasis buvo pirmiausia suprastas kaip valstybės nepareinamumas nuo bažnyčios ir imperijos. Vidaus suverenumas buvo suprantamas kaip valdžios nepareinamumas nuo vasalų ir jos vykdymas santykiuose su visais valstybės gyventojais, be kokios išimties.

Tvirčiau ir aiškiau išreikšti valstybės valdžios nepareinamumui nuo bet kurios kitos valdžios (bažnyčios, imperijos), Bodenas tvirtino, kad valstybės valdžia paties Dievo yra nustatyta. Nuo niekieno nepareidama valstybės valdžia pati kuria

visus įstatymus ir pati juos vykdo be jokio savaimingo kieno nors tarpininkavimo.

Būdamas senų pažiūrų įtakoje ir žiūrėdamas to, kaip valstybės valdžia palengva, laikui bėgant, rinko į savo rankas įvairias teises, Bodenas suskaito visas valstybės valdžios funkcijas, būtent: karo paskelbimo ir taikos sutarties teisę, įstatymų leidimo teisę, pinigų mušimo teises, aukštųjų valdininkų skyrimo teisę ir t. t. ir t. t.

Pasak Bodeno, suverenumas priklauso valstybės valdžiai vis tiek, kaip ji organizuota, vis tiek, ar ji priklauso monarchui, ar aristokatijos tarybai, ar tautos susirinkimui (seimui). Kadangi Europoje tada valstybės forma tebuvo viena monarchija, tad Bodenas daugiausia kalba apie monarchijos suverenumą.

Anksčiau buvo pasakyta, kad aukščiausias siuzerenas laimėjo kovą ir su vasalais, ir su bažnyčia, ir su imperija. Miestai padėjo jam toje kovoje. Tuo būdu besivystydama, valstybės valdžia įgijo svarbausias minėtųjų pasaulio organizacijų kokybes: nepriklausomumą, tiesioginį valdžios veikimą į gyventojus ir pripažinimą, kad ji esanti Dievo nustatyta valdžia. O panaikinus feodalinę tvarką, pakeitus ją savim, valstybės valdžia gavo teritorijos savininko teises, kitaip kalbant, teritorija buvo laikoma valstybės valdžios nuosavybe. Kadangi ta valdžia priklausė monarchui, tad ir teritorija buvo jo nuosavybė. Tuo būdu suverenumas buvo suprantamas kaip Dievo duota monarchui teisė valdyti tėviškę.

Jau mums anksčiau teko kita proga kalbėti, kad XVII šimtmetyje moksle įsivyravo prigimtinės teisės teorija. Ji suteikė kitokio pobūdžio valstybės valdžiai, negu tik ką pažymėtasis. Prigimtinės teisės teorija kūrė visą teisės sistemą, imdama pagrindu asmens moralinę prigimtį. Moralinėje asmens prigimtyje reikėjo rasti ir valdžios dėsnis ir jis buvo rastas. Asmens (individo) svarbiausia ypatybė yra laisvas jo apsisprendimas. Kad kitas galėtų valdyti individą, reikia, kad jam sutinkant valdžia būtų nustatyta ir kad jis jos klausytų. Taigi reikalinga sutartis; tik ne tokia sutartis tarp dviejų, kokia buvo daroma tarp siuzereno ir vasalo; bet sutartis tarp visų, kurioje dalyvauja visi — visuomenės sutartis. Visuomenės sutartis nustato asmenų

susijungimą į visuomenę, nustato jiems visiems valdžią ir jos klausymą. Valdžią, kurią nustato visuomenės sutartis, nepareina nuo kiekvieno asmens, nes ne su kiekvienu skyrium daryta yra sutartis; tuo būdu aišku, kad visuomenės sutartis nustato suverenę valdžią. Tokia valdžia yra savaimingo valdymo teisės subjektas. Prigimtinės teisės teorijos pasekėjas T. Hobbes lygiai taip supranta valstybę: „valstybė, sako jis, yra vienas asmuo, kurio valia, daugelio žmonių sutartimi, yra laikoma visų valia, todėl ji gali naudotis kiekvieno jėgomis ir gabumais dėl visų ramybės ir apsaugos". Šita pažiūra einant, suverenumas priklauso valstybei, kaip juridiniam asmeniui. Tačiau tada dar maža kas taip suprato valstybės valdžios organizaciją. Daugumas manė, kad suverenumas priklauso ne valstybei, kaip juridiniam asmeniui, bet liaudžiai. Liaudies suverenumo teorija išdėstyta Džono Lokko XVII šimtmečio pabaigoje. Pasak Lokko, suverenumas priklausąs liaudžiai, bet ji vykdanti jį per tam tikrus valdžios organus. Kad liaudžiai priklausanti suverenė valdžia — tą skelbė ir garsusis Ž. Ž. Russo XVIII šimtmetyje, o Didžioji Prancūzų Revoliucija įrašė tą dalyką į įstatymus. Revoliucijos metu liaudies suverenumas pirmiausia apsireiškė steigiamosios valdžios teisėje, t. y., teisėje nustatyti valstybės valdymo formą, taip pat teisėje rinkti atstovus į įstatymų leidimo įstaigą. Liaudies suverenumo teorija valstybinės teisės moksle turėjo gerų vaisių, — dėl jos galutinai paaiškėjo, jog suverenumas priklauso ne tik monarchijai, bet kiekvienai valstybei. Kadangi Anglijoje vyriausioji valstybės valdžia priklausė ne vienam karaliui, tad anglas Lokk'as ir pirmiau už kitus nurodė liaudies suverenumą.

Vėlesni gyvenimo įvykiai ir teisės teorijos augimas parodė prigimties teisės teorijos ir liaudies suverenumo teorijos netikrumą. Prancūzijoje karaliaus sostan buvo grąžinti, einant įpėdinystės teise, Burbonai. Vienos kongresas paskelbė monarcho suverenumo teisėtumą, remdamas jį Dievo malone ir nuosavybės teise. Mokslininkams reikėjo žiūrėti to, kad monarchų yra ir kad jie nėra liaudies įgaliotiniai; drauge reikėjo žiūrėti ir to, kad kai kur ir liaudis dalyvauja valstybės valdžioje per savo atstovus. Mokslininkams reikėjo suderinti tie, rodos nesuderinami, tačiau sykiu veikią dėsniai. Buvo prieita ta val-

stybės sąvoka, kurią buvo išreiškęs T. Hobbes, būtent, valstybės — juridinio asmens sąvoka. Taip suprantant valstybę, lengva suderinti monarcho ir liaudies atstovybės bendras dalyvavimas valstybės valdžioje, pavedus jų kiekvienam tam tikras savaimingas funkcijas. Ir ten, kur monarcho nėra, kaip respublikose, taip pat buvo priimta valstybės — juridinio asmens, ir jos valdžios — vyriausiojo juridinio asmens organo, sąvoka.

Gryno liaudies suverenumo sąvoka turi galvoje lygių individų, surištų visuomenės sutartimi, susijungimą. Bet kokio susujungimo mes niekur nematome tikrame gyvenime. Mes matome, kad liaudis yra pasidalinusi į atskiras visuomenės grupes, kurias skiria nuo viena kitos jų interesų skirtumas. Valstybės valdžią, kuria ne visų individų sutartis, bet visuomenės grupių jėgų suderinimas: kurios grupės tuo, ar kitu laiku stipresnės yra, tos turi didesnės įtakos valstybės valdžios nustatymui, bet ir kitų grupių veikimas taip pat turi tam tikros įtakos; taigi valstybės valdžia yra jų visų jėgų suderinimo rezultatas. O tas suderinimas įvyksta valstybėje — juridiniame asmenyje. Liaudies suverenumo teorija buvo pašalinusi monarcho suverenumą ir jo valstybės valdžios nuosavybės teisę. Tat, ką buvo davusi tikro liaudies suverenumo teorija, pasilieka tikra ir pritaikoma ir esant ribotos valdžios monarchui, priėmus valstybės — juridinio asmens sąvoką. Ir dabar mes laikome valstybę per juridinį amenį, kuriam tam tikroje teritorijoje priklauso suverenumas, o valstybės valdžia yra to suverenumo turėtoja, yra suverenė valdžia.

Bet gyvenime atsitinka tokių įvykių, kurie lyg neatatinka valstybės suverenumo teorijai; tikriau kalbant, kuriems ši teorija neatatinka. Yra dvi valstybių rūši, kurioms ji lyg nepritaikoma, būtent: valstybių sąjunga — Staatenbund, arba konfederacija, pav., buvusioji Austro-Vengrija ir jungtinės valstybės— Bundesstaat, federacija, pav., Vokietija, Šveicarija ir Amerikos Jungtinės Valstybės.

Valstybių Sąjunga atatinka valstybės suverenumo sąvokai dėl to, kad joje suverenės valstybės susijungia tam tikromis sąlygomis, apsaugodamos savo suverenumą.

Visai ką kitą matome jungtinėje valstybėje: ji visa turi valstybės suverenumą, bet pripažįsta valstybėmis ir savo dalis, kurios suverenumo neturi. Tuo būdu moksle eina ginčas: vieni pripažįsta tas jungtinės valstybės dalis taip pat valstybėmis ir tvirtina, kad esama valstybių ir neturinčių suverenumo, o kiti visai nepripažįsta jų valstybėmis. Pav. žymus valstybinės teisės mokslininkas Jurgis Jellinek'as yra tos pažiūros, kad esti valstybių suverenių ir nesuverenių ir kad suverenumas nėra būtina valstybės ypatybė. Pasak jo, valstybės tikroji esmė yra ta, kad ji pati savo valdžią kuria ir pati savo įstatymais tvarkosi. Tačiau, rodos, tikriau bus, jei žiūrėsime į jungtinę valstybę, kaip į valstybių sąjungą, kurios dalys tam tikra sutartimi (konstitucija) yra sudariusios bendrą valstybę, bet sau palikusios suverenumą; jungtinio vieneto suverenumas tik visų sutartimi yra vykdomas.

Valstybės valdžia vykdo valstybės suverenumą a) jos viduje ir b) santykiuose su kitomis valstybėmis.

Viduje valstybės valdžia valdo visus gyventojus, kurie priverčiami jos klausyti, vis tiek, nori ar nenori. Ir valdžios ir piliečių pasielgimas nustatomas juridinių normų. Kiekvienas pasielgimas yra valios veiksmas. Taigi valstybės valdžios aktai, teisės atžvilgiu, yra suverenės valios aktai, veiksmai. Tos valios subjektas yra valstybė — juridinis asmuo, o valstybės valdžia yra juridinio valstybės asmens valios reiškėja. Valia čia suprantamas ne tikras dvasios gyvenimo reiškinys, bet teorinė sąvoka: juridinės prasmės valią turi kiekvienas teisės subjektas, ir fizinis ir juridinis asmuo, nors pastarasis dvasinių emocijų negyvena. Kaip, kuo būdu ir kokiomis formomis yra išreiškiama juridinio asmens (valstybės) valia, apie tą kalbėsime vėliau, skyrium aiškindamies tuos dalykus. Čia tik prisiminsime, kad ir fizinio asmens veiksmas įgyja juridinės reikšmės tiktai tam tikroms sąlygoms esant, pav., reikia, kad asmuo būtų suaugęs, kad jis būtų sveiko proto ir t. t., trumpai kalbant, esant tokioms sąlygoms, kurios parodo, kad asmuo išreiškia savo valią. Taip pat ir juridinio asmens valiai išreikšti reikalingos tam tikros sąlygos kurios yra nustatomos valstybės (juridinio asmens) kūrimo aktu.

Valstybei priklauso suverenumas ir santykiuos su kitomis valstybėmis. Valstybės suverenumas privalo būti jai pripaži-

stamas nežiūrint jos didumo ir galingumo: lygiai suverenė yra mažoji Šveicarija, lygiai Didžioji Britanija. Žinoma, didžiųjų ir mažųjų valstybių interesai pasaulyje toli gražu nevienodi, todėl nevienoda jų reikšmė tarptautiniuose sąntykiuose, bet tas neįžeidžia mažųjų valstybių suverenumo. Tačiau gyvenime yra ir tokių atsitikimų, kuriais mes matome tokius tarpvalstybinius santykius, kur vieni dalyviai netenka suverenumo, nors ir valstybėmis lieka, tat vadinamojo protektorato santykiai.

Protektoratas esti įvairių rūšių, pareina nuo to, kurių teisių turi valstybė globėja. Šitie santykiai tarp valstybių turėtų išnykti, jei pasaulyje viešpatautų teisėtumas. To žmonija siekia, bet kol pasieks, kol pasaulyje viešpataus jėga, tol mažosios valstybės bus verčiamos ieškoti didžiųjų valstybių paramos.

Valstybės suverenumo sąvoką kai kuris dabar jau ginčija. Pav., Leonas Duguit sako, kad valstybės suverenumas neatatinkąs tiesai, kad jis nykstąs. Apie L. Duguit teoriją teks kalbėti vėliau atskirai.

c) Gyventojai.

Aiškindamies gyventojų santykį su valstybės valdžia, mes taip pat pradėsime viduramžiu. Atsiminkime, kad vietos politinė valdžia viduramžyje buvo trejopa: vasalo (dvaro savininko), siuzereno ir miesto bendruomenės. Kaip trys buvo valdžios taip ir gyventojai priklausė trejopai: dvarininkui, siuzerenui ir miesto valdžiai. Gyventojai buvo tikri dvarininko pavaldiniai dėl to, kad žemė, kurioje jie gyveno, buvo dvarininko nuosavybė, tad kartu su žeme jam priklausė ir gyventojai. Jie buvo dvarininko baudžiauninkai, juos dvarininkas valdė ir teisė. Pats dvarininkas priklausė siuzerenui tam tikra sutartimi, o per siuzerenų eilę, ierarchijos tvarka, jis priklausė ir vyriausiam siuzerenui.

Miestų gyventojai buvo piliečiai dėl to, kad jie ne tik klausė valdžios, bet ir dalyvavo miesto valdyme.

Išnykus feodalinei tvarkai ir susikūrus suvereninei valstybei, išnyko ir kitos gyventojų priklausomumo rūšys, atsirado pavaldinimas valstybei; suverenėje valstybėje nebuvo tarpi-

ninko tarp valstybės valdžios ir gyventojų; valstybės valdžia čia betarpiškai veikia gyventojus. Jau pereitą kartą buvo kalbėta, kad suverenės valstybės valdžia dažniausia priklausė vienam asmeniui — monarchui; o nuo feodalinės tvarkos laikų buvo likusi pažiūra, kad valstybės teritorija yra monarcho nuosavybė; todėl ir gyventojų priklausomumas monarchui buvo laikomas pavaldinimu, priklausomumu žemės savininkui.

Skirtumas tarp gyventojų priklausomumo dvarininkai ir jų priklausomumo suvereninei valstybei buvo tas, kad jie buvo dvarininko baudžiauninkai, o valstybės baudžiauninkai jie nebuvo, tik pavaldiniai.

Žlugus monarcho absoliutizmui ir susidarius liaudies atstovybei, gyventojai negalėjo būti laikomi valstybės pavaldiniais dėl to, kad tokiai tvarkai esant, jie ir patys dalyvauja valstybės valdžioje. Dabar gyventojų santykis su valstybės valdžia apibrėžiamas „valstybės pilietybės“ terminu; kiekvienas valstybės gyventojas yra jos pilietis, nuo žodžio pilis (vok. Bürger, franc. citoyen). Pilietis sykiu yra ir pavaldinys, nes valstybės valdžia jį valdo, bet iš antros pusės žiūrint, jis ir pats dalyvauja valdžioje ir todėl nėra vien pavaldinys. Valstybinėje teisėje dabar įprasta vadinti: monarchijos gyventojus — pavaldiniais, respublikos gyventojus — piliečiais. Tokiame terminų skirtume atspindi senovės liekana, būtent liekana tos sąvokos, kad gyventojai sykiu su žeme buvo dvarininko nuosavybė. Dabar tas pavadinimų įvairumas jau neatatinka tikriesiems santykiams dėl to, kad ir monarchijose gyventojai dalyvauja valstybės valdžioje ir todėl yra piliečiai, o respublikose gyventojai yra taip pat valstybės valdžios valdomi ir todėl yra pavaldiniai. Tiktai abiejų tų terminų sujungimas pilnai nusako gyventojų su valstybės valdžia santykį dabartiniu metu. Vokiečiai šitam santykiui nusakyti jau turi tam tikrą žodį — Staatsangehörigkeit, kuris išreiškia valstybei priklausymo sąvoką, o ši dalosi į dvi sąvoki: pavaldinybė (Untertanschaft) ir pilietybė (Bürgerschaft).

Visus valstybės gyventojus paprastai vadiname tauta. Bet tauta turi dvi prasmi: etnografinę ir politinę. Etnografine prasme tauta vadiname žmonijos dalį, kurią jungia į vieną vienetą viena praeitis, vienas kilimas, vieni dvasios turtai (kalba

ir kt.). Tauta etnografine prasme dažnai priklauso kelioms valstybėms arba kelios etnografinės tautos priklauso vienai valstybei.

Politine prasme tauta vadiname visus tam tikros valstybės gyventojus. Visa, kas auksčiau buvo kalbėta dėl santykių tarp valstybės valdžios ir gyventojų, pritaikoma visiems gyventojams, visai valstybės tautai.

Žinome, kad valstybės teisės, o ir apskritai teisės moksle viešpatavo prigimties teisės teorija; ji sako, kad valstybė kuriama atskirų gyventojų bendros sutarties, taigi valstybės tauta yra atskirų gyventojų suma, sujungimas, o atskiras asmuo turi betarpiško santykio su valstybės valdžia. Šita pažiūra ilgai viešpatavo moksle. Bet medžiaginio, ūkio gyvenimo tyrinėjimai palengva išaiškino kitą tautos sudėtį, būtent, kad tauta yra ne mechaninis atskirų lygių vieno kitam asmenų sujungimas, bet kad tautos dalys jungiasi į tam tikras organizacijas nepareidamos nuo politinių santykių. Dar labiau ir greičiau visa tat paaiškėjo po Didžiosios Prancūzų Revoliucijos. Teisės ir politikos atžvilgiu gavus atskiram asmeniui visišką laisvę, veikiai paaiškėjo, kad ta laisvė tėra illiuzija, kad gyventojų dalis dar labai žymiai parėjo nuo kitos dalies.

Augusto Konto sociologijos mokslas teoriškai išaiškino, kad visuomenė susidaro ne iš atskirų savaimingų individų, bet iš tam tikrų susiorganizavusių grupių, kad asmens ypatumai yra visuomenės augimo rezultatai, kad visuomenėje esama įvairiausių santykių, kuriems pažinti reikia visi jie kartu tyrinėti.

Tyrinėjant visuomenės santykius paaiškėjo, kad visuomenė, nepareidama nuo valstybės, yra pasidalinusi į grupes ir kad tas pasidalinimas ypač kyla iš to, kaip gyventojai patenkina savo medžiaginius reikalus. Nors įstatymuose buvo apsaugota laisvė ir buvo tikėtasi, kad visų gyventojų būvis pagerės, bet veikiai pasirodė, kad ta laisvė suteikė gerovę tik trečiojo luomo daliai, būtent pasiturintiems, ir kad didesnė jo dalis skursta ir labai žymiai pareina nuo kitų, tat vad. ketvirtasis luomas (klasė) — neturtingieji. 1848 m. revoliucijos metu jie jau išėjo aikštėn su savo reikalavimais duot jiems darbo, kad galėtų turėti pakankamai lėšų gyventi. Socialis klausimas atkreipė ypač ekono-

mistų atidžią į visuomenę ir žymiausi visuomenės tyrinėjimai buvo atlikti garsaus ekonomisto Karolio Markso.

Taigi individualės į visuomenę pažiūros vietą ir valstybinės teisės srityje užėmė socialinė kolektyvo sąvoka. Šia pažiūra valstybės tauta yra ne atskiri asmens, gyveną kiekvienas sau, bet visuomenė, pasidalinusi į tam tikras grupes: į vieną grupę jungia asmenis vienodi interesai, o nevienodi interesai skiria grupes nuo viena kitos.

Dabar susipažinkime su svarbesniais tais interesais ir su žymesnėmis grupėmis į kurias dalinasi visuomenė.

Pirmiausia pastebimi šie trys dėsniai, kurie jungia asmenis į grupes: fiziologinė kraujo giminystė, materialinių gėrybių išdirbimas ir padalinimas ir dvasios ugdymas.

Gilioje senovėje žmonės gyvena giminėmis, ir seniausieji valdė giminę. Padaugėjus žmonių giminei kraujo giminystė netenka politinės, bet įgyja kultūrinės reikšmės. Susikuria tauta, kurios narius jungia į vieną vienetą dvasios turtų įgijimai, kalba, papročiai ir t. t.

Medžiaginių gėrybių išdirbimas ir padalinimas turi didžiausios įtakos žmonių pasidalinimui į grupes. Žmonės negali patenkinti savo reikalų paskirai dirbdami. Pirmaisiais kultūros laikais, kada žmonių interesai buvo paprasti, kada jie gyveno diena po dienos neturtingai, ir jų bendradarbiavimas buvo atsitiktinas, nepastovus, tada ir ekonominių skirtumų beveik nebuvo. Ilgainiui didėja bendradarbiavimas, didėja turtai, jie tenka tik žmonių daliai, žmonija skirstosi į pasiturinčius ir neturtingus. Juo toliau, juo labiau didėja ta differenciacija. Neturtėliai ieško darbo, turtingiesiems reikia darbininkų. Tuos darbininkus jie gauna arba priversdami kitus dirbti (vergija, baudžiava), arba laisvai susitardami. Prie tam tikrų sąlygų vergo, o paskiau baudžiauninko darbas daros nepakankamai produktingas ir tas darbo atlikimo būdas nyksta. Laisvas asmuo, rodosi laisvai susitardamas parsisamdo darbui, bet iš tikrųjų jis yra sąlygų priverstas parsisamdyti.

Tarp turtingųjų įvyksta dar pasidalinimas: labai turtingi, vidutiniškai turtingi ir smulkūs savininkai. Žiūrint turto rūšių turtingieji yra: žemininkai, pirkliai, pramonininkai ir kapitalistai. Darbininkai taip pat dalosi į: žemdirbius, fabrikų darbininkus,

amatų darbininkus. Skyrium stovi laisvųjų profesijų darbininkai. Ekonominiai interesai dalina dar gyventojus į teritorines dalis: miestus ir kaimus, kurie vėl jungias į didesnius vienetus-valsčius.

Dvasios ugdymo dėsnis, kuris skiria žmones į atskiras grupes, pirmiausia apsireiškia tikyboje. Tat seniausia, galingiausia ir labiausia išsiplėtusi dvasios gyvenimo forma. Vienos tikybos organizuota asmenų visuma yra tos tikybos bažnyčia arba bendruomenė. Atskira tikyba, arba tikybinė bendruomenė nori valstybėje arba viena viešpatauti arba bent tiek įsigalėti, kiek įsigalėjusios yra kitos tikybos.

Tuo būdu mes matome, kad valstybės gyventojai yra įvairių visuomenės grupių sujungimas; į grupes jungia asmenis vienodi interesai, o nevienodi interesai skiria grupes nuo viena kitos. Valstybės organizacija ir tvarka pareina nuo to, koks yra tų grupių jėgų santykis, ir pirmiausia nuo to, kurie interesai yra visoms grupėms bendri, kuriuos interesus visos grupės laiko bendrais visiems gyventojams interesais.

Jei nebūtų bendrų visiems gyventojams interesų, jie nė nesijungtų į vieną vienetą, valstybę. Suprantamas dalykas, kad visuomet bus gyventojų dalis, kuriai bendri daugumos interesai yra svetimi; ta dalis yra prievarta jungiama prie bendro vieneto. Bet gyventojų daugumos turi būti bendri interesai, jei ji kuria valstybę. Tie bendri interesai yra — bendras gynimasis, bendras savo kultūros turtų saugojimas ir jų ūgdymas, dalyvavimas įstatymų leidime, valdyme ir t. t.

Aiškų valstybės gyventojų sudėties, jų visų bendrų interesų ir atskirų dalių interesų vaizdą piešia mums, pav., skaičiai paduoti balsų į Lietuvos Steigiamąjį Seimą.

Labai didelė dalis turėjusių teisę balsuoti dalyvavo rinkimuose. Atsiminę, kad dėl netobūlo rinkikų sąrašų sudarymo, gyventojų dalis buvo neįtraukta į sąrašus, mes galime tvirtinti, kad labai maža dalis gyventojų, turėjusių balsavimo teisę, savo noru nedalyvavo rinkimuose. Tas rodo, kad mūsų valstybės gyventojai yra politiškai subrendę ir kad jie nori savo savaimingą valstybę turėti, sykiu ir tą, kad jie turi bendrų interesų, kurie verčia jungtis į vieną valstybę. Atsišaukimai „šalin Steigiamasis Seimas“ nerado atbalsio šalyje.

Toliau balsavimai rodo visuomenės pasidalinimą į grupes. Pirmiausia mes matome grupes, kurias jungia giminingumo reikalai, tat tautinės grupės žydų, vokiečių ir lenkų. Be abejo lenkų grupėje balsavo ir sulenkėję lietuviai, o vokiečių grupėje balsavo daug lietuvių liuterių, kurie tautą identifikuoja su tikyba. Yra žinių, kad nedidelė žydų dalis balsavo, ekonominių interesų vedama, ne už žydų sąrašą, būtent jų vieni balsavo už social - demokratų sąrašą, kiti už buržuinės partijos „Pažangos“ sąrašą, kur jų vienas (p. Chodes) buvo įtrauktas kandidatu.

Bet žydų dalis, balsavusi ne už žydų sąrašą, yra toki maža, kad žydų tarpe liko veikti kaip veikę tautiškai tikybiniai interesai.

Ne tiek politinių, kiek tikybinių interesų obalsiu ėjo kr. demokratų partijos priešrinkimų agitacija ir balsavimai. Jų dalis ėjo ekonominių interesų obalsiais, kaip darbo federacija arba žemdirbiai. Grynai ekonominių interesų obalsis surinko balsus socialdemokratams. To negalima griežtai tvirtinti apie valstiečių sąjungos ir socialistų liaudininkų demokratų grupes; į jas, mano nuomone, jungia asmenis įvairūs interesai: ir ekonominiai, ir tikybiniai, ir politiniai.

Grupės, ėjusios į rinkimus su grynai bendrų valstybės reikalų platforma, kuri politiškai tobūlesnėse šalyse paskirsto visuomenę į rinkimų grupes, pav. Amerikoje į respublikiečius ir demokratus, Anglijoje į liberalus ir konservatorius, — būtent, Pažanga ir Santara rado mažo atbalsio šalyje.

Įvairių nepartinių grupių sąrašai rodo nenaturalų, falsifikuotą susijungimą ir todėl yra smerktini politiško nesubrendimo reiškiniai.

2.

Valstybės funkcijos ir organai.

a) Valstybės funkcijos.

Valstybės valdžios veiksmų yra trys rūšys: įstatymų leidimas, valdymas ir teismas. Visais tais veiksmais valstybė eina į vieną tikslą, kurį Bentamas taip apibrėžia: valstybės tikslas

yra suteikimas kiek galima geresnio gyvenimo kiek galima didesniam gyventojų skaičiui. Tą tikslą vykdydama valstybė turi atskirų uždavinių, o tiems uždaviniams aprūpinti ji atlieka įvairius veiksmus, kurie dabar skirstomi į tik ką pažymėtąsias tris rūšis.

Norint geriau susipažinti su įvairiomis valstybės funkcijomis naudinga pažvelgti į istoriją, į tą, kaip tos ar kitos valstybės funkcijos atsirado ir augo.

Gilioje senovėje valstybės buvo nedaug uždavinių: jai rūpėjo tik apsaugoti vidaus rimtis ir apsiginti nuo užpuolimų iš šalies. Todėl pirmų kultūros laipsnių valstybėje valdžia įstatymų neleidžia, įstatymai papročio būdu kuriami; valstybės valdžia tik riša ginčus tarp pavaldinių — teisia juos, gina nuo priešų, valdo karo jėgą. Karo jėgos organizavimas yra didžiausias valstybės uždavinys dėl to, kad sėkmingas apsigynimas nuo priešų nulemia valstybės gyvybę. Todėl yra pamato tvirtinti, kad nuo karo jėgos organizavimo būdo pareina ir politinė valstybės forma, arba bent vienas kitai atatinka. Kai visa tauta dalyvauja kare, šalies nuo priešo gynime, tada šalį valdo jos vadas kartu su vyrijos susirinkimu; kai krašto gynime daugiausia dalyvauja žemininkai, jie ir valdo kraštą; absoliutinė monarchija remiasi tam tyčia užlaikoma armija, kurion imami vyrai iš gyventojų dalies; pagaliau visai tautai dalyvaujant valdyme, visa ji turi pareigos dalyvauti ir kariuomenėje. Ir kariuomenė, arba karo jėga visuomet buvo ir yra visiškoje valstybės valdžios žinioje, nes ji yra vyriausias įtikinimas (ultima ratio), kad valstybės valdžios reikia klausyti. Ir žemiausios kultūros valstybėje karo jėga visiškai priklauso jos valdžiai. Kitaip negu apsigynimo reikalas buvo patenkinamas teismo reikalas. Toli gražu ne visi teismo veiksmai, kuriuos dabar atlieka valstybė, buvo senovėje jos atliekami; priešingai, daug veiksmų buvo pačių gyventojų atliekama; jų iniciatyva buvo keliamos visokios, net vadinamosios kriminalinės bylos, kad ir už sunkiausius, dabarties atžvilgiu, nusikalstamus darbus. Bylos dalyviai patys turėjo kaltybės įrodymų surasti ir teisėjui pristatyti savo pretenzijoms patvirtinti; bylos dalyviai galėjo visuomet susitaikinti, nors byla būtų buvusi iškelta dėl sunkiausių, dabarties atžvilgiu, nusikalstamų darbų. Teisėjas tais laikais

buvo daugiau tarpininkas, ginčo dalyvių sutaikytojas. — Kariaujantiems reikėjo parūpinti maistas, o tam reikalui patenkinti reikėjo lėšų, vis tiek ar produktais, ar pinigais. Todėl valstybės valdžia turėjo savo finansų, pajamų ir išlaidų žinybą, kuri tuomet buvo labai paprasta. Šit ir visos funkcijos, kurias gilioje senovėje vykdė valstybė.

Jau buvo sakyta, kad žemos kultūros valstybėje jos valdžia įstatymų beveik nekūrė; įstatymai buvo kuriami papročio būdu. Senovės įstatymai ir jų rinkiniai yra teisės papročių rinkiniai. Tik vėlesniais laikais valstybė retkarčiais sudarydavo kokį įstatymą labai skaudamais reikalais, kurių papročio teisė neaprūpindavo kaip reikiant, taip pav., papročio teisė leisdavo giminės nariams kerštu atsilyginti atimant gyvybę skriaudėjo giminaičiui, o sustiprėjusi valstybė panaikino kerštо teisę.

Viduramžyje, esant feodalinei tvarkai, vasalo ir siuzereno valdžia taip pat dvejopas funkcijas tevykdė: karo ir teismo. Visa jų politinė valdžia buvo tada vadinama jurisdictio — teisimas dėl to, kad šita funkcija to meto vidaus gyvenime buvo svarbiausia. Visi kultūros reikalai nepriklausė tada politinei organizacijai, juos rūpino kitos organizacijos, daugiausia bažnyčios. Pav., švietimo darbas visas buvo bažnyčios žinioje ir ne tik pradedamosios mokyklos, bet ir aukštosios — universitetai, buvo bažnyčios valdžios steigiami ir laikomi. Taip pat pagalba neturtėliams buvo daugiausia vienuolynų suteikiama: vienuolynai teikdavo gydytojų pagalbą, bado metu organizuodavo maitinimą ir t. t.

Žlugus feodalinei tvarkai, netekus bažnyčiai politinės valdžios ir susikūrus centralizuotai valstybei, jos funkcijų skaičius labai padaugėjo. Žinome, kad valstybė besikurdama palengva ėmė savo žinion įvairius šalies reikalus ir iš žemininkų seniorų ir iš vykdžiusių tais laikais politines funkcijas organizacijų žinios: pirmiausia teismo funkcijas, o paskiau vieną po kitos ir visokias valdymo funkcijas. Viena valstybės valdžia, aprūpinanti tuos įvairius reikalus, buvo lengvesnė gyventojams, nekaip kelios smulkios, artimos valdžios, pats valstybės valdžios veikimo plotas darė tą valdžią lengvesnę: jis buvo didelis, apėmė daug gyventojų ir todėl ta valdžia negalėjo taip spausti kiekvieną gyventoją, kaip spaudė senioro valdžia. Ir

pirmais centralizuotos valstybės laikais jos tvarka, palyginus su feodaline tvarka, buvo laikoma laisvės apsaugojimo tvarka: buvo net tokia patarlė: „sub rege vivere ipsa est libertas“ — gyventi karaliaus valdžioje yra tikroji laisvė. Valstybė, nugalėjusi kitas politines valdžias, labai sustiprėjo; jos valdžia laikė sau per uždavinį rūpinti visus, lygiai dvasinius, lygiai materialinius kultūros reikalus ir rūpino juos, neleisdama kam kitam, rūpinti. Tokia valstybė gavo policijos valstybės vardą dėl to, kad visas platus valdymo darbas buvo vadinamas policija. Po kurio laiko žmonės pamiršo buvusios feodalinės tvarkos sunkumus; išnyko iš minties ir tie gyvenimo patogumai, kuriuos suteikė centralizuotoji valstybė. Buvo tik nuolat jaučiama valstybės valdžios beribė globa ir kišimasis į smulkiausius gyventojų reikalus, trukdymas tų reikalų aprūpinimo. Sustiprėjusi valstybės valdžia, turėdama daugybes valdininkų, stengėsi ir kultūros srityse veikti gyventojus, kad juos prievartos būdu galėtų padaryti sau palankius, manydama, kad tik ji sugebanti gyventojų reikalus gerai, tinkamai rūpinti. Įsigyveno tikra valstybės globa. Globa esti tik nesuaugusiųjų asmenų pakenčiama. Gyventojai buvo tuomet politiškai dar nesubrendę asmens, valstybės globą ilgą laiką kentė.

Mokslininkai sukūrė teorijas, kurios valstybės globai davė tam tikrą pamatą. Jų vieni tvirtino, kad valstybės valdžia esanti Dievo leista, esanti iš Dievo malonės. Kadangi Dievas rūpinasi žmogaus ir kūno ir dvasios reikalais, tad ir Dievo nustatytoji valstybės valdžia turi teisės ir pareigos visais gyventojų reikalais rūpintis.

Pasak kitų mokslininkų, pirmiausia Tomo Hobbes'o, valstybės valdžia nustato visuomenės sutartis žmonių gerovei įvykdyti. Be valstybės žmonės gyvena tarp savęs kaip vilkai; valstybės valdžios uždavinys yra iš žmogaus žvėries padaryti tikrą žmogų ir todėl valstybės valdžia turi teisės ir pareigos vesti ir tvarkyti visus kultūros darbus. Be to, prigimties teisę geriausia gali pažinti ir vykdyti apsišvietę ir išsilavinę asmens, o valstybės galvos (monarchai) turi daugiausia progos būti labiausiai apšviesti ir toki yra. Todėl kaip tik jie gali geriausiai aprūpinti gyventojų reikalus, leisti geriausius įstatymus. Taip žiūrėjo į valstybės galvas pav. Volteras ir kt. Atsitiko, kad tais

laikais kai kuriose valstybėse viešpatavo monarchai filosofai ir todėl jų viešpatavimo laikai gavo apsišvietusio absoliutizmo vardą.

Bet valstybės globa, kuri pirmiau, naikinant daug valdžių, buvo naudinga, rados, ilgainiui, daugiau kenksminga gyventojų reikalams, nekaip naudinga — nuolatinis varžymas net smulkiausių asmenų veiksmų trukdė gyvenimo eigą, trukdė reikalų aprūpinimą. Pats policijos valstybės vardas tapo asmens ir visuomenės prispaudimo sinonimu. Tokia valstybės tvarka įkyrėjo visiems ir laikėsi tik inercijos jėga.

Ūkio srityje susikūrusi vadinamoji kapitalo sistema savo tolimesnei plėtotei reikalinga buvo iniciatyvos ir konkurencijos laisvės. Drauge augo gyventojų apsišvietimas, susipratimas ir laisvės reikalo supratimas. Laisvės reikalavo vad. trečiasis luomas, pirmiausia miestų gyventojai, kapitalo savininkai. Naujiems reikalams ir naujoms idėjoms įsigalėjus, valstybės valdymo tvarka pakitėjo: užuot valstybės globos įsigyveno laisvoji valdymo sistema. Ekonominiuose santykiuose ji apsaugojo laisvą konkurenciją (laissez faire, laissez passer), dvasinės kultūros srityje ir apsaugojo asmens laisvę, suprantant tuo vardu ir kūno neliečiamumą ir dvasios, ypač tikybos, laisvę. Valstybių valdymo sistema buvo nepilnai įvykdyta ir vienose valstybėse ji buvo įvykdyta plačiau, kitose siauriau. Bet teorinė mintis reikalavo, kad valstybė tik kurtų teisę ir ją gintų teismo keliu ir kad teisės tikslas būtų asmens laisvės apsaugojimas, o kad į kitus žmogaus veiksmus valstybė nesikištų. Teorinė mintis reikalavo, kad valstybė būtų ne policijos valstybė, bet teisės valstybė (ne Polizeistaat, bet Rechtsstaat). Šiam reikalavimui pamatas buvo rastas prigimtinės teisės sąvokoje. Einant prigimtinės teisės sąvoka valstybė yra kuriama visuomenės sutarties, kuri apsaugoja tam tikrą asmens laisvę; taigi tam tikrų asmens reikalų aprūpinimas, tam tikri asmens interesai visuomenės sutarties paliekama jam pačiam, o valstybės valdžia neturi teisės liesti jų; juos vykdąs asmuo neliečiamas. Pirmutinis Dž. Lokkas nurodė tą būtiną valstybės organizavimo visuomenės sutartimi sąlygą, kad asmens laisvė ir nuosavybė privalo būti neliečiamos. Šitos Lokko pažiūros teisino Anglijos revoliuciją 1648—1649 metų, kada gy-

ventojai sukilo prieš jų laisvės varžymą, prieš sauvališką jų turto konfiskavimą ir prieš sauvališką mokesčių skyrimą. Asmens laisvė Miltono buvo išaiškinta pirmiausia kaip tikybos laisvė.

Tuo būdu buvo sukurta prigimtų ir visuomenės sutartimi neatimamų asmens teisių teorija. Kad prigimtosios teisės neatimamos iš asmens ir visuomenės sutartį darant, tą ypač skelbė ir tvirtino Ž. Ž. Russo, kuris dirbo prieš pat Didžiąją Prancūzo revoliuciją, bet jis prigimtas neatimamas asmens teises matė ne tas, kurias matė Dž. Lokkas; Ž. Ž. Russo kalbėjo apie asmens prigimtas, neatimamas teises dalyvaujant įvairiose valdžios funkcijose.

Prancūzų Steigiamojo Seimo paskelbtoji „žmogaus ir piliečio teisių deklaracija" apėmė lygiai vienas, lygiai kitas teises, tai yra, lygiai teises dalyvauti valstybės valdžios darbuose, lygiai teisę turėti asmens laisvę, apdraustą nuo valstybės valdžios kėsinimosi ją varžyti.

Šita laisvės teorija, arba kitais žodžiais ją apibrėžiant, šita valstybės valdžios nesikišimo į gyventojų ekonominį ir dvasinį gyvenimą teorija, niekuomet nebuvo pilnai įvykdyta gyvenime. O po trumpo laiko paaiškėjo, kad ji turi daug trūkumų, kad jos platus vykdymas daro visuomenei daug žalos. Tas ypač paaiškėjo tada, kai visuomenės gyvenimo vagon įstojo vad. ketvirtasis luomas su savo reikalais, kai rados aktualus socialis klausimas.

Reikėjo peržiūrėti, patikrinti ir teorijos dėsniai ir praktikos darbai.

Teorininkams paaiškėjo, kad žmonių materialinė ir dvasinė kultūra yra ne tiek atskirų žmonių, kiek visuomenės, kolektyvo darbo vaisius. Praktikoje paaiškėjo, kad asmens visai nelygūs, kaip kad skelbė teorinė teisė, ir kad visuomenėje silpnieji negali naudotis savo laisve, iš tikrųjų nėra laisvi, kai patys kovoja už savo reikalus, ir kad reikia valstybei įsikišti, kad jų laisvė būtų nors šiek tiek apsaugota. Valstybės organizacijoje atspindi savitarpinis visuomenės grupių jėgų suderinimas; valstybė vykdydama tą jėgų suderinimą, tuo pat dalyvauja visuomenės materialiniuose ir dvasiniuose veiksmuose.

Tas jos dalyvavimas yra nevienodas įvairiais laikais: policijos valstybėje jis kitas, liberalės sistemos valstybėje vėl kitas, dabar vėl kitas.

Nuo XIX šimtm. pusės valstybės uždaviniai apibrėžiami tuo būdu, kad valstybė privalo padėti asmenims ir visuomenės grupėms jų kultūros darbuose. Valstybė pripažįsta ir saugoja asmens ir visuomenės grupių laisvę ir leidžia jiems laisvai veikti lygiai materialinės lygiai dvasinės kultūros srityse. Bet kai paaiškėja, kad tam tikri kultūros siekimai nei atskirų asmenų, nei visuomenės grupių jėgomis negali būti pasiekti, patenkinti, tada valstybė ima veiksmus, reikalingus tiems reikalams aprūpinti, savo žinion ir tuo būdu padeda visuomenei aprūpinti jos kultūros interesus. Augant sociališkai silpnų grupių, t. y. neturtingųjų klasių susipratimui, valstybės valdžia yra priversta kištis į jų santykių su turtingaisiais tvarkymą dėl to, kad valstybei netvarkant santykių įvyktų visuomenės kataklizmai, kurie labai skaudžiai atsilieptų į jos gyvenimą. Ten, kur valstybės valdžia nesugeba šito reikalo suprasti, nesuspėja tų santykių tinkamai sutvarkyti, ten tie kataklizmai kaip tik įvyksta, kaip dabar matome Rusijoje. Naujas mokslas apie valstybės kišimąsi į visuomenės materialį ir dvasinį gyvenimą yra visai kitas, ne tas, kuris atatiko policijos valstybei. Todėl dabar vartojamas ne „policijos“ (police, polizei), bet „valdymo“ (administration, Verwaltung) terminas. Dabar ir „teisės valstybė“ kitaip suprantama moksle, nekaip pirmiau: pirmiau buvo suprantama, kad valstybės uždavinys tėra teisės kūrimas ir saugojimas, o dabar suprantama, kad valstybė veikia tik teisės keliu, ir jos uždaviniai yra kultūros kūrimo darbai ir valstybė dabar vadinama „kultūros valstybė“ (ne Rechtsstaat, kaip pirmiau, bet Kulturstaat). Dabarties valstybės funkcijos labai įvairios ir labai plačios, bet, kaip iš pradžių buvome pasakę, jos dalomos į tris rūšis: įstatymų leidimas, teisimas ir valdymas.

Jos visos turi ankšto savitarpio sąryšio. Įstatymų leidimas kuria normas, kurios nustato valdymo tikslus ir organizaciją, teismo organizaciją ir veiksmo tvarką ir t. t. Teismas ir valdymo organai vykdo įstatymų nustatytas normas ir savo praktika aiškina naujų normų reikalingumą. Nors tų trijų valstybės valdžios funkcijų artimi yra santykiai, bet jiems geriau pažinti, reikia apie kiekvieną rūšį atskirai pakalbėti.

b) **Valstybės organai.**

Valstybės valdžia, jos valdymo aktai, kaip ir kiekvieno juridinio asmens veiksmai gali būti vykdomi tiktai individualių asmenų valia ir veiksmais. Tie asmens, kuriems teisė paveda reikšti valstybės valią ir daryti valdymo aktus ir kurių valios reiškimai ir veiksmai vykdo valstybės valią, yra vadinami valstybės organais.

Valstybės organai yra dvejopi: atskiri asmens ir jų susijungimai, kolegijos. Pirmu atveju valstybės valdžios aktas vieno asmens valia yra reiškiamas, antru — bendrai visos kolegijos valia. Kolegija savo valią reiškia balsavimo būdu ir jos valia yra išreiškiama arba kai visi kolegijos nariai, arba kai jų dauguma vienaip balsuoja. Dabar valstybių organizavimosi mokslas pripažįsta teisingiausius ir tikslingiausius kolektyvo sprendimus balsų dauguma reiškiamus, t. y., ir vienu balsu reiškiamus. Dauguma esti arba paprastoji, t. y., pusė + 1, arba kvalifikuotoji, pav. ⅔, ¾ ir kt. Kvalifikuotos daugumos reikalauja konstitucija ypatingai svarbiems reikalams spręsti.

Kiekvienam valstybės organui pavedama tam tikra valstybės valdymo reikalų dalis ir tam tikrose valdžios veikimo į gyventojus ribose. Pavestasis valstybės organui jo valdžios vykdomojo veikimo ratas vadinamas yra jo kompetencija. Valstybės organų kompetencija nustatoma tam tikrų valstybinės teisės normų. Valstybės organo pats galėjimas daryti kompetencijos ribose valdymo aktus vadinamas yra to organo funkcijomis. Į organų funkcijų sąvoką įeina ir jo pareiga valstybei ir jo teisė santykyje su gyventojais ir kitais valstybės organais vykdyti valdžią.

Valstybės organai pirmiausia yra skirstomi į: aukštesniuosius, arba tiesioginius, ir žemesniuosius, arba tarpininkaujančius.

Aukštesnieji, arba tiesioginiai, organai yra tie, kurie sudaro patį valstybės pagrindą ir kuriuos sukūrus valstybė įgyja savo ypatybę; šitie organai betarpiškai reiškia valstybės valią, jie nuo nieko nepareina ir yra aukščiausieji valstybės organai. Toki yra: monarchas, visų gyventojų susirinkimas-parlamentas (Seimas).

Žemesnieji, arba tarpininkaują, valstybės organai yra tie, kurie įgyja savo valdžią iš tų aukštesniųjų, nuo jų pareina, taigi yra kitų organų valdžioje. Toki yra visi valdininkai ir visos valstybės įstaigos, išskyrus tiesioginius organus.

Labai didelės reikšmės valstybės gyvenime turi valstybės organų, ypač aukštesniųjų, sudarymas: nuo jo pareina pačios valstybės pobūdis ir forma. Nauja valstybė, feodalinei tvarkai išnykus, susikūrė daugelyje Europos kraštų monarchijos forma, tai yra tokios valstybės forma, kurioje vienintelis tiesioginis, nuo nieko nepareinąs valstybės organas yra vienas asmuo — monarchas; jo asmuo sudaro ir juridinį valstybės asmenį. Gyventojams išsikovojus teisę dalyvauti valstybės valdžioje ir susikūrus gyventojų atstovybei šalia monarcho buvo sukurti ir kiti tiesioginiai valstybės organai — rinkikų visuma ir tautos atstovybė; juridinis valstybės asmuo rados išskirtas iš monarcho asmens ir valstybės valdžia tapo ne vieno monarcho, bet visų piliečių dalykas, suvisuomenėjo.

Valstybės valdžios suvisuomenėjimas įvyko ir su antraeiliais valstybės organais. Pirmiau tų organų funkcijas vykdė iš dalies privilegijuotas bajorų luomas, iš dalies tam tikri valdininkai. Ilgainiui, juo valstybė labiau stiprėjo, jau veikiau daugėjo jos uždaviniai ir jiems aprūpinti reikalingi valdininkai ir įstaigos, juo veikiau daugėjo valdininkų skaičius. Naujų valstybių (monarchijų) pirmaisiais gyvenimo laikais antraeilių valstybių organų funkcijas vykdė daugiausia bajorų luomas ir todėl tų laikų monarchija vadinama luomų monarchija (der monarchische Standestaat), vėliau tos funkcijos tenka daugiausia valdininkams ir monarchija vadinama yra valdininkų, arba biurokratų, monarchija (der monarchische Beamtenstaat).

Gyventojams gavus teisės dalyvauti tiesioginiuose valstybės organuose, suvisuomenėja ir antraeiliai organai; kai kur, pav., Rusijoje, kai kurie antraeiliai organai net anksčiau už tiesioginius buvo sudaryti visuomenės pagrindais, būtent, vadinamosios žemietijos ir miestų savivaldybės. Antraeilių organų suvisuomenėjimas apsireiškia tuo pačiu būdu, kuo ir tiesioginių, būtent, kad jų organizavime dalyvauja ir gyventojai, juos rinkdami.

Atatikdami trims didžiausioms valstybės valdžios vykdymo rūšims — įstatymų leidimui, teismui ir valdymui, — ir valstybės organai yra skirstomi į tris rūšis: įstatymo leidimo, teismo ir valdymo (administracijos) organus. Tie organai nėra visai atskirti nuo vieni kitų, bet jie skiriami nuo vieni kitų, žiūrint, kurias funkcijas d a u g i a u s i a vykdo tie arba kiti valstybės organai. Įstatymų leidimas yra visų didžiausia valstybės valdžios funkcija, ji priklauso tiesioginiems valstybės organams, bet jiems iš dalies priklauso ir kitų rūšių funkcijos: parlamentas prižiūri administratinės valdžios veikimą, monarchas arba prezidentas skiria vyriausius teisėjus ir administratorius. Tikriausia įvykdytas yra teismo valdžios nuo vykdymo valdžios, nuo administracijos atskyrimas; pirmoji veikia iš įstatymų ir žiūri tik teisėtumo, antroji, kad ir taip jau veikia iš įstatymų, bet žiūri savo darbo tikslingumo; žiūrint šitų tų valdžių ypatybių, jos negali būti pavedamos tiems patiems organams.

Reikalingumą paskirstyti valstybės valdžios funkcijas į tris rūšis ir pavesti jų vykdymą įvairiems nuo vieni kitų atskirtiems organams pirmutinis geriausiai išaiškino mokslininkas Montesquieu[1]. Jis dirbo dar viešpataujant absoliutizmui, kada asmens laisvė buvo visai suvaržyta ir jam labiausiai rūpėjo apsaugoti asmens laisvė, tas brangiausias žmogaus turtas. Visų trijų valdžių sujungimas viename asmenyje, aiškino Montesquieu, naikina asmens laisvę. Kai įstatymų vykdymo valdžia priklauso tam pačiam asmeniui, kuris įstatymus kuria ir leidžia, tada nėra jokio asmens laisvės apsaugojimo, nes tas asmuo gali leisti ir vykdyti labiausiai varžančius asmens laisvę įstatymus, tiranijos įstatymus. Taip pat nėra asmens laisvės ten, kur teismo valdžia priklauso tiems pat organams, kuriems priklauso administracijos arba įstatymų leidimo valdžia. Kai teisia ta pati valdžia, kuri leidžia įstatymus, asmens ypatybė ir turtas priklauso nuo jos nuožiūros dėl to, kad ji gali išleisti tam tikrą įstatymą, kokį nori, atskiram įvykiui spręsti. O kai teismo valdžią vykdo administracijos organas, jis gali administracijos būdu spausti tą pilietį, kurį nori persekioti, jei to negali padaryti teismo keliu. Gyventojai visa ko netektų ir asmens laisvė iš-

[1] Savo kūrinyje „De l'ésprit de lois" 1748 m.

nyktų, jei tas pats asmuo, arba ta pati įstaiga vykdytų visas tris valdžias: leistų įstatymus, teistų nusikaltimus ir atskirų asmenų savitarpio ginčus ir vykdytų sprendimus. Todėl Montesquieu reikalavo, kad trys valdžios—įstatymų leidimo, teismo ir administracijos — būtų atskirtos nuo viena kitos; pasak jo, valstybės valdžia sudaroma tų trijų valdžių. Dabar mes suprantame valstybės valdžią, kaip vieną valdžią; vienoje valstybėje negali būti kelių valdžių. Tačiau Montesquieu nurodytos valstybės valdžios veiksmų, funkcijų ir tas funkcijas vykdančių organų paskirstymas lieka veikti kaip veikęs; tas funkcijų ir organų paskirstymas bet kurios formos valstybėje yra būtina sąlyga asmens laisvės apsaugojimo nuo valdančiųjų sauvalės.

3.

Valstybių klasifikacija.

Norint geriau pažinti reiškinius, yra stebimos jų ypatybės; tos ypatybės, kurios yra bendros visai eilei reiškinių, leidžia skirti tą reiškinių eilę į vieną jų rūšį, o tos ypatybės, kurios skiria vienus reiškinius nuo kitų, leidžia skirstyti juos į įvairias rūšis. Reiškinių skirstymas į rūšis iš jų ypatybių yra jų klasifikacija. Taip daroma moksle ir valstybes tyrinėjant. Bet ir ypatybių įvairumas eina iš kurio nors vieno bendro dėsnio Valstybėse tas bendras dėsnis yra valdžia. Valdžios organizacijos pobūdis nustato valstybės valdymo būdą, arba formą. Valstybių klasifikacija yra jų paskirstymas iš jų valdymo formų. Kadangi valstybių formos ir mokslininkų pažiūros į valstybinio gyvenimo reiškinius ilgainiui keičiasi, tad ir valstybių klasifikacija keičiasi, įvairuoja atatikdama minėtųjų sąlygų įvairavimui.

Valstybių klasifikacijų būdų buvo ir yra daug. Mes susipažinsime su žymesniaisiais: 1) Graikų politikai skirstė valstybes į rūšis iš valdančiųjų asmenų skaičiaus ir iš to, kaip yra apsaugojama visuomenės gerovė; 2) Montesquieu skirstė valstybės į rūšis iš asmens laisvės apaugojimo ir pagaliau 3) naujoji socialė teorija skirsto valstybes iš kultūros aukštumo ir visuomenės pasidalinimo.

a) **Valstybių paskirstymas žiūrint valdančiųjų asmenų skaičiaus ir visuomenės gerovės apsaugojimo laipsnio.**

Ir Platonas ir Aristotelis pirmiausia skiria valstybes į tas, kuriose valdančiųjų veiksmai eina įstatymais ir siekia visuomenės gerovės ir tas, kuriose valdovai veikia savo nuožiūra, sauvališkai ir siekia savo pačių gerovės. Pirmosios yra valstybės valdomos įstatymais, antrosios — sauvalės valstybės. Ir vienose ir antrose valstybėse valdžią sudaro arba vienas asmuo, arba keletas, nedaugelis asmenų, arba daug asmenų. Žiūrint valdančiųjų asmenų skaičiaus valstybių formos yra šios: įstatymais valdomų valstybių: monarchija, aristokratija ir demokratija (Aristotelio politika), sauvalės valstybių: tiranija, oligarchija ir sauvališka domokratija (Aristotelio—tiesiog demokratija). Aristotelio buvo nurodytas tiesiog valstybinių organų funkcijų įvairumas, būtent sprendimo, vykdymo ir teismo organai, taip pat tas, kad demokratijos skirtumas nuo oligarchijos pareina ne tiek nuo valdančiųjų skaičiaus, kiek nuo jų turtingumo: oligarchijoje valdo turtingieji, demokratijoje—neturtėliai, o kadangi turtingųjų esti visuomet nedaug, o neturtingų daug, tad oligarchijoje valdžia turi nedaug asmenų, demokratijoje daug.

Čia atpasakotąją klasifikaciją patobūlino mūsų eros II šimt. istorikas Polibius, kuris sauvalės demokratijai davė ochlokratijos vardą. Tuo būdu ir Polibius skirstė valstybes į: taisyklingo valdymo pobūdžio valstybes, būtent — monarchiją, aristokratiją ir demokratiją, ir iškreipto valdymo pobūdžio valstybes, būtent — tiraniją, oligarchiją ir ochlokratiją. Be to Polibius pridėjo dar vieną valstybės formą, būtent mišraus valdymo pobūdžio valstybę. Jis aiškino, kad taisyklingas valstybės valdymo pobūdis, ilgainiui pasigadina ir esti pakeičiamas sauvalės valdymo pobūdžiu, ir priešingai. Pirmų laikų sauvalės monarchija, gyventojų sąmonei ir dorovei betobūlėjant, daros taisyklinga monarchija. Bet ji, toliau sustiprėjus ir įgijus įpėdinystės teisių, vėl daros tiranija. Įkyrėjusią tiraniją pašalina aristokratija, kuri paskiau virsta oligarchija, o oligarchiją pašalina susibūrusi dauguma, kuri įgyvendo demokratiją. Bet ilgainiui demokratija ištvirksta ir valdžia daros ochlokratiška, kol jos netvarka

vėl pagimdo monarchiją. Norint apsaugoti valdžią nuo blogo naudojimo, reikia, pasak Polibiaus, sujungti vieno asmens, nedaugelio asmenų ir daugelio asmenų valdymo būdai taip, kad jie vienas kitą varžytų ir neleistų iškrypti iš taisyklingo veikimo. Tas yra pasiekiama per mišriąją valdymo formą, sudarius ją iš trijų valdymo elementų: monarchijos, aristokratijos ir demokratijos. Mišrią, laimingai sutvarkytą valdymo formą Polibius matė Romos valstybėje. Romos konsulai buvo monarchijos dėsnio vykdytojai, senatas — aristokratijos ir komicijos — demokratijos. Romos valstybės valdymas buvo gerai išdalintas tarp trijų valdžių; jos būtų galėjusios viena kitai trukdyti, kenkti darbe, bet kiekviena jų matė, kad jei ji mėgintų kitoms trukdyti ir viena pati pasisavintų kitų valdymą, rastų rimto pasipriešinimo; todėl jos veikė sutartinai ir, pasak Polibiaus, negalima esą įsivaizduoti geresnio už Romos valstybės sutvarkymo.

Aukščiau išdėstytoji valstybių klasifikacija gyvavo moksle ligi XVIII šimtm. pusės, kada garsusis Montesquieu sudarė kitokią valstybių klasifikaciją.

b) Valstybių klasifikacija žiūrint asmens laisvės saugojimo.

Montesquieu savo kūriny — „Apie įstatymų dvasią“ iš dalies priėmė senovės klasifikaciją, su kuria mes tik ką susipažinome, iš dalies davė naują klasifikaciją, paėmė jos pagrindu kitus valstybių pažymius. Pirmiausia jis skirsto valstybes, žiūrėdamas jų prigimties ir principo.

Iš valstybių prigimties Montesquieu skiria valstybėse tris valdymo formas; despotiją, monarchiją ir respubliką. Despotija yra tokia valstybė, kurią valdo vienas asmuo be jokių įstatymų ir bendrų taisyklių, tik savo paties nuožiūra; monarchija yra tokia valstybė, kurią valdo vienas asmuo, griežtai laikydamasis iš anksto nustatytų įstatymų; respublika yra tokia valstybė, kurios visi gyventojai, arba jų dalis turi savo rankose valstybės valdžią. Kadangi respublikoje valstybės valdžia priklauso čia visiems gyventojams, čia jų daliai, tai respublikos skiriasi į demokratijas ir aristokratijas.

Kiekvienai tokiai valstybės formai, pasak Montesquieu, atatinka ir tam tikras dėsnis (principas), kuris yra valstybės valdžios vadovas. Demokratijos principą Montesquieu mato politinėje dorovėje, būtent tėvynės meilėje ir laisvės brangi-nime. Aristokratijos dėsnį jis mato jos apsiribojime: jei valdančioji aristokratija be jokių ribų naudotųsi savo teisėmis ir privilegijomis, ji įkyrėtų gyventojams ir sukeltų juos prieš save. Pagaliau monarchijos dėsniu Montesquieu laiko garbę: ir pats monarchas ir jo bendradarbiai bajorai, garbės vedami, susitūri nuo sauvališkų, neatatinkančių įstatymams veiksmų. Despotijos principu tėra viena baimė, kuri verčia gyventojus klausyti despoto.

Toliau M. valstybės valdymo apibrėžimo pagrindu ima valstybės tvarkymosi objektą; tuo objektu jis laiko valstybės tikslą. Valstybės turi įvairių tikslų, bet tarp jų yra tokių, kurie visuomet gyvi ir bendri visoms valstybėms. Toki tikslai yra valstybės gyvybės ir asmens laisvės apaugojimas. Valstybėms paskirstyti į rūšis iš asmens laisvės apsaugojimo, M. deda pagrindų vieną valstybės pavyzdį: „Yra, sako jis, pasaulyje tauta, kurios valstybės susitvarkymo tiesioginis objektas, t. y. tikslas yra politinė laisvė. Mėginkime įsižiūrėti į bendrus dėsnius, kuriais ji tą tvirtina. Jei jie geri, laisvė bus juose matoma, kaip veidrodyje". Ta vienintelė pasaulyje tauta, apie kurią čia M. kalba, pasirodo esanti Anglų tauta. Anglų valstybės susitvarkymas atatinka M. teorijos reikalavimams ir Anglijos valstybės tvarkos pagrindiniai dėsniai jo pripažinti per geriausią realų asmens laisvės apsaugojimą. Montesquieu Anglijos valstybės tvarkos pagrindą mato valdžių pasiskirstyme, apie kurį mes kalbėjome, susipažindami su valstybės organais: administracijos, arba kitaip — vykdymo valdžia, ten priklauso monarchui, įstatymų leidimo valdžia parlamentui, sudaroma iš dviejų rūmų — atstovų ir lordų, — ir teismo valdžia gyventojų renkamiems teisėjams, vadinamajam prisiekusiųjų sprendėjų teismui (jury), kuris yra tobūliausia teismo forma. Apie tą, kaip kiekviena valdžia sutūri kitą nuo sauvalės mes esame kalbėję; čia tik pridėsime, kad ir įstatymų leidimo valdžią, pasak M., sutūri nuo sauvalės vykdomoji valdžia, kuri tam tikru būdu

dalyvauja įstatymų leidimo darbe — monarchas turi veto teisę ir t. t.

Be to, kad parlamentas negalėtų kurti neapgalvotų gyventojams kenksmingų įstatymų, jis išmintingai, pasak M., sudaromas iš dviejų rūmų, ir lordų rūmai kaip tik yra ta įstaiga, kuri sutūri įstatymų leidimo valdžią nuo skubių, neapgalvotų veiksmų.

Tuo būdu mes matome, kad M. rado Anglijos valstybės formoje tokią mišrią valstybės tvarką, kokią seniau Polibius buvo radęs Romos valstybės tvarkoje. Polibiui ta mišroji tvarka buvo geriausias laidas, kad valstybė neiškryps iš taisyklingumo, o M. mišroji valstybės tvarka yra geriausias asmens laisvės apsaugojimas. Anglijos valstybės tvarkoje, kurios pagrindu padėtas trijų valdžių atskyrimas nuo viena kitos, kaip veidrodyje, pasak M., atspindi asmens laisvė ir todėl toks valdymo būdas gali būti vadinamas laisvu valdymo būdu.

O valstybėse, kuriose tik teismo valdžia yra atskirta, o įstatymų leidimo ir vykdymo valdžios sujungtos, pasak Montesquieu, veikia ribotas valdymo būdas.

Pagaliau tose valstybėse, kuriose visos trys valdžios sujungtos vienose rankose, veikia despotiškas valdymo būdas. Į despotiškų valstybių skaičių Montesquieu skyrė lygiai monarchišką Turkiją, lygiai buvusiąją Venecijos respubliką, žiūrėdamas asmens laisvės apsaugojimo laipsnio — trijų valdžių sujungimas vienose rankose padaro tą, tvirtino Montesquieu, kad asmens laisvė esti visai neapsaugojama vis tiek ar tat bus monarchija, ar respublika.

Ribotojo valdymo pavyzdį M. matė Europos monarchijose. Nė vienoje kitoje monarchijoje M. nematė tokio laisvo valdymo, kaip Anglijoje ir todėl jis buvo tos nuomonės, kad monarchijų esama tik despotiško ir riboto valdymo pobūdžio, o respublikų, pasak jo, esama ir laisvo, ir riboto ir despotiško valdymo pobūdžio.

M. dar skirstė valstybes į rūšis žiūrėdamas, kaip apsaugojama yra jų gyvybė.

Savo gyvybei apsaugoti valstybė organizuoja karo jėgą. Karo jėgos organizavimo būdas ir jos santykis su trimis valdžiomis turi įtakos ir pačiam valstybės organizacijos būdui.

Jei valstybė nustato kariuomenės skaičių ir jai užlaikyti lėšas ilgam laikui, ne kas metai, ji daros kariška valstybe, kurioje asmens laisvė yra suvaržyta. Laisvo valdymo valstybėje kariuomenės skaičius ir jai užlaikyti lėšos turi būti kas metai tam tikru įstatymu nustatomos. Bet kad laisvas valdymo pobūdis būtų apsaugotas, įstatymų leidimo valdžia, nustačiusi kariuomenės skaičių ir jai užlaikyti lėšas, privalo nebeliesti kariuomenės ir pavesti ją vykdomajai valdžiai. Nes jei kariuomenė priklausytų įstatymų leidimo valdžiai, pastaroji galėtų tapti despotiška valdžia su kariuomenės pagalba.

Europos monarchijose kariuomenė buvo monarcho žinioje, taigi ji buvo žinioje to paties asmens, kuriam priklausė įstatymų leidimo ir vykdymo valdžia; bet šitos valstybės nebuvo kariškomis valstybėmis dėl to, kad jose karo valdžia buvo atskirta nuo pilietinės valdžios. Kas kita buvo Azijos monarchijos; ten karo valdžia buvo sujungta su pilietine valdžia ir todėl ten vyravo despotiškas valdymo pobūdis.

Montesquieu buvo tos nuomonės, kad didelės teritorijos valstybė negali būti respublika, kad ta valstybė, tapusi respublika, turi žlugti. Respublika gali būti tik mažos teritorijos valstybė. Tokia maža valstybė esti silpna ir jai gręsia pavojus iš šalies. Savo gyvybei apsaugoti, respublikos savitarpy jungiasi, federalizuojasi; tuo būdu organizuojasi federatinė respublika. Ji sudaroma sutarties, kuria kelios valstybės daros vienos didesnės valstybės piliečiai. Į federatinę respubliką gali būti priimami nauji jos dalyviai ir tokiu būdu federatinė respublika gali didėti.

Ir monarchija kartais esti, pasak M., jungtinė valstybė, tai —feodališko valdymo pobūdžio valstybė, kurios dalys turi tam tikro savaimingumo dėl to, kad centralinė valdžia neįstengia tvarkyti karo jėgos plačioje teritorijoje.

Suglaudę M. teoriją apie valstybių paskirstymą į rūšis, kurią jis kūrė eidamas dviem—asmens laisvės ir gyvybės apsaugojimo—dėsniais, mes gauname tokią klasifikaciją: žiūrint asmens laisvės apsaugojimo laipsnio, valstybių yra laisvo, riboto ir despotiško valdymo pobūdžio; žiūrint gyvybės apsaugojimo, t. y. karo jėgos organizavimo pobūdžio valstybių yra kariškai

valdomų ir sujungtinių, būtent federatinių respublikų ir feodalinių monarchijų.

Ir antru dėsniu skirstydamas valstybes, M. vis žiūrėjo asmens laisvės apsaugojimo pobūdžio; karišką valdymą jis randa despotijose, o respublikos savo gyvybei ginti, pasak jo, turi dėtis į federacijas.

c) Valstybių klasifikacija žiūrint jų kultūros laipsnio ir visuomenės sudėties.

XIX šimtmečio visuomenės moksle išaugo ir įsigyveno dvi naujos sąvokos: pirmoji yra visuomenės reiškinių evoliucijos sąvoka, antroji yra ta, kad visuomenė, būdama žmonių sąjunga, nepareina nuo politinės organizacijos, kad ji yra politinės organizacijos pagrindas.

Paimkime įvairių laikų demokratines valstybes ir mes pamatysime, kad jų esmė buvo visai kitokia; Atėnų, pav., demokratija savo pagrindu turėjo vergiją, kurios nėra naujose demokratijose; senų laikų monarchijos buvo visai kitoki uždaviniai, nekaip apšviestojo absoliutizmo monarchijos. Patys valdymo būdai įlgainiui kitėja, bet pirmiau teorininkai tą kitimą laikė valstybės iškrypimu iš normalių gyvenimo vagų, bet ne normaliu visuomenės evoliucijos reiškiniu. Įsigyvenus moksle toms naujoms sąvokoms, kitaip žiūrima į valstybės esmę ir todėl kitaip valstybės klasifikuojamos. Pirmasis naujoviškai klasifikuoti valstybes mėgino Robertas Mohlis savo kūrinyje „Valstybės mokslų enciklopedija“.

Mohlis pripažįsta valstybių skirstymą į rūšis žiūrint valdžios sandaros, bet čia jau jis nurodo svarbumą tų uždavinių, kurie pavedami vykdyti valstybės valdžiai. Tie uždaviniai pareina nuo žmonių pasaulėžiūros, nuo jų kultūros laipsnio ir visuomenės sudėties.

Todėl, jo nuomone, valstybių skirstymas į rūšis turi būti atliekamas žiūrint jų uždavinių; o žiūrint valdžios sudėties gali būti daromas tolesnis skirstymas į smulkesnes rūšis.

Tokiais dėsniais eidamas, Mohlis skiria valstybes į: 1) patriarchalines valstybes, 2) teokratines, 3) patrimonialines val-

stybes (tėviškės), 4) Romos ir Graikijos valstybes, 5) teisės valstybes ir 6) despotijas.

Patriarchalinė valstybė yra ten, kur visuomenė, dar nepasidalinusi į grupes, gyvena vienodai neturtingai, kur tikybos sąmonė dar neištobūlėjo; trumpai kalbant, kur gyventojai yra visai žemos kultūros, gyvena giminėmis, kurių seniausias — patriarchas yra jų galva, valdo juos, seniūnų tarybos padedamas. Tokios visuomenės valdovo tėra du uždaviniu: vadovauti kare ir taikyti namų ginčus.

Teokratija (dvasininkų valdžia) yra ten, kur gyventojai tiki, kad dievybė pati tvarko žmonių gyvenimą, vykdydama savo valią per tam tikrus asmenis. Teokratijos yra grynos ir mišrios; grynose teokratijose visa valdžia priklauso dvasininkams, o mišrose šalia vyriausiojo dvasininko yra ir pilietinės valdžios atstovas, bet jis klauso vyriausiojo dvasininko.

Patrimonialinė valstybė yra ten, kur valdžia priklauso didelių žemės plotų savininkams, kurių turtingiausias yra valstybės galva. Tokios valstybės vyriausias uždavinys yra žemininkų reikalų aprūpinimas, kiti gyventojų reikalai ne valstybės, bet kitų visuomenės organizacijų aprūpinami. Skiriamos trys patrimonialinių valstybių rūšys: a) t ė v i š k ė s v a l s t y b ė, kuri yra didelės kunigaikščio žemės nuosavybė, b) k a r i š k a f e o d a l i n ė m o n a r c h i j a, kur užkariautojas yra padalinęs žemę savo karo draugams su sąlyga tarnauti jam su savo karo jėgomis ir c) m i e s t o v a l s t y b ė.

Klasiškos senovės valstybės (Romos ir Graikų) turėjo įvairių uždavinių: čia karo ir kitų šalių užgrobimo, čia mokslo ir meno, pramonės ir prekybos. Įvairius uždavinius vykdydama ir gyvendama įvairiose išorinėse aplinkybėse senovės valstybė buvo įvairių formų: ji buvo čia demokratija, čia aristokratija, čia monarchija.

Teisės valstybės uždavinys yra apsaugojimas asmens laisvės ir padėjimas piliečiams ir jų grupėms atlikti įvairius reikalus, kurių jie patys, be valstybės pagalbos, nepajėgia atlikti. Sąvokoje „teisės valstybė“ yra nurodytas jos vyriausias uždavinys — asmens laisvės apsaugojimas. Nors dabar valstybė turi ir daugiau labai svarbių uždavinių, bet Mohlis palieka jai tą patį vardą dėl to, kad tas vardas yra plačiai var-

tojamas ir dėl to, kad jis nuolat pabrėžia brangiausią žmogui, būtent asmens laisvės apsaugojimo reikalą. Teisės valstybė, Mohlio nuomone, yra didelis žmonių kultūros laimėjimas dėl to, kad joje veikia laisvas asmens apsisprendimas, sujungtas su valstybės pagalba įvairiems žmogaus gabumams ir jėgoms augti. Teisės valstybės valdžia turi šių teisių: 1) ji turi teisę reikalauti nuo visų piliečių ir jų grupių, kad jos klausytų, 2) ji turi teisę imtis visokių priemonių, valstybės uždaviniui įvykdyti ir 3) ji pati sprendžia, ar patenkintinas piliečių reikalavimas taikyti valstybės jėgą tam tikram reikalui atlikti, ar nepatenkintinas.

Teisės valstybėje ir piliečiai turi politinių teisių, ne tik pasingų, bet ir aktingų, t. y. gali dalyvauti valstybės valdžioje.

Teisės valstybė gali būti įvairaus valdymo pobūdžio, ji gali būti demokratija, aristokratija ir monarchija. Kiekviena jų dar yra skirstoma į rūšis:

Demokratija esti tiesioginė, jei visi gyventojai betarpiškai dalyvauja valstybės valdžioje, pav., senovės mažos respublikos; arba atstovaujamoji, jei gyventojai dalyvauja valstybės valdžioje per atstovus.

Aristokratija skiriama į luomų aristokratiją ir turto aristokratiją.

Monarchija skiriama į neribotą, absoliutinę monarchiją, jei visa valdžia priklauso vienam asmeniui; luomų monarchiją, jei valstybės valdžioje dalyvauja luomai ir atstovaujamąją monarchiją, jei valstybės valdžioje dalyvauja gyventojai per atstovus.

Pagaliau Mohlis skiria nuo kitų valstybių rūšių dar despotiją, jei valstybės valdžia priklauso vienam asmeniui ir tas asmuo vykdo ne įstatymus, bet savo įgeidžius.

Mohlio klasifikacija, lygiai kaip ir kitos klasifikacijos, turi trūkumų ir istorinių netikrumų, bet ji aiškiai pabrėžia naujų dėsnių pritaikymą darant valstybių klasifikaciją.

4.

Dabarties valstybių klasifikacija ir valdymo būdai.

Dabar labiausiai įprasta skirstyti valstybes į monarchijas ir respublikas.

Monarchija yra toks valstybės valdymo būdas, kur vienas asmuo, dažniausiai įpėdinystės teise, retai rinkimo teise, yra arba vienintelis tiesioginis valstybės valdžios organas, arba tiesioginis valstybės vyriausias organas šalia žmonių atstovybės.

Kur vienas asmuo yra vienintelis vyriausias valstybės organas, ten valstybė vadinama neribota monarchija; dabar jau jų beveik nėra, gal tik Afganistano valstybė, arba kita kuri Azijos valstybėlė; jei šalia monarcho yra žmonių atstovybė, valstybė vadinama ribota monarchija.

Žmonių atstovybės teisės visuomet yra saugojamos tam tikrų įstatymų, kurie yra vadinami konstitucija; todėl ribotoji monarchija yra dar vadinama konstitucine monarchija. Tik Anglijos atstovavimo teisės išaugo papročio būdu ir Anglija neturi tam tikros rašytos konstitucijos, tik jos užuomazgą — „Magna charta libertatum".

Respublika yra toks valstybės valdymo būdas, kur vienintelis tiesioginis valstybės valdžios organas yra visi plinateisiai gyventojai,—arba jų visų bendras susirinkimas, arba jų atstovų susirinkimas; pirmu atveju gauname tiesioginę tautos savivaldybę, antru atveju atstovaujamąją respubliką.

Dabar visos respublikos yra atstovaujamos valstybės; tiesioginės savivaldybės dėsnis yra kai kur vykdomas referendumo būdu.

Referendumas yra visų pilnateisių piliečių balsavimas dėl kurio nors labai svarbaus valstybės reikalo, kuris nutaria, kaip jis reikia spręsti: taip ar ne.

Tos respublikos, kurios gimė iš monarchijų, pav., Prancūzija, arba kurios susikūrė monarchijų pavyzdžiu, pav., Jungtinės Amerikos Valstybės, turi savo galvą, prezidentą. Jis turi kai kurių monarcho teisių, tačiau skiriasi nuo monarcho tuo, kad monarchas, nors jo valdžia ir ribota, vis dėlto visiškai neatsako už savo darbus valdant valstybę, o prezidentas atsako prieš gyventojus.

Ir respublikose ir ribotose monarchijose yra piliečių atstovybė. Bet ta atstovybė nevienoda: ji esti demokratinė ir aristokratinė; pirmoji yra ten, kur atstovų rinkime dalyvauja visi

tam tikro amžiaus piliečiai, antroji — kur atstovų rinkime dalyvauja arba tam tikrų luomų, arba tam tikro turto piliečiai.

Šalia gyventojų atstovų seimo, daug kur yra dar antrieji įstatymų leidimo rūmai, — Anglijoje „lordų rūmai", Prancūzijoje „senatas" ir t. t. Paprastai šitie antrieji rūmai esti kitaip organizuojami, negu šalies atstovybė: čia jų nariai monarcho skiriami (Anglija), čia jie renkami tam tikrų valstybės dalių (Amerika), čia iš kandidatų reikalaujamas tam tikras cenzas (Prancūzija). Visas tas smulkmenas sužinosite iš valstybinės teisės kurso.

Matome, kad monarchijų ir respublikų esama ir mišro valdymo pobūdžio: monarchijose šalia monarcho valstybės valdžioje dalyvauja ir gyventojai, respublikoje šalia visų gyventojų atstovybės yra dar aristokratinio pobūdžio atstovybė.

Žiūrint to, kokia kompetencija priklauso gyventojų atstovybei valstybės taip pat skiriamos į rūšis. Monarchijos, kuriose vyriausybė, t. y. ministeriai nepareina nuo žmonių atstovybės, vadinamos tik ribotomis monarchijomis, o tos, kurių ministeriai pareina nuo gyventojų atstovybės, vadinamos parlamentinėmis monarchijomis (Anglija ir kt.). Ir respublikos, kuriose ministerių kabinetas pareina nuo gyventojų atstovybės, taip pat vadinamaos parlamentinėmis respublikomis, kur to nėra, ten respublikos šito vardo neturi (Amerika). Bet neparlamentinės respublikos negalima lyginti su ribota, neparlamentine monarchija dėl to, kad respublikos prezidentas atsako prieš šalies gyventojus, o monarchas neatsako.

Respublikų dabar yra trijų tipų: vienas yra tas, kurio pavyzdį matome Prancūzijos respublikoje. Tat yra parlamentinė respublika, kurios vykdomoji valdžia, ministerių kabinetas, pareina nuo parlamento, jis sudaro valdžią tol, kol parlamentas juo pasitiki. Kai parlamentas pareiškia nepasitikėjimą ministerių kabinetu arba svarbų valstybės reikalą išsprendžia kitaip, negu kabinetas siūlė, jis privalo atsistatydinti.

Kitas respublikų tipas yra tas, kurių pavyzdys yra Jungtinių Amerikos Valstybių respublika. Jos vykdomoji valdžia — prezidentas su valstybės sekretoriais — visai nepareina nuo parlamento: prezidentas yra renkamas ketveriems metams ir tą laiką jis administruoja pasikviesdamas ministerius, kurie

pareina tik nuo jo. Jei ir atmeta įstatymų leidimo valdžia kurį nors perzidento, kad ir svarbiausią, pasiūlymą, vis tiek jis su savo ministeriais neišeina iš valdžios.

Pagaliau trečias tipas yra tos respublikos, kurių pavyzdys yra Šveicarija; joje vykdomoji valdžia — ministeriai — pasirenka iš savo tarpo pirmininką vieneriems metams, kuris sykiu yra respublikos prezidentas; tokiose respublikose dažnai yra svarbiais reikalais klausiama visų piliečių, t. y. vykdomas referendumas.

Čia aš nurodžiau tik vieną svarbų pažymį, kuris skiria respublikas į rūšis. Plačiau ir smulkiau susipažinti tenka iš valstybinės teisės kurso.

Dar valstybės skiriamos į rūšis žiūrint, kaip yra organizuoti jose vietos valdymo organai. Vienur tie organai centralizuoti, t. y. valdininkai skiriami centralinės valdžios ir jiems pavedama aprūpinti vietos reikalus; kitur vietos reikalams aprūpinti gyventojai patys renkasi tam tikrus organus; šitos valstybės turi decentralizuotų valstybių vardą (Anglija). Vėl nuo to, kas dalyvauja vietos savivaldybių organuose, tie organai yra arba demokratiški arba aristokratiški (seniau Anglija).

Reikia pastebėti, kad kai kur vietos savivaldybių organai buvo sukurti anksčiau, negu gyventojai buvo išsikovoję teisę dalyvauti valstybės valdžioje (Vokietija, Rusija).

Įvairuoja valstybės ir tuo atžvilgiu, kaip kuri jų aprūpina įvairius gyventojų kultūros ir ekonominio gyvenimo reikalus. Ryškų pavyzdį dabar turime Rusijos Tarybų Respublikoje. Kitokiose ribose, bet tuo pat keliu dabar eina ir kitos valstybės, tarp jų ir Lietuva, kurios Steigiamojo Seimo Pirmininko kalboje 15. V. 1920 nurodytos pravestinos socialinės reformos.

Pagaliau valstybės yra dalomos dar į paprastąsias ir sudėtines. Čia priminsim, kurios esti sudėtinės valstybės. Jos yra: 1) valstybių sąjungos (Staatenbund) arba 2) jungtinės valstybės (Bundesstaat). Valstybių sąjungoje kiekviena valstybė, kuri tam tikra sutartimi susijungė su kita, lieka suverenė valstybė. Valstybių sąjungos uždavinys ir kompentencija yra nustatoma įeinančių sąjungon valstybių sutartimi. Valstybių sąjungos susidarymas keičia tik atskirų vals-

tybių valdžią, pačių piliečių neliečia: pilietybė ir pavaldinybė lieka tik viena vienai vastybei, kuriai pilietis priklausė ir prieš sąjungos susidarymą.

Kas kita yra jungtinėje valstybėje; čia jos valdžia nustatoma ne valstybių sutarties, bet tam tikro valstybės akto — jungtinės valstybės konstitucijos.

Iš tikrųjų tat yra viena decentralizuota valstybė; šita decentralizacija skiriasi nuo admininstratinės decentralizacijos tuo, kad čia valstybės dalims priklauso ne tik administracijos funkcijos, bet ir centralinių organų funkcijos — jos turi ne tik savivaldybės, bet ir savaimingumo teisę visose trijose srityse: įstatymų leidimo, teismo ir administracijos. Kitose kalbose šitų teisių (savivaldybės ir savaimingumo) sąvokų skirtumas yra reiškiamas ir tam tikrais žodžiais: Anglų — selfgovernement ir home rule, vokiečių — Selbstverwaltung ir Selbstregierung. Kadangi savaimingumo didžiausia reikšmė yra įstatymų leidimo teisė, tad savaimingumo teisė dar yra vadinama autonomija. Politinės decentralizacijos ir federatinės valdžios formos pagrindas yra vietų ir tautų grupių susiorganizavimas ir pasiskirstymas; juo žymiau tos grupės auga ir stiprėja, juo žymiau decentralizuojasi politinis visuomenės susitvarkymas.

5.

Teisės įtaka valstybės organizacijai.

Žiūrėdami teisės veikimo valstybėje istorijos eigoje mes randame keturis to veikimo laipsnius. Iš pradžių gana ilgai valstybės valdžia nekuria teisės, tik saugoja papročio teisę valdydama gyventojus ir rišdama jų ginčus. Toliau, sustiprėjusi valstybės valdžia ima tvarkyti savo leidžiamomis normomis beveik visas žmonių gyvenimo dalis, beveik visus asmens veiksmus ir žygius. Valstybė daros gyventojų, lyg kokių mažamečių vaikų, globėja. Tokia valstybė vadinama yra policijos valstybė. Šita valstybės tvarka veikiai darosi nebepakenčiama, per daug varžanti žmonių gyvenimą. Toliau policinės valstybės vietą užima vadinamoji teisės valstybė. Iš

pradžių teisės valstybė skiriasi nuo policinės valstybės tik savo uždaviniais; teisės valstybė vadinama tokia valstybė, kurios valdžia turi tik šių uždavinių: kurti teisę ir saugoti jos vykdymą teismo keliu ir valdymu, kuris turi rūpintis tik kiekvieno asmens apsaugojimu nuo prasikaltimų.

Bet toks valstybės uždavinių susiaurinimas neatatiko valstybės esmei ir veikiai paaiškėjo jo kenksmingumas žmonių visuomenės gyvenimui. Pavesta gyventojams visiška laisvė įvairiose kultūros šakose davė labai blogų vaisių. Tada paaiškėjo, kad teisės reikšmė valstybėje pareina ne nuo to, k o k i yra valstybės u ž d a v i n i a i, bet nuo to, k a i p valstybės valdžia vykdo savo uždavinius, k a i p ji valdo. Ir teisės valstybės, tikra to termino prasme, evoliucijoje mes randame dvi stadijas, du laipsniu. Pirmasis laipsnis yra tokia valstybės tvarka, kurioje tėra pripažįstama, kad valstybės valdžia privalo, veikti teisėtai, iš įstatymų, antrasis — yra tokia valstybės tvarka, kurioje ne tik pripažįstama, kad valstybės valdžia veikia tik iš įstatymų, bet dar yra pripažįstamos piliečiams subjektingos viešosios teisės.

Pirmasis laipsnis yra valdymo teisėtumas. Valdymo teisėtumams yra tokia valstybės tvarka, kurioje valstybės valdžios veiksmai yra įstatymų, ne sauvalės tvarkomi. Įstatymai nustato lygiai teismų, lygiai administracijos organų veikimo formas ir turinį. O įstatymų leidimo valdžia, kadangi ji kuria įstatymus, negali pareiti nuo įstatymų, bet įstatymus leisdama ji taip pat prisilaiko tam tikros tvarkos, įstatymais nustatytos. Tokiai tvarkai esant iš paviršiaus atrodo, kad valstybėje viešpatauja teisė: visi valstybės organai turi nustatytą savo kompetenciją ir veikimo kelius ir formą, sutvarkytas instancijas, kuriomis einant galima skųstis ir t. t. Tik vieno čia trūksta — piliečių teisių tikrumo. Kiekvienas valstybės organas turi pareigų tik valstybės valdžiai, bet ne piliečiams; jie neturi teisės reikalauti, kad jų interesai būtų patenkinti, jie gali tik skųstis žemesniaisiais valstybės organais aukštesniesiems. O tikra teisės valstybė yra tada, kada tarp jos ir piliečių įvyksta juridiškų santykių, kada ir piliečiai turi teisių santykiuodami su valstybe, o valstybė turi jiems pareigų. Yra trejopos piliečio subjektingos politinės teisės:

1) teisė dalyvauti valdžioje, 2) teisė būti laisvam santykyje su valstybės valdžia ir 3) teisė reikalauti valdžios pagalbos.

Teisės dalyvauti valdžioje sąvokoje yra lygiai teisė dalyvauti rinkimuose, lygiai būti renkamam, lygiai dalyvauti rinkimuose ir būti renkamam į aukščiausius valstybės organus, lygiai į vietos savivaldybių organus. Gyventojų atstovybės dalyvavimas vyriausioje valstybės valdžioje yra didžiausia garantija teisėtumo apsaugojimo valstybėje. Žmonių atstovybė prižiūri, kad valstybės valdžios organų veiksmai eitų iš įstatymų, nebūtų savo nuožiūra atliekami. Be to žmonių atstovybė žino šalies gyventojų reikalus; o kadangi ji kuria įstatymus, įstatymai esti kuriami toki, koki reikalingi gyventojų reikalams apsaugoti. Tik toki įstatymai yra gyventojų gerbiami ir vykdomi, kurie atatinka jų reikalams. Gyventojų atstovybės kuriamieji įstatymai atatinka jų reikalams ir todėl žmonių atstovybės dalyvavimas įstatymų leidime padeda įsigyventi teisėtumui valstybėje.

Žmonių teisė būti laisviems santykiuose su valdžia apsaugoja kiekvieną asmenį nuo valstybės valdžios kišimosi į tam tikrą jo dvasios ir kūno reikalų sritį; tie reikalai štai koki: tikybos laisvė, asmens laisvė, buto neliečiamumas, turto neliečiamumas, korespondencijos laisvė ir slaptumas, žodžio, spaudos, mokslo, draugijų ir susirinkimų laisvė. Asmens laisvės teisės yra trumpai vadinamos „laisvės teisėmis“, arba „piliečio teisėmis“, o teisė dalyvauti valdžioje vadinama „politine laisve“.

Teisė reikalauti valstybės valdžios pagalbos reiškia teisę reikalauti, kad valstybės valdžia padėtų piliečiams aprūpinti įvairius reikalus, kurių jie patys vieni savo jėgomis negali aprūpinti. Dabar valstybės uždaviniai ekonominio ir apskritai kultūrinio visuomenės gyvenimo srityse labai plačiai nustatomi, pavyzdžiui: švietimo srityje pripažįstama valstybės teisė ir pareiga įvesti visuotiną mokymąsi, steigti ir laikyti įvairiausias mokyklas; darbo normavimo srityje — leisti įstatymus, apsaugojančius darbininkus nuo eksploatacijos, nuo nelaimingų atsitikimų[1] ir t. t.

---

[1] Mūsų Steigiamojo Seimo Pirmininko kalboje deklaruotas ir darbininkų dalyvavimo pelne įvykdymas.

Valdymo teisėtumas ir piliečių subjektingų politinių teisių įgyvendymas apsaugoja „teisės valstybės“ idėjos vykdymą dėl to, kad valdymo teisėtumas nustato teisėtas valstybės valdžios veikimo formas, o subjektingų politinių teisių sistema nustato teisėtas ribas valstybės valdžiai veikti.

Kai nustatytas tėra valdymo teisėtumas, teisėtos valstybės valdžios veikimo formos, tada dar nėra pilnai apsaugotas valstybėje teisėtumas dėl to, kad nėra kas prižiūri, kad valstybės organai eitų nustatytomis jiems vagomis. Pilna teisėtumo garantija tėra tada, kada piliečiai įgyja subjektingų politinių teisių, kai jie įgyja teisę prižiūrėti valstybės organų veikimą.

Kaip vykdomas tas teisėtumas kiekvienoje valstybės valdžios veikimo srityje — įstatymų leidime, valdyme ir teisme?

Teisėtumo dėsnis įstatymus leidžiant yra vykdomas saugojant du reikalavimus: viena, įstatymai turi būti leidžiami tam tikrų valstybės organų ir tam tikra nustatyta tvarka ir, antra, įstatymai negali liesti tam tikrų asmens ir visuomenės gyvenimo sričių. Šitie reikalavimai esti išdėstomi pagrindiniuose valstybės įstatymuose. Pagrindiniai įstatymai nustato, viena, tiesioginius valstybės organus, kuriems yra pavedamas įstatymų leidimas ir leidimo tvarka, antra — subjektingas piliečių politines teises.

Taigi pagrindiniuose įstatymuose esti nustatomos įstatymų leidimo lygiai teisėtos formos, lygiai teisėtos ribos.

Pagrindiniai įstatymai visur yra skiriami nuo paprastųjų įstatymų, kurie negali prieštarauti pagrindiniems. Pagrindiniais įstatymas yra vadinami konstitucijos įstatymai (lois constitutionelles, Verfassungsgesetze), o aktas, kuriame tie pagrindiniai įstatymai išdėstyti, vadinamas konstituciją (Constitution. Verfassung).

Ir absoliutės monarchijos turėjo pagrindinių įstatymų, bet kadangi jų saugojimas nebuvo garantuotas ir kadangi pagrindinių įstatymų saugojimas buvo garantuotas tik monarchų valdžią apribojus tam tikrais pagrindiniais įstatymais, tad konstitucija arba kostitucijos aktu vadinami dabar tik tų valstybių pagrindiniai įstatymai, kurių gyventojai dalyvauja valstybės valdžioje. Todėl konstitucionalizmas yra visuomet

statomas prieš absoliutizmą: pirmasis reiškia tokią valstybės tvarką, kurioje gyventojai dalyvauja valstybės valdžioje turi subjektingų politinių teisių ir savo dalyvavimu valdžioje apriboja valstybės valdžios veikimą; antrasis (absoliutizmas) reiškią tokią valstybės tvarką, kurioje visa valstybės valdžia priklauso vieno asmens nuožiūrai, kurioje valstybės valdžią varžo ne teisė, tik tikyba ir dorovė ir kurioje todėl piliečiai neturi jokių subjektingų politinių teisių.

Kad galima būtų lengvai atskirti paprastuosius įstatymus nuo pagrindinių, pastarieji visuomet turi tam tikrų formalių pažymių.

Pirmiausia, pagrindiniai įstatymai turi būti tam tikra tvarka leidžiami.

Kalbant apie ypatingų pagrindinių įstatymų leidimo tvarką, suprantamas ne pirmasis jų kūrimas, bet tolesnis keitimas dėl to, kad pirmasis jų kūrimas yra tiesiog faktas, lygiai kaip pirmasis valstybės kūrimas: juos kuria arba gyventojai papročio būdu (Anglija), arba tam tikras asmuo, monarchas, arba gyventojų susirinkimas, bet kiekvienu atveju nėra ir negali būti iš anksto nustatytos tvarkos jiems kurti. Tik kai pagrindiniai įstatymai jau nustatyti, tada tolimesnis jų plėtimas arba keitimas esti normuojamas tam tikra tvarka. Pradedant Didžiąja Prancūzų Revoliucija ligi dabar daug kur pagrindiniems (konstitucijos) įstatymams keisti nustatomi tam tikri valstybės organai, vadinami steigiamąja valdžia (Pouvoir constituant), forma, pav., Prancūzijos senesnių steigiamųjų susirinkimų (Assemblée constituante), dabar Tautos susirinkimo (Assemblée Nationale), į kurį susijungia atstovų rūmai ir senatas; Šveicarijoje reikalaujamas gyventojų referendumas ir t. t.

Bet dabar daugelyje valstybių pagrindiniems įstatymams keisti nereikia ypatingų organų, reikia tik kvalifikuotos balsų daugumos tos pačios įstatymų leidimo įstaigos, kuri leidžia visus įstatymus. Šitose valstybėse pagrindiniai įstatymai skiriami nuo paprastųjų daugiausia formaliu būdu tuo, kad jie leidžiami skyrium nuo kitų įstatymų tam tikru aktu (žiūr. mūsų konstituciją Vyr. Žin. Nr. 100). Kai kur dar įvedamos tam tikros garantijos, kad paprastieji įstatymai neprieštarautų pa-

grindiniems. Seniau, pav., Prancūzijoje ta garantija priklausė įstaigai, kuriai buvo pavesta teisė skelbti įstatymus (parlamentui); Amerikoje ir dabar ta teisė priklauso vyriausiam federacijos teismui, kuris gali paskelbti įstatymą neprivalomu dėl to, kad jis priešingas esąs konstitucijai. Naujesnėse konstitucijose šitokios rūšies garantijos konstitucijos neliečiamumui apsaugoti nededama dėl to, kad konstitucijos kūrimas ir keitimas priklauso visai tautai, kuri veikia per savo atstovus; užtenka to, kad jie (atstovai) nustatytų tam tikrą tvarką konstitucijai keisti.

Taip yra išspręstas šitas klausimas ir Lietuvos konstitucijoje.

Tik teismui turi būti palikta teisė taikyti įstatymus atskirais atsitikimais einant įstatymų visumos prasme.

Bet yra ir tokia valstybė, kurioje nėra jokio skirtumo tarp paprastųjų ir pagrindinių įstatymų formaliu atžvilgiu. Tokia valstybė yra Anglija, klasiška teisės viešpatavimo ir asmens laisvės apsaugojimo šalis.

Anglija neturi atskiro konstitucijos akto, kuriame būtų išdėstyti pagrindiniai įstatymai. Ji turi tik konstitucijos užuomazgas: „Magna charta libertatum“, „habeas corpus act“ ir kt. Parlamentinė ir konstitucijos tvarka įsigyveno Anglijoje ne įstatymų, bet papročio būdu, vadinamąją bendrąja teise (common law); ta tvarka dabar remiasi viešosios teisės precedentais ir papročiais. Konstitucija ten keičiama yra irgi precedentų, papročių nustatymu ir paprastu įstatymo leidimo keliu.

Taigi formališkai imant Anglija neturi konstitucijos, ir mes negalime iš anglo gauti tam tikro Anglijos konstitucijos ekzemplioriaus. Bet iš tikrųjų Anglijos konstitucija yra tvirtesnė ir aiškesnė už kitas rašytas konstitucijas. Anglija neturi formalinės konstitucijos, bet ji turi tobūlą materialinę konstituciją.

Kalbant apie teisėtumo garantijas įstatymus leidžiant, turima galvoj įstatymų atitinkamumo vidutinei piliečių teisinei sąmonei ir jų gyviems reikalams garantijos. Be aukščiau nurodytų reikia dar prisiminti kultūringose valstybėse, kur valstybės sątvarka normališkai veikia, didelė kalbamu rei-

kalu garantija yra visuomenės nuomonė, kuri organizuotai pasireiškia per spaudą, mitingus ir draugijų susirinkimus. Visuomenė šiais keliais nuolat seka įstatymų leidėjų darbą, nes įstatymų leidimas yra atliekamas parlamento viešuose posėdžiuose, kur yra vietos laikraščių atstovams ir publikai. Be to, kalbamu reikalu didelė garantija yra laiko, kuriam įstatymams leisti renkami atstovai, trumpumas: kiekvienas asmuo ir kiekviena partija nori naujais rinkimais vėl būti išrinktas(a), tai ir rūpinasi kiek galima geriau vykdyti apsiimtas pareigas.

Teisme teisėtumo dėsnis pradėta vykdyti anksčiau negu įstatymus leidžiant ir ten jis vykdomas nuosekliau, nekaip kitose valstybės valdžios veikimo srityse. Ir tat yra lengvai suprantamas reiškinys: teismas vykdo veikiamąją teisę atskirais ginčo dėl teisės atsitikimais, taigi savo darbuose jis laikosi veikiamosios teisės. Kai įstatymas tampa beveik vieninteliu veikiamosios teisės šaltiniu, kai kitiems veikiamosios teisės šaltiniams, sykiu ir teismo sprendimams, tiek tėra vietos, kiek leidžia įstatymas, tada teismas savo veiksmams vieną teturi pagrindą—įstatymus; net ir tais atvejais, kuriais ginčui spręsti teismas neranda įstatymuose tam tikro straipsnio, jis sprendžia ginčą taip pat įstatymais eidamas, iš jų bendros prasmės, — net patys įstatymai jam liepia taip daryti.

Teismų darbų teisėtumas apsaugojamas tam tikromis garantijomis, kurias nustato ir pačių teismų ir jų darbo sutvarkymas. Be to, ir čia veikia anksčiau nurodytoji viešoji nuomonė.

Teismų sutvarkymas turi nustatyti šias garantijas: teismo nuo įstatymų leidimo ir valdymo valdžių atskyrimą ir teisėjų savaimingumą ir nepareinamumą nuo kitų valdžių ir nuo visuomenės. Teisėjo padėtis turi būti taip apsaugota, kad jis bylų sprendime būtų laisvas nuo kitos valdžios, arba visuomenės spaudimo įtakos.

Į teismo veikimo sutvarkymą turi būti įterptos dar šios garantijos: abiejų pusių dalyvavimas bylos nagrinėjime ir jų teisė ginčytis teisme; bylų nagrinėjimo viešai ir žodžiu atlikimas ir dalyvių teisė skųstis dėl teismų sprendimų eilėje instancijų. Daugumos nuomone valstybė turi turėti kasacinę teismo instanciją ir tik vieną visoje valstybėje tokią instanciją.

kad netikras įstatymo pritaikymas galėtų būti pataisomas ir kad įstatymo supratimas ir aiškinimas būtų vienodai visoje valstybėje vykdomas. Pas mus, Lietuvos valstybėje tuo tarpu nėra pilnai įvykdytas šitas dėsnis, nes Vyriausias Tribunolas yra kasacinė instancija ne visoms byloms; bet kadangi kitoms byloms jis pats yra apeliacinė instancija, tad įstatymų aiškinimo vienodumas gali būti vykdomas.

Valdymo srityje teisėtumo dėsnis pradėjo būti vykdomas kur kas vėliau, nekaip teismo srityje dėl įvairių priežasčių.

Valdymo srityje valstybės valdžia yra ne tarpininkas, kaip, sakysim, teismo valdžia, bet aktingas veikėjas, kuriam rūpi valstybės interesas, valstybės tikslas pasiekti. O valstybės interesas gali būti plačiai suprantamas; šita sąvoka apima ir valstybės Iždo reikalus ir visuomenės kultūros reikalus ir valstybės stiprumo didinimą ir valstybės gyvybės saugojimą ir net valstybės valdžios autoriteto saugojimą. Opiausias dalykas yra valstybės valdžios autoritetas, kuris dažnai reališkai apsireiškia per atskirų valdininkų autoritetą, o jam apsaugoti stengiamasi tų valdininkų sauvališki darbai teisinti arba slėpti.

Pirmiausia, reikia, kad tiesioginiai valstybės organai būtų laisvi nuo šio prietaro, kad nežiūrėtų į valdininko susikompromitavimą, kaip į valstybės valdžios autoriteto mažėjimą ir kad būtų duota valstybės gynėjui teisė traukti atsakomybėn kiekvieną valdininką už nusikalstamus darbus, padarytus einant tarnybos pareigas. Lietuvoje laikinosios valdžios yra išleistas toks įstatymas, bet atskiros ministerijos dar negali su juo susigyventi, jį suprasti ir dažnai reiškia pretenzijų, kad valstybės gynėjas be jų žinios jų valdininką patraukia atsakomybėn. Kol šita pirmoji teisėtumo garantija valdymo srityje neįvykdyta, nėra ko svajoti apie teisėtumą.

Kai teisėtumo principas įstatymuose nustatytas, jo įgyvendinimas vis dėlto neveikiai įvyksta dėl to, kad valstybės valdymas pirmiausia žiūri tinkslingumo dėsnio, o sutaikyti tikslingumą su teisėtumu nelengvas yra uždavinys.

Valstybės valdymą sudaro daug aktų (veiksmų), kurie liečia piliečių asmens ir visuomenės gyvenimą: jų vieni yra reikalavimai, kiti draudimai, dar kiti liepimai, kiti pagaliau tie-

sioginis valstybės organų dalyvavimas kultūros darbuose. Kadangi ir valstybės valdymas privalo eiti įstatymais, tad nuo XVIII amž. pabaigos jis ilgai buvo vadinamas vykdymo, arba vykdomąja, valdžia. Bet kadangi iš esmės valdymas daugiau žiūri tikslingumo, tad įstatymai nustato jam tik uždavinius ir jo veikimo ribas, bet tose ribose duoda jam laisvės savo nuožiūra veikti, savo nuožiūra spręsti, kaip reikia veikti, duoda vadinamąją diskrecijos teisę. Todėl nuo XIX amž. pusės jau kalbama ne apie vykdomąją, bet apie administracijos valdžią, ne apie vykdomosios, bet apie administratinės valdžios aktus. Be to, administracijos valdžiai duodama teisė leisti įsakymus, t. y. iš dalies kurti teisę.

Nupasakotos valdymo sąlygos yra priežastis to, kad teisėtumas, ir paskelbus jo principą įstatymuose, ilgai neįsigyveno. Reikalingi amžiai jo auklėjimui žmonėse, kad jis įsigyventų. O kad teisėtumas būtų auklėjamas, reikia, kad piliečiai turėtų subjektingų politinių teisių ir kad jie jas vykdytų ir valstybės organus kontroliuotų. Kad sėkmingesnis būtų teisėtumo auklėjimas ir vykdymas nustatomos yra trejopos teisėtumo garantijos: 1) administratinės, 2) politinės ir 3) teismo.

1) Administratinės garantijos yra šios: aukštesniųjų organų teisė prižiūrėti žemesniuosius, pastarųjų teisė klaustis vyresniųjų ir piliečių teisė skųsti vyresniesiems žemesniuosius. Priežiūros teise eidami vyresnieji gali taisyti ir naikinti žemesniųjų įsakymus. Teisė klaustis vyresniųjų įgalioja žemesniuosius valdininkus atkreipti vyresniųjų atidžią į tą, kad toks ir toks vyresniojo organo įsakymas yra neteisėtas. Pagaliau, piliečių skundai padeda vyresniesiems organams sužinoti žemesniųjų neteisėtus darbus ir vykdyti priežiūros teisę.

2) Politinė valdymo teisėtumo garantija yra tautos atstovybės teisė prižiūrėti administratinės valdžios darbų teisėtumą ir tikslingumą. Šitą savo teisę tautos atstovybė vykdo per klausimus, kreipiamus Ministerių Kabinetui ir, jei valstybėje yra parlamentinė tvarka, tai yra, jei Ministerių Kabinetas pareina nuo tautos atstovybės, šita teisėtumo garantija yra la-

bai galinga. Be to, ir čia veikia anksčiau, nurodytoji viešoji nuomonė.

3) Teismo garantija yra ne tiktai valstybės gynėjo teisė traukti atsakomybėn kiekvieną valdininką už nusikalstamus darbus, padarytus tarnybos pareigas einant, bet ir kiekvieno piliečio teisė paduoti ieškinį, reikalauti, kad teismas pripažintų administratinio organo veikimą neteisėtą. Tokiems ieškiniams spręsti kai kur yra organizuoti tam tikri administratiniai teismai; Anglijoje juos sprendžia paprastieji teismai. Reikia dar pridurti, kad Anglijoje duoti skundą, kelti bylą lygiai dėl bendrų nusikalstamų darbų, lygiai dėl valstybės tarnybos nusikalstamų darbų, turi teisės ne tiktai nuskriaustasis, bet kiekvienas pilietis; maža to, kiekvienas pilietis jaučia pareigą kelti skundą dėl jo sužinoto nusikalstamo darbo ir į tokį pasielgimą žiūrima ne su paniekinimu, kaip pas mus į vadinamuosius „pranešimus“, bet su pagarba, kaip į pilietinės pareigos atlikimą. Toks pilietiškumo jausmas ir sąmonė yra didelė teisėtumo garantija.

Valstybės valdžia yra suverenė valdžia. Ji dabar kuria įstatymus ir duoda teises piliečiams. Tat kur priežastis to, kad teisė ir pačią valstybės valdžią apriboja? Viešpataujant prigimtinės teisės teorijai buvo aišku, kodėl valstybė valdžia yra teisės apribota: prigimtosios asmens teisės visuomet jam priklauso, nepareina nuo valstybės valdžios ir ji negali jų paliesti, todėl tos prigimtosios asmens teisės turi būti apsaugotos nuo valstybės valdžios įžeidimo.

Bet dabar prigimtinė teisės sąvoka pripažinta netikra. Dabar pripažįstama tik veikiamoji teisė, kuri esti daugiausia valstybės valdžios kuriama. Tat kaip gali teisė apriboti valdžią, kuri ją kuria?

Valstybės valdžia pati savo valia nustato sau ribas. Į tą dalyką pirmiausia atkreipė atidžią žinomas juristas Jheringas. Jo nuomone, valstybės valdžios kuriamoji teisė yra tos valdžios politika. Valstybės valdžia, kurdama teisę, žiūri jos tinkslingumo. Tiktai ta teisė bus tikrai veikiamoji teisė, kuri atatiks gyventojų reikalams ir kuri todėl bus gyventojų vykdoma. O kad teisė būtų tokia, kaip tik ką pasakėme, reikia,

kad ji nustatytų tam tikras ribas ir valdžios veikimui. Taigi valstybės valdžia pati mato reikalo save apriboti. Be to, valstybės valdžiai reikia tvirtos, aiškios organizacijos, kad jos organai žinotų savo kompentenciją ir veikimo kelius. Tuo būdu, pasak Jheringo, esama dviejų priežasčių valstybės valdžiai apsiriboti: 1) tas, kad ji, nustatydama savo veikimui ribas, auklėja piliečių teisėtumo jausmą, kuris yra didžiausias valstybės valdžios galybės ramstis ir 2) tas, kad nustatydama normų privalomumą ir savo organams, valstybės valdžia kuria gerą savo organizaciją ir stiprina tuo būdu jėgas. Bet valstybės valdžios apribojimo dar per maža. Jheringas, kalbėdamas apie tą dalyką, pamiršo jo paties išaiškintą interesų kovą, kuri apsireiškia teisę kuriant. Valstybės valdžia yra teisės apribojama dėl to, kad piliečiai įgyja subjektingų politinių teisių, kurių valstybės valdžia negali liesti, o kad jų neliestų, ji privalo teisėtai elgtis. Negalima valstybės suverenumą aiškinti taip, kad valstybės valdžia yra absoliutinė t. y. kad ji nėra teisės varžoma. Suverenė valdžia turi būti aiškinama, kaip nepriklausoma ir vyriausia tam tikrose teritorijos ribose valdžia. Taip reiškė valdžios suverenumą tos sąvokos kūrėjas Bodenas, taip ji yra suprantama dabarties gyvenime. Niekuomet valstybės valdžia neveikė be tam tikrų jai pačiai privalomų normų. Tik kai kurie teorininkai buvo visa tai palikę šalia, už savo dėmesio ribų.

Atsiminkime, kad teisė yra socialio (visuomenės) pasielgimo norma, o valstybės organizacija yra vienas visuomeniško gyvenimo elementas, tad aišku rasis, kad ir valstybė priklauso teisei, — tat yra logiška išvada iš aukščiau pasakytų dėsnių.

Pirmiausia valstybės organizacija susikuria, kaip faktas, bet toliau ji yra vis labiau ir labiau teisės tvarkoma ne dėl to, kad valstybės valdžia pati save apriboja, bet dėl to, kad yra įgyvendomi tam tikri santykiai tarp valstybės valdžios ir visuomenės. Juo visuomenės sąmonė auga ir stiprėja, juo daugėja ir stiprėja valstybės valdžios apribojimai dėl to, kad vis labiau esti vertinamas žmogaus asmuo. Čia reikia ieškoti teisės esmės ir valstybės organizacijos kitėjimo svarbiausios priežasties.

5.

Demokratija ar diktatūra?

a) Sąlygos diktatūrai steigti.

Kai kurie valstybinės teisės teorininkai nurodo daug parlamentarinės ar šiaip demokratinės valstybės tvarkos trūkumų. Esą ta tvarka trukdo gyvenimo eigą dėl to, kad skaitlinga žmonių įstaiga daug kalba, daug leidžia kalboms laiko ir atsilieka nuo gyvenimo reikalavimų, vėluojasi juos patenkinti. Ir demokratijoje ne visi gyventojai valdo šalį ir leidžia įstatymus, bet tik jų dalis, kuri kaip tik valdo kitą dalį, primeta jai savo valią. O ta valia priklauso maža išsilavinusiems asmenims, nemokantiems tinkamai kurti įstatymų ir nesugebantiems, kaip reikiant, patenkinti reikalavimų. Kur kas geriau būtų, mano jie, jei įstatymų leidimas priklausytų nedidelei asmenų grupei, kuri būtų sudaryta iš giliai ir plačiai apsišvietusių ir išsilavinusių asmenų, arba net vienam tokių ypatybių asmeniui, kuris visuomet galėtų pasitarti su nusimanančiais tam tikroje gyvenimo srityje žmonėmis.

Žiūrėdamas į demokratinės tvarkos negerumus, kai kuris kaip tik kelia klausimą, ar negeriau būtų, jei valstybės valdžia priklausytų diktatoriui arba nedaugeliui diktatorių?

Panašus klausimas statomas ir iš kitų dėsnių išeinant.

Didysis karas su neregėtu intensingumu stūmė visą pasaulį į socializmo vėžes. Tautos, kurios eina kapitalistinės tvarkos išsiplėtimo pryšakyje, priverstos buvo, karo reikalavimams patenkinti, pavesti susisiekimą ir svarbiausias produkcijos dalis valstybės kontrolei, arba net kai kurias jų imti į valstybės rankas. Ir ne vien produkcijos. Kai kurių gėrybių padalinimą gyventojams valstybė taip pat arba pati vykdė, arba kontroliavo. Atsiminkime įvairių maisto dalykų dalinimą beveik nuo pat karo pradžios Vokietijoje ir kt.

Tuo pat laiku darbininkų masė, net ta jos dalis, kuri buvo visai indiferentiška politikai, supolitėjo ir suprato tos masės begalinę reikšmę valstybės jėgos ir laisvės vykdymui. Antantos valstybės nebūtų galėjusios laimėti karo, jei darbininkija nebūtų jam pritarusi. Bet karo aplinkybės privertė lygiai Prancūziją, lygia jos sąjungininkes skubėti prie sociali-

stinio kai kurių reikalų aprūpinimo, kad galėtų užbėgti už akių revoliucijai. Ji tačiau buvo neišvengiama karinėse monarchijose — Rusijoje, Vokietijoje ir Austrijoje. Ir ji ten įvyko ir tas monarchijas nugriovė. Bet šitos revoliucijos buvo ne tik politinės. Politinės revoliucijos buvo sykiu pamatas socialinėms revoliucijoms, lygiai Vokietijoje, lygiai Rusijoje, tik socialinės revoliucijos išsiliejo įvairiose valstybėse į įvairias formas. Vokietijoje socialinė revoliucija pilnai neišaugo, tik kai kurios reformos buvo įvykdytos ir dar pamažu vykdomos. Vokietijoje ekonominis krizis sunkina galėjimą socializmui plačiai įsigyventi, einant jau ne revoliucijos, bet demokratijos keliais. Todėl visuomenės dalis bruzda ir nori įvykdyti proletariato diktatūrą, kaip ji jau įvykdyta Rusijoje.

Nors Rusijoje industrija dar labai netobūla, nors industrijos darbininkai sudaro mažą gyventojų dalį ir darbininkijos yra žemas išsilavinimo laipsnis, bet prie jos prisidėjo mažažemiai ir bendrai latifundijų savininkų skriaudžiamieji žemdirbiai. Ir ten pavyko ne tik politinė revoliucija, bet pavyko bolševikams nuversti silpnoji laikinoji valdžia ir vykdyti diktatūra, su kurios pagalba mėginamas įgyvendinti socializmas. Bolševikų diktatūra laikosi jau septyneri metai. Taigi daugelis tvirtina, kad norint socialę revoliuciją įvykdyti būtinai reikalinga yra proletariato diktatūra.

Ligi šiol, t. y. ligi bolševikijos praktikai, socialdemokratijos eilėse buvo laikomasi tos pažiūros, kad socializmas išdigs ir įsigyvens tada, kai šalyje bus išsiplėtusi kapitalistinė produkcija (pramonė) ir bus įsigyvenusi demokratinė tvarka. Esant šioms sąlygoms, kapitalistinė ūkio sistema turi pasikeisti socialistine ūkio sistema. Bet kol persikeis, turi išeiti tam tikras pereinamasis laikas, kuris gali tęstis gana ilgai.

Šitos pažiūros vietoje bolševikai paskelbė kitą, visai naują: pasak jų, proletariato diktatūra turinti rastis demokratijos vietoje tuo metu, kada kapitalistinė ūkio tvarka turi pasikeisti socialistine; diktatūra visokioms sąlygoms esant galinti tą pakeitimą įvykdyti. Ir jie mėgina vykdyti, vykdo. Taigi ir Vokietijoje ir Rusijoje ir kitose šalyse dabar beveik visų galvos užimtos klausimu: tat kas geriau: demokratija ar diktatūra?

Kas greičiau atves žmoniją į didesnę gerovę? Į šitą klausimą tenka atsakyti iš dviejų atžvilgių: ekonominio ir juridinio.

b) Proletariato diktatūra ekonominiu atžvilgiu.

Statant priešais demokratiją diktatūrą, turima galvoje tik proletariato diktatūra ir tik ūkio socializavimo tikslu, nes prie kitų ūkio sistemų ir kitokių diktatūrų reikšmė yra neabejojamai kenksminga visuomenei ir yra savo amžių atgyvenusi. O socializmui, kai kurių žmonių nuomone, demokratija esanti pavojinga, ir proletariato diktatūra galėsianti išgelbėti jį iš kapitalo jungo.

Pažiūrėkime, ar tat tiesa? Socializmo tolimiausias tikslas turi būti toks: pašalinti bet kokio pobūdžio išnaudojimas ir pavergimas. Tam pasiekti skaitoma būtinu reikalu suvisuomeninti visoki produkcijos įrankiai, suvisuomeninti produkcija (pramonė); jai suvisuomeninti reikia, kad darbininkai įgytų jėgos, kuriai įgyti reikia jie suorganizuoti, suorganizavimui reikalinga klasių kova, kad ta kova laimingai vyktų reikia tikrai demokratinės tvarkos. Klasių kovos artimiausias tikslas yra socialistinės pramonės įgyvendymas. Taigi socializmas ir demokratija yra du įrankiu tolimiausiam tikslui, — pašalinimui išnaudojimo ir pavergimo, — bet demokratija yra pirmesnis ir platesnis įrankis, kuris įgalina ir prie socializmo eiti.

Ir ne tiktai pažymėtąja prasme demokratija yra sąlyga socializmui įsigyvendinti.

Kad galėtų suvisuomenėti industrija, būtinai reikalinga yra sąlyga, kad darbininkija priaugtų ir pribręstų tokiai tvarkai įvykdyti. Nėra abejo, kad kolektingas pramonės vykdymas trumpiau sakant socializmas, reikalauja tam tikrų sąlygų, kurios daro jį galimą ir reikalingą. Tat kurios yra tos sąlygos?

Kiekvienas žmogaus veiksmas negali vykti be to asmens noro, be jo valios. Noras socializmą vykdyti gali gimti tik didelėms pramonės įstaigoms esant, kuriose yra daug darbininkų ir maža savininkų. Ten, kur yra smulkios pramonės įstaigų, kur beveik visi pramonininkai sykiu yra ir savininkai, iš pačios darbo praktikos maža mokosi organizuotai dirbti. Vienoje vietoje dirbant darbininkams ir šiaip lengviau yra susiorgani-

zuoti, o susiorganizavus pratintis bendrai visuomenės darbą dirbti. Kad darbininkai galėtų organizuotis ir lavintis, turi būti šalyje nors tam tikras demokratinės tvarkos minimumas. Ir mes matome, kad Anglijoje, toje ankstybiausios laisvės šalyje, darbininkai, pradedant vadinamaisiais čartistų laikais, pamažu žingsnis po žingsnio, diena po dienos, vis platesnes demokratingumo teises išsikovoja ir Anglijos proletariatas vis labiau bręsta politikos ir visuomenės atžvilgiu. Ekonominėje klasių kovoje Anglijos proletariatas didesnę išsikovojo gerovę, nekaip kitur kur, visai nesigriebdamas tokių priemonių, kaip Paryžiaus 1871 m. nepasisekusi komuna arba dabartinė Rusijos bolševikų diktatūra, kuri įgramzdino visą šalį į didelį skurdą.

Taigi negalima manyti, kad žmonija, norėdama išnaudojimą ir pavergimą pašalinti, turi grįžti atgal, regresuoti ligi padėties pirminių žmonių, kurie gyvendami komunomis dažnai vieni kitus išsikepdavo alkiui numalšinti.

Žmonija eina prie tobulesnių gyvenimo formų. Ir jei bus prieitas socialistinis arba komunistinis kai kurių reikalų aprūpinimas, tad bus surastos ir tokios formos tai tvarkai, tai ūkio sistemai įvykdyti. O juo tobulesnė forma yra reikalinga kuriam visuomenės darbui atlikti, juo didesnis žmonių subrendimas ir išsilavinimas yra reikalingas. Taigi išsilavinimui, tinkamam visuomenės darbui dirbti, būtinai reikalinga demokratinė, laisva tvarka. Dabartinė Rusija yra geriausias pavyzdys, kuris moko, kad be tam tikro proletariato išsilavinimo socializmo vykdymas gali privesti ne prie gerovės, tik prie skurdo ir kad nedemokratinė valstybės tvarka nežada žmonijai geresnės ateities.

c) Proletariato diktatūra teisės atžvilgiu.

Dabartinė valstybė yra labai centralizuota organizacija; ji turi visuomenėje didelės jėgos ir didelės įtakos kiekvieno piliečio likimui, kas labiausiai apsireiškia karo metu. Kiekvienas mūsų gerai jaučia, kaip žymiai jo gyvenimas pareina nuo valstybės valdžios politikos. Kuo atskiram asmeniui seniau buvo luomas, paskiau bendruomenė, visu tuo dabar yra vals-

tybė. Kadangi valstybės valdžia turi tokios didelės reikšmės žmogaus gyvenime, tad jei ji priklauso absoliutiniam monarchui ir jo biurokratams, ji yra nepakenčiama, ypač pramonei pasiekus tam tikro išsiplėtojimo laipsnio. Absoliutizmas daros priešingas būtinoms pramonės sąlygoms, jis yra jos pančiai. Atsiranda reikalo pavesti valstybės valdžios organus visuomenės kritikai, leisti laisvas piliečių organizacijas, bendruomenių ir kitų didesnių teritorinių vienetų savivaldybes ir perduot parlamentui įstatymų leidimą ir vyriausybės kontrolę. Parlamento svarbiausia funkcija yra kontroliavimas valstybės vyriausybės. Pavesti tą kontrolę visiems gyventojams, visai tautai būtų tikra nesąmonė, reikštų tą pat, ką nevykdyti jokios kontrolės dėl to, kad didelė neorganizuota masė negali nieko kontroliuoti. Lygiai kaip valstybės valdžia yra vykdoma centralinės vykdomos organizuotos įstaigos, taip pat turi būti centralinė organizuota įstaiga, kuri ją kontroliuotų. Ta įstaiga yra parlamentas. Parlamentą renkant dauguma ima viršų. Jei visi suaugę gyventojai turi teisės balsuoti, tad daugumą balsų gauna proletarai dėl to, kad jie yra skaitlingiausi šalyje, ir išnaudotojų visuomet esti mažuma. Kad proletarai gautų balsų daugumą reikalinga yra rinkimų kova, reikia, kad jie būtų susipratę ir balsuotų už tuos, kurie jų interesus gins. Kapitalistinėje visuomenėje nėra suakmenėjusių visuomenės klasių; iš vienos į kitas, ir priešingai, eina nuolatinis sravėjimas. Be to, politinę kovą veda ne tiesiog klasės, bet partijos; tos pačios klasės žmonės priklauso įvairioms partijoms, pav., socialdemokratai ir darbo federacija atstovauja darbininkų klasę. Tačiau, juo didesnis susipratimas, juo mažesnis yra pasiskirstymas. Sujungtomis eilėmis einant į rinkimus galima gauti žymų atstovų skaičių ir paskum tinkamai vykdyti vyriausybės darbų kontrolė ir daryti įtakos leidžiamų įstatymų turiniui.

Taigi pačios minios yra suinteresuotos, kad valstybėje viešpatautų demokratinė tvarka, ne diktatūra, kuri negali gyventi šalia politinės laisvės. Demokratija saugoja ir mažumų teises. Tam tikslui vykdomas vadinamasis proporcionalumas, t. y. rinkimai turi būti ne tiktai visuotini, lygūs, slapti ir betarpiški, bet be to, dar balsus suskaitant turi būti pritaikyta proporcionalumo sistema.

Demokratinei tvarkai esant partijų likimas kitėja: jei valdančioji partija nesugeba gerai valdyti, ji artimiausių rinkimų metu negauna užtenkamai balsų ir jai tenka valdžia atiduoti kitai partijai. Buvusi mažuma gali pasidaryti dauguma. Diktatūrai esant nieko panašu negali būti. Prie diktatūros negali būti valdžios kritikos ir todėl valdžia negali pajusti visuomenės pulso, rinkimai negali turėti reikalingų visuomenei padarinių — negali pataisyti valdžios ir jos valdymo būdo; todėl prie diktatūros yra neišvengiamos revoliucijos. O demokratijoje užtenka taikos metodų: parlamento kontrolės, streikų, demonstracijų, spaudos kritikos, savivaldybių veikimo ir t. t. Šitie kovos metodai duoda tikrų, pastovių vaisių.

Proletariato diktatūros terminas neatitinka tiesai. Proletariatas yra visuomenės klasė, todėl neorganizuota masė; ji gali laikinai išsikovoti viešpatavimą, bet nuolat valdyti ji negali. Valdyti gali tik partija, kuri yra organizuota visuomenės dalis. Proletariatas dabar susiorganizavęs į įvairias partijas. Todėl valdyti prie diktatūros sistemos gali tik maža proletariato dalis. O kadangi tos sistemos ypatybės yra tokios, kad ji negali pakęsti viešos, laisvos kritikos, laisvos organizacijos, susirinkimų ir t. t., tai valdymas prie tos sistemos de facto patenka į nedaugelio žmonių rankas, darosi panašus į oligarchijos arba monarcihjos despotiją. Tuo būdu vadinamoji proletariato diktatūra iš tikrųjų stumia žmoniją ne pirmyn, prie tobūlesnių visuomenės organizavimosi formų, bet atgal, prie formų, kurios atrodė jau atgyventos, supuvusios, netinkančios šių dienų kultūros padėčiai.

Kiekvienos organizacijos esmėje yra kaž kas mistiška, slėpininga. Ji yra istorijos kūrinys ir veikia su istorijos jai suteiktais įrankiais. Demokratijos slėpingumas glūdi skaičiuje, monarchijos — vieno asmens likime. Demokratijoje dauguma atstovauja visumą. Tat yra socialoginis organizuotas visuomenės pradmuo. Visumą sudarančių dalelių daugumos nusistatymas tampa visumos nusistatymu. Ko siekia dauguma, to siekia ir visuma. Todėl tikrai demokratinėse šalyse, kuriose plačios minios yra pasiliuosavusios, susipratusios, jos jokiu būdu negali tikti, kad užuot demokratijos būtų įvesta diktatūros valdymo sistema. Tokiose valstybėse ir karo įrankiai ir valstybės šiaip jėgos įrankiai pareina nuo gyventojų balsavi-

mo. Jie gali būti sunaudoti prieš mases, prieš proletariatą tik ten, kur jis yra arba mažo skaičiaus, arba dar nesusipratęs, neorganizuotas. Bet tikrai demokratingoje valstybėje, kur proletariatas skaitlingas arba kur plačios minios yra susipratusios: susiorganizavusios, jos turi jėgos iškariauti laisvių garantijas; ten tiek kapitalo diktatūrai sunku įsigyti įrankiai demokratijai užslopinti, tiek proletariato, tikriau jo mažos dalies diktatūrai nėra sąlygų įsigyventi. Kaip valdymo forma, vadinamoji proletariato, o tikriau jo nedidelės dalies, diktatūra įsigyvena neleistinomis juridiniu atžvilgiu priemonėmis, būtent teroro priemonėmis; tat gali įvykti ir įvyko tik žemos kultūros šalyje, kur plačios minios dar neorganizuotos, žemo kultūros laipsnio.

d) Išvada.

Matome, kad diktatūra neartina žmonijos prie socializmo vykdymo, o ji steigiama ir siūloma steigti kaip tik šitam tikslui. Be to, mums negalima neatkreipti savo atidžios į tai, kad niekas negali laiduoti, jog ateityje visose produkcijos šakose bus vaisingiausia ir teisingiausia įvedus socialistinę ūkio sistemą. Tos sistemos dar tik siekiama ir tai tik nedidelės žmonijos dalies; ta sistema kol kas daugeliui ūkio šakų dar tik teorijoje svarstoma, dar tik jos prozelitų siūloma. Kaip augs ateity teorinė žmonijos mintis toje srityje, iš anksto negalima nuspėti tolimiems laikams; taip pat negalima nuspėti, kaip eis ūkio sistemos augimas ir kitimas. Atsiminus, kad kultūringa žmonija visos istorijos pastangas aukojo paliuosuoti asmeniui iš įvairių įvairiausių pančių, jį varžiusių ir varžančių, sunku tikėtis, kad jis tiktų grįžti vėl į tą belaisvę, kad jis tiktų vėl užsidėti vergijos pančius. Ir štai mes matome gyvenimo pavyzdžius. Partijos, kurios turi socialistų vardus, aktingai pozitingai dalyvauja didelių produkcijos įstaigų (dvarų) dalinime į mažus ūkius, steigdamos sukurti daug savininkų, kurie be abejo bus priešingi socialistinės ūkio sistemos įgyvendinimui. Atsiminkime dar, kad ir dabar jau yra įvairių būdų eksploatavimui mažinti didelėse produkcijos įstaigose, palikus jas nesocializuotas: darbo laiko nustatymas, atlyginimo minimum nustatymas, darbininkų kontrolės įvedimas, jų dalyvavimas pelno dalybose, progresingi mokesčiai ir t. t. Visa tai atsimenant dabar mažiau pateisinimo lieka diktatūrai, kuri yra suorganizuojama gyventojų mažumos.

Kaip bet koks žmogaus darbo kūrinys, taip lygiai ir demokratija turi daug trūkumų. Tam tikroms aplinkybėms esant, tenka imtis diktatūros priemonių, bet diktatūra turi remtis gyventojų daugumos valia ir turi būti įvesta tik laikinai tam tikroms permainoms atlikti, ne nuolat kraštui valdyti.

IV.

Teisė.

1.

Kas yra teisė?

Pasisakę pereitą kartą, kaip mes suprantame teisės enciklopediją, pasisakę, kad mes suprantame ją, kaip bendrą teisės teoriją, dabar prieiname prie atskirų bendros teisės teorijos klausimų. Jų pirmasis — kas yra teisė?

Senovės Graikijoje buvo padavimas, kad Dzeusas pasiuntęs didžio proto asmenį, Epimetėą, apdalinti pasaulio būtybių įrankiais būvio kovai. Epimetėas vienai būtybei davęs aštrius nagus, kitai didelius sparnus, dar kitai stiprius dantis ir t. t. Pagaliau jam pritrūkę dovanų žmogui, ir jis apdovanojęs jį visuomenės instinktu. Lygiai su tuo padavimu Graikų filosofas Aristotelis laikė žmogų per linkusią į visuomenės gyvenimą būtybę.

Ir tikrai, tik dievybė ir gyvulys gali vieni patys, be visuomenės, gyventi, bet ne žmogus.

Naujaisiais laikais pirmutinis aiškiai suformulavo tokią pažiūrą XVII amž. Olandijos filosofas Hugo Grotius; pasak jo, žmogus yra visuomenės narys (homo socius), turi palinkimų į visuomenės gyvenimą (appetitus societatis), nori gyventi kartu su panašiais į save asmenimis.

Bet yra ir kita žmogaus prigimties teorija. Anglų filosofas Hobbes tvirtino, kad žmogus žmogui yra vilkas (homo homini lupus est), kad kiekvienas yra pasirengęs ir priverstas kovą kovoti su visais.

Abidvi pažiūros turi pagrindą žmonių gyvenimo reiškiniuose.

Žmogus siekia to, kas padeda jam apsaugoti ir vengia to, kas gali sutrumpinti, arba nutraukti jo gyvybę. Du pirkliai,

kurie pirkliauja tais pačiais daiktais, konkuruoja tarp savęs, yra vienas antro priešai. Bet tie patys pirkliai susidraugauja, kai susijungia į bendrovę, į trestą. Darbininkas yra priešas kito darbininko, su kuriuo jis varžosi dėl darbo, bet juodu tampa bičiuliais, sudarę profesinę sąjungą ir t. t. Taigi ir Grotiaus ir Hobbes'o teorijos yra suderinamos. Visuomenėje yra ir savitarpio santaikos ir savitarpio neapykantos pagrindų. Viskas pareina nuo to, kuriuos pradmenis auklėsime savyje: jeigu auklėsime ir stiprinsime neapykantos jausmus, stiprės neapykanta, jei — santaikos, stiprės santaika. Ar asmuo linksta į visuomenę, ar jis jaučia, kad jį kaž kas stumia nuo visuomenės, — visa tat pareina nuo visuomenės santykių, o tie santykiai pareina nuo to, kokia teisė veikia visuomenėje. Kas yra teisė? Dar genialusis Kantas pajuokė juristus, kad jie neįstengią išaiškinti, kas yra teisė, kad jie dar iešką teisės sąvokos nustatymo. Ir dabar yra mokslininkų tos pačios nuomonės dėl teisės sąvokos apibrėžimo. Bet jei yra sąvoka, tai yra ir jos turinys. Pamėginkime susipažinti su ja.

Protingas žmogus savo veikime visuomet yra kurio nors tikslo vedamas. Tikslui pasiekti jis savo veikime laikosi tam tikrų taisyklių, kurios apskritai yra vadinamos normomis.

Pagal tikslų įvairumą, ir veikimo normos esti labai įvairios, bet pirmiausia jos yra skiriamos dviem grupėm: techninės normos ir etinės normos.

Techninė norma yra tokia taisyklė, kuri rodo, kaip reikia veikti norint pasiekti vieną kurį tikslą. Man reikia sukasti daržai, man reikia tvora tverti, man reikia troba pasistatyti ir t. t. Techninė norma rodo, kaip to tikslo pasiekti: kaip troba pastatyti ir kt. Tokių tikslų be galo daug, ir todėl techninės normos yra be galo įvairios. Tų įvairių tikslų siekiant atsitinka tikslų susidūrimo, kadangi vieno tikslo įvykdymas stabdo kito tikslo įvykdymą, kenkia jam. Man reikia namo siena statyti, o mano kaimynas sako, kad jam toje pat vietoje reikią tvora tverti, arba taip pat siena statyti. Atsiranda reikalo suderinti mudviejų tikslus. Žemę kasu, tvorą tveriu, mūro sieną statau — techniškai vis kitaip veikiu: kiekvieną tą darbą dirbdamas, aš vis susiduriu su savo kaimyno tikslu, su jo noru pasinaudoti ta pačia žemės vieta. Mūsų tikslai tenka derinti, o derinant tenka vertinti jie, apkáinoti bendro draugės gyvenimo

atžvilgiu. Iš to, kaip bus išspręstas šitas tikslų susidūrimas, mes spręsime apie šitų žmonių veikimo paprotį, apie tą, ką graikai vadino „etos“ (dorovė). Tad taisyklės, kurios nustato žmonių gyvenimo įvairių tikslų santykius, yra vadinamos etikos normomis (taisyklėmis).

Technikos normos yra žmogaus veikimo taisyklės atskiriems tikslams vykdyti, o etikos normos yra taisyklės žmonių savitarpio tikslams suderinti. Jos nepakeičia vienos kitų. Etikos normos riboja žmogaus veikimą technikos normas vykdant, įgalina jas vykdyti. Todėl etikos normos nustato jų vykdymo formą, yra formalės, o technikos normos įvykdo žmogaus tikslą, yra materialės.

Technikos normos įvairuoja nuo to, kuris yra tikslas: jos kitos yra žemę kasant, kitos tvorą tveriant ir t. t. Etikos norma visais šiais tik nurodytais tikslų susidūrimo atvejais, sprendžiant nuosavybės klausimą, bus viena; etikos norma įvairuoja įvairiose vietose ir įvairiais laikais, bet tuo pat laiku ir tam pačiam žmogui ji bus ta pati, kad ir įvairuotų technikos atžvilgiu jo darbai.

Technikos normas žmogus gali vykdyti, gali nevykdyti, tas visai nuo jo pareina: mokslas rodo, kaip geriausia daržas paruošti daržovėms sodinti, bet kiekvienas paruošia taip, kaip jis išmano. Blogai išdirbs daržą, blogos uždėrės daržovės ir tiek. Etikos normos, kurios suderina įvairius žmonių siekimus, yra privalomos. Jos privalomos dėl to, kad jų nevykdymas ardo visą žmogaus darbų eilę, trukdo daugelio svarbių tikslų pasiekimą. Jeigu aš, sukasdamas ne savo žemę, neleisiu kaimynui pasistatyti žemėje savo trobą, tai tuo savo darbu daug blogo jam padarysiu; aš pats jausiu sąžinės neramumą blogą padaręs, o visuomenė ne tik papeiks tokį mano pasielgimą taip, kaip papeikia nemokėjimą paruošti daržą daržovėms sodinti, bet dar taip reaguos, jog aš turėsiu savo darbo padarinius atitaisyti. Tad etikos normas vykdyti reikalauja visuomenė ir todėl jos yra privalomos, arba būtinos.

Žiūrėdami normų turinio mes matome, kad technikos normos yra objektingos. Gamtos reiškiniai vyksta tam tikrais dėsniais ir žmogus technikos atžvilgiu negali veikti prieš tuos dėsnius; namus statant, negalima prasižengti prieš tam tikrus mechanikos dėsnius, negalima tokio darbo dirbti, kuris esti dir-

bamas žemę kasant. O etikos normų turinys yra daugiausia subjektingas: šioks ar toks normos vykdymas konkrečiu atveju pareina nuo žmogaus įsitikinimų, tikybinių pažiūrų, temperamento ir t. t. Trumpai sakant, kiekvienu atskiru atsitikimu asmens pasielgimas, labai pareina nuo jo paties ypatumų.

Savaime aišku, kad teisė priklauso etikos normoms. Bet kas yra teisė, mes dar nežinome, tiek tuo tarpu težinome, kad jos apsprendimo reikia ieškoti ne technikos, bet etikos normų turinyje.

Norint nustatyti reiškinių (atsitikimų) sąvoką, reikia nurodyti: 1) pažymys, bendras visiems tos giminės (rūšies) reiškiniams (atsitikimams) ir 2) pažymys, kuris skiria juos nuo kitų tos giminės reiškinių (atsitikimų).

Bendrą pažymį mes jau nurodėme, būtent tą, kad teisė yra etinė, arba socialinė norma.

Kaip aukščiau buvau sakęs, žmogus veikia traukiamas įvairių tikslų, todėl ir jo veikimas esti įvairus. Žmonės gyvena visuomenėje, jų tikslai ir veiksmai susiduria, stoja prieš vieni kitus; reikia jie suderinti, koordinuoti, reikia nustatyti tokios formos, kurių laikydamiesi siekimai ir veiksmai, vartojami tiems siekimams pasiekti, galėtų įvykti, galėtų vieni kitiems nekenkti. Ir teisės normos kaip tik yra tos formos. Tų tikslų, tų veiksmų, kuriuos teisė derina, koordinuoja, turinys kuria žmonių gyvenimui reikalingas materialines gėrybes; teisė neliečia paties veiksmo proceso (kalvis geležį kaitina ir iš jos vinį kala ir t. t.) Yra dvi socialinių normų rūšys, — teisės ir dorovės. suprantant ją labai plačiai — įterpiant į jos sritį ir tikybos įsakymus ir taip jau įpročius.

Tad mums reikia išsiaiškinti tie pažymiai, kurie skiria teisės normas nuo dorovės normų. Ir vienos ir antros yra liepimai taip ir taip veikti, to ir to nedaryti. Bet kuris yra teisės pažymys, kada į asmens valią veikia? Valios veikimas, atliekant normos įsakymą, susideda iš trijų dalių: m o t y v a s (akstinas), t a i s y k l ė ir p a s i e l g i m a s. Dažnai mūsų pasielgimai sutinka su etikos norma ir vykdo jos liepimą, bet pasielgimo motyvo visai nežiūrima. Aš moku skolą, nes įstatymas liepia ją mokėti ir niekam neturi rūpėti, kurio motyvo vedamas aš moku skolą: ar dėl to, kad aš bijau teismo išlaidų, ar dėl kitos priežasties.

Kitais atvejais vykdant normos liepimą yra žiūrimas pasielgimo motyvas (akstinas): jei aš moku skolą, žinodamas, kad manęs negali priversti jos mokėti dėl to, kad aš nebuvau davęs jokio skolos dokumento, ir moku tik dorovės liepimo žadinamas, tai čia veikia dorovės norma. Pirmuoju atveju veikia teisės norma. Čia nežiūrima normos ir jos vykdymo motyvų, ten jų žiūrima.

Gera dorovinga valia bus tik ta valia, kurios pasielgimams dorovės norma yra ne vien taisyklė, bet ir motyvas. O valia, kuri etikos normą ima sau tik pasielgimo taisykle, ir vykdo ją ne dėl to, kad toks yra liepimas, kad to reikalauja dorovė, bet dėl kitų priežasčių, bus tik legali, teisėta, ne dorovinė valia. Dorovė reikalauja geros valios ir žiūri veikimo motyvų, o teisė pasitenkina legale valia, sutinkančia su įstatymu valia ir motyvų nežiūri. Kitaip sakant, dorovė normuoja pasielgimus iš sielos vidaus, o teisė normuoja tik išorės pasielgimus.

Taip skyrė teisę nuo kitų etikos normų garsusis XVIII amž. filosofas Kantas.

Vėliau buvo pastebėta, kad esama ir tokių teisės normų, kurias vykdant žiūrima vykdymo motyvų, pavyzdžiui, iš globėjo reikalaujama, kad jis veiktų kaip geras šeimininkas, valdydamas mažamečių turtą. Juo žmonija daros kultūringesnė— juo labiau reikalaujama, kad pildant sutartis būtų sąžiningai (bona fide) elgiamasi, ir kriminalinės teisės srityje dabar būtinai žiūrima normos vykdymo, arba nevykdymo motyvai. Tuo būdu paaiškėjo, kad Kanto nurodytas kriterijus atskirti teisei nuo dorovės ir nuo kitų socialinių normų, ne visai tinka, kad yra atsitikimų, kur juo einant negalima būtų atskirti teisės normos nuo kitų socialinių normų.

Pastaraisias laikais prof. Petražickis nurodė kitą kriterių, būtent tą, kad juridinė norma visuomet turi galvoje dvi puses. Kadangi socialinė norma veikia asmens valią, tad ji priklauso dvasios reiškiniams. Todėl ištyrimas normos įtakos valiai turi būti daromas, tyrinėjant (analizuojant) sąmonę asmens, kuris nusistato veikti lygiai su normos reikalavimais. Analizuodami asmens sąmonę, mes randame, kad vienais atvejais asmuo tik jaučiasi turįs pareigą šiaip, ar kitaip veikti, o kitais atvejais asmuo jaučia ne tik savo pareigą vykdyti tą, ką norma liepia, bet ir kito asmens įgaliojimą reikalauti, kad jis vykdytų tą, ką

norma liepia. Kai norma liepia „mylėk savo artymą“ ir asmuo yra jos verčiamas ją vykdyti, jis jaučia tik pareigą ir daugiau nieko; bet kai norma sako: „reikia skola atsiteisti“, tai skolininkas jaučia ne tik savo pareigą skolą grąžinti, bet ir kreditoriaus galėjimą reikalauti, kad skola būtų grąžinta.

Pirmoji normų rūšis yra dorovinės normos, antroji—teisės normos. Dorovė tik liepia taip ir taip elgtis, taip ir taip nesielgti; teisė ne tiktai liepia vienam kuriam nors žmogui taip ir taip elgtis, arba nesielgti, bet ir įgalioja kitą žmogų reikalauti, kad tas taip, ne kitaip elgtųsi.

Šitą teisės įgaliojimą jaučia ir tas, kuriam norma liepia. Kaip sakiau, išaiškinimas normos įtakos asmens valiai ir tos įtakos analizė yra prof. Petražickio nuopelnas. Tik prof. Petražickis per daug nukrypo į vieną pusę. Jis laiko teisę tik asmens dvasios kūriniu, pamiršdamas sociališką teisės pobūdį. Ir iš prof. Petražickio analizės aišku, kad teisė negali veikti, žmogui tik vienam sau gyvenant, be santykių su kitais žmonėmis. Pr. Petražickis tvirtina, kad ištikrųjų, reališkai, tėra tik asmens teisės sąmonė, tai yra asmens supratimas, jog jis yra dvejopai varžomas normos; norma jam liepia, o kitą įgalioja reikalauti, nieko daugiau teisės gyvenime, pasak pr. Petražickio, pasaulyje nėra. Teisė tėra lyg koks mūsų vidaus gyvenimo dalykas, atjautimas; objektingosios teisės už mūsų nėra. Ir normos ir kiti asmens, kuriems mes jaučiame turį pareigų, tėra fantazmai (svajojimai).

Čia reikia pastebėti, kad priėjus tokį tvirtinimą, reikia nuosekliai eiti ir toliau, reikia tvirtinti, kaip iš tiesų daro kai kurie galvotojai, kad nieko nėra objektingo, kad yra tik tat, ką mes savo jausmais įgyjame, patiriame. Tačiau toks tvirtinimas yra tikra metafizika; tat yra tvirtinimas to, ko mes niekuomet negalėsime įrodyti.

Teisė ne vien asmens sąmonėje yra, bet ir veikia visuomenėje. Teisės norma tvarko dviejų asmenų santykį, o kadangi tų asmenų, po du, labai daug ir kadangi teisė tvarko jų visų santykius, tad visa visuomenė gyvena tuos jausmus, kuriuos mes tik ką išaiškinome. Iki šiol mes kalbėjome kaip veikia teisė asmens ir visuomenės dvasią. Reikia dar ypačiai pabrėžti to asmens dvasios pergyvenimas, kurį teisė įgalioja reikalauti, Reikalavimas yra tas teisės normos ypatumas, ku-

rio neturi dorovės norma. Teisės normai reikalavimas yra charakteringas pažymys; jis dažniausiai yra vadinamas **teise**, kaip ir pati norma. Asmens reikalavimą, kad kitas asmuo išpildytų jam teisės normos uždėtą pareigą, mes vadiname to asmens teise tam tikram kito asmens veiksmui. Teisės reikalauti yra dvejopa reikšmė: ji praplečia asmens valią, patiekdama jai naują veikimo dirvą, bet drauge ji varžo asmens valią, neduodama jai veikti iš vieno paties asmens noro.

Kadangi teisės norma suteikia vienai pusei teisę reikalauti, tad jei teisės norma nebūtų įvykdoma, įgaliotasis asmuo turėtų nuostolio, būtų nuskriaustas. Todėl teisė nepalieka savo normų vykdymo laisvai žmonių valiai, bet duoda tam tikrų priemonių, kad galima būtų priversti žmones jas vykdyti. Tos priemonės yra — teismas, jo sprendimų priverčiamas vykdymas ir bausmė. Būtinai vykdant teismo sprendimą, jėgos pagalba esti atlyginama nuskriaustajam, kuriam atiduodamas skriaudiko turtas; bausmę skiriant, veikiama žmonių siela, kuri sulaikoma yra nuo normos peržengimų bausmės baime. Ir teismo sprendimų dėl turto ginčų būtinas vykdymas gimdo ir auklėja žmonėse prievartos jausmą, kuris lenkia juos vykdyti teisės normas ir be teismo.

Dogmatiškas teisės mokslas, kuris daugiausia teismui tarnauja, teisę visuomet laiko priverčiama norma. Rudolfas f. Jheringas, XIX amž. antrosios pusės juristas, pripažįsta teise tiktai tas normas, kurios remiasi išorine priverčiamąja jėga. Teisė yra juridiškai apgintas interesas, sako Jheringas,—juridiškai, vadinasi — organizuota jėga, apgintas interesas. Tik tos normos, pasak jo, yra teisės normos, kurių vykdymas yra priverčiamas. Žmogus iš prigimimo yra egoistas, sako, Jheringas. Savo asmens siekiniams pasiekti, egoizmas (savymyla) yra pakankamas žmogaus ragintojas. Bet paraginti žmogui į visuomenės darbą, egoizmas yra per silpnas akstinas dėl to, kad žmonės savo daugumoje yra per maža išsilavinę, žemažiūriai ir nesuprantą savo naudos iš to, kad jie vykdys savo pareigas visuomenei. Todėl visuomeniškas veikimas sutinka kliūčių iš neprotingos asmens valios pusės. Reikia pašalinti tos kliūtys. Įrankis toms kliūtims pašalinti kaip tik yra teisė, būtinoji asmens socialio pasielgimo norma.

Su šituo teisės apsprendimu kai kurie teisininkai nesutinka. Jie nurodo: 1) kad yra daug teisės normų, kurios neturinčios priverčiamo pobūdžio, pav., viešoji teisė, kuri nustato monarcho, parlamento teises ir pareigas; jas vykdyti niekas jų neverčia. O ir civilinėje teisėje priverčiamumas gali būti įvykdytas tik tada, kai yra pareiga pinigai mokėti, arba turtas atiduoti; bet jei yra pareigos ką nors padaryti, tai priverčiamumas yra nevykdomas, bet pakeičiamas turto atėmimu, o neturint turto pareiga lieka neišpildyta. 2) Toliau jie nurodo tą, kad valstybinėje ir tarpparlamentarinėje teisėje ęsą negalima nustatyti vadinamosios teisės normos s a n k c i j o s — normos nevykdymo padarinių. Be sankcijos kokia čia bus teisės norma, jei priverčiamumas yra jos esencialis pažymys? Todėl nuoseklūs teisės priverčiamumo šalininkai net nepripažįsta teise valstybinės ir tarptautinės teisės. Mano nuomone, minėtais atvejais taip pat yra priverčiamumo elementų, nevisuomet tiesiog fizinio priverčiamumo, bet psichinio, žiūrint tolimesnio, jėga grasančio valstybinės ir tarptautinės teisės normų vykdymo: monarchai žiūri visuomenės nuotaikos, bijosi sukilimų, parlamentai taip pat yra visuomenės nuomonės kontroliuojami; tarptautinės teisės normas vykdyti valstybę verčia būsimo karo ir kitų priemonių pavojus. Kai kuris teorininkas, pav., Taranovskis, štai kaip toli eina teisės priverčiamumą kritikuodamas. Jis sako, kad kai kuriais retais atvejais priverčiamas teisės vykdymas yra galimas tik dėl to, kad didžia atvejų dalimi teisė yra vykdoma laisvu noru. Tokią pat išvadą Taranovskis prieina ir įvertindamas teisės sankcijos priverčiamą veikimą asmens valiai: jis tvirtina, kad asmuo gali būti nubaustas už nusikalstamąjį darbą tik dėl to, kad žmonių dauguma klauso teisės liepimo ir visuomet yra pasirengusi taikyti jos padarinius prasižengusiam prieš teisę žmogui. Be to, sako jis, bausmė iš tikrųjų yra ne teisės normos vykdymas, bet visai kas kita. Taigi nėr valdžios, kuri įstengtų visus priversti pildyti visas normas, ir todėl priverčiamumas nėr bendras visų teisės normų pažymys.

Mano nuomone, visi šitie priekaištai Jheringo teorijai tėra graži retorika. Ne atmesti reikia ta teorija, bet tiktai papildyti tuo būdu, kad priverčiamumas reikia suprasti ne vien kaip fizinę, bet ir kaip moralę prievartą, ne vien kaip tiesioginį priver-

čiamumo įvykdymą tuojau, bet ir kaip galėjimą jį įvykdyti tolimesnėje ateityje. Apie valstybinės ir tarptautinės teisės normų vykdymo prievartos būdus aš trumpai kalbėjau. Pažiūrėkim dabar į kitas teisės rūšis. Argi galima rimtai kritikuoti teisės normų priverčiamumas sakant, kad jos dažniausiai yra laisva valia vykdomos, arba pav. sakant, kad žmogžudys juk negali būti priverstas grąžinti gyvybę užmuštajam? Jeigu piliečių dauguma nevykdys kurios normos, tai tas dalykas tiek reikš, kad ta norma negali būti teisės norma ir ji bus panaikinta; o nusikaltėliui prievarta esti taikoma tuo būdu, kuris yra žmonėms prieinamas. Arba civilinėje teisėje, argi tat yra kas kita, ne vien graži retorika, kada nepripažįstamas teisės normų priverčiamumas tik dėl to, kad man apsiėmus kurį nors darbą atlikti ir jo neatlikus, žmogus įgaliotas reikalauti tą darbą atlikti įvykdys jį mano lėšomis? Mano nuomone, negalima yra taip siaurai, literališkai suprasti teisės normų priverčiamumas, kaip jį supranta Jheringo teorijos kritikai.

Išsiaiškinę teisės įtaką asmens valiai, jos sudarytos pareigos pagrindą, būtent kito asmens įgaliojimą reikalauti, ir teisės liepimų vykdymo būdą, jų priverčiamumą, mėginsime dabar aiškintis teisės tikslą.

Šituo klausimu esama dviejų žymesnių teorijų: a s m e n s (individualinės) l a i s v ė s ir i n t e r e s o teorijos.

Asmens laisvės teoriją XVIII amž. sukūrė filosofas Immanuelis Kantas. Jis skyrė nuo viena antros — vidaus laisvę ir išorės laisvę. Vidaus laisvę Kantas vadino žmogaus valios galėjimą nusistatyti savo veikimui iš teisės reikalavimų. Išorės laisvę jis vadino asmens galėjimą veikti taip, kaip jam leidžia jo fizinė jėga. Šitas veikimas kliudo kitiems asmenims, ir todėl reikalingas toks žmonių pasielgimų suderinimas, prie kurio kiekvieno laisvė galėtų nekliudyti visų kitų laisvei. Tokį apsielgimų, veiksmų suderinimą vykdo teisė. Ji įstato asmens laisvę į tam tikras ribas, kuriose, kadangi jos nustatytos žiūrint kitų žmonių laisvės reikalavimų, asmens laisvė yra jau nebepaliečiama. Taigi teisė duoda normą, kuri iš vienos pusės apriboja asmens laisvę, jų savitarpio santykiuose, iš antros pusės patiekia jiems laisvę, gindama asmenį nuo kitų. Tuo būdu teisės tikslas yra apsaugojimas asmens laisvės visuomenėje.

Asmens laisvės teorija buvo R. f. Jheringo sukritikuota. Jis nurodė, jog esama atsitikimų, kuriais teisės apibrėžtose ribose asmens laisvė vis dėlto negali būti vykdoma. Tų atsitikimų randasi mažamečių vaikų ir bepročių teisių vykdymo srityje. Jiems yra pripažintas ne tik asmens ir gyvybės neliečiamumas, bet ir turto teisės. O juk negali būti nė kalbos apie jų asmens laisvės vykdymą. Kas kita bus, jei turėsime galvoje jų reikalus, interesus, jei turėsime galvoje tą, kad jie naudojasi medžiaginėmis gėrybėmis: teisė suteikia ir mažamečiams ir bepročiams laisvę naudotis tais ar kitais daiktais. Teisės įgaliotinis yra ne tas, kuris gali norėti, bet tas, kuris gali naudotis. Teisė, sako Jheringas, tarnauja interesams, reikalams, visuomenės gyvenimo tikslams, bet ne abstrakčiai valios idėjai. Ji yra juridiškai apsaugotas interesas.

Bet interesas, paties Jheringo nustatymu, yra gėrybės vertė, kuri pareina nuo žmogaus tikslų. Savo tikslus gali žinoti ir nustatyti tik pats žmogus; taigi interesas yra subjektingas tos arba kitos naudos geidimas. Tuo būdu, ir Jheringo teorija einant, reikia pripažinti, kad vaikai ir bepročiai negali turėti teisių dėl to, kad jie negali apspręsti savo interesų. Taigi Jheringo teorijoje yra ta pati klaida, kurią jis nurodo asmens laisvės teorijoje.

Tos klaidos neliks, jei mes prisiminsime tikrąją teisės reikšmę. Ji apsaugoja ne konkretaus (mano, tamstos, N ir t.t.), bet tipinio asmens interesus. Todėl vaikų ir bepročių interesus teisė lygiai saugoja kitų asmenų interesų eilėje nekreipdama dėmesio į jų sąmonę ir supratimą. Kadangi vaikai ir bepročiai negali protingai naudotis gėrybėmis, teisė steigia jiems globą.

Interesas yra asmens stengimasis gauti naudos ir pasiekti tikslą. Intereso saugojimas yra savaime ir išorės laisvės saugojimas. O laisvės saugojimas turi dvejopos prasmės: iš vienos pusės jis leidžia asmeniui veikti tam tikrose ribose; iš antros pusės, jis gina asmenį nuo suvaržymų, saugoja asmens ir turto neliečiamumą. Šita antrąja prasme asmens laisvė pritaikoma ir mažamečiams vaikams ir bepročiams. O pirmosios prasmės asmens laisvę pakeičia jų globėjų veikimo laisvė.

Taigi abi teorijos viena antrą papildo. Teisės tikslas, sako Taranovskis, yra asmens laisvės apsaugojimas, kad galima būtų įvykdyti teisės pripažįstamus interesus. Kurie interesai

yra teisės pripažinti, tas dalykas pareina nuo visuomenės kultūros laipsnio. Bet kad būtų apsaugoti pripažintieji interesai, turi būti apsaugota ir asmens laisvė tiems interesams vykdyti. Asmens laisvė turi tik tos reikšmės, kad ji įgalina patenkinti asmens interesus (reikalus), todėl Jheringas tiesą sako, kad teisė yra ne kaž kokiai abstrakčiai (atitrauktai) teisės valios idėjai vykdyti, bet žmonių interesams tarnauti. Taigi teisė be galėjimo naudotis kuriomis nors gėrybėmis yra negalima.

Jheringo nuomone, teisė apsaugoja asmens ir visuomenės interesų patenkinimo tvarką. Tuo būdu Jheringas nurodė teisės, kaip socialinės normos, tikrąjį tikslą. O tikslo pradmuo yra būtinas bet kuriai normai, todėl tikslo apibrėžimas yra svarbiausias dalykas teisės sąvoką apsprendžiant. Dabar nuo Jheringo laikų daugelis teisininkų yra intereso teorijos šalininkai. Trumpai suglaudus Jheringo teoriją, gaunamas toks teisės apibrėžimas: subjektingąją teisę, t. y. įgaliojimą reikalauti nusakome kaip juridiškai apsaugotą interesą, — žodis „juridiškai" reiškia priverčiamu, organizuotu būdu, o objektingąją teisę, t. y. pasielgimo taisyklę Jheringas šiaip nusako: teisė yra norma, kuri nustato intereso gynimą. Interesų apgynimu Jheringas vadina ieškinį teisme su priverčiamu sprendimo vykdymu ir bausmę.

Rusų juridinėje, literatūroje Jheringo teoriją išplėtė Muromcev'as. Jis ypatingai atkreipė atidžią į interesų gynimą. Atskiras žmogus, sako Muromcev'as, neįstengia visų savo interesų aprūpinti. Jis gyvena įvairiose žmonių grupėse, kurios padeda jam apginti ir aprūpinti interesus. Kai kuriuos interesus grupė padeda asmeniui ginti atsitiktinai, nesusiorganizavusi kitų grupių užpuolimams atremti. Kitus asmens interesus gina susiorganizavusi į valstybę visuomenė; ir ne tiktai nuo pašalinių grupių užpuolimo padeda ginti, bet ir nuo tos pačios grupės narių įžeidimo. Šitas antrasis intereso apgynimo būdas kaip tik yra teisė. Interesų apgynimas, Muromcevo, lygiai Jheringo nuomone, yra vykdomas prievartos keliu.

Kitas rusų mokslininkas, Korkunovas, priimdamas Jheringo pagrindinę mintį, kad teisė apsaugoja asmens interesus, nepripažįsta kito Jheringo nurodyto būtino teisės pažymio, būtent to, kad teisė yra vykdoma prievartos keliu. Aiškindamas tą formą, kuria teisė apsaugoja asmens inte-

resus, Korkunovas mato dvi rūšis santykių, gemančių iš interesų priešingumo: vienais atvejais vieno asmens interesai visai pareina nuo kito asmens interesų, yra atiduodami jo nuožiūrai; toki bus vergijos santykiai; kitais atvejais abu asmens, turį įvairių susiduriančių interesų, stovi prieš vienas antrą, ne kaip vienas antro įrankis, bet kaip turį lygias teises žmonės. Šitais atvejais juodu nepareina nuo vienas antro, vieno interesas negali būti kito intereso užslopintas, bet jų abiejų interesai privalo būti aprėžti, apriboti. Teisės tikslas kaip tik yra interesų apribojimas, o pati teisė, sako Korkunovas, yra tos normos, kurios žmonių interesus apriboja.

Prieš interesų teorijos pataisymus, kuriuos padarė Korkunovas, tenka štai kas pasakyti: jis paliko nelietęs visuomenės interesų, kurių vykdymą teisė taip pat apsaugoja, tai viena, antra jis tvirtina, jog teisė apriboja interesus, tačiau yra ir tokių interesų, kuriuos teisė visai neigia, neleidžia jų vykdytí visuomenėje, pav. kriminalinių nusikaltimų interesai.

Padarę šiuos pataisymus mes galime taip apibrėžti teisės tikslą: teisė apsaugoja visuomenės ir asmens interesus, apsaugodama išorinę asmens laisvę tam tikrose ribose. Interesus čia numatome ne tiktai materialinius, bet ir moralinius žmogaus dvasios interesus.

Dar keleta žodžių dėl termino „įstatymas“. Teisė dar paprastai yra išreiškiama įstatymais. Bet tuo pačiu vardu mes vadiname kartais reiškinių vienodumo nusakymą. Pastaroji „įstatymo“ sąvoka yra mokslo sąvoka.

Pasiaiškinkim, ar tos pačios rūšies sąvokos yra teisės normos — įstatymai, arba dėsniai, t. y. reiškinių vienodumo įstatymai.

Teisės įstatymas rodo tą, ko reikia, kas reikia daryti, arba nedaryti; mokslo įstatymas rodo, kas esti, kas yra. Teisės įstatymas gali būti neišpildytas, peržengtas! mokslo įstatymas (dėsnis) tikriau visumos įstatymas (dėsnis) negali būti peržengtas, nes rodo tą, kas visai nepareina nuo žmogaus valios. Teisės normos yra šiokių ar tokių žmonių pasielgimų priežastys; pasaulio įstatymai (dėsniai) išreiškia esamąjį reiškinių vienodumą, jie negali būti reiškinių priežastys, nes tik reiškiniai gali būti kitų reiškinių priežastys. Jei mes sakome, kad akmuo krinta žemėn dėl to, kad žemė jį traukia, tad toks

posakis yra neteisingas: tas įstatymas (dėsnis), kad daiktai vieni kitus traukia išreiškia tą, kas yra, o priežastis glūdi pačiuose reiškiniuose (šiuo kartu daiktuose, nes ir jie yra pasaulio reiškiniai).

Seniau sąvoka „įstatymas" buvo vartojamas tik visuomenės reiškinių tvarkymo prasme, paskesniaisiais laikais tas pats žodis buvo pritaikytas ir reiškinių vienodumui apibrėžti.

Tačiau ir šita prasme „įstatymo" terminas gali būti taikomas ir visuomenės reiškiniams, nes galima pastebėti ir visuomenės reiškinių santykių vienodumas. Visų žmonių prigimtyje yra tam tikrų bendrų ypatumų: tas ypatumų bendrumas parodo tą, kad ir žmonių veikime susidaro tam tikro vienodumo. Tą vienodumą pastebėję ir išreiškę mes gausime mūsų veikimo įstatymą (dėsnį) mokslo prasme.

Šių dienų mokslas yra jau pastebėjęs, nustatęs kuriuos-nekuriuos visuomenės reiškinių vienodumus, pavyzdžiu gali eiti kad ir laisvės augimas įvairiose pasaulio šalyse amžių bėgyje. Seniau ji buvo visai neigiama, — priešai buvo naikinami, vėliau rados vergija, dar vėliau vergiją pakeitė baudžiava — lengvesnė juridiško priklausomumo forma, dar vėliau ir baudžiava buvo panaikinta, susidarė ekonominis priklausomumas.

Visuomenės reiškinių vienodumus pastebėti (konstatuoti) įgalina statistika ir istoriškai lyginamasis metodas. (Apie šį metodą mes savo laiku kalbėjome skyrium). Tiktai indukcijos metodas įgalina patirti visuomenės reiškinių vienodumus, — dėsnius. Aprioriškas, dedukcijos metodas tokių vaisių neduoda. Pavyzdžiui: laisvės, lygybės ir brolybės pradmenis XVIII amž. teorininkai ir Didž. Prancūzų Revoliucijos veikėjai buvo paskelbę prigimtosiomis, amžinosiomis žmogaus teisėmis: jei jos nebuvo vykdomos, tad tik dėl to, sako tie veikėjai, kad jos ilgą laiką buvusios žmonių užmirštos. Iš tikrųjų taip nėra.

Mums aišku, kad įstatymas mokslo prasme negali būti pamirštamas, negali neveikti: Njutono pastebėtas įstatymas (dėsnis), kad daiktai traukia vieni kitus, ir kad traukimo jėga yra tiesiai proporcinga daiktų masei ir atvirkščiai proporcinga jų tolumo nuo vienas kito kvadratui, visuomet veikė, kad ir žmonėms nebuvo žinomas, o laisvė — kitokia buvo Romoje, kitokia viduramžyje ir kitokia dabar; dabar ji įvairuoja įvairiose šalyse.

Taigi kasdienio gyvenimo teisės normos (įstatymai) gema, keičiasi, nyksta; jos pačios nereiškia reiškinių vienodumo, jos pačios turi įtakos tam, koki santykiai susidaro žmonių tarpe, yra tų santykių priežastys. Tuo būdu teisės normos (įstatymai) patys yra reiškiniai, kurių santykių vienodumai — įstatymai mokslo prasme — reikia patirti.

Bendrasis teisės mokslas, o § 1-me mes nustatėme, kad teisės enciklopedijas yra toks mokslas, — laiko teisę, teisės normas visuomenės gyvenimo reiškiniais. Tyrinėjant jų keitimąsi ir pastebint juose ir jų pasikeitimuose vienodumus, gali būti nustatyti, patirti teisės reiškinių įstatymai (dėsniai) mokslo prasme.

2.

Teisė ir dorovė ir jų savitarpio santykis.

Pereitąjį kartą mes išsiaiškinome, kas yra teisė ir kuris yra pagrindinis skirtumas tarp dorovės ir teisės. Bet kadangi teisė turi labai artimo sąryšio su dorove, aš manau, kad bus tikslinga plačiau paaiškinti, kuo teisė skiriasi nuo dorovės ir koks jų savitarpio santykis.

Seniau teisė arba visai nebuvo, arba tik retais atvejais buvo skiriama nuo dorovės. Dorovės normos, drauge su tikybos normomis, buvo laikomos ir teisės normomis. Todėl žmogaus mintis ir įsitikinimai buvo teisės normuojami, buvo labai suvaržyti. XVII šimt. kilo reakcija prieš tokį minties ir tikybinių jausmų suvaržymą. Teisė pamažu pradėjo liuosuotis nuo tikybos įtakos. Bet teisės ir dorovės skirtumas sistemiškai buvo išdėstytas kur kas vėliau, būtent pirmas tą padarė XVIII amž. pradžioj vokiečių juristas Chr. Tomasius[1]). Pasak jo, dorovės ir teisės pareigos yra visai skirtingos. Yra, sako Chr. Tomasius, trys elgimosi reikalavimai: pirmas „ką nori, kad kiti tau darytų, ir pats sau daryk“; antras: „ką nori, kad kiti tau darytų, ir kitiems daryk“ ir trečias: „ko nenori, kad kiti tau darytų, ir kitiems nedaryk“. Pirmieji du liepimai, pirmosios dvi taisyklės reikalauja pozityvaus elgimosi, — ką nors gera sau ir kitiems daryti. Trečioji taisyklė deda asmeniui neigiamą

[1]) Jo veik. „Fundamenta juris naturae et gentium“ 1713 m.

pareigą — susilaikyti nuo netinkamo su kitais pasielgimo. Pirmosiomis taisyklėmis einant, daroma kas nors gera, trečiąja — susilaikoma nuo pikto darbo. Kitiems gera darymas reikalauja atsižadėti savo naudos ir geidimų; čia reikia, kad dvasinis žmogaus vidus valdytų save ir savo fizinius siekimus. Sakysim, neturtėlio sušelpimas reikalauja, kad aš atsisakyčiau nusipirkti saldainių, ar kitų kurių smagurio dalykų. Susilaikymas daryti kitam ką nors bloga reikalauja tik išorinių asmens veiksmų tvarkymo ir neliečia jo dvasinio vidaus esmės: „Nemušk kito, neimk svetimo daikto“ ir pan. liepimai. Pareiga daryti kitam ką gera yra dorovės pareiga, o pareiga susilaikyti nuo darymo kitam žmogui pikto yra teisės pareiga: ją vykdyti asmuo yra priverčiamas. Šita Tomasiaus teorija apie teisės ir dorovės pareigų skirtingumą viešpatavo apie pusantro šimto metų. Jos pagrindas buvo tas, kad žmogaus dvasinė ir materinė prigimtis buvo skiriama nuo viena antros. Buvo laikomasi tos nuomonės, kad dvasia ir materija gyvena kiekviena savo gyvenimu, iš savo įstatymų tvarkosi. Bet kadangi žmoguje jos abi yra sujungtos, tad ir jo veikimas yra dvejopas: dvasios vidaus veiksmai — dorovės pareigų vykdymas; išoriniai kūno veiksmai — teisės pareigų vykdymas. Atskyrimas teisės nuo dorovės (tuo pat ir nuo tikybos) turėjo didžiai gerų vaisių. Toms pažiūroms įsigyvenus, ėmė nykti minties ir įsitikinimų varžymai, rados pripažinta tikybos ir minties laisvė.

Tačiau Tomasiaus teorijoje yra ir klaidų, kurios vėliau buvo išaiškintos. Buvo nurodyta, kad ir teisė dažnai reikalauja kitam gera daryti, pav. tėvų, globėjų pareigos ir kt. Iš antros pusės ir psichologijos atžvilgiu ši teorija yra neteisinga — dvasia ir materija nėra griežtai atskirtos nuo viena antros, bet nuo viena kitos pareina, turi ankšto sąryšio. Juk alkanas žmogus yra piktas. Vis dėlto daugeliu atvejų tas skirtumas tarp teisės ir dorovės, kurį nurodė Tomasius, negali būti ginčijamas ir jis padeda išaiškinti teisės ir dorovės esmę.

Kita teorija skiria teisę ir dorovę iš skirtumo motyvų, kurie gimdo asmenyje teisės ir dorovės pareigų vykdymą.

Šitos teorijos kūrėjas yra vokiečių juristas R. v. Jheringas[1]. Pasak jo, egoizmas (savymyla) yra tikriausias akstinas,

[1] Ypač savo knygoje „Der Zweck im Recht“.

kurs stumia žmogų savo tikslų siekti. Bet jis netinka visuomenės gyvenimui — visuomenės gyvenimo reikalams dar reikia jis pritaikyti. Tas egoizmo taikymas visuomenės reikalams atliekamas: 1) arba tuo būdu, kad yra daroma asmeniui naudos už jo veikimą visuomenės labui — tat atlyginimas, 2) arba asmuo prievartos būdu yra spiriamas visuomenės naudai veikti. Atlyginimas turi vietos ekonominiuose žmonių santykiuose, o prievarta - teisės santykiuose. Tačiau šitų motyvų, sako Jheringas, neužtenka: yra atvejų, kuriais tie motyvai neveikia. Atlyginimas turi įtakos žmogaus veikimui tada, kai asmuo turi kuo atlyginti, o kitas turi noro to atlyginimo priimti tiek, kiek siūloma, — kas toli gražu nevisuomet atsitinka. Jei nors viena sąlyga neišpildoma, atlyginimas nebus visuomenės darbo akstinu. Neturtėliai išmirtų badu, jei vien tik atlyginimas spirtų žmones taip ar kitaip elgtis.

Bet ir atlyginimo atvejais reikia dar ko kita, kad pareigos tikrai būtų atliktos: reikia sąžiningumo, dorovingumo, savigarbos jausmo turėjimo.

Prievarta taip pat nevisuomet veikia; ji, t. y. jos gimdoma baimė, veikia tik tol, kol ji grasina. Daug darbų liktų nepadarytų, jei žmonės tik iš prievartos elgtųsi. Labai dažnai asmuo taip, ar kitaip elgtis yra meilės, pareigos jausmo spiriamas, reiškia yra dorovės taisyklių tvarkomas. Pasak Jheringo, teisė žiūri savo „aš“ interesų, o dorovė žiūri kitų žmonių interesų.

Bet ir šita teorija ne visus atsitikimus gali išaiškinti: teisė kartais uždeda asmeniui ir tokias pareigas, kurios verčia jį aukoti savim, pav. daktaro, laivo kapitono, kariškio pareigos, kurios reikalauja iš asmens pasiaukojimo. Šitas normas vykdydamas asmuo ne tiek savo, kiek visuomenės interesus saugoja. Bet vėl yra normų, kurios nors ir ne pasiaukojimo reikalauja iš asmens, tačiau vis dėlto bent saugojimo ne savo, o kito asmens naudos, pav. normos, kurios uždeda globėjo pareigas: jis privalo vesti globojamojo ūkį ir reikalus, kaip g e r a s šeimininkas. Be to. Ir pareigos jausmas veikia teisės srityje, ne vienas egoizmas. Teisybė, pareigos jausmas veikia teisės srityje ne kaip būtinoji sąlyga, tik kaip geidžiamasis priedas prie teisės pareigos, pav. darbininkas atlieka darbą ne taip, kad tik bet kaip būtų atliktas, bet stengiasi kuo geriausiai jį atlikti.

Iš to, kiek čia išsiaiškinom, galime įsitikinti, kad teisės ir dorovės negalima pilnai atskirti nuo viena antros, kad jos turi ankšto savitarpio sąryšio: jos papildo viena antrą, padeda viena antrai veikti žmones, darydamos juos tobulesnius.

Tad koks yra tas teisės ir dorovės sąryšis?

Pereitojo šimtmečio vokiečių juristas Jellinekas laiko teisę dorovės minimumu. Istorija rodo, sako jis, kad teisė ir dorovė gema ir auga visuomenėje, ne atskirame asmenyje iš jo vidaus, iš jo dvasios, kaip buvo tvirtinę ankstesnieji mokslininkai. Ir teisės ir dorovės normos yra socialės normos. — Socialės normos, pasak Jellineko, turi du uždaviniu: 1) jų vienos palaiko esamąjį žmonių draugės gyvenimą, jo tvarką, 2) antrosios įgalina visuomenės gyvenimą augti, plėtotis. Pirmasis visuomenės gyvenimo tikslas, t. y. būvio apsaugojimas, yra pagrindinis tikslas, antrasis — visuomenės gyvenimo augimo tikslas yra antraeilis, aukštesnis už pirmąjį; antrasis turi savyje ir pirmąjį, nes negali augti tas, ko visai nėra, augti gali tik esąs. Todėl esančio apsaugojimas tėra dalis antrojo, t. y. augimo apsaugojimo. Pirmojo tikslo pasiekimą laidoja teisė antrojo — dorovė, kurios teisė tėra dalis. O dalis visuomet yra mažesnė už visą. Ekonomistai vadina „existenzminimum'u" tą medžiagos gėrybių kiekį, kuris yra būtinai reikalingas asmens gyvybei palaikyti ir kurio neturėdamas žmogus miršta. Pasak Jellineko, teisė yra dorovės „existenzminimum'as". Juridinės normos savo tikslu ir turiniu uždeda žmogui mažiausias pareigas, todėl jos reikalauja iš asmens mažiausio dorovinio veikimo ir mažiausia įtemptos dorovinės nuotaikos. Mokėti skolą ir gelbėti savo turtu patekusį nelaimėn asmenį, kad ir labai sau artimą, — štai ryškūs dviejų normų rūšių pavyzdžiai.

Juo visuomenė labiau tobulėja, juo labiau daugėja tie siekimai, be kurių patenkinimo negali visuomenė apsieiti. — Daugėjant siekimams kinta ir dorovės „existenzminimum'as" — teisė; jos ribos plečiasi. Siekimai yra nevienodi, pareina nuo laiko ir tautos, tad ir teisė taip jau nevienoda.

Ir teisė ir dorovė kilo iš elgimosi papročio (etikos). Pirmiausia dorovės liepimas buvo išorinio elgimosi papročio vykdymas. Tik vėliau atsirado vidaus jausmo vertinimas. Ir dabar socialė norma pirmiausia žiūri išorinio žmogaus elgimosi ir nuo jo tik pamažu prieina asmens nuotaikos vertinimą (doro-

vė). Antrą vertus, ir teisė, reikalaudama dorovės minimumo, pamažu pasikelia ligi atitinkamos dvasios nuotaikos reikalavimo. Šitos atitinkamos dvasios nuotaikos teisė reikalauja ne tiek nuo kiekvieno atskiro asmens, teisės normą vykdant, kiek nuo visuomenės, visą teisės sistemą kuriant.

Prieš artimą teisės sąryšį su dorove yra nurodomas, sako Jellinek, tas dalykas, kad teisė kartais eina prieš dorovę, pav. kreditorius su vykdomojo rašto pagalba atima iš neturtingo skolininko paskutinį turtą ir tam tenka su savo šeimyna badą kęsti; jis teisėtai elgiasi, bet eina prieš dorovės liepimą. Čia Jellinek'o nuomone, tik paviršutiniškai žiūrint, galima rasti teisės ir dorovės priešingumo, iš tikrųjų ir čia kreditoriaus pasielgime esąs patenkinamas minimalis dorovės reikalavimas: jis ima iš skolininko tik tą, kas jam priklauso, nesikėsina gauti daugiau, tą, kas jam nepriklauso.

Dar dorovingiau jis pasielgtų, jei pasigailėtų neturtingo skolininko ir neimtų iš jo skolos, bet tai jau grynai dorovės reikalavimas.

Jellinek'o teorijoje taip pat yra trūkumų, netikrumų. Teisė ne tik apsaugoja visuomenės buvimą, bet ir augti jai padeda. Pavyzdžiu gali eiti visa teisės sritis, kuri tvarko mokyklas, arba kitų grynai kultūros reikalų atlikimą, čia teisės tikslas— ugdyti visuomenę.

Pagaliau, ir tos normos, kurios saugoja visuomenės buvimą, pačios savaime padeda ir augti visuomenei; kitaip teisės stabdytų visuomenės gyvenimą.

Iš tikrųjų, teisė labai padeda augti dorovei. Sakysim, kad ir baudžiavų instituto panaikinimas; nauja teisė daug žmonių padarė dorovingesnių: vieni neteko progos ir galėjimo skriausti kitus buvusiais t e i s ė t a i s būdais, kiti įgijo savo asmens vertės jausmą ir supratimą. Teisė negali formališkai būti lyginama su „existenzminimumu", esančiu ekonominėje srityje; teisės srityje nenusversi to minimumo taip, kaip ten, kur galima apskaičiuoti, kiek kalorijų reikia žmogaus kūno gyvybei palaikyti, kiek tas ar kitas maistas duoda kalorijų, tad kiek reikia maisto žmogaus gyvybei palaikyti. Teisės ir dorovės srityje tokio tikro matematiško apskaičiavimo negali būti ir todėl čia negalima kalbėti apie existenzminimumą. Bet tiesa, kad teisė

yra tas dorovės minimumas, be kurio visuomenė negali gyventi ir augti, kad teisė yra žemesnis dorovės laipsnis.

Teisė siekia, kad tam tikra minimalė (mažiausia) gerovė būtų įvykdyta ir kad tam tikra negerovė būtų pašalinta. Teisę vykdant asmens širdyje gali ir nebūti atitinkamo jausmo, bet tam tikras veiksmas turi įvykti, kad būtų pasiektas moralinis siekinys.

Jei dorovė ir teisė turi tokio ankšto savitarpio sąryšio, tad koks jų santykis?

Ir dorovė ir teisė siekia vieno, to paties tikslo: laiduoti visuomenės buvimą ir padėti visuomenei augti, einant teisingumo dėsniais. Todėl ir jų turinys bendras: asmens neliečiamumas, sąjungiškas šeimos gyvenimas, turto padalinimas ir naudojimas, valdžios uždaviniai ir jos santykiai su piliečiais, vis tat tie reikalai, kuriuos tvarko dorovė ir teisė.

Bet jų kiekviena eina kitu keliu:

a) dorovė tiktai pareigas uždeda asmeniui, o teisė vienam uždeda pareigas, antrą įgalina reikalauti, kad tas pirmasis atliktų savo pareigas.

b) Kadangi vienas asmuo, teisės norma eidamas, gali reikalauti iš antro pareigų atlikimo, tai tas reikalavimas gali būti paremtas prievarta, jėga. Dorovės srityje prievarta negali būti taikoma dėl to, kad ten niekas, konkrečiai imant, negali reikalauti pareigos vykdymo. Pavyzdžiui, dorovės norma „mylėk artimą, kaip pats save“ niekam neduoda įgaliojimo reikalauti iš manęs kurio nors konkretaus veiksmo; o ten, kur yra įstatymas dėl negalinčių dirbti neturtėlių šelpimo, tai vieni turi pareigą mokėti tam tikrą mokesnį, kiti gali reikalauti sau pašalpos.

c) Kadangi teisė įgalina reikalauti iš kito, kad jis atliktų savo pareigas, ji nežiūri dvasios nuotaikos to žmogaus, kuris pareigas vykdo; todėl teisės normos yra taikomos visai atsitikimų eilei tvarkyti, kitaip sakant, jos yra tipiškos.

d) Teisės normos, kurių vykdymo gali reikalauti vienas asmuo iš kito, turi būti aiškios, formalės, apriboto turinio, kad vienas žinotų, ką jis privalo vykdyti, o kitas žinotų, ko jis gali reikalauti. Tas pats pavyzdys iš labdariškumo srities gali eiti šio dėsnio paaiškinimu. Todėl meilė, pasigailėjimas, ir į juos panašūs reikalavimai (postulatai) negali būti teisės normuojami.

e) Kartkartėmis ir teisės normos, lygiai kaip dorovės, gali atrodyti neapribotos. Bet taip jos atrodo tik paviršutiniškai apie jas mąstant. Iš tikrųjų yra kitaip. Pavyzdžiui kariškio, daktaro, arba laivo kapitono pareigos, jos vis dėlto yra aiškiai nustatytos ir jei jų poelgiai sieks toliau negu teisė iš jų reikalauja, gausime grynai dorovės pasielgimus; pav. jei kareivis savo kūnū pastos kelią priešo durtuvui, taikintam į draugo arba vado krūtinę, čia bus grynos dorovės pasielgimas.

Juridinės normos yra dorovės normų atspindis ir negali prieštarauti dorovei. — Vis dėlto kartais esama priešingumų tarp dorovės ir teisės, nes nieko absoliutaus nėra visuomenės gyvenime... Štai tie priešingumai:

a) Teisė priešinga asmens dorovei. Atsitikimas lengvai suprantamas: asmens dorovės laipsnis dažnai skiriasi nuo vidutinio visuomenės dorovės laipsnio, asmuo yra arba mažesnės už vidutinę dorovės, arba aukštesnės, o teisė paprastai atitinka vidutinei visuomenės dorovei.

b) Teisė priešinga visuomenės dalies, pav. klasės dorovei. Šitas atsitikimas yra visai analoginis pirmajam. Pasiaiškinkime. Teisė apsaugoja valdančių klasių daugumos interesus, t. y. atitinka jos dorovei. Teisės taisyklės gali būti priešingos kitų klasių dorovei. Sakysim, baudžiavos. Dvarininkai laikė tą savo teisę atitinkamą dorovės reikalavimui; taip negalima manyti apie didžiumą baudžiauninkų, bent prieš pat baudžiavų panaikinimą, — jie aiškiai matė jiems daromas teisės vardu skriaudas. Jie laikė nepriešingu dorovei darbu deginti savo skriaudėjų dvarus, kad galėtų priversti juos žmoniškiau elgtis, ir valdžią — baudžiavas panaikinti. Paimkime dabartinę darbininkų padėtį apskritai, arba jų nelaimingais atsitikimais apsaugojimą ir atlyginimą: čia darbdavių ir darbininkų dorovės pažiūros ir jausmai daug kuo prieštarauja veikiamajai teisei: darbdaviai ir menkai apsaugojančius darbininko likimą įstatymus laiko priešingais dorovei, o darbininkai laiko juos nepakankamus, todėl jų dorovės reikalavimai šituo atžvilgiu yra priešingi teisės normoms.

c) Teisė priešinga įstatymų leidėjo dorovei. Šitokiems atsitikimams išaiškinti atsiminkim, kad dorovės laipsniai yra labai įvairūs. Yra dorovės idealas: didžiajai kultūringojo pasaulio daliai tuo idealu eina krikščioniškoji dora. Bet visuo-

menėje kiekvienu laiku yra dar veikiamoji, pozityvinė dorovė. Šita dorovė yra teisės šaltinis; ji, žinoma, yra kur kas žemesnio laipsnio už dorovės idealą, kuris yra siekiamoji dorovės žvaigždė. Teisė kartais yra priešinga ideališkai dorovei, kuriai nepilnai atitinka ir pozityvinė dorovė. Bet kartais teisė esti priešinga net pozityvinei veikiamajai dorovei. Taip atsitinka tada, kai įstatymų leidėjas suklysta ir išleidžia netinkamus įstatymus. Teisė daros priešinga pozityvinei dorovei, dar įstatymui pasenus, perilgai veikus ir savo turiniu atsilikus nuo visuomenės pažangos. Teisės kūrimas, apskritai kalbant, yra sunkus darbas ir dėl to teisė ilgai veikia, kad ir nebesutikdama jau su visuomenės didžiumos dorovinėmis pažiūromis.

Esti dar tokių atsitikimų, kad negalima kalbėti apie teisės ir dorovės priešingumą, bet vis dėlto jos skiriasi nuo viena antros.

a) Teisės normos vykdomos tik tada, kada visuomenės narių interesai susiduria ir reikia jie apriboti, todėl jei viena pusė negina savo interesų, tai ir teisės norma negali būti vykdoma: volenti non fit iniuria. O dorovės norma turi būti vykdoma, nežiūrint to, ar reikalauja kitas jos vykdymo, ar nereikalauja; reikalavimas dorovės normą vykdyti glūdi joje pačioje (normoje) ir ją vykdančio asmens dvasios nuotaikoje.

b) vieni interesai ilgainiui išnyksta jų vietoj atsiranda kitų interesų, o kadangi teisė yra interesų saugotoja, tad interesui išnykus ir teisė išnyksta. Todėl teisės pareigos išnyksta nuo persenėjimo. Dorovės pareigų ne toks yra likimas.

c) Dorovės normos tėra patarimai; jas suteikti kitam, su jomis supažinti yra mokytojo auklėtojo darbas. Teisės normos yra liepimai, kurie privalu vykdyti.

d) Už dorovės normų peržengimą baudžia visuomenė, išreikšdama tuo ar kitu būdu papeikimą, kurio forma dažniausia neapčiuopiama. Už teisės normos peržengimą baudžia valstybės valdžia prievartos būdu iš kalno žinoma bausmės forma, pav. skola reikia užmokėti, už vagystę reikia kalėjime sėdėti.

e) Teisės taisyklės uždeda asmeniui pareigas tiktai kitų atžvilgiu, dorovės normos uždeda asmeniui pareigas ir atžvilgiu paties savęs. Pavyzdžiui, pareiga teisingu būti, nemeluoti, uždeda asmeniui pareigą tiesą kalbėti, kad ir kitam nebūtų iš

melo jokios skriaudos, dėl to, kad sumelavęs jaučiąs sąžinės graužimą.

f) esti ypatingų atsitikimų, kad asmuo gali išgelbėti savo gyvybę tik kito gyvybės kaina. Du draugu plaukioja jūroje laiveliu. Juodu užtinka audra ir išsigelbėti galima tik vienam kitą išmetus jūron, arba jų vienam pačiam šokus į jūrą. Teisė leidžia savo gyvybę kito gyvybės kaina gelbėti, dorovė šiuo atveju nepapeiks, bet ir nepagirs išsigelbėjusio savo draugo kaina, ji pataria pačiam šokti jūron, kito gyvybę gelbėti.

g) Esti vėl tokių atsitikimų, kada teisės norma reikalauja viena, o dorovės norma — kita. Iš tokio teisės ir dorovės normų susidūrimo atsirado ši patarlė: pereat mundus, fiat justitia — teprasmenga pasaulis, tegyvuoja, teisingumas. Tos patarlės kūrėjai pamiršo, kad be pasaulio, be visuomenės, nebūtų nė teisingumo, kad teisingumas reikalingas tik visuomenei.

Yra kita patarlė, kuri rodo kitą išeitį iš teisės ir dorovės normų susidūrimo: summum ius — summa iniuria (aukščiausioji teisė-didžiausia neteisybė) sako ji. O jei iš aukščiausios teisės turi būti gauta didžiausia neteisybė, tad aišku, kad reikia mesti šalin tokia teisė, kad reikia ji taisyti su dorovės dėsnių pagalba.

Teisės ir dorovės susidūrimą vaizdžiai aprašė genialusis Šekspyras savo „Šeiloke". Šeilokas teisme reikalauja savo skolininko Antoniaus mėsos svaro.

„Mėsos svaras, kurio aš reikalauju, yra mano brangiai pirktas; jis mano ir aš jo reikalauju. Jei jūs atsisakot man jį duoti, aš spiaunu ant jūsų įstatymų. Tada aišku, kad Venecijos teisė neverta yra nė skatiko. Aš reikalauju įstatymo. Mano teisė paremta mano raštu". „Aš reikalauju įstatymo" štai aiškus vaizdas teisės nesutikimo su dorove, nes dorovė šiuo atveju neremia Šeiloko reikalavimo.

Apskritai kalbant, dorovės ir teisės normų reikšmė žmonių gyvenime yra ta, kad jos ragina prie vienų ir sutūri nuo kitų veiksmų, kad jos stiprina ir auklėja žmonėse vienus papročius, jausmus ir palinkimus ir naikina kitus, kitaip sakant, ragina prie veiksmų, kurie atitinka visuomenės labui ir sutūri nuo tų veiksmų, kurie turėtų blogų vaisių visuomenei. Tuo būdu tos

normos auklėja žmones, daro juos tobulesnius ir geresnius. Darydamas skirtumą tarp dorovės ir teisės, kartais tūlas žemina teisės reikšmę. O rusų genijus L. Tolstojus net neigiamai žiūrėjo į teisę. Tokia pažiūra yra teisės įtakos į visuomenę nežinojimo, nesupratimo padarinys. Grynai morali dvasios nuotaika yra ideali nuotaika, bet praktiniame žmonių gyvenime jos neužtenka, dar reikia turėti teisės nuotaikos. Nesant teisinio pamato visuomenės veiksmuose, nėra visuomenėje nė sveikos dorovės, tėra dirva įvairiems biauriems reiškiniams įvykti. Atsiminkime dėl dorovės (tikybos) reikalavimų ėjusius nuožmius savitarpio persekiojimus.

Šalies ekonominis skurdas ar klestėjimas priklauso nuo milionų asmenų ūkiško veiklumo, šeimininkų energijos, sumanumo drąsiai ir su pasitikėjimu daryti ūkio planus ir juos vykdyti. O visoms šitoms žmogaus būdo ypatybėms išauklėti būtina sąlyga yra teisėtumas, tai yra visų socialinio gyvenimo sričių, jų eilėje ir ekonominės, tvarkymas teisės dėsniais.

Teisės supratimas turi būti suteikiamas ir noro ją vykdyti auklėjimas turi būti pradėtas ir varomas dar mokykloje. Jei vaikas yra auginamas be teisės, sauvalės sąlygose, tai kad ir labai geros širdies būtų auklėtojai, jei jie nuolat sauvališkai elgiasi, vaikas vis tiek nepripras savarankiškai daryti sumanymus ir juos savaimingai vykdyti. Jis nuolat lauks pagalbos, patarimo iš šalies. Tą pat reikia pasakyti ir apie tautos auklėjimą.

Teisės turinio ir jos vykdymo pobūdžio vaisius yra tas, kokie yra šalies piliečiai; jei šalyje viešpatauja teisė ir teisėtumas ir jei teisės turinys siekia visuomenės, ne viešpataujančiųjų labo, šalies yra savaimingi, sumanūs gyventojai, — tikri piliečiai. O jei šalyje veikia tvarka, kurios tikslas yra viešpataujančiųjų nauda, jei valdininkai, kaip globėjai, varžo kiekvieną asmens žingsnį, kiekvieną pasielgimą, tai tokioje šalyje žmonės neturi sumanumo, energijos ir savaimingumo. Palyginkime Anglus su Rusais. Trumpai kalbant, teisė pasiremdama dorove, savo ruožtu padeda visuomenei doroviniu atžvilgiu augti; apsaugodama minimalį objektingą gerovės vykdymą ir leisdama net priverčiamą pareigų vykdymą, ji (teisė) auklėja visuomenę ir pratina ją savo prievoles pildyti.

3.

Teisės kūrimas.

Kad geriau paaiškėtų mums teisės esmė, naudinga yra įsigilinti į teisės kūrimo ir augimo procesą.

Žmonės turi įvairių reikalų; vienų asmenų reikalai kartais esti priešingi kitų asmenų reikalams, todėl vieniems ir kitiems atliekant savo reikalus, tenka priešingų veiksmų daryti. Susidūrus tuo būdu įvairių asmenų reikalams, susidaro kliūčių tiems reikalams atlikti. Tais atvejais žmonėms tekdavo imti mąstyti, kaip čia reikalų susidūrimas sutaikyti, kaip jo kitą kartą išvengti, kaip suderinti priešingus reikalus, kaip prašalinti kliūtis, kurios trukdo reikalų atlikimą. Bemąstant, besvarstant būdavo surandamas šioks ar toks išeities būdas. Vieną kartą surastas reikalų susidūrimo prašalinimo būdas buvo naudojamas ir kitais panašiais atvejais; ta pati priemonė ginčui spręsti buvo vartojama ir kitais kartais, pirmiausia, dėl to, kad žmogus visuomet ieško lengviausio būdo, lengviausios priemonės reikalui atlikti, o čia jau surasta ta priemonė, todėl nereikia vėl galvos laužyti, lengva ginčas rišti. Taigi buvo naudojamasi tuo, kas vieną kartą buvo sugalvota konfliktui, arba kliūčiai prašalinti. Tokia vartojama vieną, antrą, trečią ir t. t. kartą interesų suderinimo, ginčo prašalinimo priemonė tampa, ilgainiui, įprastąją priemone, p a p r o č i o n o r m a. Iš to, kas pasakyta, aišku, kad teisės tvarka įsigali pirmiausia papročio keliu.

Kadangi gilioje senovėje nebuvo rašto, tad surastieji reikalų suderinimo būdai tos papročio normos, išliko žmonių ypač senesnių, atmintyje. Todėl vėlesniais laikais teisės papročiai atrodė savaime, nejučiomis atsiradę: mat, negalima buvo susekti, kaip jie buvo proto jėgų sukurti. Ir kai kurie mokslininkai, būtent istorinės teisės teorijos kūrėjai (Savigny, Puchta), aiškino, kad papročio teisė nesąmoningai, nejučiomis susikūrė, lygiai taip, kaip kalba.

Kalbos kūrimo procesas dar nėra ištirtas; apie jį aš nekalbėsiu. Bet kalbant apie teisės kūrimo procesą reikia pasakyti, kad tat yra sunkus žmogaus proto darbas. Dėl to teisė atitinka žmogaus kultūros laipsniui, jo visai esmei.

Kaip dabar maži vaikai màno, taip senovėje ir suaugę žmonės mànė, kad negyvi daiktai ir įvairūs gamtos reiškiniai turi dvasios jėgų ir ypatybių. Jei vaikas užsigauna akmeniu, ar kuo kitu, jis kaltina ne save už neatsargumą, bet tą negyvąjį daiktą, kuriuo užsigavo, kad jam padarė skausmą, ir už tai baudžia tą daiktą. Gilioje senovėje taip darydavo ir suaugę žmonės: jie bausdavo akmenis, pagalius ir t. t. Persų karalius, kuris liepė išplakti jūrą už tai, kad ji sudaužiusi jo laivyną, taip veikė varomas tam tikro teisinio savo nusistatymo.

Senovės laikų žmogus matė dvasių ir miškuose, ir vandenyse, ir kalnuose, ir danguje, ir pragare ir t. t. Todėl visi tie daiktai, tų laikų žmonių nuomone, dalyvavo teisės vykdyme, buvo teisės subjektai. Net numirėliai buvo teisės subjektai: jiems buvo duodama dovanų—grūdų, druskos, gėlių ir kt.; jų kapai buvo saugojami, buvo įsakoma melstis, arba apmokėti maldas už juos; jų nuosavybės teisė buvo saugojama: ginklai, arklys ir kiti brangiausieji velionies daiktai buvo užkasami, arba sudeginami kartu su jo kūnu. Kai kur net namai likdavo numirėlio nuosavybe, ir gyvieji išsikraustydavo į kitus namus gyventi. Tarnai, vergai ir žmona buvo laikomi numirėlio nuosavybe ir buvo užkasami, arba sudeginami kartu su jo kūnu.

Gaudami valgio ir kitų daiktų, negyvėliai privalėjo atsilyginti už juos gyviesiems: jie turėjo saugoti gyvus nuo nelaimių, padėti jiems gyvenime, bent nekeršyti gyviesiems, nedaryti jiems žalos. Jei mirusiųjų teisės būdavo įžeidžiamos, jie turėjo teisę keršyti. Ir priešingai: jei numirėliai blogai elgdavosi, gyvieji turėjo teisę juos bausti: neduoti valgio, kurį paprastai dėdavo ant kapo, ar kitoje kurioje vietoje; galėjo ir kitaip bausti.

Pirmųjų kultūros laikų žmogus ir nebegyvus gyvulius laiko tebegyvenančiais, o kadangi jo supratimu gyvieji gyvuliai turi teisių, tad ir negyvieji gyvuliai taip pat jų turi. Tayloras, pav., taip rašo: „laukinis žmogus visai rimtai kalba apie gyvulius gyvus ir negyvus taip pat, kaip apie gyvus ir negyvus žmones, duoda jiems dovanų ir atsiprašo gyvulio, kai jam reikia jis užmušti. Jeigu indėną sudrasko lokys, kitiems indėnams tas reiškia, kad jis užpuolė tą žmogų tyčia, supykęs, norėdamas gal būt atkeršyti už įžeidimą kito lokio. Užmušę loki, jie prašo jo dovanojami ir stengiasi išdildyti įžeidimą, rūkydami

su juo taikos pypkę: įdeda į lokio nasrus pypkę, pučia dūmus ir prašo lokio dvasios jiems nekeršyti. Afrikos kafrai, medžiodami dramblių, prašo, kad jie jų nesumindžiotų ir neužmuštų; nudobę dramblį, tikina jį, kad tą netyčia yra padarę. Kongo giminė net veidmainingai keršija už dramblio užmušimą, tarytum užpuldama tuos, kurie jį užmušė. Toki papročiai labai išsiplatinę ir tarp Azijos laukinių giminių".

Taip esti daroma dėl to, kad tie daiktai ir gyvuliai, pasak laukinių žmonių, turi teisės to viso reikalauti, arba, mūsų laikų terminu kalbant, yra teisės subjektai.

Laukinių žmonių supratimu, teisė priklauso ir aukštesnėms būtybėms — dievams, ir dar didesnė, nekaip kam kitam. Kadangi, tų žmonių nuomone, dieviškumo ypatybių turi įvairiausi dalykai, pav., saulė žvaigždės, mėnuo, dangus, pragaras ir t. t., ir taip pat šio pasaulio daiktai, pav., ąžuolai, miškai, akmenys, gyvuliai ir kt., tad ir jie turi didelių teisių, o kartu su teisėmis ir pareigų.

Gyvi galingi asmens tų žmonių laikomi dievais, pav., faraonai, bogdichanai; tie dievai ir dievybės turi įvairių teisių ir pareigų ir negyvi būdami statulų pavidalu. Pirmiausia, jie turi teisės gauti valgio ir gėrimo, kurie jiems suteikiami įvairiausiais būdais: kartais valgiu tepamos statulo lūpos, kartais valgis duodamas dievo tarnams ir manoma, jog jis yra duodamas pačiam dievui, kartais žmogus atsisako naudotis daiktais, kuriuos yra pavedęs dievams naudotis, kartais degina tuos daiktus dievų garbei ir t. t.

Buvo ir tokių laikų, kada pats žmogus buvo atnašaujamas dievams. Drauge su dievų teise gauti valgio eina jų teisė gauti įvairių aukų įvairiais daiktais arba pinigais; kartais uždedami tam tikri mokesčiai dievų naudai (dešimtinė) ir t. t.; kartais dievams pavedami dideli žemės plotai, įvairios monopolijos.

Ypatingai gausių ir gerų vaisių žmonijos kultūroje turėjo ir turi dievų teisė reikalauti, kad žmonės neužmušinėtų vieni kitų, nevogtų, neplėštų, nemeluotų, ypač tada, kada kviečia dievus būti liūdininkais, jog jie sako teisybę (priesaika), kad klausytų tėvų, kad tėvai gerai augintų vaikus ir t. t.

Žmonės taip pat šituos reikalavimus stato vieni kitiems; tuo būdu šitie reikalavimai dvejaip reiškiami: kaip dievų ir kaip žmonių teisės: todėl jie esti stiprūs.

Kad jų teisės būtų vykdomos dievai baudžia žmones už prasikaltimus jų teisėms; juo tolesni nuo mūsų laikai, juo žiauresnės dievų reikalaujamos bausmės.

Dievai turi ne tik teisių, bet ir pareigų. Jei žmogus išpildo visa, ko dievai reikalauja, jie neprivalo daryti žmogui blogo, bet privalo padėti jo darbuose: medžioklėje, kare, keršte skriaudėjams ir t. t. Jei dievai nepildo savo pareigų, žmogus turi teisės nubausti juos, net užmušti, sudaužydamas jų statulus.

Šalia nuolatinių dievų teisių ir pareigų buvo daromos su jais tam tikros sutartys, pav., už tam tikrą valgio kiekį dievai privalo atlikti tam tikrą patarnavimą; kartais žmogus testamentu užrašo dievams savo turtą, duoda jiems dovanų...

Ypatingai plačios teisės ir pareigos esti suteikiamos dievams tų žmonių, kurie dievus žmonių pavidalu įsivaizduoja su visais žmonių privalumais.

Kai kurie, tikį vieną Dievą žmonės pav., žydai ir musulmonai, taip pat suteikia Dievui teisių ir pareigų; taip musulmonai augščiausiu valstybės valdžios reiškėju laiko Allachą; jie, pav., sako, kad kalifas, kuris skiria neteisingus teisėjus, peržengia Allacho, Mahometo ir tikinčiųjų teises. Iš žydų tikybos atsiminkime tą senojo įstatymo dalį, kurioje aprašomas Dievo pasižadėjimas po tvano, kad daugiau tvano nebus, o kad kartais neapsirikus, pasižadėta rodyti sau ir žmonėms laumės juostą, kuri turi priminti tą pasižadėjimą. Lygiai kaip sutartį darant yra paduodamos kontragentų rankos vieno antram ženklu, kad sutartis sudaryta.

Ilgainiui žmonijai betobūlėjant ir teisės sąvoka kitėja. Buvo prieita tą teisės sąvoka, kad teisė tvarko tik žmonių santykius, todėl ji neteikiama gyvuliams, daiktams, numirėliams, dievams. Jei dabar draudžiama kankinti gyvuliai, jei saugojami kapai— visa tat daroma žiūrint gyvųjų žmonių interesų, kad nebūtų įžeistas jų moralinis jausmas, arba jų ekonominis interesas. Dabar yra negalimos tokios bylos, kaip kad buvo viduramžyje ir net dar vėliau, kuriose buvo teisiami ir baudžiami gaidžiai ir kiti gyvuliai.

Teisės norma yra tokia norma, kuri apsaugoja visuomenės ir asmens interesus apsaugodama išorinę asmens laisvę tam tikrose ribose. Subjektingąja prasme teisė yra juridinis santykis.

kur vienam priklauso teisė, antram pareiga. Tokį teisės dvilypumą aiškino daugiausia prof. Petražickis.

Jisai savo teoriją paremia žmogaus sielos emocijomis, kurias nurodo dvejopas esant. Vienos emocijos yra tos, kurias gyvendamas asmuo jaučia tiktai liepimą taip, ar kitaip veikti, arba neveikti, — tat yra normatyviškos, liepiamosios emocijos, liepiamos normos. Kitos emocijos yra tos, kurias gyvendamas asmuo jaučia sykiu ir liepimą jam taip, ar kitaip veikti ir kito asmens reikalvimą, kad taip, ar kitaip būtų veikiama; tat normatyviškai attributyviškos emocijos, normos. Šituos emocijų ir normų dvilypius pažymius aš suprantu taip, kad reikalavimas priklauso kitam, ne tam, kam liepiama taip, ar kitaip veikti. Taip supranta jas, apskritai kalbant, ir prof. Petražickis. Bet jis, plėsdamas tų sąvokų prasmę, labai toli eina. Jis, pasiremdamas psichologiniu, pasak jo, teisės kilimu, sako, kad teisė, kaip normatyviškai attributyviška norma apimanti visus, be išimties, imperatyviškai attributyviškus jausmus ir prie jų jis priskaito šiuos žmogaus sielos jausmus. Pasak jo, prie teisės normų priklauso visokios normos, vis tiek ar jos teisės papročio, ar įstatymo bus patiektos ar tiktai žmogaus sielos pajaustos, kurių nei įstatymas, nei paprotis nepripažįsta normomis, būtent įvairių žaislų taisyklės, kurios yra tvirčiau vykdomos už įstatymus, taisyklės tinkamai elgtis kasdieniniame gyvenime ir pan. Kad tie jausmai priklauso prie teisės normų, Petražickiui dar aiškiau iš to, kad ir įstatymų numatytais atsitikimais žmonės taip, ne kitaip, girdi, veikia ne dėl to, kad įstatymas taip liepia,—įstatymo jie visai net nežino, — bet dėl to, kad jiems taip liepia sielos jausmas. Savo minčiai patvirtinti prof. Petražickis nurodo daug pavyzdžių. Artimų asmenų santykių ir pasielgimo sritis, pasak jo, yra tvarkoma teisės normų dėl to, kad tos normos (emocijos) yra normatyviškai attributyviškos; net vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų santykiai esą maža tvarkomi valstybės pripažintos teisės, jie esą teisės normų tvarkomi. Šeimynos narių kasdienio gyvenimo santykiai yra be galo įvairūs, todėl begalinis yra ir juos tvarkančių normų įvairumas. Į teisės normų sritį, sako prof. Petražickis, įeina ir tos normos, kurios tvarko mažų vaikų įvairius savitarpio santykius: jausmas pareigos nepranešti vyresniems to, kas atsitiko jų, vaikų, tarpe, nešnipinėti, klausyti vyresniojo

ir kt. sielos jausmai — visa tat esą normatyviškai attributyviški jausmai ir todėl priklausą prie teisės normų.

Čia nurodžiau tiktai mažą dalį gyvenimo įvykių, kurie prof. Petražickio yra įterpiami į teisės sritį, bet kurie nepriklauso prie teisės reiškinių, suprantant teisę taip, kaip mes ją sau nusakėme, būtent, kaip turinčią organizuotos prievartos momentą. Pasak prof. Petražickio, tų gyvenimo reiškinių ir pasielgimo klausimų, kurie yra numatomi ir rišami oficialinių teisės normų, kiekis yra labai mažas, palyginant su neapimama daugybe tų gyvenimo reiškinių ir pasielgimo klausimų, kurie yra normuojami teisės, kaip normatyviškai attributyviškų emocijų. Ypač daug šitų pastarosios rūšies normų esą gero darymo ir pikto nedarymo kitiems srityje; jų esą normuojami net toki dalykai, kaip kalbėjimo būdas, intonacija, gestai, laikymasis ir t. t.

Jeigu žodžiuose, kuriais kreipiamasi į kitus, jų turinyje, arba tone, kuriuo jie pasakyti, yra kas smagu, arba nesmagu kitam, traukia toliau prof. Petražickis, jei išreiškiama simpatija, pagarba, padėka, arba iškalbėjimas, papeikimas, pajuoka, paniekinimo nusišypsojimas, sausas šaltas paniekos tonas, tai tokiems pasielgimo elementams ir pažymiams yra veikiančio, arba to, į kurį kreipiamasi, arba trečiųjų asmenų sieloje teisės sąžinės teismas. Tas teismas nurodo, ar tas pasielgimas yra kito nupelnytas, ar ne, ar apžodimas yra pamatuotas, ar nepamatuotas, ar jis nupelnytas, ar bareš žmogus turėjo teisės taip pasielgti, ar nenupelnytas; ir gal nukentėjęs nuo apžodimo žmogus turėjo teisės reikalauti, kad būtų susilaikyta nuo tokio su juo pasielgimo, o apžodimui įvykus turi teisės reikalauti, kad būtų jo atsiprašyta.

Kaip matome, prof. Petražickis taip toli eina nusakydamas teisę, kad ne tiktai liepimą veikti, bet ir galėjimą reikalauti veikti teikia tam pačiam asmeniui; maža to, jis dar toliau ta linkme eina: į teisės sritį jis įterpia ir oficialinės teisės draudžiamus reiškinius, būtent: 1) nusikaltėlių (pav. vagių) organizacijų taisykles, kurios jų yra labai stropiai saugojamos ir vykdomos, jų daromas ir vykdomas sutartis; 2) tam tikros gyventojų dalies pripažįstamus teisės normuojamais atsitikimus, kuriuos oficialinė teisė persekioja, neigia, pav., kraujo keršto teisę. Kadangi, sako prof. Petražickis, teisė tėra sielos gyve-

nimo dalykas, tad jai nereikia jokio pripažinimo. Taigi jis į teisės sritį įterpia bepročių, arba šiaip nesveikų žmonių teisės jausmus; pav., jei prietarus tikįs asmuo, pasiremdamas savo matytu sapnu, arba galiucinacija, yra įsitikinęs, kad jis padarė sutartį su velniu, kuria jis turi teisę iš velnio tam tikrų patarnavimų laukti, o pats už tuos patarnavimus privalo atiduoti velniui savo sielą, tad šitie normatyviškai attributyviški jausmai jau yra iš skaičiaus tokių, kurie priklauso teisės sričiai. Iš šito pavyzdžio aišku, kad prof. Petražickis suteikia tam pačiam asmeniui ir galėjimą reikalauti ir pareigą vykdyti, arba kitaip sakant, kas jaučia liepimą daryti, tam suteikiamas čia ir reikalavimo jausmas, nes velnias iš tikrųjų negali pareikalauti. Dar aiškiau matomas prof. Petražickio toks teisės sąvokos išplėtimas iš šio pavyzdžio. Jei proto ligonis, sako jis, laiko save imperatorių, reikalauja, kad jo klausytų menamieji jo pavaldiniai, pyksta, jei jie jo neklauso, arba negerbia jo suvereninių teisių, toks atsitikimas ir kitos panašios bepročių idées fixes ir apskritai visi imperatyviškai attributiviški liguistos psichės jausmai priklauso nustatytai teisės sąvokai ir gali būti psichologinės teisės mokslinio tyrinėjimo objektu, vadinamu „patologine teise“. Teoriškai statant teisės mokslą, reikia ir toki liguistumo reiškiniai, sako prof. Petražickis, laikyti teisės reiškiniais.

Imperatyviškai attributyviškos emocijos, sako prof. Petražickis, yra gyvenamos ir turint santykių su gyvuliais, todėl jos turi būti taikomos ir jiems, tad ir gyvuliai gali būti teisių ir pareigų subjektai. Reikalaudami, pav., iš šuns tam tikro veiksmo ir bausdami jį, jei jis nedaro to, kas iš jo yra reikalaujama, mes gyvename emocijas, kur šuo yra pareigos subjektas. Toki santykiai labai dažnai atsitinka žemos kultūros žmonių tarpe ir vaikų gyvenime. Biblijoje, pav., randame nurodymų, kad bulius turėjo būti užmuštas už žmogaus nužudymą.

Dabarties teisininkų ir moralistų pažiūra, kad dorovės ir teisės pareigos negali būti taikomos gyvuliams, esanti, pasak prof. Petražickio, metodologiška klaida; pasiremiant psichologišku pagrindu, nemaišant teorinės dalyko pusės su praktine, sako jis, negali būti abejo, kad gyvuliai turi būti laikomi teisės įgaliojimų ir pareigų subjektais. Jeigu gyvulys išgelbėjo žmogų nuo mirties, jis turi teisės būti apdovanotas, atlygintas už tą

nuopelną. Reikalaudami medžioklėje iš šuns paklusnumo ir tam tikro patarnavimo, bausdami jį už tai, kad jis nepadarė to, kas reikia, medžiotojai laiko sau per pareigą atlyginti šuniui, kada jis ypatingai gerai patarnauja. Jei vienam šuniui norime duoti geresnį ir didesnį kąsnį, negu kitam, tad iš šito kito reikalaujame, kad jis neimtų duoto anam kąsnio; čia jų vienas esąs įgaliojimo subjektas, antras — pareigos subjektas. Tuo būdu, pasak prof. Petražickio, čia esanti normatyviškai attributyviška norma dėl to, kad čia yra gyvenamos normatyviškai attributyviškos emocijos.

Dabarties teisės teorininkai nepripažįsta gyvuliams nei teisių, nei pareigų; jei kurios teisės saugoja gyvulius nuo kankinimo, tad, pasak dabarties teorininkų, visa daroma tik žmogaus interesams ginti. Tiems teorininkams rodosi, sako prof. Petražickis, kad žmonių yra tokia veislė, kuri sukurta tik vien egoistiškai eksploatuoti gyvulius. Bet žmogaus, išmintingosios būtybės, laimei ir garbei šie teisininkai klysta, tvirtina prof. Petražickis; seniau žmogus ir žmogaus teisių negerbė ir nepripažino, o kultūros plėtimasis turėjo kitų vaisių dorovės ir teisės srityse. Dabar jau ne tiktai nėra nei ellino, nei judėjo, bet žmogaus teisinė sąžinė tobulėja ir jo santykiuose su gyvuliais. Reikia tikėtis, sako toliau prof. Petražickis, kad ateityje tam tikros dorovės ir teisės pareigos santykiuose su gyvuliais bus visiems žmonėms privalomos.

Prof. Petražickio nuomone psichologija rodanti, kad teisė turi būti pripažįstama ir santykius žmogaus su gyvuliais tvarkant. Tačiau su šitokia prof. Petražickio teorija negalima sutikti; reikia abejoti, ar tokia psichologinė sąvoka būtų tikra. Ji gali būti tikra, nusakant pirmųjų kultūros laipsnių žmogaus psichologiją, bet ji neatitinka mūsų kultūros laipsnio žmogaus sielai. Dėl aiškumo palyginkime tą, ką pasiekė teisės mokslas su tuo, ką yra pasiekusios kitos mokslo šakos. Mokslui esant žemesniam laipsnyje ir kiti gamtos reiškiniai buvo aiškinami kitaip, negu dabar jie yra suprantami ir aiškinami, pav., kad ir šviesos, ar elektros reiškiniai; dabar mes žinome, kad šviesa yra judėjimas, o palyginti neseniai šitos sąvokos neturėta. Teisės sąvoka dabar kitokia, negu senovėje buvo; ir prof. Petražickis kviečia teisės reiškinių supratimą grąžinti ligi laukinių žmonių sąvokos. Tenka pabrėžti tokį šito moksli-

ninko nukrypimą nuo kultūros laimėjimų dorovės ir teisės srityse.

Aukščiau išdėstyti nurodymai teisės turinio įvairavimų įvariais laikais padeda suprasti teisės kūrimo procesą, mūsų šio skyriaus pradžioje nupieštą.

4.

Objektingoji ir subjektingoji teisė.

„Teisės“ žodis kasdieniniame gyvenime turi dvi prasmes: vienais atvejais teise mes vadiname taisyklę, normą, kuri tvarko mūsų pasielgimus, arba tų normų rinkinį; kitais atvejais tuo žodžiu mes pažymime normos suteikiamą mums galėjimą atlikti tą, arba kitą veiksmą, arba reikalauti iš kitų tam tikro veiksmo arba neveiksmo. Pirmąja prasme mes sakome, kad teisė nustato sutarčių sudarymą ir vykdymą, antrąją prasme mes sakome, kad pav., kreditorius turi teisės atsiimti iš skolininko skolą su procentais; pirmąja prasme mes sakome, kad teisė, pav., nustato turto paveldėjimo tvarką, antrąją, — kad vienintelis sūnus turi teisės paveldėti visą tėvo turtą jam mirus; pirmąja prasme mes sakome, kad teisė nustato ir saugoja nuosavybę, antrąja, — kad savininkas turi teisės savo žemę valdyti ir t. t. Pirmoji yra objektingoji, antroji subjektingoji teisės prasmė. Taigi teisė objektingąja prasme yra juridinė norma, arba juridinių normų visuma. Juridinės normos vieniems uždeda pareigas, kitus įgalina reikalauti tų pareigų vykdymo. Galėjimas reikalauti pareigų vykdymo yra teisė subjektingąja prasme. Ir juridinė norma ir galėjimas reikalauti visose kalbose reiškiama tuo pat „teisės“ žodžiu, rusų kalba „pravo“, vokiečių „Recht“, prancūzų „droit“, tik anglų yra įvairūs tų sąvokų terminai ir norma vadinasi „law“, o galėjimas reikalauti „right“.

Buvo kalbėta, kad juridinė norma ne tik vienus įgalina reikalauti, bet ir uždeda kitiems pareigą, taigi sudaro juridinį santykį tarp dviejų asmenų ir todėl žiūrint iš subjektingosios pusės, teisė yra juridinis santykis.

Objektingosios ir subjektingosios teisės nėra skyrium nuo viena antros, jos nėra viena antros priežastis, bet veikia sykiu, viena antrą suponuodamos: juridinė norma būtinai sudaro pa-

reigas ir galėjimus reikalauti, o pareiga ir galėjimas reikalauti rodo, kad yra ir tam tikra juridinės norma.

Toliau kiekvieną jų pasiaiškinsime skyrium.

a) **Objektingoji teisė.**

Kuris yra vidujinis juridinių normų pobūdis, kurios jų funkcijos (veiksmai) tvarkant žmonių socialį pasielgimą?

Dar Romos teisininkai svartė šį klausimą. Cicero savo kūrinyje „de legibus" sako, kad juridinės normos yra liepimai ir draudimai (iussa ac vetita populorom). Kvintilianas, gyvenęs pirmame amž. Kristui gimus, taip nusako juridinę normą: „Lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut vetat, aut permittit" — kiekviena norma arba atlygina, arba atima, arba baudžia, arba draudžia, arba leidžia. O III amž. mūsų eros juristas Modestinas šiek tiek kitaip, trumpiau už Kvintilianą išreiškė teisės normos turinį — „Legis virtus haec: imperare, vetare, permittere, punire". Šita formula buvo neginčijama ligi Savigny, kuris pataisė ją tuo, kad išmetė iš jos kai kurias sąvokas, nes jos tėra kitų formulos sąvokų pakartojimas; taip, normos sąvoka bausti neturi savo savaimingos prasmės ir tėra priedas prie liepimo, arba draudimo; antra vertus ir draudimas tėra l i e p i m a s ko nors nedaryti. Tuo būdu tikriau kalbant, normos funkcijos yra šios: liepti ir leisti. Todėl kai kurie teorininkai tvirtina, kad juridinės normos yra dvejopos: vienos — liepiamosios, antros — leidžiamosios; pav., norma, kad skolininkas privalo sugrąžinti kreditoriui pasiskolintąją pinigų sumą, yra liepiamoji, o norma, kad savininkas turi teisės laisvai, kaip tinkamas, elgtis su savo daiktu, yra leidžiamoji norma. Yra ir tokių teorinininkų, kurie nesutinka ir su šita trumpa teisės normos turinio formula, jie tvirtina, kad iš tikrųjų visos normos yra liepiamosios dėl to, kad ir leidžiamosios normos tikrai imant yra liepiamosios, jų tiktai kitoks, ne toks, kaip liepiamosiose, normos funkcijos išreiškimas žodžiais, bet jų turinys yra liepimas: jei daikto savininkas eidamas norma turi teisės elgtis su juo, kaip tinkamas, tad kitiems asmenims ta norma liepia nekliudyti savininkui naudotis savo daiktu kaip tinkamam.

Tačiau įvairus normų funkcijų išreiškimas žodžiais turi gilios prasmės: kaip žinome, juridinės normos veiksmas gyve-

nime turi žymios įtakos asmens pasielgimui, jo psichikos nusistovėjimui, jo valios motyvų susidarymui. Taigi įtaka yra tokios rūšies, kad vienus norma įgalina reikalauti, kitiems uždeda pareigą, t. y. kitiems liepia ką nors daryti arba nedaryti, vadinasi, norma vieniems leidžia, kitiems liepia, todėl ji yra kartu ir liepiamoji ir leidžiamoji, kitu terminu tariant, normatyviškai attributyviška, turi dvejopą funkciją — liepimo ir leidimo, normatyviškai attributyvišką funkciją, vieniems uždeda pareigas, kitus įgalioja reikalauti.

Kaip žinome, juridinės normos paprastai esti liepimai (objektingąja prasme) to, kas turi jėgos juos įvykdyti. Jheringas skiria liepimus į konkrečius ir atitrauktus (bendrus) ir juridinėmis normomis jis vadina pastaruosius, pabrėždamas, kad liepimas turi prasmės tiktai to lūpuose, kas turi valdžios kito valią aprėžti; „liepimas“, sako jis, „yra stipresnė valia, kuri įsako silpnesnei tam tikru būdu pasielgti“.

Liepimas vis tiek yra liepimas, ar juo bus įsakoma veikti, ar susilaikyti nuo veiksmo. Reikia čia pažymėti, kad yra tokių normų, kurios tarytum neturi normatyviškai attributyviško veikimo; pav., „turtai yra nekilnojamieji ir kilnojamieji“ (X t. 1 d. str. 383); „nekilnojamieji turtai yra žemės“ ir t. t. (X t. I d. str. 384); arba „skolos sutartis gali būti padaryta notarine, namine, arba pareiškimo tvarka“ (X t. 1 d. str. 2031). Šitos normos neturi liepimo formos, tiesioginiai nereiškia liepimo; jos apibrėžia tam tikrus atsitikimus, arba pripažįsta tam tikrus atsitikimus kuriamosios teisės padariniais. Bet iš esmės visa tat yra liepimai, kad ir neturį tiesioginės liepimo formos. O ginčai dėl jų juridinės reikšmės atrodo tik žodžių kova. Jei normoje nustatoma, kuris turtas teisės atžvilgiu yra laikomas nekilnojamu, tai tuo pačiu liepiama taikyti tam, ar kitam daiktui, kuris priklauso prie nekilnojamojo turto, tas normas, kurios tvarko santykius dėl šitos turto rūšies. Jei skolos sutartį leidžiama daryti nustatyta tvarka, tad tuo pačiu liepiama daryti ją ta tvarka ir draudžiama daryti ją kitokia tvarka. pav., žodžiu. Jei, pav., nepilnamečių padarytos sutartys laikomos netikromis, tai tuo pat liepiama nedaryti sutarčių su nepilnamečiais. Ta, ar kita normos forma tėra toks, ne kitoks tuo atveju liepimo išreiškimas. O dvejopas ir tokių normų veikimas yra aiškus; jei skolos sutartis yra surašyta, tad ji,

būdama pagrįsta nurodytąja norma, vienam uždeda pareigą, kitą įgalioja; bet jei ta sutartis padaryta žodžiu, tad ta pati norma jau įgalioja kitą pusę neigti pareigą, prieš reikalavimą mokėti atsikirsti sutarties netikrumu.

Prof. Petražickis laiko per klaidingą teisės normų objektingąja prasme nusakymą, kaip liepimų; jis savo teisės teorijoje remiasi sielos gyvenimo dalykais, emocijomis ir į teisės sritį įterpia visus reiškinius, kuriuose iš vienos pusės yra pareigos jausmo, iš antros — įgaliojimo jausmo. Ir jis tvirtina, kad papročio teisės normoje nėra liepimo ir ji veikia tik dėl to, kad „taip buvo veikiama mūsų tėvų"; jis toliau tvirtina, kad liepimai vieniems gali suteikti kitiems teisių, kad liepimai dažnai negimdo ir pareigos jausmo; „keleivis, patekęs į plėšikų rankas", sako jis, „gali gyvybę apsaugodamas išpildyti stipresniųjų liepimą, atiduoti, pav., jiems savo piniginę, bet pareigos jausmo tą daryti jis neturi, ir plėšikai jo nemato". Su šitomis prof. Petražickio pažiūroms negalima sutikti. Dėl papročio teisės reikia pasakyti tą, kas tik ką buvo pasakyta apie kai kuriuos įstatymus: kad ir aiškios, tiesioginės liepimo formos papročio teisės normos neturi, bet iš savo esmės jos yra liepimai. Jei papročio teisės norma sako, kad našlė gauna tam tikrą savo mirusio vyro turto dalį ligi gyvos galvos ir jei valstybės įstatymai leidžia papročio teisei toje gyvenimo srityje veikti, tad ši norma yra liepimas, nes ji našlei suteikia įgaliojimą, o vyro giminėms uždeda pareigą vykdyti našlės reikalavimą — atiduoti jai turtą.

Taigi keliamas dėl juridinės tokių teisės normų esmės ginčas tėra žodžių žaismas.

Prof. Petražickio atpasakotas keleivio, patekusio į plėšikų rankas, pavyzdys visai netinka įrodyti, esą liepimai kartais nėra normos dėl to, kad nėra atitinkamų sielos emocijų; kalbama apie tą, kad teisės normos yra liepimai; o tomis normomis yra valstybės įstatymų leidimo valdžios išleisti įstatymai ir jų nustatytose ribose papročio teisės normos, bet ne plėšikų liepimai, kreipiami į jų auką, ir ne šiaip bet koki liepimai. Lyginti pastaruosius su teisės normomis galima tik pamiršus, kad liepimas tampa teisės norma tik prie tam tikrų sąlygų, tiktai gavęs tam tikru keliu, iš tam tikro šaltinio tam tikrą formą. Reikia pabrėžti, jog kiekvieną tiesą galima privesti prie absurdo

Ir prof. Petražickis atpasakotą pavyzdį pritaikydamas prieina absurdą.

Anksčiau atpasakotoji Jheringo nuomonė, kad juridinės normos turi savyje bendrų atitrauktų liepimų, nėr visai tikra, reikalauja pataisos; gilioje senovėje žmogus protavo konkrečiais atsitikimais, konkrečiomis sąvokomis, ir tik žmogaus intelektui augant per ilgus metus, protas pereina nuo konkrečių protavimo formų prie atitrauktų, bendrų. Toks pat augimo dėsnis yra pastebimas ir teisės srityje. Dabar teisės normos daugiausia esti atitraukto bendro turinio, tačiau būna kartais ir konkretaus turinio; pv., pas mus akcinis bankas gali būti įsteigtas tiktai įstatymo leidimo keliu. (Laik. Vyr. Žin. Nr. 34). Atitrauktos, bendros teisės normos gali būti kreipiamos į visus valstybės piliečius, arba tik į kai kurias dalis, grupes; pav., normos, saugojančios asmens neliečiamumą, yra kreipiamos į visus, o normos, kurios liepia vaikams klausyti tėvų, arba kurios tvarko Lietuvoje žydų bendruomenes, yra kreipiamos tik į dalį piliečių.

Teisė, kaip jau buvo sakyta, nustato vieniems pareigas, kitiems galėjimą reikalauti. Tačiau ji nedalina visuomenės narių į dvi dalis, taip kad vieniems būtų uždėtos tik pareigos, kitiems būtų suteiktas tik galėjimas reikalauti; kiekvienas asmuo čia gali reikalauti, čia turi pareigą pildyti, tas pareina nuo to, kokiame santykyje jis yra tuo ar kitu atveju su kitais asmenimis.

Juridinė norma logiškai dalosi į dvi dalis: vienoje jos dalyje yra nustatomos tos sąlygos, kurioms esant vieni gali reikalauti, kiti turi eiti pareigas, antroje — nustatomas pareigų ir galėjimų reikalauti turinys. Pirmoji normos dalis vadinama hipoteze (prielaida), antroji — dispozicija (liepimu).

Prof. Petražickis kai kurias normas laiko be sąlygų esančiomis, absoliutėmis, pav., neužmušk. Pasak jo, jei kartais ir leidžiama užmušti žmogų, kaip, pav., kare arba ginantis, tačiau toki atsitikimai tėra išimtys absoliutėje normoje. Bet man rodos, kad kiekvienoje normoje yra nurodomos sąlygos, kurioms esant veikia liepimas, ir kad tuo būdu kiekvienoje normoje yra hipotezė. Pats liepimas „neužmušk“ dar nėra juridinė norma: ji bus norma šiuo atveju: jei užmuši, būsi taip ir taip baustas.

Hipotezė yra išreiškiama arba bendra, atitraukta (abstraktine) forma, arba konkrete, kazuistine (vieno įvykio) forma. Senovėje žmogaus dvasia nebuvo tiek išaugusi, kad galėtų bendromis, atitrauktomis sąvokomis protauti ir todėl juridinės normos buvo išreiškiamos konkrečiu būdu. Pavyzdžiu gali eiti kad ir tokia Romos teisės normą: „Quod Aulius Agerius apud Numerium Negidium mensam argentem deposuit qua de re agitur, quidquid obeam rem N. Negedium A. Agerio dare facere oportet ex fide bona, eius judex N. Negidium A. Agerio condemnato nisi restituat, si non paret, absolvito". Dabar juridinės normos yra beveik visuomet išreiškiamos bendra, atitraukta forma.

Hipotezės (prielaidos) gali būti ribotos, neribotos ir maždaug ribotos. Ribotos hipotezės aiškiai nustato tas sąlygas, kurioms esant įvyksta tam tikras asmenų pareigų ir galėjimų reikalauti santykis. Pav., jei pardavėjas turi nuostolio daugiau negu 7/12 parduoto nekilnojamojo turto kainos, tad jis turi teisės reikalauti panaikinti pardavimo sutartį (Kod. Nap. str. 1674). Neribotoji hipotezė bus tokioje normoje, kuri sąlygų nustatymą paveda tam tikrai valstybės valdžiai; pav., ministeriui priklauso teisė pakeisti arba panaikinti jam priklausomo valdininko įsakymą. Maž daug ribota normos hipotezė yra tokia, kurioje sąlygoms nustatyti yra įgaliojamas tam tikras valstybės organas bet jo nuožiūra yra aprėžiama kuriomis nors normos nurodytomis sąlygomis; pav., teismas gali tam tikrais atvejais uždaryti savo salės duris, t. y. neįsileisti posėdin pašalinių asmenų.

Normos dispozicijos (liepimai) yra tai pat ribotos, neribotos ir maždaug ribotos.

Pirmosios rūšies dispozicija bus, pav., ši: skolininkui paskirtu laiku negrąžinus nei paskolintųjų daiktų, nei jų vertės, į skolą įskaitomi procentai nuo bylos iškėlimo dienos (Nap. Kodek. str. 1904).

Neribotos dispozicijos yra tos, kuriomis jų sudaromų pareigų ir įgaliojimų turinio nustatymas yra pavedamas valstybės organui arba juridinio santykio dalyviui; pav., pardavėjas privalo perduoti pirkėjui daiktą tokio didumo, koks jis pažymėtas sutartyje (Kod. Nap. str. 1616); vadinasi, įstatymas nenustato, bet paveda sutarties dalyviams nustatyti daikto didumą.

Maždaug ribotos dispozicijos pavyzdys bus šis: asmens samdos laikas yra nustatomas sutartimi, bet jis negali būti ilgesnis už 5 metus (X t. I d. str. 2214); čia pastaroji sąlyga apr ėžia sutarties dalyvių valią.

Baudžiamųjų normų sudėtinėms dalims įsigyveno teorijoje kiti vardai: jų prielaida (hipotezė) yra vadinama d i s p o z i c i j a, o liepimas vadinamas s a n k c i j a. Pirmoje normos dalyje esti apibrėžiamas nusikalstamasis darbas, jo sudėtis, antroje — nustatoma bausmė. Nusikalstamojo darbo apibrėžime iš tikrųjų yra liepimas jo nedaryti, todėl ir toks vardas (dispozicija) yra duodamas šiai normos daliai. Bausmė tėra teisės įžeidimo vaisius, kuris įprasta vadinti normos s a n k c i j a. „Sankcijos“ terminas dabar dažnai yra taikomas ne tik baudžiamųjų, bet ir kitų juridinių normų liepimams pavadinti dėl to, kad ir kitose normose yra priverčiamumo momentas, be kurio normos būtų neveikiamos, negyvos.

Kuo būdu ir kaip yra išreiškiama juridinių normų sankcija?

Juridinės normos peržengimas sudaro naują interesų susidūrimą: nukentėjęs turi intereso gauti atlyginimą už padarytas jam skriaudas, o peržengęs normą, taip pat netampa beteisiu, turi savo interesų, bent tiek, kad iš jo nebūtų per daug reikalaujama. Tie ir kiti interesai reikia suderinti. Normas asmuo peržengia tam tikram savo tikslui pasiekti, patenkinti tam tikram savo interesui. Todėl pirmas geriausias būdas apsaugoti normas nuo peržengimo — padaryti taip, kad peržengimas nepasiektų siekiamojo tikslo. Juridinės normos, kurios daromus joms peržengti veiksmus laiko netikrais, vadinasi t o b ū l o m i s n o r m o m i s — leges perfectae. Įstatymas, pav., reikalauja, kad nekilnojamojo turto perleidimas būtų daromas tam tikrais aktais, rašomais pas notarą; jei jis kitaip padaromas, laikomas netikru, neveikiamu.

Kitos normos pripažįsta peržengiančius jas veiksmus netikrais tada, jei to reikalauja juridinio santykio dalyvis. Šitos normos taip pat yra t o b ū l o s dėl to, kad naikina jų peržengimo padarinius; pav., sutartis, padaryta grąsinimo įtaka (metus), dalyviui reikalaujant, pripažįstama netikra.

Jeigu normos peržengimo padariniai įvyksta, tad: a) arba jie yra pašalinami ir grąžinama būtoji teisės padėtis; pav., asmuo buvo išvarytas iš savo namų, todėl jis grąžinamas at-

gal ir iškeliamas tas, kuris buvo išvaręs savininką; b) arba peržengusio normą lėšomis yra atliekama jo pareiga, pav., pataisomas sugadintas daiktas.

Atsitinka tokių normos peržengimų, kad pačiame peržengimo veiksme yra ir intereso įvykdymas, pav., iššaginimas; arba normos peržengimo padariniai yra neatitaisomi, pav., užmušimas. Tokiais atvejais neužtenka pripažinti normos peržengimo padarinius netikrais. Čia esti dar skiriami tam tikri peržengusiam normą nenaudingi padariniai: medžiaginio ieškinio priteisimas ir bausmės paskyrimas. Tokios normos yra vadinamos plus quam perfectae (daugiau negu tobūlos — tobūliausios). Prie šitų padarinių dar esti pridedami kur galima ir pirmiau pažymėtieji, būtent: padarinys pripažįstamas netikras, pav., dokumentas pripažįstamas suklastuotas esąs; arba grąžinama pirmiau buvusi padėtis, pav., atiduodamas savininkui daiktas.

Esti vėl tokių normų, kurių peržengimo padarinius panaikinus, — pripažinus juos netikrais, būtų daugiau pikta santykio dalyviams, nekaip palikus juos veikti; pav., jeigu jungtuvės būtų pripažintos netikromis po to, kai šeima susilaukė vaikų, tas netikrumo pripažinimas turėtų blogų padarinių vaikams; todėl jei sujungiant nedidžiai prasižengta, tėvai yra baudžiami, bet jungtuvės pripažįstamos tikros. Tokios normos, kurios skiria nepilnus padarinius, yra vadinamos minus quam perfectae (mažiau, negu tobūlos). Pagaliau yra ir tokių normų, kurių peržengimo padariniai visai nenustatyti, kitaip sakant, kurios neturi sankcijos. Tokios normos yra tos normos, kurios nustato, dažniausia, valdžios organų teises; jos vadinamos leges imperfectae (netobūlos).

Kadangi valdžios organai veikia iš aiškiai nustatytų normų, tad laukiama, kad jų veikimas visuomet bus teisėtas. Bet kadangi jiems gerai veikti reikia tam tikros laisvės, tad tvarkančios jų veiksmus normos dažnai neturi sankcijos, yra netobūlos. Tačiau šiais laikais vis labiau ir labiau darosi suprantamas ir viešosios teisės normų sankcijos reikalingumas, kad būtų galima suvaržyti valdininkų sauvalę. Ta sankcija gali būti suteikta normai tuo būdu, kad nukentėjusiam nuo valdininko veiksmo piliečiui būtų duodama teisė ieškinio keliu reikalauti teisme administracijos įsakymą pripažinti neteisėtu.

Suprantamas dalykas, kad normos, kurios tvarko vyriausios valstybės valdžios veiksmus, niekuomet neturi sankcijos.

b) **Subjektingoji teisė.**

Buvo jau aiškinta, kad juridinė norma subjektingąja prasme yra juridinis santykis, kuris yra gyvenimo santykis juridinės normos tetvarkomas. Kas yra santykis? Santykis tarp daiktų, reiškinių, arba asmenų įvyksta tada, kai jų vienas pareina nuo kito, turi tam tikro sąryšio su vienas kitu. Žmonių pareinamumą vienų nuo kitų sudaro įvairiausios gyvenimo sąlygos: fiziologinės (vaikų gimdymas, auginimas ir kt.), ekonominės ir dvasinės. Juo auga žmonių visuomenės gyvenimas, juo daugėja pareinamumo sąlygos, juo daugėja ir santykiai, kurie pirmiausia esti fakto (įvykio) santykiai. Tie faktiški santykiai dažnai yra tvarkomi juridinių normų, todėl ir tampa juridiniais santykiais. Prie faktinių pareinamumo sąlygų prisideda juridinės: vieniems užkraunamos pareigos, kitiems suteikiami įteisinimai (galėjimai reikalauti). Taigi juridinio santykio sudėtyje mes randame keturis elementus: 1) subjektą (teisės iš vienos pusės ir pareigos iš antros), 2) teisę 3) pareigą ir 4) objektą — tą, kas yra teisės- pareigos turinys. Toliau išsiaiškinsime kiekvieną šių elementų.

I) Dabarties teisė pripažįsta juridinio santykio dviejų rūšių subjektus: fizinius asmenis (žmones) ir juridinius asmenis. Fizinis asmuo yra atskiras žmogus, individas.

Juridiniai asmens savo ruožtu yra dviejų rūšių: a) vieni yra fizinių asmenų sąjungos (universitas personarum), įvairios draugijos, bendrovės ir t. t. ir valstybė, kurios visos turi politikos, prekybos, mokslo, pramonės, tikybos ir kt. siekimų; b) antri yra turtų sujungimai (universitas bonorum), įstaigos, kaip štai: ligoninės, prieglaudos, valstybės turtai ir kt.; šitų juridinių asmenų ypatybė yra ta, kad jų buvimas pareina nuo turto, tam tikram tikslui paskirto.

Galėjimas būti juridinio santykio subjektu yra aktingas ir pasingas; aktingas — kada esama teisės (galėjimo reikalauti) subjektu, o pasingas, kai esama pareigos subjektu. Galėjimas būti juridinio santykio subjektu nėra kokia įgimta ypatybė, bet ypatybė, kurią suteikia fiziniam ir juridiniam asmeniui juridinė

norma, objektingoji teisė. Dabar visi žmonės pripažįstami ir aktingais ir pasingais juridinio santykio subjektais, bet seniau buvo kitaip: žmonių dalis visai nebuvo teisės-pareigos subjektai, ta dalis tebuvo laikoma daiktais (vergai). Vėlesniais laikais, kai visuomenė pasidalino į nuo vieni kitų atskirtus luomus, galėjimas būti juridinio santykio subjektu žymiai parėjo nuo to, kurio luomo narys buvo asmuo. Bet ir dabar yra tam tikros sąlygos, kurios apriboja galėjimą būti teisės arba pareigos subjektu. Tos sąlygos eina: 1) arba iš asmens prigimties, pav. nebyliai negali būti teisėjais; 2) arba iš visuomenės tvarkos, pav., Rusijos valdžiai esant Lietuvoje, žydų galėjimas būti teisės ir pareigos subjektais buvo aprėžtas, arba 3) iš baudžiamųjų normų, kada nusikaltėliui yra atimamos teisės.

Šitie galėjimo būti teisės ir preigos subjektu apribojimai daugiausia yra senovės liekanos ir, visuomenės kultūrai beaugant, pamažu nyksta ir nyksta; jie liko tiktai kaip bausmės padariniai (pav. uždraudimas gydyti ir t. t.).

Kad fiziniai asmens yra juridinio santykio subjektai, tat visai suprantamas dalykas. Sunkiau suprantamas juridinių asmenų pripažinimas teisėje. Tačiau žiūrėdami, kaip augo asmens padėtis visuomenėje istorijos eigoje, mes suprasime juridinio asmens reikšmę. Gilioje senovėje vieno sau asmens lyg ir nebuvo, — jis gyveno visas apsiaustas šeimos, giminės ir valstybės. Svarbiausiųjų teisių ir pareigų subjektais buvo ne atskiri žmonės, bet minėtosios žmonių grupės. Tik ilgainiui asmuo pamažu išaugo iš sąjungų ryšių ir tapo laisvu teisės ir pareigos subjektu. Bet tuoj paaiškėjo jo vieno perdidelis silpnumas kovoti už būvį ir būtinas reikalas spiestis į įvairias sąjungas. Pasiliko iš seno buvusios bendrovės (šeima, valstybė, bažnyčia) ir susidarė naujos bendrovės, draugijos ir kt.

Taigi juridinių santykių subjektai yra arba fiziniai arba juridiniai asmens, iš tiesų esą. Tėra du atveju, kada nėsamas asmuo pripažįstamas juridinio santykio subjektu: a) tat motinos yščiuje nešiojamas vaisius ir b) nabašnikas savininkas; pirmojo yra saugojamos įpėdinystės teisės, o prieš antrąjį tam tikroms sąlygoms esant iškeliamos bylos (ieškiniai). Bet ir šitos išimtys yra daromos gyvų žmonių turto santykiams tvarkyti. — Kad atsirastų (gimtų) juridinis asmuo, reikia, kad jis būtų valstybės valdžios pripažintas tam tikra norma, kuri yra išlei-

džiama visai juridinių asmenų eilei, arba specialiai vienam juridiniam asmeniui sudaryti.

II) Juridinio santykio būtinosios dalys yra pareiga ir teisė (galėjimas reikalauti). Yra nuomonių, esą ne kiekvienas juridinis santykis turi savyje teisę ir pareigą, tokio santykio pavyzdžiu rodo giminystę ir sako, kad tik prisidėjus kitoms sąlygoms, pav., giminaičiui mirus, atsiranda teisė su pareiga. Ši pažiūra yra klaidinga, ji ima domėn tik medžiagines gėrybes juridinio santykio objektais, tuo tarpu yra ir kitų objektų — giminystės santykis turi savyje ir nemedžiaginių siekimų.

Teisė ir pareiga visuomet greta esti juridiniame santykyje — kur nėra teisės, ten nėra nė pareigos, ir priešingai.

Jheringas, tačiau, nurodo atvejus, kuriais yra pareigos, bet nėra teisės (galėjimo reikalauti); pav., negimęs vaisius yra saugojamas nuo kenkimo jam, arba skolininko pareiga apmokėti bevardį skolos raštą, kuris pamestas. Čia Jheringo pažiūra yra klaidinga: pirmu atveju teisės subjektu yra vaisius, o antruoju visai nėra pareigos, kol bus surastas raštas. Čia reikia dar pastebėti, kad galėjimas naudotis juridinio santykio pareiga kartais atsiranda atsitiktinai, netyčiomis ir nedalyvaujančių santykyje asmenų naudai; pav., aukščiausiojo namų aukšto nuomininkas išsiderėjo, kad namų savininkas privalo apšviesti laiptus naktimis; ta šviesa, žinoma, naudojasi ir žemesniųjų aukštų nuomininkai. Čia yra reliatyvus teisės veikimas.

Anksčiau buvo nurodyta, kad santykis tėra gyvenimo santykis, ligi jis nėra teisės tvarkomas; juridiniu santykiu jis tampa tada, kai patenka į teisės normos veikimo sritį.

Prof. Petražickis ginčija šitą teoriją; jis tvirtina, kad esama juridinių santykių ir tokiais atvejais, kuriais gyvenimo santykio visai nėra, pav. visos absoliutinės teisės; tat yra toki juridiniai santykiai, kuriuose pareiga uždedama visiems; gyvybės teisė, pavyzdžiui, yra saugojama nuo kiekvieno žmogaus pasikesinimo. Ir neabsoliutės teisės normų srityje esama juridinių santykių, kuriems gyvenimo santykis, pasak prof. Petražickio, nekoresponduoja, pav., palaikų paveldėjimo iš testamento atvejais; pavyzdžiui, A užrašė, kad B, gavęs turtą, išmokėtų C 100 litų; bet C ir B nepasižįstamu, todėl ir gyvenimo santykio tarp jų nebuvo.

Man atrodo šitie prof. Petražickio priekaištai esą netikri: absoliučių teisės normų srityje žmonės nuolat savitarpy santykiuoja, ir jų santykiai tų normų yra tvarkomi; o testamento yra juridiniai santykiai sui generis.

Juridinio santykio pareiga menkai dar teorijos apspręsta. Nurodoma, jog pareigos tėra ten, kur yra liepimas vyresniojo, kuris kreipiasi į protingos būtybės valią; vadinasi, viena valia reikalauja, antra jai pasiduoda. Imdami pagrindu liepimą, vieni pareigą identifikuoja su pačiu liepimu, antri su prievarta, treti su laisvės apribojimu ir t. t.

Visi tie pareigų nusakymai galų gale remiasi organizuota prievarta, kuri esti ne tik fizinė, bet ir sielos prievarta; pastaroji esti tais atvejais, kada asmuo vykdo savo pareigą vengdamas fizinės prievartos arba visuomenės nepasitenkinimo.

Taigi pareiga gali būti trumpai nusakyta: „pareiga yra socialinė psichinė prievarta grasinimu“ (Pflicht ist sozial-politischer Zwang durch Drohung).

Geriau teorijos apibrėžtas teisės normos įgaliojimas: jis yra teisės esmė ir todėl yra vienas svarbiausiųjų teisės mokslo problemų. Šiuo klausimu yra įvairių teorijų, kurios gali būti suglaustos į dvi: jų viena mato teisės esmę žmogaus valioje (arba laisvėje), antra — interese.

Pirmoji teorija apibrėžia teisę jau tai kaip atskiro asmens valią, pripažįstamą bendros valios, arba teisės objektingąja prasme; jau tai kaip valią, kuriai teisė, objektingąja prasme, leidžia valdyti tam tikrą objektą; jau tai kaip valią, kurios turinys yra teisės norma; jau tai kaip tam tikrą valios turinį, kuris teisės tvarkos vykdomas visų kitų valių atžvilgiu ir t. t.

Prieš teisės normos įgaliojimo apibrėžimą kaip valią aiškiausiai pasisakė Jheringas. Valia, sako jis, nėra teisės tikslas ir stumiamoji jėga; valios ir valdžios sąvoka negali duoti mums praktinio teisės supratimo. Šita teorija einant teisė yra arena valiai veikti; valia yra organas, kurio padedamas žmogus naudojasi savo teise; o naudojimasis teise apsireiškia tuo būdu, kad žmogus jaučia valdžios gerumą ir smagumą, jaučia pasitenkinimą tuo, kad vykdo valios veiksmą, pav., perleidžia kitam sutarties keliu savo teisę ir tuo rodo, kad jis yra valios subjektas. Bet čia yra ignoruojami artimiausi, realūs interesai ir realė teisės reikšmė. Žmonėms suteikiami teisės įgalio-

jimai ne formališkai apreikšti valios valdymui ir jausti pasitenkinimą tuo, bet ginti ir vykdyti realiems savo interesams (reikalams). Jei teisės tikslas būtų valia, tad kokios prasmės turėtų teisės tų, kurie neturi valios, kaip, sakysim, bepročiai arba mažamečiai? Jie negalėtų pasiekti savo tikslo, jiems įgaliojimai būtų lyg akliems akiniai. O tuo tarpu ir toki asmenys turi ne tik asmens, bet ir turto teisių, pav., jie įgyja turtą paveldėjimo keliu. Jei teisės įgaliojimų galėtų turėti tiktai tie, kurie gali reikšti savo valią, tad šitie asmens negalėtų jų turėti. Šios teorijos šalininkai sako, kad teisė pažymėtiems asmenims pripažįsta būsimą galėjimą turėti valios, saugoja valios užuomazgą, bet šitas tvirtinimas yra aiškus sofizmas. Jei teisės normos įgaliojimo sąvokos pagrindu dėsime realius interesus, dalykas lengvai paaiškėja. Tie reikalai, be kurių patenkinimo žmogaus gyvuliškoji gamta negali apsieiti ir kurių patenkinimas organizuotoje teisinėje tvarkoje yra pirmiausias subjektingųjų įgaliojimų tikslas, vaikų ir bepročių yra jaučiami nemažiau už visus kitus; o kadangi jie patys negali savo reikalų aprūpinti, tad jų aprūpinimas yra valstybės uždavinys. Jei įsivaizduosime teisės subjektus, eidami valios teorija, — kad jie, ligi neturi galėjimo turėti valią, neturi nė pilvo, kuris pirmiausia riša žmogų su išoriniu pasauliu, tad mes turėsim reikalo su negyvėliais. Iš valios teorijos atžvilgio, ne vaikai ir bepročiai turi būti laikomi teisės įgaliotiniais, bet jų globėjai, nes jie valdo jų turtą ir gali jausti valios vykdymo patenkinimą. Jei paskutinis teisės tikslas būtų valios vykdymas, traukia toliau Jheringas, tad visos sutartys, iš kurių vienas dalyvis neturėtų jokios naudos, turėtų būti tikros, veikiamos. Pavyzdžiui, sutartis, kuria asmuo apsiimtų niekuomet niekam neparduoti savo savybės. Jei teisės esmė būtų valios valdymas, tad vieno žmogaus valia valdytų kito valią, nors jis neturėtų iš to jokios naudos. Valios valdymas būtų vykdomas ir jo vykdymas suteiktų vykdančiam pasitenkinimo jausmo.

Jau senovės Romos teisė buvo atmetusi tokį valios formalumą, ir ji laikė per netikras tas sutartis, kuriose nėra intereso. Teisė yra ne vykdyti atitrauktai teisės valios idėjai, bet tam, kad apyvartoje ji galėtų tarnauti žmonių interesams, reikalams ir tikslams.

Teisės subjektingąja prasme sąvokai kurti reikia imti pagrindu ne valios, bet intereso sąvoka.

Subjektingąją teisę sudaro du elementu: vienas yra materialinis elementas — praktinis subjektingosios teisės tikslas, nauda, pelnas, kuris turi būti teisės apsaugotas; antras, formalus elementas, yra įrankis tam tikslui pasiekti, jo apsaugojimas, ieškinys. Pirmasis yra grūdas, antrasis lukštas, kuris jį saugoja. Pirmasis, pats savaime, tėra faktinė naudos padėtis, faktinis interesas, kuris tuoj gali būti panaikintas to, kuris gali jį panaikinti.

Faktinė, atsitiktina, nepastovi naudos padėtis, randas pastovi tuoj, kai tik teisės norma ima ją ginti; tada naudojimasis daro teise. Teisės sąvoka turi savo pagrinde juridinį naudojimosi apsaugojimą. T e i s ė s (į g a l i o j i m a i) y r a j u r i d i š k a i a p s a u g o t i i n t e r e s a i. Taigi pirmas teisės subjektingąja prasme elementas yra interesas, o antras — apsaugojimas.

Jheringas, apibrėždamas subjektingąją teisę, turi galvoje pirmiausia civilines teises; jis dar nurodo, kad interesų saugojimas priklauso pačiam teisės įgaliotiniui, kad pastarasis šiuo atveju nuo niekeno nepareina ir gali ginti savo interesą savo iniciatyva, ieškinio būdu, t. y. kreiptis į civilinį teismą, kuris turi pareigos suteikti asmeniui jo intereso apgynimą. Tačiau reikia pažymėti, kad šitas teisės subjektingąja prasme apibrėžimas, kaip juridiškai a p s a u g o t o i n t e r e s o, yra pritaikomas ir kitoms teisės sritims. Dar reikia pastebėti, kad interesų yra ne tiktai medžiaginių, bet ir dvasinių.

Prof. Petražickis nurodo šiuos Jheringo teorijos trūkumus, netikrumus. Nuosavybės teisė, sako jis, vaikų teisės tėvų atžvilgiu, vyro žmonos atžvilgiu ir priešingai ir t.t. nenyksta, nors asmuo neturi intereso, kad tos teisės būtų, nors jam yra intereso, kad jos išnyktų. Yra vėl tokių teisių, kurias asmuo negali savo noru valdyti, kurių jis negali, kad ir norėtų, panaikinti, pav. politinės teisės; o kitos vėl tokios, kurios tik tam tikroms sąlygoms esant gali būti panaikintos, pav., vyro arba žmonos; net ir toms teisėms panaikinti, kurias galima laisvu noru naikinti, dažnai reikia atlikti tam tikri formalumai, vadinasi, jos veikia dar tam tikrą laiką, kai intereso jau nebėra. Trumpai kalbant, esama atsitikimų, kada teisės įgaliojimai tebeveikia,

o intereso, kad jie veiktų, jau nebėra. Teisei įgyti taip pat nevisuomet reikalingas yra, sako prof. Petražickis, interesas; labai dažnai teisės yra įgyjamos be intereso, arba prieš asmens norą, prieš jo interesą; pav., žemės plote savininkui užauga piktžolių, atsiranda kenksmingų kirmėlių, auga nuodingų grybų, arba uogų; jam priklauso girioje pūvančios išvartos arba teršiančios girią šakos; ir jis labai norėtų, kad jų ten nebūtų. Žmogui upės vanduo padidina kranto plotą, o jis to nenori, sakysim, nenorėdamas mokesčių padidėjimo.

Kartais vėl teisės įgyjamos kitų veiksmu ir valia prieš įgalioto norą; pav., seniau jaunieji buvo sutuokiami ne savo noru, bet tėvų, arba pono noru. Arba testatorius užrašo kuriam turtingam amerikiečiui, nemokančiam graikų kalbos, tos kalbos vadovėlį, arba senas kurpes ir t. t. Tokių teisės įgijimo atsitikimų, kuriais nėra intereso, galima pripasakoti be galo daug, sako prof. Petražickis, bet ir nupasakotų (kurių aš čia ne visus įdėjau) esą užtenka intereso teorijos netikrumui iliustruoti.

Antra vertus, traukia prof. Petražickis, esti atsitikimų, kur yra intereso, bet nėra teisės; ryškiausias to pavyzdys, yra vergija. Vergas turi daug interesų: jis suinteresuotas, kad iš jo neatimtų maisto ir t. t. Bet jis neturi jokių teisių; teisę ginti jo gyvybę turi tik jo savininkas arba valstybė ir t. t. Vaikų interesai saugojami ir ginami tiktai dėl to, kad teisę juos saugoti ir ginti turi tėvai ir globėjai. Miesto arba valsčiaus gyventojų kaikuriuos interesus turi teisę ginti ir saugoti tik miesto arba valsčiaus valdyba.

Man neatrodo, kad prof. Petražickio kritika sunaikintų Jheringo teoriją. Pažiūrėkime arčiau į tuos priekaištus. Sakoma, kad nuosavybės teisė nenyksta, nors savininkas ir neturi intereso tą teisę turėti; bet sunku sau įsivaizduoti tokį atsitikimą. Jei savininkas neturi intereso turėti kurį daiktą, tad jis jo ir netenka, perleisdamas jį kitam, arba sunaikindamas, arba numesdamas šalin; todėl ir įgaliojimas turėti tą daiktą išnyksta. Sakoma, kad vyro teisė žmonos atžvilgiu, ir priešingai, nenyksta, nors jis arba ji neturi intereso, kad nenorinčio vykdyti savo interesą pareigą nenyksta todėl, kad antras įgaliotinis vykdo savo teises. Sakoma toliau, kad piliečio tei-

sės nenyksta nors jis ir neturi intereso jas vykdyti, bet reikia atsiminti, jog teisės normos reguliuoja visų gyventojų santykius, bet ne kiekvieno skyrium: jei esama tokių inerčių politiniu atžvilgiu piliečių, kuriems visai nerūpi, kaip valstybė yra tvarkoma, tad toki sudaro mažumą. O ten, kur tokių piliečių yra dauguma ir politinių teisių piliečiai neturi, jos priklauso vienam monarchui. Matyti teorijos netikrumas dar iš to, kad teisė (įgaliojimas) dar kurį laiką veikia, kai interesas jau išnykęs, būtent iki ji bus perleista kitam tam tikru formalumu, yra, mano nuomone, tik žaidimas žodžiais. Toks pats žaidimas žodžiais yra prof. Petražickio toliau nurodomi atsitikimai, kuriais teisė, esą, be intereso įgyjama; arba tikriau sakant, ten jis priveda tiesą ligi absurdo: jei mano lauke išaugo piktžolių, kurios man priklauso, yra mano nuosavybė, tad būdamas geras šeimininkas, aš, jas išrovęs, galiu pasidaryti gero mėšlo (komposto); o jei tos žolės būtų visai nenaudingos, negalėtų būti nė kalbos ir apie nuosavybės teisę. Vargu atsiras asmuo, kuris nebūtų suinteresuotas, kad vanduo priplautų jam prie kranto žemės, nes ligi ta žemė yra nenaudinga, ir mokesčių už ją nereikia mokėti, o jai naudingai tapus, mokesčiai niekuomet neprašoka naudos, kurią duoda žemė. Apie paveldėjimo teises aš jau sakiau, kad jos yra sui generis teisės; tačiau ir jos galų gale atitinka interesams: jei žmogus neturės intereso imti pavestą jam daiktą, nebus nė teisės subjektingąja prasme. Kritikuodamas intereso teoriją prof. Petražickis dar nurodo, kad esama atsitikimų, kuriais yra interesų, bet nėra teisių. Ir kaip pavyzdį rodo vergiją. Šis priekaištas kalbamajai teorijai yra grynas nesusipratimas. Juk teisė subjektingąja prasme Jheringo yra apibrėžiama, kaip j u r i d i š k a i a p s a u g o t a s interesas; jei nėra teisės, nėra įgaliojimo, tad netenka nė kalbėti apie tokį interesą, nes jis nėra teisės normos objektas. Pagaliau, ta aplinkybė, kad vaikų interesus saugoja globėjai, arba šiaip asmenų interesus saugoja jų įgaliotiniai, visai neprieštarauja intereso teorijai: vienus pavaduotojus asmenys sau pasirenka, eidami teisės norma, kitus valstybė paskiria.

Dar prof. Petražickis meta tokį priekaištą intereso teorijai: teisių, lygiai nuosavybės, lygiai ir kitų socialinei prasmei suprasti, reikia turėti galvoje ne atskirų savininkų, kreditorių ir kt. kišenės, bet tautos ūkis ir tautos kultūra, reikia tyrinėti

teisės įstaigų funkcijos didžiuose ir sudėtiniuose to ūkio procesuose. Kuriant teisės teoriją, reikia turėti galvoje, sako prof. Petražickis, užuot privataus ūkio tautos ūkis. Šis pastebėjimas, tiek kiek jis yra teisingas, nesuniekina kalbamosios teorijos: kurie bus susidarę visuomenėje interesai, tuos saugos teisės normos; yra visuomenės ūkio, visuomenės interesai, teisė saugoja juos, bet tam tikri asmens interesai niekuomet neišnyks iš gyvenimo ir iš teisės veikimo ribų.

Baigiant paaiškinimą apie pareigas ir galėjimus reikalauti (teises), reikia dar nurodyti šis vienų nuo antrų skirtingumas; vienos liečia visus asmenis, antros liečia tik tam tikrus asmenis; pirmųjų pavyzdys yra nuosavybės teisė, antrųjų — pasižadėjimų teisė pav., teisė reikalauti asmens veiksmo, patarnavimo. Pirmosios teisės yra vadinamos r e a l ė m i s (daikto teisėmis), antrosios — p e r s o n a l ė m i s (asmens teisėmis).

III) Ketvirtas juridinio santykio elementas yra objektas, kurio reikia skirti dvi sąvokos: v i e n a yra teisės ir pareigos turinys, antroji — daiktas, kuriam yra taikomas teisės ir pareigų turinčiųjų asmenų veikimas. Juridinis santykis galima, pav., taip išreikšti: A turi teisę B atžvilgiu, o B turi pareigą A atžvilgiu. Laukiama priedo: „k o r e i k a l a u t i turi teisę“ ir „k a d a r y t i turi pareigą“; čia kaip tik bus objektas, kuris yra dvejopas: teisės objektas ir pareigos objektas.

Kadangi juridinė norma tvarko žmonių pasielgimus, tad juridinis santykis yra sutvarkytas žmonių pasielgimas, o juridinio santykio objektas yra žmonių pasielgimas. Įvairių esti pasielgimų — įvairių ir juridinio santykio objektų. Romos juristai nurodę yra trejopus pasielgimus, kurių reikalauja juridinės normos: 1) ką nors daryti (facere), 2) ko nors nedaryti (non facere) ir 3) ką nors pakęsti (pati); pav., 1) perduoti daiktą pirkėjui, užmokėti kainą ir t. t. 2) neskriausti kito žodžiu ir t. t.; 3) pakęsti važinėjimą mano lauku to žmogaus, kuriam leidau juo važiuoti ir t. t.

Pareigai ką nors daryti atitinka teisė ką nors įgyti. Pareigai nedaryti atitinka kito teisė to nepakęsti, kad tat būtų daroma; pareigai ką nors pakęsti atitinka teisė ką nors daryti. Taigi kiekviename juridiniame santykyje yra ir teisės objektas ir pareigos objektas.

Prof. Petražickis duoda tokias juridinio santykio objektų apibrėžimo formulas: 1) facere — accipere, 2) non facere — non pati, 3) pati — facere.

Bet šitie objektai pasielgimai yra reikalingi, kad būtų nurodytas dalykas, kuriam yra taikomas pasielgimas (daryti, nedaryti, pakęsti). Tas dalykas yra antros rūšies objektas. Paėmę anuos pavyzdžius gausime 1) pirktą daiktą, 2) asmens garbę ir 3) kelią (važiavimą). Šitas antros rūšies objektas yra tas pats ir teisei ir pareigai. Juridiški antrosios rūšies objektai yra: 1) daiktai, 2) nematerialės gėrybės ir 3) veiksmai. Daktais vadinamos visos medžiaginės gėrybės, būtent: žemė, medžiai, javai ir t. t. Daiktais laikomi ir dvasios kūrybos padariniai, kada jie pinigais yra įvertinami. Daiktas yra juridinio santykio tarp žmonių objektas, bet negalima kalbėti apie juridinį santykį tarp žmogaus ir daikto, toks santykis negalimas: imkime kad ir plačiausią juridinį santykį, nuosavybę, kuri duoda teisės valdyti, naudotis ir tvarkyti daiktą; vis dėlto juridinio santykio tarp daikto ir žmogaus nėra, nes daiktas pats negali pavesti savęs asmeniui valdyti; nuosavybės teisei, priklausančiai vienam asmeniui, atitinka, greta su ja eina, visų kitų asmenų pareiga nekliudyti tai teisei, pakęsti ją. Taigi juridinio santykio esama tik tarp asmenų dėl daiktų, bet ne tarp asmenų ir daiktų, prie kurių senovėje priklausė ir vergai.

Daiktai yra dalinami į dvi rūšis: nekilnojamuosius ir kilnojamuosius daiktus; šitas paskirstymas turi didelės juridinės reikšmės, su kuria susipažinsite iš civilinės teisės paskaitų.

Juridinio santykio antros rūšies objektais gali būti ir nematerialės gėrybės, būtent: garbė, asmens neliečiamumas ir kt. Pavyzdžiui, aš galiu parduoti kitam savo teisę reikalauti skolos grąžinimo. Tokius juridino santykio antros rūšies objektus Romos juristai vadino r e s i n c o r p o r a l e s.

Trečioji juridinio santykio antros rūšies objektų eilė yra asmenų veiksmai — lygiai tų, kurie turi teisės (pav., kilnotis iš vietos į vietą), lygiai ir tų, kurie turi pareigos (pav. darbininko). Vergijos laikais pats žmogus buvo juridinio santykio objektas; o vergijai išnykus ne žmogus yra tas objektas, tik jo veiksmai. Kai kuris teisininkas laiko patį žmogų objektu tokių juridinių santykių, koki yra šeimynos narių, arba valstybės su

piliečiais santykiai. Bet įsigilinus į tų santykių esmę, aiškus darosi šitos pažiūros klaidingumas.

Arčiau pažinus antros rūšies objektą, mums lygiai lengviau yra suprantamas skirtumas tarp pirmosios ir antrosios rūšies objektų. Atsiminkime teisės tikslą; jis, mūsų nuomone, yra dvejopas: laisvės apsaugojimas ir interesų suderinimas. Dvejopam tikslui atitinka ir dvejopi objektai: pirmosios rūšies objektai yra laisvės objektai, antrosios rūšies objektai yra interesų objektai: veiksmų (daryti, nedaryti, pakęsti) suderinimai yra individualei laisvei ribų nustatymai, o daiktai, nematerialės gėrybės ir veiksmai tik žmonių interesus (reikalus) patenkina.

Pirmiau, buvo pabrėžta, kad visi žmonės turi teisių ir pareigų ir tas, kas asmeniui atskirame juridiniame santykyje tenka—teisė ar pareiga,— pareina nuo gyvenimo sąlygų, kuriose jisai dalyvauja santykyje. Kalbamos gyvenimo sąlygos, arba santykiai, yra nustatomos juridinės normos hipotezėje. Dabar mums reikia geriau susipažinti su gyvenimo santykiais, įvykiais (faktais), kuriuos juridinė norma pripažįsta juridinių santykių susidarymo sąlygomis. Jie moksle yra vadinami juridiniais įvykiais-faktais. Juridinis faktas yra kiekviena aplinkybė, juridinės normos hipotezėje numatyta, kurios padarinys juridinio santykio susidarymas, pasikeitimas, arba išnykimas.

Juridiniai faktai yra dalinami į rūšis, einant dviem dėsniais: 1) žiūrint jų santykio su asmens valia ir 2) žiūrint jų santykio su objektingosios teisės norma. Pirmuoju dėsniu einant juridiniai faktai yra skirstomi į: a) tuos, kurie įvyksta asmens valiai nedalyvaujant ir b) tuos, kurie įvyksta asmens valiai dalyvaujant; pirmieji yra vadinami j u r i d i n i a i s į v y k i a i s, antrieji — j u r i d i n i a i s v e i k s m a i s. Antruoju dėsniu einant, juridiniai faktai dalinami į: a) tuos, kurie atitinka objektingajai normai ir b) tuos, kurie objektingajai normai neatitinka. Šitas antrasis paskirstymas yra pritaikomas ir juridiniems įvykiams ir juridiniems veiksmams.

Tuo būdu sutraukus abudu paskirstymo dėsniu, gaunamas toks juridinių faktų paskirstymas: 1) atitinką normai juridiniai įvykiai, 2) atitinką normai juridiniai veiksmai, 3) neatitinką

normai juridiniai įvykiai ir 4) neatitinką normai juridiniai veiksmai.

Pirmosios rūšies juridiniais faktais eina gimimas, tam tikro amžiaus sulaukimas, mirtis, upės vagos pasikeitimas ir kt.; iš šitų įvykių susidaro įvairios teisės: pav., gimusiam, suaugusiam, kranto savininkui ir t. t.

Juridiniai veiksmai yra asmenų veiksmai, kuriais nustatomi, pakeičiami ir naikinami juridiniai santykiai. Įvykdami tarp atskirų asmenų, jie yra juridiniai aktai; — įvykdami tarp valstybės valdžios ir atskirų asmenų, jie yra liepimai, — valstybės valdžios liepimai.

Juridiniai aktai yra: a) vienšaliai, kai juos sudaro viena šalis (vienas asmuo, arba keli, vienaip veikią asmens) ir *2*) dvišaliai, kai jiems sudaryti reikia dviejų šalių. Pirmosios juridinių aktų rūšies pavyzdžiai bus šie: testamentas, atsisakymas nuo palaikų ir t. t.: antrosios rūšies pavyzdžiai: pirkimas — pardavimas, samdymas ir kt.

Kad asmuo galėtų padaryti juridinį veiksmą, juridinį aktą, reikia, kad jis galėtų veikti ir t. t., kad jis objektingosios teisės būtų pripažintas galinčiu atlikti juridinius veiksmus. Tas galėjimas veikti yra suteikiamas pilnamečiams ir visapročiams. Šitos teisės sudaromos sąlygos yra savaime suprantamos: sudaryti, keisti ir naikinti juridinius santykius gali tiktai tas asmuo, kuris gali sveikai ir pilnai suprasti savo veiksmų reikšmę ir numatyti jų padarinius. Neturį juridiško galėjimo veikti yra pavaduojami (atstovaujami) juridiniuose santykiuose tam tikrų atstovų (globėjų, tėvų).

Juridiniai asmens gali daryti juridinius veiksmus tik per fizinius asmenis; tas savaime aišku. Fizinis asmuo, arba jų kollegija, kuri išreiškia juridinio asmens valią, yra vadinama juridinio asmens organu. Juridinio asmens organai yra nustatomi tuo valstybės valdžios aktu, kuriuo yra sukuriamas juridinis asmuo, tuo pačiu aktu (įstatymu) nustatoma: organų sudarymo tvarka ir jų veikimo ribos (kompetencija). Juridinio asmens organo galėjimas veikti, jo nustatytos funkcijos yra vadinamos jo k o m p e t e n c i j a. Jei juridinio asmens organas veikdamas išeina už savo kompetencijos ribų, toks veiksmas jau bus laikomas jo fizinio asmens, bet ne juridinio asmens

veiksmu, t. y. to veiksmo padariniai yra neprivalomi juridiniam asmeniui.

Neatitinką juridinei normai įvykiai yra įvykiai be asmens valios, bet toki, kurių padarinys yra juridinio santykio sudarymas, pasikeitimas arba išnykimas; pav., vėjas nuplėšė mano stogą ir numetė ant kaimyno trobos, kurią sugadino: vanduo užlieja lauką, šuo įkando sveiką gyvulį ir t. t.

O neatitinką juridinei normai veiksmai dažniausiai yra nusikalstamieji darbai, tie darbai, kurie objektingosios teisės yra uždrausti. Jie gali būti padaryti veiksmo ir neveiksmo (skolos nemokėjimas); jie sudaro juridinius santykius vienais atvejais tarp atskirų asmenų, kitais atvejais tarp atskirų asmenų ir valstybės. Pirmieji yra tie, kurie neatitinka civilinės objektingosios teisės normoms, antrieji — tie, kurie neatitinka kriminalinės objektingosios teisės normoms ir kurių padarinys esti bausmė. Ir pastarieji dažnai įžeidžia pirmiausia atskiro asmens teisės, bet drauge ir valstybės viešosios teisės normas ir iniciatyvą reaguoti į juos priklauso valstybei.

5.

Viešoji ir privatinė teisė.

Teisė yra skirstoma į dvi rūši: viešąją ir privatinę. (Das öffentliche Recht und Privatrecht; publičnoje i častnoje pravo). Vieni teorininkai pamatuoja šitą paskirstymą tuo, kad juridinių objektingųjų normų ypatybės esančios ne vienodos, o kiti teorininkai tuo, kad juridinių santykių elementų (sudėties dalių) ypatybės esančios nevienodos.

Kurio pagrindo randa pirmosios rūšies teorijos teisei skirstyti į viešąją ir privatinę?

Šitas skirstymas eina dar iš senovės romėnų laikų. Juristas Ulpianus taip nusako viešąją ir privatinę teisę: „publicum jus quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim"; reiškia, teisė skirstoma, pasak Ulpiano, į viešąją ir privatinę žiūrint viešųjų ir privatinių interesų, kuriuos ji tvarko.

Dabar šitas skirstymas yra pripažįstamas netikru, viena dėl to, kad interesų turi tik atskiri asmens, nes tik jie yra realios visuomenės dalys. Viešasis interesas yra privačių interesų sujungimas ir todėl galima pasakyti, kad teisė saugoja tik atskirų žmonių interesus. Antra tas skirstymas yra netikras dėl to, kad teisė saugoja tik tuos atskirų asmenų interesus, kurie turi viešos reikšmės: kol interesas neturi viešos reikšmės, tol jis nėra teisės objektas. Trečia, tas paskirstymas yra netikras dėl to, kad kai kurie didelės viešos reikšmės interesai yra tvarkomi privatinės teisės normų, ir priešingai, kai kurie mažos viešos reikšmės interesai yra vis dėlto tvarkomi viešosios teisės normų; pav., neakuratus daiktų pristatymas kariaujančiai kariuomenei turi didelės viešos reikšmės, bet priklauso privatinei teisei. O miesto, arba valsčiaus tarybos nario rinkimai turi kur kas mažesnės viešos reikšmės tačiau priklauso viešajai teisei. Valstybės iždas turto santykiuose su piliečiais yra tvarkomas privatinės teisės normų, kad ir turi viešojo intereso pobūdį. Iš šitų pastebėjimų aišku, kad pažymėtas teisės paskirstymas yra netikras dėl to, kad neatitinka klasifikacijos reikalavimams: paimtuoju skirstymo pagrindui pažymiu ne visi atsitikimai yra paskirstomi į minėtąsias rūšis.

Kaip yra aiškinamas viešosios ir privatinės teisės skirtumas, žiūrint juridinio santykio elementų skirtumų? Čia yra dvi klasifikacijų grupi. Vieni klasifikatoriai skirsto teisę į viešąją ir privatinę iš to, kam suteikiama tam tikra teisė, atskiram asmeniui kaip asmeniui, ar kaip organizuotos visuomenės nariui. Pirmiausia, dar nesusikūrus valstybei, veikusioji teisė yra privatinė: tat šeimos ir turto santykius tvarkančioji teisė. Paskiau, valstybei susikūrus, prie buvusios teisės dar prisideda nauja, kuri tvarko valstybės organizaciją ir apsaugoja privatinės teisės veikimą. Tat viešoji teisė, greta kurios veikia dar bažnyčios teisė.

Šita klasifikacija nėra nuosekli dėl to, kad 1-o, šeimos teisė, kuri iš savo esmės yra viešoji teisė, priskiriama privatinei teisei; 2-o, kad teisė negali būti be organizuotos visuomenės, o ne tiktai valstybė, bet ir šiaip organizuota žmonių grupė tvarkoma viešosios teisės, 3-o — ir valstybės organams prisidedant prie privatinių reikalų aprūpinimo jie yra privatinės teisės normų reguliuojami; pav., parduoti nekilnojamąjį turtą nota-

riniu aktu galima tik ten, kur yra valstybė ir kur ji yra įvedusi tą pardavimo tvarką, tačiau ta teisė priklauso privatinės teisės normoms. Pagaliau, nuosekliai protaujant, reikėtų, einant šia klasifikacija, priskirti viešajai teisei visokių grupių narių santykius tvarkančias normas, pav., šeimos, bendrovės ir kt.

Kiti klasifikatoriai skirsto teisę į viešąją ir privatinę iš to, kieno reikalavimus saugoja teisė nuo įžeidimo: ar atskiro asmens, ar visuomenės valdžios? Jei iš teisės įžeidimo seka, kad nukentėjęs gauna teisės reikalauti tiktai atlyginimo, gausime privatinę teisę, o jei valstybės valdžia imasi tam tikrų priemonių blogiems padariniams atitaisyti, gausime viešąją teisę. Kitaip kalbant, privatinė teisė yra ta, kuri yra saugojama jos subjekto iniciatyva, viešoji teisė — ta, kuri yra saugojama viešosios valdžios iniciatyva. Bet ir šita klasifikacija turi trūkumų: viešoji ir privatinė teisė veikia ne tik tada, kai ji yra įžeidžiama; be to yra tokių nusikalstamųjų darbų, kurie baudžiami tik privatiniam asmeniui pasiskundus, o juk baudžiamoji teisė yra viešosios teisės dalis; pagaliau nusikalstamąjį darbą seka ne tik bausmė, bet ir ieškinys nuostolius atlyginti; taigi čia susijungia abudu saugojimo būdu. Kaip matome, ir šita teorija nepaskirsto teisės tikrai ir galutinai į viešąją ir privatinę. Yra dar daugiau teorijų, bet jos visos turi panašių trūkumų. —

Kadangi teisė yra interesų apsaugojimo ir laisvės apribojimo forma, tad formos ypatybėse reikia ieškoti pažymio, kuris skirstytų teisę į dvi rūši: viešąją ir privatinę.

Viešoji teisė yra ta teisė, kuri tvarko juridinius santykius, kuriuose vienas subjektas yra valstybė, turinti prievartos valdžią; o privatinė teisė yra ta teisė, kuri tvarko juridinius santykius, kuriuose abudu subjektu yra atskiri asmens, arba jei vienas jų yra valstybė, tai tiktai kaip turto interesų savininkas (iždas).

Kaip žinome, teisė vieną juridinio santykio subjektą įgalina reikalauti, kitaip kalbant, suteikia galėjimą naudotis. Tas galėjimas naudotis gali būti suteiktas dvejopa forma. Paprasčiausia galėjimo naudotis suteikimo forma yra turtų padalinimas — nustatymas, kas mano ir kas tavo. Paskirstymas kas mano ir kas tavo yra nuosavybės ir šeimos teisės pagrindas.

Kita galėjimo naudotis suteikimo forma yra objekto pritaikymas prie bendro suderinamų interesų vykdymo. Kai kurie objektai negali būti padalinti tarp atskirų asmenų: padalinus, negalima būtų naudotis jais; pav., didelės upės, dideli keliai ir t. t. čia negalima objekto dalinti, bet reikia jo naudojimas pritaikyti visų interesui.

Padalinimo forma atitinka tiems juridiniams santykiams, kur abu subjektai yra atskiri asmens; šitie santykiai yra privatinės teisės tvarkomi. Pritaikymo forma atitinka tiems juridiniems santykiams, kur vienas subjektas yra valstybė, turinti prievartos valdžią; šitie santykiai yra viešosios teisės tvarkomi.

Visi ryškieji viešosios ir privatinės teisės pažymiai geriausiai išaiškina, kada pasiremiama dalinimo ir pritaikymo objektų skirtumu. Tie pažymiai apsireiškia: 1) viešosios ir privatinės teisės įgijimo tvarkoje, 2) jų netekimo tvarkoje, 3) pačios teisės turinio skirtume ir 4) teisės ir pareigos santykyje.

Panagrinėsime skyrium kiekvieną tą pažymį.

1) Privatinė teisė yra įgyjama atskiro asmens, todėl įgijimas įvyksta atskirus asmenis liečiančiu būdu; pav., aš pirkau kurį nors daiktą. Viešoji teisė veikia drauge su subjektu, yra pritaikoma visiems interesams; čia nereikia įgijimo akto; pav., kas atitinka rinkiko sąlygoms, tas turi teisės balsuoti.

2) Privatinė teisė yra panaikinama subjekto nuožiūra; jis, būdamas teisės įgaliotas, gali perleisti sutartimi kitam savo teisę arba net panaikinti ją; pav., pavesti kam kitam savo daiktą, arba net sunaikinti kilnojamąjį daiktą. Viešoji teisė negali būti subjekto nuožiūra panaikinta: jei man priklauso rinkiko teisė, aš negaliu perleisti, arba panaikinti jos; subjektas nustoja viešosios teisės tik įstatymui įsakant, kada nustoja teisės įgaliojimų, kada jam teismo sprendimu teisės yra atimamos.

3) Privatine teise asmuo ne tiktai naudojasi, bet ir tvarko ją, pritaiko ją savo reikalams kaip tinkamas. Viešosios teisės asmuo negali tvarkyti, jos tvarkymas priklauso valstybės valdžiai, pav., rinkimų teisės vykdymas, didelėmis upėmis plaukymo tvarkymas.

4) Privatinės teisės subjektas visuomet yra aiškiai nustatytas. Viešosios teisės subjektas yra visa asmenų grupė, kuri tik bendru pažymiu apibrėžiama; pareigos subjektas ir viešoje

teisėje yra aiškiai nustatytas, pav., įvairios rūšies valdininkai.

Iš to, kas pasakyta, matome, kad objektų padalinimo ir pritaikymo dėsniai visai išaiškina viešosios ir privatinės teisės pažymius; jie išaiškina ir tą, kada kurių teisių turi valstybė; kada ji valdo tam tikrą objektą, jam pritaikinti bendram vartojimui, bus viešoji teisė, o kada valstybė valdo tam tikrą objektą, gauti iš jo pelnui, bus privatinė teisė. Asmuo privatine teise naudojasi taip, kaip jam tinka, o viešojoje teisėje yra nustatyta, kaip reikia naudotis jos objektu ir bet kuris žmogus neturi teisės naudotis taip, kaip jam tinka dėl to, kad yra visa eilė kitų, kurie taip pat nori ir turi teisės naudotis tuo objektu. Kadangi privatinė teisė tvarko objektų paskirstymą, tad ji daugiausia turi darbo su turto reikalais.

Dabar trumpai pažymėsiu, kurios teisės rūšys priklauso privatinei teisei, ir kurios — viešajai teisei.

1. Privatinės teisės sričiai priklauso šeimos teisė ir turto teisė plačiąja prasme. Turto teisė yra skirstoma į šias rūšis: daiktų teisė, palaikų teisė ir pasižadėjimų (prievolių) teisė. Šeimos teisė yra skirstoma į asmens ir turto teisę šeimoje. Visa privatinė teisė yra vadinama dar civiline teise (jus civile, Civilrecht, arba Bürgerliches Recht, droit civil, mūsų kalba būtų pilietinė teisė). Vėlesniais laikais iš civilinės teisės buvo išskirta prekybinė teisė, kuri tvarko turto santykius prekybos srityje. Vekselinė teisė yra prekybinės teisės dalis.

2. Viešoji teisė yra skirstoma į kelias rūšis:

a) valstybinė teisė nustato valdžios organizaciją ir santykius tarp valdžios ir piliečių;

b) administratinė teisė nustato valdymo tikslus ir formas;

c) finansų teisė tvarko valstybės pajamas ir išlaidas;

d) baudžiamoji teisė apibrėžia nusikalstamuosius darbus ir bausmes;

e) teismo teisė tvarko teismus ir jų veikimą; teismo veikimo tvarkymas, arba proceso įstatymas, yra trejopas; civilinis, baudžiamasis ir prekybinis.

f) tarptautinė teisė apibrėžia santykius tarp valstybių ir atskirų asmenų padėtį tarptautinėje apyvartoje;

g) bažnytinė teisė apima ir juridines bažnyčios nustatytas normas (Kanonus) ir juridines normas, kuriomis valstybinė valdžia nustato bažnyčios padėtį valstybėje.

Ribos tarp viešosios ir privatinės teisės nevisuomet buvo tos pačios. Priešingai, laikui bėgant, jos labai keitėsi. Seniau, pav., žemės valdymas turėjo viešo pobūdžio, o valstybės valdžia turėjo daug privatinės teisės pažymių (patrimonialė valdžia); seniau nusikalstamųjų darbų padariniai dažnai privatinės teisės normų buvo tvarkomi; laikui bėgant valstybės valdžia vis plačiau ir plačiau ėmė juos tvarkyti ir t. t. Susipažindami su kiekviena teisės rūšim iš kursų, arčiau susipažinsite Tamstos ir su tos šakos teisės evoliucija.

6.

Pozitingoji (veikiamoji) teisė.

Visuma tų juridinių normų, kurios veikia organizuoto vieneto (dabar valstybės) ribose ir santykiuose tarp organizuotų visuomenės vienetų (tarptautiniuose santykiuose), vadinasi pozitingąja (veikiamąja) teise. Pats vardas rodo, kad tat yra teisė, kuri iš tikrųjų tvarko žmonių pasielgimus ir kuri yra nustatyta tam tikro išorės autoriteto.

Pirmiausia teisė atsiranda atskirų žmonių sąmonėje, jausme: reikia interesų susidūrimai tvarkyti, rišti, tenka ir mąstyti, kaip čia juos sutvarkius. Vėliau subjektingas teisės jausmas, subjektinga teisės sąmonė išreiškiama veikiamojoje, pozitingoje juridinėje normoje. Tas teisės sąmonės išreiškimas veikiamojoje juridinėje normoje (teisės pozitinimas) atliekamas veikiant įvairiems išoriniems, juridinio subjekto atžvilgiu, atsitikimams, kuriuos įprasta vadinti „teisės šaltiniais“. Kai kurie mokslininkai tvirtina, kad terminas „teisės šaltinis“ pirmiausia Tito Livijaus buvo formuluotas, kuris XII romėnų teisės lentelių pavadino „fons omnis publici privatique juris“.

Dabar vardas „teisės šaltiniai“ turi kelias reikšmes, kurios reikia skirti nuo viena kitos.

a) Pirmiausią „teisės šaltiniais“ yra vadinami teisės p a ž i n i m o šaltiniai, — visi tie dalykai, kuriuose randame davinių arba pėdsakų tų arba kitų laikų, tos arba kitos visuomenės teisei pažinti, būtent: įstatymų tekstai, papročių užrašai, teismų bylos, metraščiai, literatūros kūriniai ir t. t.

b) „Teisės šaltiniai“ antrąja prasme reiškia veiksnius (faktorius), kurie gimdo teisę, gimdo subjektingąją teisės sąmonę, būtent: įvairius visuomenės interesus, dorovės idėjas ir tikybinius įsitikinimus — tat teisės šaltiniai materialiniu atžvilgiu.

c) Pagaliau „teisės šaltiniais“ vadiname nustatytas, priverčiamas juridines normas — tat teisės šaltiniai formaliu atžvilgiu.

Apie teisės šaltinius siauresniąja, formale prasme mes kaip tik toliau kalbėsime.

Nėra teisės, kol ji nėra tapusi priverčiama; ligi to momento, kada teisė tampa priverčiama, tėra sąmonė, teisės jausmas. Iš kitos pusės žiūrint, be teisės sąmonės negali gimti teisė, negali būti sukurta juridinė norma, o jei ji ir sukuriama, tad esti negyva ir neveikia dėl to, kad neatitinka visuomenės teisės sąmonei. Šiuo materialiniu (turinio) atžvilgiu teisės šaltiniai glūdi visuomenės narių santykiuose ir sąmonėje.

Bet tikra, pozitingąja teise tampa pasielgimo taisyklė tiktai tada, kai ji tam tikro išorės autoriteto veiksmu yra padaroma priverčiama.

Šita technine prasme teisės šaltiniai yra: paprotys, teismo praktika ir įstatymai.

Kai kurie mokslininkai prie teisės šaltinių priskiria dar daiktų prigimtį, teisingumą ir teisės mokslą. Dėl pirmųjų dviejų reikia pasakyti, kad tat labai neaiškios, įvairiai suprantamos sąvokos, kurios negali būti priverčiamu būdu vykdomos (apie jas dar turėsime progos skyrium kalbėti), o teisė turi būti aiški dėl to, kad ji yra priverčiama, taip aiški, kad ir juridinio santykio dalyviai ir trečiasis asmuo — teisėjas — galėtų vienaip ją suprasti. Dėl teisės mokslo reikia pasakyti, kad kai kur seniau teisės mokslas buvo veikiamosios teisės šaltiniu, pav., romėnų juristų teisės formulės buvo pripažintos privalomomis normomis. Dabar teisės mokslas negali būti laikomas teisės šaltiniu technine prasme; jis priklauso prie tos rūšies dalykų, kurie sudaro visuomenės teisės sąmonę, t. y. rengia, gimdo teisės sąmonę, yra teisės šaltiniai materiale prasme. Taigi ir daiktų prigimtis, ir teisingumas, ir teisės mokslas nėra teisės šaltiniai, technine, formale prasme.

Arčiau apsižiūrėkime į teisės šaltinius formale prasme.

1. Papročio teisė yra pati pirmoji veikiamosios teisės (istorijos atžvilgiu) forma. Lauktum, kad ir mokslas apie papročio teisę turėtų būti išaugęs daugiau, negu apie kitas veikiamosios teisės rūšis. Bet jurisprudencijos mokslas Europos kultūroje turi savo pradžią romėnų teisės moksle. O šis teorijos klausimus ėmė svarstyti tiktai tada, kai veikiamoji teisė atrodė vien valstybinės valdžios ir mokytų juristų kuriama; todėl į papročio teisę maža tebuvo įsigilinta. Tačiau papročio teisė buvo ir veikė, bet jos „šaltinis" buvo aiškinamas taip, kaip ir valstybės įstatymo šaltinis (materialiu atžvilgiu), kurį matė visuomenės susitarime: įstatymas yra visuomenės susitarimas, balsavimo būdu išreiškiamas (komicijose), o teisės paprotys yra tyliu būdu įvykstąs visuomenės susitarimas (tacito consensu). Ši romėnų pažiūra į teisės paprotį vyravo labai ilgai; kada Europos valstybes valdė vienas asmuo, absoliutus monarchas, ir todėl apie balsavimą negalėjo būti nė kalbos, teorininkai į mokslą įvedė tokią fikciją, kad valstybės valdžios valios išreiškimas esąs tautos susitarimo išreiškimas. Kadangi valstybės valdžia, tyliai sutikdama leidžia papročio teisei veikti, kadangi tauta papročio teisę vykdo, saugoja, tad papročio teisė yra valstybės valdžios pripažįstama; čia yra jos priverčiamumo pagrindas.

Savaimingą papročio teisės veikimą pirmiausia nurodė istorinis teisės mokslas, kurio kūrėjai XIX amž. pradžioje buvo Vokiečių teisininkai Savigny ir Puchta.

Pasak Puchtos, papročio teisės šaltinis yra tautos teisės sąmonė, kurioje apsireiškia tautos dvasia; tautos dvasioje gyvena teisės idėja. Kadangi tautos dvasia yra viena, tad ir tautos teisės sąmonė yra vienoda ir papročio teisė yra vienoda visai tautai. Ši išvada lengviausia parodė teorijos klaidingumą dėl to, kad papročio teisė toli gražu nėr vienoda visai tautai, ji kuriasi mažose tautos grupėse.

Pozitingai pažiūrai į teisę įsigyvenus moksle mistinė tautos dvasios sąvoka buvo atmesta. Buvo prieita ta nuomonė, kad teisės materialiniai šaltiniai (veiksniai) yra visuomenės gyvenimo sąlygos ir visuomenės sąmonės tų sąlygų supratimas. Todėl ir formaliu papročio teisės šaltiniu negalima laikyti vien teisės sąmonę, bet juo reikia laikyti ir tam tikrą nuolatinį visuomenės pasielgimą, gyvenimo sąlygų sukurtą. Tuo būdu isto-

rinio teisės mokslo tvirtinimas, kad papročio teisės šaltinis yra ne valstybės valdžios pripažinimas, bet visuomenės teisės sąmonė, liko mokslui tikras, tik buvo pridėta, kad visuomenės teisės sąmonė yra papročio teisės šaltinis tik tada, kai ji vienodo visuomenės pasielgimo veiksmų yra vykdoma. Tas vienodas visuomenės priverčiamo pobūdžio pasielgimas įvyksta ne nejučiomis, ne instinktingai, kaip tvirtino istorinė teorija, bet per atskirų asmenų kuriamąjį proto veiksmą ir minių jiems pamėgdžiojimą. Tuo būdu, eidami atgal į amžius, mes prieiname atskirą pasielgimą, kuris nėra pagrįstas jokia norma, bet kuris pats pagrindas papročio teisės normai. Toks pirmutinis pasielgimo įvykis yra vadinams „precedentu". Daug sykių pakartotas precedentas tampa papročiu. Todėl teisingas yra Trubeckio pasakymas, kad paprotys yra daug sykių pasikartojąs precedentas.

Papročio teisės normos gyvena žmonių atminime. Senovėje, kada asmuo nesugebėjo atitrauktomis sąvokomis protauti, papročio teisės normų vykdymas buvo išreiškiamas veiksmais, su pagalba tam tikrų ženklų, pav., parduodant žemę buvo įteikiamas vejos gabalas; šitos apeigos buvo ir pačios papročio teisės normos išreiškimas.

Vėliau, kada žmogaus protas daros tobūlesnis, apeigos su tam tikrais ženklais nyksta, o papročio teisės normos pradeda būti išreiškiamos žodžiais. Dar vėliau, atsiradus raštui, papročio teisės normos buvo surašomos į tam tikrus rinkinius, pav., Saksų, Švabų Veidrodis, Rusų Teisybė.

Ypatingi papročio teisės pažymiai yra jos konservatizmas ir smulkumas. Teisės kūrimas yra labai didelis, sunkus dvasios pajėgų darbas, todėl to darbo rezultatas yra labai branginamas ir nepigiai pakeičiamas kitu. Juo žmogaus protas yra mažiau išaugęs, juo sunkesnis jam teisės kūrimo darbas. Paprastai papročio teisė yra kuriama minių tarpe, kur proto išaugimo laipsnis yra palyginti nedidelis, todėl ir papročio teisės kūrimas ten labai vargingai eina. Kas sunkiai įgyta, tas labai yra branginama; čia glūdi papročio teisės konservatizmo priežastis.

Papročio teisė yra kuriama nedidelų tautos dalių tarpe, todėl ji, žiūrint jos veikimo ploto, yra smulki, palyginus su įstatymais, kurie visuomet veikia plačiose ribose.

Dabar papročio teisė veikia tik tais atvejais, kuriais įstatymai jai leidžia veikti.

2. Kitas teisės šaltinis yra teismo praktika, teismo sprendimai. Teismo tardymo dalykai yra ginčai dėl teisių ir pareigų. Tuos ginčus sukelia nevienodas juridinių normų supratimas, arba jų peržengimas. Taigi paviršutiniškai žiūrint atrodo, kad teismo sprendimai negali būti teisės šaltinis formale prasme, kad jie turi būti pagrįsti įstatymų, arba papročio teisės normų. Dažniausiai taip yra, bet kartais tenka nuo tos tvarkos nukrypti ir štai dėl ko.

Juridiniai santykiai esti taip įvairūs ir supainioti, kad jų smulkmenos negali būti įstatymuose, arba papročio teisės normose nustatytos. Susidaro tokių juridinių ginčų, kuriems išspręsti nėra aiškiai tinkamų papročio teisės arba įstatymų normų. O teismas neturi teisės atsisakyti ginčą spręsti dėl įstatymų stokos[1]. Tokiais atvejais teismas privalo spręsti, eidamas bendra teisės prasme ir dėsniais, privalo tarytum sukurti normą konkretiniam atsitikimui spręsti.

Teismo praktikos veiksmas yra dvejopas: a) kada yra atitinkama juridinė norma ginčui spręsti ir b) kada jos nėra. Pirmuoju atveju teismo praktika tik aiškina juridines normas, taiko jas gyvenimo įvykiams ir tuo būdu yra antraeilis teisės šaltinis. Antru atveju teismo praktika, kaip buvo sakyta, kuria teisę ir yra savaimingas teisės šaltinis. Tokiais atvejais pirmasis teismo sprendimas visai taip, kaip pirmasis papročio teisės nutarimas, yra precedentas, pavyzdys kitiems panašiems atsitikimams spręsti. Juo įstatymų leidimas tobulėja, juo geriau tvarko juridinius santykius įstatymai, — juo mažiau progos ir reikalo teismo praktikai kurti teisę. Reikia pažymėti ir tą, kad ir kitos valstybės įstaigos, o ypač administracija savo įsakymais taip pat kuria teisę, nors ir kur kas mažesnėse ribose, negu teismas; ir administracijos įsakymai ne tiktai saugoja įstatymų vykdymą, bet juos vykdydami konkretiniais atsitikimais kartais kuria naujas teisės taisykles.

---

[1] Civ. proc. įst. 10 sako: „Draudžiama stabdyti bylos sprendimas dėl įstatymų nepilnumo, neaiškumo, trūkumo, arba priešingumo. Nusikaltę šios taisyklės peržengimu baudžiami, kaip už teismo nevykdymą“.

3. Gausingiausias dabar teisės šaltinis yra įstatymas. Gilioje senovėje įstatymai buvo laikomi Dievo duotais; tais laikais Dievo duotieji įstatymai tvarkė visas visuomenės gyvenimo dalis. Ilgainiui įstatymų leidimo darbas pelengva išėjo iš tikybinės organizacijos atstovų žinios, sekuliarizavosi, suvisuomenėjo, suprastėjo, tapo valstybinės valdžios darbu. Dabar įstatymais vadiname juridines normas, valstybės valdžios išleistas.

Dabar niekieno neginčijamas yra dalykas, kad bet kurioje valstybėje gali veikti tiktai tos valdžios išleisti įstatymai. Kiek seniau buvo kitaip: kai kurios valstybės turėjo tokio didelio autoriteto pasaulyje, kad jų įstatymai veikė ir tūlose kitose valstybėse; pav., viduramžiais Rusijoje veikė kai kurie Graikijos įstatymai; o tūlose vakarų Europos valstybėse veikė romėnų teisė (Corpus juris civilis).

Svetimo krašto teisės priverčiamumo pripažinimas turi moksle teisės recepcijos vardą Teisės recepsija yra: a) arba valstybės valdžios įsakymu vykdoma, pav., Lietuvos miestams didžiųjų kunigaikščių, vėliau karalių įsakymais buvo suteikiama vadinamoji „Magdeburgo teisė“ — tam tikra savivaldybės forma; b) arba papročio ir teismo praktika vykdoma; šituo būdu buvo receptuota romėnų teisė Vokietijoje ir kitur. Sustiprėjus valstybės valdžiai, buvo mėginama uždrausti naudotis romėnų teise, bet ji buvo jau taip giliai įleidusi šaknis, kad tas draudimas liko neišpildytas. Tuo kartu juristai pateisino romėnų teisės veikimą (recepciją) tuo, kad ji, esą, veikianti proto autoritetu (non ratione imperii, sed imperio rationis), arba teismo sprendimo autoritetu (usus fori).

Jau buvau nurodęs, ir čia dar kartą primenu, kad senovėje kai kur įstatymais buvo pripažįstmai ir teisės mokslininkų (juristų) tarimai — nuomonės; pav. romėnų valstybėje; ten toki juristai vadinosi iuris prudentes, iuris periti.

Priėmus romėnų teisę per veikiamąją teisę, kai kuriose Europos valstybėse ir glossatoriams beaiškinant ją, palengva glossos užėmė paties Corpus juris civilis vietą, net taisyklė susidarė: „quidquid non agnoscit glossa, non agnoscit curia“, — ko nepripažįsta glossa, to nepripažįsta ir teismas. O glossos yra lygiai toks pat mokslininkų, juristų darbas, kaip romėnų teisėje iurisperitorum nuomonės.

Kadangi ilgainiui, glossų buvo daug ir jos neretai prieštaravo vienos kitoms, tad buvo prieita ta išvada, kad veikiamosiomis, tikromis glossomis reikia pripažinti tiktai tam tikros daugumos juristų vienodas glossas. Jos gavo communis opinio doctorum — vardą.

Įsigalėjus valstybės valdžiai, juristai neteko galios kurti teisę ir dabar formališkai negali teisės kurti.

Taigi dabar valstybės valdžios leidžiamieji įstatymai yra didžiausias teisės šaltinis. Kurie, būtent, valstybės organai kuria teisę, apie tą dalyką buvo kalbama kitoje vietoje.

Koki santykiai tarp įvairių teisės šaltinių? Jau buvo aiškinta, kad papročio teisė ir teismo sprendimai istorijos atžvilgiu yra ankstybesni už įstatymus. Žmonijai betobūlėjant įstatymai vis daugiau ir daugiau santykių ima tvarkyti ir dabar jie beveik vieni tvarko žmonių santykius. Papročio teisė dabar veikia tik tose ribose ir ten, kuriose ir kur jai leidžia veikti įstatymai. Tačiau pirmiausia normos turinys susidaro visuomenės sąmonėje ir įstatymo veikimas pareina nuo to, ar yra susidariusi visuomenėje atitinkama normai teisės sąmonė, ar ne. Jei įstatymo leidėjas kartais prasilenkia su visuomenės teisės sąmonę, jei dėl to įstatymas neatitinka tai sąmonei, jis visuomenės esti nevykdomas ir nyksta dėl to nevykdymo (desuetudo). Su papročio teise taip negali atsitikti dėl to, kad jos pagrindas visuomet yra visuomenės sąmonė.

Papročio teisė formališkai negali panaikinti įstatymo, nes jos pačios veikimas formaliu atžvilgiu pareina nuo įstatymo; bet iš esmės ji kartais panaikina įstatymą nevykdymo būdu. Seniau papročio teisės veikimas nebuvo pakankamai išaiškintas ir ji nebuvo tinkamai vertinama. O istorinė teisės teorija per daug vertino papročio teisę, net daugiau už įstatymus dėl to, kad ji, pasak šitos teorijos, esanti tiesioginis tautos juridinės sąmonės išreiškimas ir todėl geriausia patenkinanti gyvenimo reikalus. Iheringas aiškino šitos teorijos netikrumą: jis nurodė, kad papročio teisė yra menkesnis santykių suderinimo įrankis — elementaris, neatsiskyręs nuo jausmų, įpročių ir dorovės ir todėl neaiškus įrankis; o įstatymas yra susiformavęs, susikristalizavęs, aiškus teisės įrankis. Ir iš tikrųjų žiūrėdami žmonijos istorijos eigos, mes matome, kad žmonėms gyvenant žemesnius kultūros laipsnius, labiau veikia papročio

teisė, negu įstatymai, kad tais laikais kollektyvo patyrimai yra renkami, saugojami ir perduodami iš kartos į kartą. Bet augant kultūrai ir stiprėjant kultūros darbui, kollektyvo patyrimams santykius tvarkyti ribos vis mažėja ir mažėja, ir jų vietą vis plačiau ir plačiau užimą įstatymai — tas kiek galima tobūlas įrankis santykiams suderinti.

7.

Prigimtinė teisė.

Kiekvienas pilietis taip arba kitaip vertina veikiamąją teisę. Net teisę, išreikštą visai naujai išleistuose įstatymuose, kuri, rodosi, turėtų atitikti visuomenės teisės sąmonei ir tą naująją teisę tuoj visi kritikuoja. Antra vertus, yra teisės elementų, pav. nuosavybės teisės, arba pirkimo pardavimo sutarties ir kt., kurie yra vienodi tiek Lietuvoje, tiek Kynuose, tiek Amerikoje arba kur kitur. Todėl kyla mintis, kad esanti prigimtinė teisė (jus naturale). Kadangi šita mintis (idėja) gyvena žmonėse nuo amžių, mums reikia arčiau su ja susipažinti.

Idealė, prigimtinė teisė buvo visuomet statoma priešais veikiamąją teisę; idealė teisė visuomet reikalauja tokio teisingumo, kuris yra proto ir sąžinės nustatomas. Žmogaus prigimtyje yra kritikos gabumas ir teisingumo idealo siekimas, dėl kurių kaip tik atsiranda idealės teisės nesutikimas su veikiamąja. Jei žvilgterėsime į Europos kultūros istoriją, rasime to nesutikimo pėdsakų. Senovės graikai skyrė tą, kas teisinga dėl įstatymų reikalavimo, nuo to, kas teisinga iš prigimties; idealę, nerašytąją teisę jie statė priešais veikiamąją teisę. Šitą tų dviejų teisių priešingumą puikiai atvaizdavo genialusis Sofoklis savo Antigonoje.

Romėnų jurisprudencija davė idealei teisei prigimtinės teisės vardą — jus naturale. Veikiamoji romėnų teisė buvo kuriama iš pradžių vienos nedidelės pilies bendruomenei ir todėl gavo jus civile vardą. Tarnaudama piliečiams, gyvenantiems nedideliame plote, romėnų teisė iš pradžių buvo nustačiusi siauras ribas juridinių santykių subjektams, objektams, formoms ir sąlygoms apibrėžti. Į šitas siauras formas ir sąvokas negalėjo įtilpti santykiai tarp romėnų ir svetimtaučių (pe-

regrini), kurie turėjo įvairių savo juridinių santykių subjektų, objektų ir formų. Šitai plačiai santykių sričiai tvarkyti, praetor peregrinus sukūrė greta buvusios romėnų teisės kitą teisės sistemą — jus gentium, turinčią platesnių teisės savokų. Šitos sąvokos, šitie dėsniai leido pripažinti juridinius santykius vis tiek, ar jų subjektai buvo Romos piliečių, ar svetimtaučiai. Užuot žiūrėti bendruomenės piliečių ypatybių, naujoji teisė žiūrėjo pačių tų santykių ypatybių. Senų įstatymų pilietinis (civilinis) protas (ratio civilis) užleido vietą prigimties protui (ratio naturalis).

Pirmasis Gajus taip apibrėžė tas dvi teisės sąvokas: omnes populi, qui moribus et legibus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur (visos tautos, kurios papročių ir įstatymų yra valdomos, iš dalies savo, iš dalies bendra visų žmonių teise naudojasi); taigi ir „populus romanus itaque partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit" (romėnų tauta iš dalies savąją, iš dalies bendra visų žmonių teise naudojasi, kurią prigimties protas nustato visuose žmonėse). Giliau už Gaių, juristas Paulius apibrėžė veikiamosios ir naturalinės teisės skirtumą: „ius pluribus modis dicitur; uno modo, quum id, quod semper aequum ac bonum est, ius dicitur, ut est ius naturale; altero modo, quod omnibus, ac pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile" (teisė įvairiais būdais yra apreiškiama: ta, kuri visuomet yra teisinga ir gera, yra naturalinė prigimties teisė; ta, kuri visiems ir daugumui tam tikroje valstybėje yra naudinga, yra civilinė teisė). Taigi, pasak Pauliaus, prigimtinė teisė žiūri, kas teisinga ir gera, civilinė teisė žiūri, kas naudinga. Iš vienos pusės žiūrint, prigimtinė teisė yra veikiamosios teisės pagrindas, kuris yra teisę kuriančių elementų skaičiuje; iš antros pusės žiūrint prigimtinė teisė yra kriterius veikiamosios teisės teisingumui įkainoti. Veikiamoji teisė, turėdama per uždavinį patenkinti realius reikalus ir būdama realių sąlygų įtakoje, negali pilnai patenkinti teisingumo reikalavimų, nukrypsta nuo jų. Todėl prigimties teisė duoda pagrindą aiškinti veikiamosios teisės netobulumams.

Šita romėnų pažiūra į prigimties teisę buvo Apaštalo Povylo pritaikinta dorovei, tikybos normoms ir tuo būdu buvo

duotas paaiškinimas to fakto, kad teisėtumas yra randamas ir pas stabmeldžius: ir jų protas randa sąžinėje tiesos ir netiesos dėsnių.

Romėnų prigimtinės teisės teorija gyvavo ligi XVII amž. pradžios, kada racionalizmas davė tai teisės teorijai kitą turinį. Racionalizmas, arba proto viešpatavimas, reiškė proto pasiliuosavimą iš autoritetų valdžios. Teisės mokslo srityje jis reiškė atsikratymą romėnų dogmos ir tikybinės idėjos įtakos. Racionalizmas pastatė sau per uždavinį sukurti prigimtinės teisės teoriją naujais pagrindais. Pirmuoju šios teorijos kūrėju buvo Hugo Grotius su savo kūriniu „de jure belli ac pacis" 1625 m.; paskesni tos srovės teorininkai buvo Thomas Hobbes, Chr. Tomasius, J. J. Rousseeau, Em. Kantas ir kt.

Žiūrėdami į matematikos ir gamtos mokslų laimėjimus, racionalistai manė, kad teisės teorija, eidama dedukcijos metodu, gali pasiekti didelių laimėjimų ir rasti vsuomenės gyvenimui mechanikos įstatymų, kaip jie buvo rasti gamtos reiškiniams. Kaip matematikos gamtos moksluose einama iš paprastos taisyklės, aksiomos, ir logikos keliu yra išvedamos tolesnė tiesos, lygiai ir teisės srityje taip tur būti; reikia tiktai surasti paprastoji tiesa, aksioma. Geometrijoje, pavyzdžui, tokia tiesa yra: „tiesioji linija yra trumpiausias atstumas tarp dviejų taškų"; jurisprudencijoje tokia aksioma yra atskiras asmuo, kuris yra nedalomas. Jis atitinka atomui gamtoje.

Kada buvo sukurta ši teorija, tuo pat laiku subrendro reikalas pasiliuosuoti asmeniui iš valstybės globos. Kiek anksčiau sutvirtėjusi valstybė paliuosavo asmenį iš beribės bažnyčios globos ir iš feodalinės teisės pančių ir paėmė savo globon, bet greitai ir valstybės globa tapo nebepakenčiama asmeniui.

Taigi teorijos ir praktikos interesai supuolė. Tačiau individo pripažinimo aksioma dar neužteko teisės teorijai ugdyti dėl to, kad visuomenės interesas glūdi ne fizinėje asmens prigimtyje, bet moralėje. Reikėjo asmens moralėje esmėje, jo sielos ypatybėse, surasti tos asmens ypatybės, kurios buvo reikalingos teisės teorijai kurti. Tas buvo padaryta: Hugo Grotius, pav., tvirtino, kad žmogus turi palinkimo gyventi visuomenės gyvenimu (appetitus societatis), gi Hobbes tvirtino, kad žmogus žmogui yra vilkas (homo homini lupus est).

Radus tokią pagrindinę aksiomą ir einant dedukcijos metodu, buvo kuriama visa visuomenės gyvenimo prigimtinė dėsnių sistema. Tuo būdu sukurti visuomenės gyvenimo dėsniai turėjo dvejopos reikšmės: teorinės ir praktinės. Teorinė jų reikšmė buvo ta, kad teisės mokslas buvo statomas vienoje plokštumoje su matematikos gamtos mokslu; praktinė jų reikšmė buvo ta, kad jais galima, esą, tvarkyti visuomenės valdymas ir jis esąs tvarkomas dėl to, kad prigimties teisė, 1) yra veikiamosios teisės pagrindas ir, 2) kad ji yra kriterius veikiamajai teisei įkainoti ir jos pataisoms kurti. Aiškiau atvaizduoti šitai minčiai, duosiu tokį palyginmą. Koks paprastas mechanikos įrankis, pavyzdžiui, netobūlai padarytas kirvis, vis dėlto atitinka pagrindiniems technikos mokslo dėsniams, o tobūlas technikos mokslo nustatymas, įrankis rodo, koki yra paprastojo įrankio netobūlumai ir kaip galima jie pataisyti. Su paprastuoju įrankiu yra sulyginama veikiamoji teisė, su mokslo nustatytu tobūlu įrankiu sulyginama idėalė, prigimtinė teisė.

Tačiau teisės srityje nebuvo susilaukta tų rezultatų iš mokslininkų darbų, kurių davė matematikos gamtos srityje darbai Koperniko, Galilėjaus, Paskalio, Njutono ir kt. Ilgainiui, žmogaus minčiai bedirbant, paaiškėjo, kodėl teisės srityje nesusilaukta iš racionalinės mokslo linkmės gausių rezultatų, paaiškėjo kalbamosios teorijos trūkumai, klaidos.

Žmonių visuomenės gyvenimas yra per daug supainiotas, per daug komplikuotas. Net pats žmogaus asmuo yra labai komplikuotas individas, palyginant su matematikos aksioma: individas toli gražu nėr toks paprastas dalykas, kaip tiesioji linija.

Antra vertus, asmens moralinė prigimtis nėr visuomet ta pati: ji yra istorinio visuomenės augimo įtakoje, yra jo padarinys.

Taigi kiekvieno teorininko moralinės teisės esmės sąvoka buvo kita, ir kiekvienas jų skelbė savišką teisės teorijos aksiomą. Ta aksioma nebuvo ir negalėjo būti apriorinė, ji susidarė taip, kaip kas suprato visuomenės tvarkos turinį; o šitas supratimas savo ruožtu pareina nuo laiko, vietos ir visuomenės gyvenimo sąlygų, kuriose teorininkas gyvena.

Todėl, pav., asmens pasiliuosavimo iš valstybės jungo ir iš jos globos šalininkai tvirtino, kad asmuo turįs palinkimo

gyventi visuomenėje ir drauge gyventi tvarkingai laisvai, vadinasi, reikia asmuo nevaržyti ir bus geresnė tvarka; valstybės absoliutizmo ir jos globos šalininkai tvirtino, kad asmuo asmeniui yra vilkas, priešas ir negalėtų bendrai gyventi, jei nebūtų stiprios valstybės globos ir t. t.

Dedukcijos metodas pasirodė taip pat netinkąs visuomenei tyrinėti. Visuomenės reiškinių tyrinėjimas turi reikalo ne su tomis pačiomis nesikeičiamomis jėgomis, kurios seniau veikė, ne su tais pačiais santykiais, kurie seniau buvo įvykę. Priešingai; žmonių sąmonė ir mintis iš kartos į kartą krauna savo darbo davinius, kurie turi įtakos žmonių santykių pasikeitimui. Taigi visuomenės gyvenimo esmė nelieka toje pačioje nepakeičiamoje padėtyje, bet nuolat eina pirmyn, auga, keičiasi. Todėl neišvengiamai atsiranda įvairių visuomenės gyvenimo įstatymų ir formų.

Ir prigimtinės teisės teorininkai negalėjo būti nuoseklūs, negalėjo eiti vien dedukcijos metodu, bet naudojosi ir patyrimu, žiūrėdami veikiamosios teisės praeites ir dabarties.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad prigimtinės teisės teorininkai kūrė teisės sistemas nevienodo turinio. Teisės kuriamoji sistema parėjo nuo kūrėjo ideologijos: vieni siekė liberalių reformų, kiti gynė esamąją tvarką. Tas skirtumas labiausiai apsireiškė valstybinės teisės srityje ir čia srovė turėjo didžiausios įtakos visuomenei. O civilinės teisės srityje naujai gimusios ir labai besiplėtojančios pramonės reikalai visus sutaikė, ir abidvi teisės teorijos srovės sutiko, kad asmuo turi būti paliuosuotas iš valstybės globos.

Prigimtinės teisės teorijos dėsnius įvykdė įstatymuose Didžioji Prancūzų Revoliucija. Tačiau bevykdant tuos įstatymus gyvenime veikiai paaiškėjo, kad tikroji asmens laisvė buvo nepasiekta. Praeitis vis tebevaldė dabartį. Teorijos klaidas aukščiau nurodėme. Praktika jas patvirtino. Todėl žlugo pasitikėjimas vien proto jėgomis ir paaiškėjo reikalas gerai pažinti istorija, norint pažinti visuomenės gyvenimo esmę ir jo augimo eigą.

Teisės mokslas ėmėsi tyrinėti veikusiąją ir veikiamąją teisę, visuomenės gyvenimo istorijos įstatymams nustatyti. Prigimtinės teisės teorija buvo mokslininkų palikta kaip istorijos įvykis, ir buvo imtasi istorinio teisės tyrinėjimo ir teisės

dogmos aiškinimo, kurių objektu buvo ir yra veikusioji ir veikiamoji teisė. Drauge su istoriniu tyrinėjimu ir dogmatiniu aiškinimu veikia dar teisės politika, t. y. kuriamosios teisės uždavinių aiškinimas, kuris juridinius santykius svarsto kuriamųjų, būsimųjų normų atžvilgiu (ne de lege lata, bet de lege ferenda).

Taigi dabar moksle viešpatauja istorinio ir pozitingo (indukcijos) teisės tyrinėjimo ir kūrimo teorija.

Tačiau pastaruoju laiku vėl atsiranda prigimtinės teisės teorijos šalininkų. Jų yra rodoma į esamą visuomenėje teisingumo idėją, ypač į teisingumo sąmonės Anglijoje (equity) įtaką, pritaikant įstatymus gyvenimo santykiams. Žinoma, tos teorijos šalininkai dabar nelygina jos su gamtos mokslais; kiekvienam dabar aišku, kad mechanikos įstatymai negali būti taikomi visuomenės gyvenimo reiškiniams aiškinti. Įstorinis ir pozitingasis mokslas pakankamai padarė įtakos ir įnešė šviesos taip, kad dabar aišku, jog prigimtinės teisės sukurtos sistemos buvo ne apriorinės, proto jėgomis iš kurio dangaus pagautos, bet yra taip pat istorijos faktai.

Dabar kai kurių mokslininkų vėl tvirtinama, kad pati prigimtinės teisės idėja yra pastovi ir nejudoma, tik jos turinys keičiasi (Rud. v. Stamler, Ein Naturrecht mit wechselndem Inhalt). Reikia pastebėti, kad pačiame tame posakyje yra prieštaravimo: jei teisės idėjos turinys keičiasi, tad nėra prigimtinės teisės. Tvirtinti tą sąvoką, reiškia tvirtinti klaidą. Tvirtinant ją, teorininkams tenka ieškoti pagrindo jai vėl ne tikrame moksle, bet arba tikybos, arba dorovės įsitikinime, o metafiziški įsitikinimai išeina už pozitingojo mokslo ribų.

Teisingumo idėja yra tos pačios rūšies pozitinga idėja, kaip ir kitos, kurios stengias įvykdyti geresnį žmonių gyvenimą. Teisingumo turinys Romos juristų buvo taip nusakomas: „iustitia est constans et perpetua voluntas ius suumcuique tribuendi“. Šitas nusakymas jau neatitinka mūsų teisingumo idėjai: geresniam žmonių gyvenimui įvykdyti, nevisuomet galima vykdyti formalę asmens teisę, pav., ir tokia didelė moralė vertybė, kokia yra asmens laisvė, ir ji pasirodo visuomenei kenksminga, jeigu per daug yra neribota. Taigi prie romėnų teisingumo nusakymo reikia pridėti socialinis postulatas, tada gausime socialinį teisingumą. Dabar mes

gyvename tokiu laikotarpiu, kada visuomenė visur ieško teisingesnės tvarkos, kurioje egoizmo vedama laisva individų konkurencija būtų solidarumo dėsniais sutvarkyta. Bet šitas solidarumas įvykdomas gali būti tiktai su ta sąlyga, jei atskira teisės valia bus visuomenės minties lydima. Tuo būdu galutinai teisingumo sąvoka taip apibrėžiama: teisingumas yra atskiros teisinės valios linkmė grynojo visuomeniškumo prasme (Gerechtigkeit ist das Richten eines besonderen Rechtlichen Wollens im Sinne reiner Gemeinschaft).

Tačiau teisingumo idėjos buvimas neliudija, kad ji yra prigimtinė teisė; ji yra žmonių kultūros tobulėjimo kūrinys.

8.

Prof. Petražickio intuitingoji teisė.

Prof. Petražickis drauge su veikiamąja pozitingąja teise stato jo vadinamąją intuitingąją teisę. Todėl tikslinga bus arčiau su ja susipažinti.

Jau žinome, kad prof. Petražickis teisės apibrėžimo pagrindu deda žmogaus sielos emocijas. V i s a s tas sielos emocijas, kurios yra normatyviškai attributyviškos, t. y. kuriose iš vienos pusės jaučiama pareiga, iš antros — galėjimas reikalauti, jis vadina t e i s e; tarp jų tas sielos normatyviškai attributyviškas emocijas, kuriose negali būti vartojama organizuota prievarta įgaliojimui vykdyti, prof. Petražickis vadina i n t u i t i n g ą j a t e i s e.

Intuitingoji teisė yra autonominė, jokia formule teisės norma nesiremianti, asmens teisės emocija: asmuo turi tą, arba kitą teisės jausmą — tą, arba kitą teisės sąmonę, kuri nepareina nuo pozitingosios teisės normų, aiškina prof. Petražickis; tat kaip tik esanti intuitingoji teisė. Jai geriau apibrėžti, jis nurodo tuos skirtumus, kurių yra tarp pozitingosios ir intuitingosios teisės.

1) Pozitingosios teisės normų turinys yra sudaromas išorinių faktų, kuriuo visi gali žinoti ir nustatyti; todėl pozitingosios teisės normos įgyja taisyklių vienodumo, šablono didelėms žmonių grupėms, nepaisant to, kad tų grupių atskiri nariai labai įvairuoja savo būdu, išauklėjimu, pažiūromis ir t. t. O intuitingosios teisės normos turi individualų, indivi-

duališkai įvairuojantį pobūdį. Jų turinį nustato individualinės kiekvieno asmens gyvenimo sąlygos ir aplinkybės; būdas, išauklėjimas, išsilavinimas, socialė padėtis, profesijos užsiėmimas, asmens pažintys, artimi santykiai ir t. t.

Čia reikia pastebėti, kad pagrindinės žmonių gyvenimo sąlygos eina tais pačiais gamtos įstatymais; taigi teisinės psichikos augimo faktoriai yra bendri visiems žmonėms. Kiti vėl faktoriai yra bendri tam tikrų žmonių grupių nariams: pav., šeimos, klasės ir kt. Suprantamas dalykas, jog faktorių bendrumas sudaro tą, kad ir intuitingoji teisė esti vienoda tam tikrais atvejais. Todėl galima kalbėti apie intuitingąją teisę šeimos, darbininkų, dvarininkų, vaikų, vyrų, moterų ir t. t. Ir plačiosios minios kai kuriuos intuitingosios teisės klausimus vienodai sprendžia dėl to, kad vienodos yra jų gyvenimo sąlygos, nuo kurių pareina tų klausimų sprendimas. Bet intuitingosios teisės, kaip sielos emocijos, pagrindas yra individualus; taigi, sako prof. Petražickis, tiek yra intuitingųjų teisių, kiek yra individų.

2) Kadangi intuitingoji teisė yra individuali, tad jos nutarimai atitinka konkretėms, individulėms įvykio aplinkybėms. Jie nėra taip suvaržomi, kaip yra suvaržomi pozitingosios teisės srityje nutarimai iš kalno nustatytais taisyklių šablonais, kurie ignoruoja individuales aplinkybes. Unifikacijos tendencijos yra ir intuitingoje teisėje, bet ji priklauso daugiausia pozitingajai teisei, kuri dažnai atmeta ir labai svarbius faktus, jei jie negali būti įrodymų fiksuoti (nustatyti). Todėl pozitingosios teisės konkretūs nutarimai dažnai neatitinka dalykų esmei.

Bet pozitingoji teisė dėl savo vienodo visai individų masei turinio, dėl savo šablonumo labai tinka teisės santykiams vienodinti. Dėl šitos socialės vienodinimo funkcijos pozitingoji teisė yra geresnė už intuitingąją, apie ką vėliau bus kalbama.

3) Istorijos eigoje intuitingoji teisė laisviau įvairuoja, greičiau keičiasi ir prisitaiko prie gyvenimo aplinkybių, nekaip pozitingoji teisė. Pozitingoji teisė, būdama tvirtai nustatyta fiksuota tam tikru turiniu ir tam tikra forma, kuri priklauso praeitiesiems laikams, sunkiai pasiduoda keičiama, todėl atsilieka nuo sielos, nuo ekonominių ir kitų gyvenimo sąlygų pasikeitimo. Tas pozitingosios teisės atsilikimas apsireiškia papročio

teisėje, kurios visa jėga yra senumas: „juo senesnė, juo šventesnė“ teisė.

Toks pat apsireiškimas pastebimas įstatymų leidimo srityje. Ir įstatymai ilgai lieka veikti, nors visuomenės teisės psichika jau pasikeitusi ir neatitinka tiems įstatymams. Antra vertus, įstatymų leidimo srityje pastebimas ir priešingas reiškinys: įstatymai yra keičiami, nauji leidžiami visai neatitinką žmonių teisės psichikai, dėl įstatymų leidėjų nesąmoningumo, piktos valios, arba paprastos klaidos. Visai kitas yra intuitingosios teisės kūrimo procesas: ji auga evoliucijos keliu, palengva, nėra įliejama į formą, neakmenėja ir nepareina nuo atskirų asmenų nuožiūros, bet atitinka sielos stoviui.

Tačiau iš to dar neseka, kad intuitingoji teisė yra geresnė už pozitingąją. Jau ką tik buvo sakyta, kad intuitingoji teisė yra individuali; todėl įvairių individų, arba jų grupių intuitingoji teisė labai įvairi, nes jos turinys pareina nuo individo pažiūrų ir išsilavinimo. Todėl intuitingoji teisė dažnai esti labai blogo turinio, pav., blogų papročių šeimoje, arba kitoje grupėje, kur vyrauja bloga valia . Todėl bendroji pozitingoji teisė, kuri dabar yra kultūringos visuomenės sluoksnių kuriama, paprastai geresnė už intuitingąją teisę. Sakysim, žmonių lygybę saugoja įstatymai, o namų tarnai santykiuose su šeimininku, ponu yra labai nelygioje padėtyje ir intuitingoji teisė tą padėtį sankcionuoja; arba, įstatymai saugoja asmens neliečiamumą, o intuitingoji teisė leidžia vyrui mušti žmoną ir t. t.

4) Kadangi intuitingoji teisė nėra tvirtai nustatyta (nefiksuota), kadangi ji intelektualiu atžvilgiu yra paprastesnė už pozitingąją, tad jos pritaikymo sritis yra didesnė, negu pozitingosios teisės. Pastaroji vekia, tiktai ją išleidus įstatymų forma, ir tiktai tol, kol ji nepakeista, nepanaikinta ir tik tam tikroje teritorijoje. Intuitingoji teisė šitų sąlygų nesuvaržyta: jos veikimas neribotas.

Pozitingosios teisės srityje pareigos ir galėjimai reikalauti yra laikini, tam tikrai teritorijai skirti, o intuitingosios teisės pareigos ir galėjimai reikalauti yra bendri, visur ir visuomet veikia, kur tik tokių sielos emocijų atsitinka.

Kadangi intuitingosios teisės normos nepareina nuo kieno nors liepimo, yra pačios savaime tikros, tad jos yra pozitin-

gosios teisės normų kriterius, maštabas, su kuriuo pastarosios yra lyginamos ir iš kurio jos yra vertinamos.

5. Kadangi intuitingoji teisė atitinka žmogaus sielai, tad jos emocijos yra jautresnės ir kartais daros fanatiškos. Taigi čia teisės emocijos yra intensingesnės, negu pozitingosios teisės srityje; todėl ir įtaka pasielgimui lygiai to, kurs gali reikalauti (aktyvi teisės motyvacija), lygiai to, kurs turi pareigą (pasyvi teisės motyvacija), yra stipresnė intuitingosios teisės srityje, nekaip pozitingosios. Tačiau reikia pabrėžti, kad retais atvejais esti ir priešingai: pozitingosios teisės įtaka pasielgimui esti stipresnė už intuitingosios teisės įtaka dėl to, kad jos srityje veikia toki motyvai, kaip pav., bausmė, apdovanojimo viltis ir kt.

Nuolatiniame žmonių gyvenime intuitingoji teisė turi daugiau reikšmės nekaip pozitingoji: a) yra daug santykių, kurių pozitingoji teisė visai neliečia, o kurie yra tvarkomi intuitingosios teisės, kaip štai: santykiai tarp labai artimų asmenų, šeimos narių santykiai, namų gyvenimo santykiai, meilės, draugavimo santykiai ir kt.; b) ir tose gyvenimo srityse, kuriose santykiai yra pozitingosios teisės tvarkomi, kaip štai: ūkio sritis, garbės, kūno neliečiamumo ir kt., asmuo daugiausia vadaujasi ne tuo, kas pasakyta civilinės, arba kriminalinės teisės įstatymuose (daugelis tų įstatymų visai nežino), bet savo intuitingąja teise, savo teisės sąžine. Taigi faktinas socialinės teisės tvarkos pagrindas, tikras socialinio teisės gyvenimo faktorius yra ne pozitingoji, bet intuitingoji teisė. Tik iškilus nesusipratimams, konfliktams, atsitikus prasižengimams prieš teisės normas, kreipiamasi prie pozitingosios teisės normų; jos yra taikomos ginčui, nesusipratimui spręsti.

Tačiau yra tokių gyvenimo sričių, kuriose intuitingoji teisė: 1) arba visai neveikia, 2) arba veikia kur kas mažiau, nekaip pozitingoji teisė.

Prie pirmųjų priklauso pav., valstybės biudžeto sustatymo tvarka, įpėdinių šaukimo tvarka ir kt. Prie antrųjų, t. y. tų, kuriose intuitingosios teisės veikimas mažesnis už pozitingosios teisės veikimą, priklauso administracijos ir teismo sritys. Savaime kyla klausimas: kurių rūšių santykius tvarko intuitingoji teisė ir kurių rūšių santykių ji neliečia?

Žiūrėdami pažymėtus santykius, mes matome, kad intuitingoji teisė veikia tuose santykiuose, kur dalinamos gėrybės, arba negėrybės — distributio bonorum atque malorum. Žmogaus siela linkusi yra kurti tam tikrus intuitingosios teisės sprendimus tais klausimais, kuriais jaučiamas yra gero, arba pikto darymas kitiems, arba gero, arba pikto patyrimas iš kitų pusės.

O tais atvejais, kuriais kalbama apie formalumus, reikalingus tam tikrais atvejais, arba apie techninius veikimo būdus, jau politikoj, jau pedagogijoj, ar kitose srityse, kur dalykų esmė neliečia gero ir pikto darymo, ten intuitingosios teisės sąžinė neveikia. Pavyzdžiui, biudžeto sustatymo formalumai yra jai neutralūs, bet piliečių apdėjimas mokesčiais sielos yra jautriai atjaučiamas; įpėdinių šaukimo tvarka, palaikų apsaugojimo tvarka dalykai neutralūs, bet klausimas, kam privalo tekti palaikai, sukelia sielos pergyvenimų.

Pozintigoji teisė tvarko visas gyvenimo sritis, ji neišskiria nė vienos iš savo veikimo ribų. Šiuo atžvilgiu ji yra tobūlesnė už intuitingąją teisę. Viena intuitingąja teise žmonėms gyvenant, negalėtų vykti ir normalus būti socialinis gyvenimas; jis negalėtų sėkmingai plėtotis dėl to, kad nebūtų socialinės taikos ir tvirtos tvarkos, nes kai kurios gyvenimo sritys būtų netinkamai tvarkomos, o kai kurios visai nebūtų tvarkomos.

Esama vėl tokių santykių, kurie arba visai negali būti pozitingosios teisės normuojami, arba būtų netinkamai normuojami, jei jos būtų normuojami; toki santykiai tėra intuitingosios teisės normuojami. Tie santykiai, kuriuose pareigos ir galėjimai reikalauti turi būti labai įvairūs, labai taikomi prie konkretinių aplinkybių; pav., literatūros ir meno kritiką vykdant, negali būti pritaikytas oficialus normavimas, čia veikia tik intuitingoji teisė; arba dovanas už tarnybą skirstant, arba laipsnius už mokslą statant, taip pat negali būti taikomos kurios nors tvirtai nustatytos taisyklės, bet veikia intuitingoji teisė. Net kriminalinės (baudžiamosios) teisės srityje bausmės skyrimas įstatymo nustatytose ribose intuitingosios teisės yra galutinai tvarkomas.

Buvo pasakyta, kad pozitingosios teisės normų aiškumas, tikrumas ir unifikacijos tendencija padaro tą, kad dalykų esmė yra aukojama tų normų tobulumui nurodytu atžvilgiu pasiekti:

todėl tobūlėjant žmogaus psichikai, rečiau yra reikalaujamas pozitingosios teisės normų tobūlas tikrumas, pav., seniau baudžiamosios teisės įstatymai nustatydavo labai ankštas ribas teisėjo nuožiūrai ir teisybės jausmui veikti, o dabar tos ribos kur kas platesnės. Tą pat reikia pasakyti ir apie civilinės teisės sutarčių vykdymą. Taigi, žiūrint sielos tobūlėjimo, iš anksto galima nustatyti teisės augimo dėsnis, būtent, kad ilgainiui sfera, kurioje pozitingoji teisė leidžia veikti intuitingajai teisei, darosi vis platesnė.

Iš to, kas aukščiau išdėstyta, matome, kad teisės gyvenimo sritys, intuitingosios ir pozitingosios teisės savitarpio santykių atžvilgiu, gali būti paskirstytos į tris rūšis: 1) sritys, kur veikia viena pozitingoji teisė, 2) sritys, kur veikia viena intuitingoji teisė ir 3) sritys, kur veikia abi.

Ten, kur veikia abi greta, ir intuitingoji ir pozitingoji teisė, reikia dar išaiškinti, koki yra santykiai: ar jos atitinka viena antrai, ar viena antrai yra priešingos, kuris jų kiekvienos turinys ir tt. — Čia galima nustatyti šie dėsniai.

1) Pagrindiniuose dalykuose intuitingoji ir pozitingoji teisė turi atitikti viena antrai, jos turi remti viena antrą, stiprinti. Jų sutikimu ir savitarpio stiprinimu yra paremta faktinoji teisės tvarka, atitinkama socialinė, ekonominė ir politinė visuomenės padėtis. Juk, tie patys socialiniai ir psichiniai procesai, kurie veikia iš tų pačių dėsnių ir intuitingosios ir pozitingosios teisės srityse, gimdo ir tą ir kitą teisę, kurios tik detalėmis skiriasi nuo viena antros. Jos ir greta būti gali tik tada, kai sutinka viena su antra. O kai jos nesutinka, jų viena, būtent pozitingoji teisė, turi pasitraukti šalin, turi išnykti, o jei nenyksta — yra pašalinama revoliucijos keliu.

2) Atskirų nesutikimų tarp tų dviejų teisių yra ir turi būti dėl šių priežasčių: a) žmonių būdas, išauklėjimas, pažiūros ir reikalai yra labai įvairūs, labai skiriasi tarpusavy; taip pat labai nevienodas yra ir įvairių žmonių grupių būdas ir t. t. Kadangi intuitingoji teisė yra sielos emocija, tad ji turi atitikti žmogaus sielai, arba vidutinei grupės sielai. O pozitingoji teisė yra vienoda visiems, todėl kai ji patenkina vieną arba vienus, tuo pačiu laiku nepatenkina kito arba kitų. Juo daugiau yra skirtumų visuomenėje, juo daugiau yra šių dviejų teisių nesutikimo atsitikimų. b) Pozitingoji teisė istorijos eigoje visuo-

met atsilieka nuo intuitingosios teisės: įstatymų kūrėjai nesugeba pastebėti naujų susidariusių žmonių pažiūrų ir nesukuria reikalingo joms patenkinti įstatymo, arba, siekdami tiktai savo tikslo, pikta valia kuria neatitinkamas intuitingajai teisei normas. Šitie atsitikimai yra retesni tada, kai įstatymų leidimas priklauso visuomenės atstovams. c) Ir neatsilikusi nuo intuitingosios pozitingoji teisė savo turiniu vis dėlto pritaikymo periode negali visiškai sutikti su intuitingąja dėl savo formalumo ir aiškumo, nes, vykdant pozitingąją teisę, tenka ignoruoti kai kurios aplinkybės. Tuo būdu susidaro „kazuistikos“ konfliktų tarp pozitingosios ir intuitingosios teisės.

Suprantama, kad juo mažiau yra tarp jų nesutikimo, juo labiau remia jos viena antrą, juo didesnis yra pasitenkinimas esamąja tvarka, taigi, juo tvirtesnė yra toji tvarka.

O kuo būdu šalinami konfliktai tarp intuitingosios ir pozitingosios teisės?

Jei santykio dalyvių yra vienodos nuomonės apie pareigas ir galėjimus reikalauti, arba jei jų nuomonėms esant nevienodoms nesusipratimas yra pavedamas spręsti trečiųjų teismui — veikia intuitingoji teisė, kurios veikimo sritis yra labai didelė.

Jeigu nesusipratimams spręsti yra keipiamasi į pozitingąją teisę, tad ji ir sprendžia nesusipratimą, bet intuitingoji teisė turi daug įtakos pozitingosios teisės pritaikymui ir interpretacijai.

Intuitingoji teisė turi įtakos ir teisės tyrinėjimams mokslo metodais: nuo jos pareina teisės šaltinių interpretacijos linkmė, nuo jos pareina analogijos taikymas, pagrindinių dėsnių nustatymas; o mokslas, savo ruožtu, turi įtakos teismo veksmui ir pozitingosios teisės vykdymui bei kūrimui apkritai. O jei ji tos įtakos neturi, jei tarp intuitingosios ir pozitingosios teisės atsiranda perdidelio skirtumo, — įvyksta kataklizmai, revoliucijos, kurios pašalina tuos skirtumus.

Prof. Petražickis nesutinka su ta pažiūra, kad revoliucijos priežastis yra interesų skirtumas, kad nepripažįstami ir mindžiojami tam tikros visuomenės klasės interesai, tai klasei įgijus jėgos, stumia į revoliuciją. Jis sako, kad toks revoliucijos priežasties aiškinimas esąs priešingas istorijos faktams: ir vergų, ir baudžiauninkų interesai buvo priešingi interesams tų, kuriems vergai ir baudžiauninkai tarnavo, tačiau kol ver-

gijos, arba baudžiavų teisė buvo laikoma šventa teisę, tol interesų skirtumas nespyrė žmonių pašalinti esamąją tvarką. Taigi kol veikiamoji teisė atitiko intuitingajai teisei, sako prof. Petražickis, niekas prieš ją nėjo.

Ir revoliucijai kilus, abiejų kovojančių šalių eilėse esti asmenų, kurie eina už priešingus sau interesus dėl to, kad tokia yra jų intuitingosios teisės sąmonė. Ne intereso psichika, sako prof. Petražickis, verčia žmones aukoti savo gerovę, sveikatą ir gyvybę, bet teisės psichika.

Todėl Prancūzų revoliucijos metu buvo daug kalbama apie „žmogaus ir piliečio teises", o Amerikos revoliucijos vergijai panaikinti metu buvo kalbama apie žmogaus teisę būti laisvam ir laisvai vartoti savo darbo vaisius. Kova ėjo už šitas teises ir prieš priešingą joms visuomenės tvarką. Interesai, reikalai tėra priedai prie teisės emocijų tokiais didžiais atvejais. Jei intuitingosios teisės skirtumas nuo pozitingosios yra nedidelis, jei ji per maža ištobūlėjusi, palyginus su pozitingąja teise, ir jei ji persilpnai yra atjaučiama, tad ir revoliucija arba visai neįvyksta, arba esti silpna. Intuitingosios teisės veikimas, įtaka pozitingajai teisei, jos interpretacijai, teisės mokslui — visa tat yra nematomas, nejaučiamas veikimas, o atvirai veikia kiti veiksniai, — įvairios teorijos: čia socialinės, čia politinės, čia dar kitokios.

Pozitingoji teisė savo ruožtu turi įtakos intuitingajai teisei. Tos įtakos yra geros ir blogos. Imkime pavyzdžius. Baudžiavų panaikinimas turėjo visos visuomenės intuitingajai teisei labai pozitingos įtakos: pirmiau, esant baudžiavoms, daug ponų ir baudžiauninkų sąžiningai laikė baudžiavos santykius teisingais; kai kurie baudžiauninkai, ir panaikinus baudžiavas, nenorėjo šalintis nuo savo ponų ir norėjo ir toliau likti paklusniais jų tarnais. Nauja tvarka, nustatyta įstatymo, pakeitė žmonių sielą. Žydų arba katalikų teisių siaurinimas, buvęs Rusų įstatymuose, gimdė daugelio piliečių sielose teisių nelygybės norėjimo jausmų.

Tokia prof. Petražickio intuitingosios teisės teorija, trumpai ją atpasakojus.

Man atrodo klaidingas pats pagrindas, padėtas tai teorijai kurti. Teisės esmės aiškinimas psichologijos atžvilgiu yra labai naudingas tai esmei tikriau suprasti, bet negalima teisės

esmė matyti vien sielos emocijose, negalime pamiršti, kad svarbiausias teisės momentas yra socialis momentas, o socialiame žmonių gyvenime svarbiausios reikšmės turi žmogaus reikalų, interesų aprūpinimas. Negalima sutikti su prof. Petražickiu, kad ne interesų skirtumas gimdo teisių skirtumo supratimą ir revoliucijas. Kol interesas nėra suprastas, tol ir paties intereso nėra; kol vergas patenkintas savo padėtimi, tuo, kad jam paliekama gyvybė, kuri neseniai kitiems buvo atimama, kol jis patenkintas šiokiu tokiu tos gyvybės palaikymu, tol jam nėra intereso būti laisvu žmogumi. Pats prof. Petražickis primena, kad baudžiavas panaikinius buvo tokių baudžiauninkų, kurie norėjo pasilikti baudžiauninkais — tokia šventa jie laikė buvusią ponų teisę, arba, tikriau sakant, gera jiems atrodė gyventi pas poną, o prasišalindami nuo jo manė neturėsią kuo maitintis.

Taigi jų interesai buvo patenkinti baudžiavos tvarka. Toks asmuo neturėjo laisvės i n t e r e s o, nejautė ir teisės skirtumo — tos, kuri veikė, ir tos, kurios jis norėtų.

Visi sužymėti prof. Petražickio intuitingosios teisės pavyzdžiai priklauso arba veikiamajai įstatymų ir papročių teisei, arba įpročių, plačia to žodžio prasme, sričiai, arba yra besikuriančios, būsimos teisės gemalai, priklauso prie teisės idealių sąmonių, arba pagaliau, yra tiesiog prasižengimai prieš esamąją teisę. Juk negalima kalbėti apie kokią nors teisę, jei vyras muša žmoną, arba žmona vyrą. Jei tokia teisė yra, kad vyras gali mušti žmoną, pasak rusų patarlės: „liubi ženu kak dušu, triasi ejo, kak grušu", tad tokia teisė ne intuitingoji, bet papročio teisė.

Visos ypatingos žymės, kurias nurodo prof. Petražickis ir kurios, jo nuomone, priklauso intuitingajai teisei, būtent: jos neformalumas, jos konkretiškumas, prisitaikymas prie konkretinių, smulkiausių gyvenimo aplinkybių, aiškiai rodo, kad čia kalbama ne apie veikiamąją teisę, bet tik apie teisėtumo ir teisingumo jausmus, sąmonę, apie būsimos veikiamosios teisės užuomazgas. Kad žmonės paprastai elgiasi iš įstatymų, iš veikiamosios teisės, nors nežino konkretinių įstatymo straipsnių, tas dar neliudija, kad yra kita kuri teisė šalia pozitingosios: tas tik liudija, jog veikiamoji teisė atitinka visuomenės daugumos interesams ir teisės sąmonei.

9.

Teisės vykdymas.

Juridinės normos tvarko žmonių pasielgimą; jas vykdo žmonių veiksmai. Kiekvienas žmogaus veiksmas ko nors siekia, yra daromas iš tam tikrų motyvų. Tų motyvų vienas yra juridinė norma: ji liepia žmogui taip veikti, taip neveikti tuo būdu sudaro jo veiksmo motyvaciją. Kad juridinė norma taptų žmogaus veiksmo motyvu reikia: a) kad asmuo suprastų jos turinį savo protu ir b) kad jis suderintų savo valią su pareiga, jam normos uždedama, arba su galėjimu reikalauti, jam normos suteikiamu.

Tuo būdu teisės vykdymo procesas yra atliekamas dvejopų žmogaus sielos jėgų: 1) proto jėgomis yra įgyjamas normos turinio pažinimas ir 2) valios jėgomis (moralinėmis jėgomis) asmens pasielgimas yra pritaikomas prie normos reikalavimų.

Pirmas procesas yra logikos, antras — valios (dorovės) procesas.

Kadangi gyvenime teisės vykdymas yra atliekamas tvarkant atskirus, konkretinius įvykius, tad logikos procese teisės norma yra taikoma prie konkretinio įvykio, o valios procese ji yra v y k d o m a konkretinio įvykio metu.

Todėl teisės vykdymą mes padalinsime į: a) teisės taikymą ir b) teisės vykdymą siauresne prasme ir toliau kalbėsime apie kiekvieną skyrium.

a) Teisės taikymas.

Kad galėtum pritaikyti teisės normą prie konkretinių atsitikimų, reikia ji žinoti.

Gilioje senovėje, kada dar nebuvo rašto, kada dar nebuvo tam tikrų įstaigų ar asmenų įstatymams leisti, ir teisė buvo kuriama papročio keliu, jos normas geriau ir aiškiau žinojo tie, kurie buvo daugiau apsityrę gyvenime — senesni asmens. Ilgainiui žmonija susiorganizavo į valstybes, kuriose teisės kūrimas ir įstatymų leidimas tapo tam tikrų organų darbas. Gyvenimui besiplėtojant reikalai daugėja ir painėja. Daugėja ir įs-

tatymai. Esant daugybei įstatymų kiekvienas pilietis negali jų visų gerai žinoti. Tuo tarpu iš senovės veikia visuomenėje dėsnis, kad niekas negali teisintis įstatymų nežinojęs. Nors iš tikrųjų to nėra, kad kiekvienas žinotų visus įstatymus, tačiau visuomenė negali atsisakyti nuo to dėsnio dėl to, kad, jo nesilaikant, visuomenėje susidarytų visiška netvarka.

Bendrus teisės dėsnius kiekvienas asmuo įgyja auklėjimo metu, nes tie dėsniai glūdi visuomenės teisės sąmonėje. Bet kai reikia pritaikyti juridinė norma konkretiniu atveju, tada negana bendros teisės sąmonės, bet reikia pati ta norma pažinti. Šitas reikalas aiškiai žinoti įstatymus, jų daugybę buvo ta aplinkybė, kuri sudarė tam tikrą profesiją —teisės žinotojus, juristus. Ligi teisė yra tylomis, be ginčų vykdoma, tol teisės žinotojų pagalba maža yra reikalinga. Bet kilus dėl kurios nors teisės normos vykdymo ginčui, teisės žinotojo tarpininkavimas yra būtinai reikalingas. Tuo tarpininku esti teismas, kuris privalo žinoti ir žino teisę. Ginčo dalyviams nėra būtino reikalo nurodyti teismui, dėl kurios normos eina ginčas, kuri norma turi būti pritaikyta jų ginčui išspręsti. Ginčo dalyviams pakanka išdėstyti teisme ginčo aplinkybės, nušviesti juridinis santykis, o juridinės normos tam santykiui rišti atradimas ir pritaikymas yra jau teismo pareiga dėl to, kad teismas žino teisę („Jura novit curia").

Nors reikalas, kad visuomenėje būtų teisės žinotojų, atrodo esąs aiškus, nes to pirmiausia reikalauja ekonominis darbo pasidalinimo dėsnis, tačiau buvo ir yra priešingų nuomonių, kurios smerkia juristų profesiją. Valstybės valdžios kovoje (XIV-XVI amž.) su feodalais ir bažnyčios valdžia dėl valdžios suverenumo juristai ėmėsi ginti naujas idėjas, naujas valstybės teises, naują tvarką; todėl plačios visuomenės nuomone, jie buvo peiktini ir peikiami ir gavo vardą: „Juristen — böse Christen", nes ėjo prieš bažnyčios privilegijas. Vėliau XVIII amž., kada moksle viešpatavo proto galybės teorija, kada viešpatavo prigimtinės teisės sąvoka, tada ir mokslininkų ir valstybės valdžios atstovų buvo manoma, jog teisė galinti būti kiekvieno asmens proto jėgų pažįstama dėl to, kad ji vien proto jėgos esanti kuriama, — jog juristų pagalba esanti visai nereikalinga ir net kenksminga, nes iškreipianti tikrąją normos prasmę.

Šita pažiūra, kad juristai iškreipia tikrą teisės normų prasmę, šita baimė, kad juristai neiškreiptų tikros įstatymų prasmės, labiausia dėl to, kad juristai esti svetimo krašto teisės įtakoje, privertė pastarojo laiko Juodkalnijos įstatymo kūrėją Bogišičą pridėti prie jo sukurto įstatymo tam tikrą patarimą, kaip reikia taikyti tie įstatymai įvairiais gyvenimo atvejais; jis tą padarė dėl to, kad piliečiai galėtų apsieiti be juristų pagalbos.

Kad prieš juristų profesiją kartais eina tam tikros visuomenės dalys, arba net valstybės autokratai, kaip pav. senosios Rusijos carai, tas yra suprantamas, naturalus dalykas, — čia veikia politinio, tikybinio, arba kito kurio pobūdžio aplinkybės, kurios nieko bendra neturi su teisėtumo reikalu.

O smerkti pats juristų darbas yra didžiausia klaida ir štai dėl ko. Žmonių visuomenės gyvenimas yra toks įvairus ir supainiotas, kad teisė niekuomet negalės pilnai ir aiškiai atitikti visiems jo įvykiams. Taigi reikalingi bus teisės aiškinimai, reikalingi bus teisės žinotojai. Mokslas duoda profesijos juristams jo paruoštus per ilgus metus įrankius ir metodus teisės normoms pažinti.

Su tais metodais mes kaip tik dabar susipažinsime.

1) Imantis aiškinti bet kurią teisės normą, bet kurį įstatymą, pirmiausia reikia jis t i k r a i k o n s t a t u o t i. Šitas darbas yra atliekamas su kritikos pagalba. Įstatymo buvimą tikrinant yra taikoma dviejų rūšių kritika; paprastoji ir aukštesnioji.

Paprastoji kritika nustato įstatymo tikrąjį tekstą. Originalis įstatymo tekstas yra tas, kuris patvirtintas tam tikro aukščiausio valstybės valdžios organo, pas mus — Respublikos Prezidento.

Dabar visose valstybėse įstatymai yra skelbiami tam tikrame spaudos leidinyje, oficialiame įstatymų rinkinyje, pas mus — „Vyriausybės Žiniose“. Įstatymas, atspaustas bet kuriame kitame spaudos leidinyje, turi būti palyginamas su oficialio rinkinio tekstu. Tačiau ir oficialiame leidinyje įstatymą spaudžiant, gali būti padaryta klaidų; todėl oficialio leidinio tekstas turi būti palygintas su originaliu įstatymo tekstu.

Oficialinis spaudos organas įstatymams skelbti turi būti paskirtas įstatymo keliu, nes tat yra didžiareikšmis valstybės

aktas; mūsų respublikoje tat pirmą kartą buvo padaryta Valstybės Prezidento įsakymu 1920—VI—19 d. Nr. 560a (Vyr. Žin. Nr. 38). Dabar ir organas įstatymams skelbti ir laikas, nuo kurio įstatymai ima veikti, įstatymo nustatyti. Tas įstatymas patalpintas Vyr. Žin. Nr. 146; šito įstatymo § 7 sako: „įstatymas pradeda veikti keturiolika dienų po jo „Vyr. Žiniose" paskelbimo dienos, jei pačiame įstatyme nenumatyta kitaip".

Kartais įstatymai labai ilgai veikia: jie veikia nuo tų laikų, kada dar nebuvo oficialinių įstatymų leidinių. Tokių įstatymų tikrąjį tekstą nustatant, reikia naudotis istorijos kritika. Jie reikia lyginti su rankraščiu, jei jis išliko, o jei jo nėra, tad su kitais rašto dokumentais, kuriuose tie įstatymai buvo surašyti.

Jei įstatymai buvo recepuoti, paimti iš kitos valstybės įstatymų, tad jų originaliniu tekstu turi būti laikomas oficialinis jų tėvynės tekstas, jei tik juos recepuojanti valstybė nėr oficiališkai jų išleidusi, kaip savo įstatymus; pastaruoju atveju savasis oficialinis tekstas būtų originalinis tekstas. Taip pav., buv. Suvalkijos civilinės teisės kodekso didesnės dalies oficialiniu tekstu turi būti pripažintas Prancūzijos oficialinis tekstas dėl to, kad nei Lenkijos, nei Rusijos, nei Lietuvos valstybės nėra išleidusios oficialinio to kodekso teksto. Daugelio veikiančių dabar Lietuvoje įstatymų oficialiniai tekstai yra Rusijos tekstai dėl to, kad mūsų konstitucijos § 106-u paliekami veikti Rusijos įstatymai.

Aukštesnioji kritika nustato juridišką įstatymo tikrumą, jo juridišką privalomumą. Kiekvienoje valstybėje įstatymas tampa įstatymų tiktai tada, kai jis sukurtas tam tikrų valstybės organų ir tam tikrų, įstatymuose nustatytu, būdu. Aukštesnioji kritika patikrina šitas įstatymo kūrimo sąlygas. Be to aukštesnioji kritika išaiškina įstatymo santykį su kitais įstatymais, naujai išleisto įstatymo su buvusiais įstatymais. Jei naujas įstatymas visai panaikina senąjį, kuris tvarkė tuos pačius santykius, tad geriausiai yra daroma, kai naująjį įstatymą leidžiant pačiame įstatyme nurodomi tie senųjų įstatymų straipsniai, kurie yra naikinami nauju įstatymu. Bet jei jo nepadaryta, tad aukštesnioji kritika aiškina, kuris senasis įstatymas yra panaikinamas naujojo.

Tie patys patikrinimo būdai yra pritaikomi ir papročio teisei ir teismų sprendimams. Konstatuojant, pav., paročio teisę, reikia klausti žinovų, reikia ištirti sutarčių ir teismų sprendimų dokumentai, kuriuose buvo pritaikyta papročio teisė, arba jos taisyklių rinkiniai, jei jie yra. Tat bus paprastoji kritika.

Aukštesniąja kritika einant reikia ištirti, ar leidžia įstatymai papročio teisei veikti tam tikrais atvejais, ar nesipriešina papročo teisė veikiamiems įstatymams?

2) Išaiškinus išorines įstatymo tikrumo aplinkybes, formalines tikrumo sąlygas, einama įstatymo turinio aiškinti. Įstatymas lygiai kaip kiekvienas posakis yra žodžiais išreikšta mintis. Kaip kiekvienam sakiniui, lygiai ir įstatymui aiškinti yra vartojami pirmiausia šie būdai: a) aiškinami patys žodžiai ir jų sąryšis ir b) ieškomas žodžiais išreikštos minties turinys. Pirmasis aiškinimas yra gramatikos, antrasis — logikos aiškinimo būdas.

Gramatinį aiškinimo būdą taikant tenka naudotis kalbos mokslo daviniais. Bet juristui dažnai reikia imti žodis ta speciale prasme, kuria jis pavartotas įstatyme; pav., X t. 1-je d. žodis „valdymas“ dažnai vartojamas „nuosavybės“ prasme.

Loginis aiškinimo būdas eina bendromis logikos ir sveiko proto taisyklėmis. Todėl juristui reikia studijuoti ir logika.

Įstatymo turinį aiškinant, visuomet reikia turėti galvoje jo tikslas (ratio legis). Įstatymo tikslas dažniausiai visai išsiaiškina stropiai analizuojant jo turinį. Tačiau kartais nepakanka tų priemonių, kurios aukščiau buvo pažymėtos ir įstatymo turinys lieka neaiškus. Jam išaiškinti tenka naudotis kitų davinių pagalba, tenka lyginti, derinti įstatymas tais kitais daviniais. Šito aiškinimo yra du būdu: sistematinis ir istorinis.

Sistematinis įstatymo aiškinimas yra daromas lyginant, derinant jo turinį su kitais įstatymų straipsniais: pirmiausia jis turi būti lyginamas su tos pačios dalies straipsniais. Jei to neužtenka, reikia jis derinti su viso skyriaus arba su visos rūšies įstatymo turiniu, pagaliau ir su įstatymų visumos prasme. Juk visa veikiamoji teisė yra vieno tikslo vedama, būtent, jos tikslas yra tvarkyti ir derinti žmonių pasielgimai einant tam tikru teisingumo dėsniu. Todėl įstatymai negali turėti tokių priešingumų, kad jų kai kurie galėtų neatitikti bendrai visuomenės teisingumo sąmonei.

Jei naujas įstatymas daro tik atskirų pakeitimų teisėje, tad jo turinys turi būti aiškinamas taip, kad atitiktų senųjų įstatymų visumos prasmei. O jei naujas įstatymas vykdo naujus dėsnius (principus), pav. baudžiavų arba absoliutės monarchijos panaikinimo įstatymai, tad senųjų likusių veikti įstatymų prasmė turi būti taikoma prie naujų dėsnių. Kitaip darant yra iškraipoma naujo įstatymo prasmė, ir gyvenimui grąžinti į senąsias vagas įvyksta vadinamoji reakcija. Rusijoje tokį naujų įstatymų taikymą prie senųjų dėsnių, tokį naujos veikiamosios teisės reakcinį aiškinimo procesą teko išgyventi ir po 1861 — 1863 metų reformų ir po 1905 — X — 17/30 d. manifesto.

Istorinis įstatymo aiškinimas yra trejopai atliekamas:

a) Pirmiausia yra tyrinėjamas pats įstatymo kūrimas: reikia studijuoti svarstymo protokolai: pranešimas, motyvų išdėstymas, ginčai Seime (parlamente) ir t. t. Tačiau šių priemonių negana; kartais jos net suklaidinti gali: parlamentų darbų archyvai liudija, kad tie dokumentai ne visuomet turi tos reikšmės, kuri jiems teikiama: pranešimo autorius, oratorius ir kt. kartais apsirinka, ką nors pamiršta, blogai tekstą perskaito ir t. t.; žodžiu sakant, tuose dokumentuose esama klaidų ir trūkumų.

b) Antra priemonė yra įstatymo kūrimo istorijos tyrinėjimas: reikia ištirti, kurie visuomenės gyvenimo reikalai buvo manyta patenkinti įstatymu, kurie visuomenės gyvenimo santykiai buvo manyta juo tvarkyti; tą tyrinėjimą atliekant įstatymas savaime yra lyginamas su pirmiau buvusiu tos rūšies įstatymu. Kartais net pakanka vien palyginti veikiamasis įstatymas su senuoju, naujojo turiniui išaiškinti.

c) Tačiau kartais ir abiejų pažymėtų priemonių nepakanka neaiškiam įstatymui išaiškinti; tada reikia ieškoti viso teksto minties, linkmės, nusistatymo, ką nors, kas galėtų nušviesti abejojamą įstatymą; svarbiausia taisyklė yra ši: reikia turėti galvoje visas įstatymo tekstas, norint suprasti mažiausią jo nusakymą. Dar Romos teisėje buvo iškelta šitos taisyklės reikšmė: „Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula ejus praeposita iudicare vel respondere (Dig. 11, tit. 3, fr. 24)“: — „nepilietiškas yra darbas spręsti arba duoti atsaką pasiremiant viena kuria įstatymo dalimi, neturint galvoje jo visumos“.

Įstatymai paprastai ilgai veikia, o žmonių gyvenimas keičiasi, eina pirmyn; tuo būdu susidaro naujų santykių, kuriems veikiamieji įstatymai ne visai atitinka. Tenka taikinti seni įstatymai prie naujų santykių. Aiškinimo būdu galima taikyti įstatymas prie naujų santykių tik tol, kol nereikia iškreipti įstatymo prasmė. Aiškinimas negali tiek toli eiti, kad būtų iškreipiama įstatymo prasmė. Jei įstatymas visai neatitinka gyvenimo santykiams, reikia jis įstatymo leidimo keliu pakeisti nauju arba panaikinti. Tačiau kartais toks formalus pakeitimas arba panaikinimas nėra būtinas, jei senas įstatymas aiškiai yra naikinamas aiškaus naujo įstatymo turinio. Pav., dabar Lietuvos respublikoje negali veikti tie buv. įstatymai, kuriais vieniems luomams buvo suteiktos privilegijos, kitiems užkrautos prievolės.

Kartais nepakanka visų pažymėtųjų priemonių tikrajai įstatymo prasmei išaiškinti. Tada įvyksta vadinamasis a u t e n t i š k a s įstatymo aiškinimas, būtent, pati valstybės įstatymų leidžiamoji įstaiga paaiškina, kuris yra tikras įstatymo turinys. Mūsų respublikos gyvenime jau buvo vienas autentiško aiškinimo atsitikimas: įstatymas dėl butų ir kambarių nuomavimo[1], Laikinosios valdžios išleistas, nieko nesakė apie sankrovas; teisėjai ėmė taikyti tą įstatymą ir sankrovų nuomavimui, o įstatymą kuriant sankrovos buvo manyta išskirti iš įstatymo veikimo srities. Ministerių Kabinetui teko išleisti atitinkamas įstatymo paaiškinimas[2]. — Kai kuris teorininkas (pav. Korkunov'as) neigia autentišką įstatymo aiškinimą, laiko jį per naują įstatymą. Man atrodo, kad autentiškas įstatymo aiškinimas turi būti mokslo pripažintas; jo tikslingumas ir reikalingumas aiškiai yra matomas iš pažymėto mūsų valstybės gyvenime atsitikimo: teisėjai taikė minėtąjį įstatymą sankrovų nuomavimo santykiams, eidami analogijos taisykle ir jų darbas būtų buvęs teisėtas, jei svarstant to įstatymo projektą sankrovos nebūtų buvusios aiškiai išskirtos iš jo veikimo. Bet buvo manyta netaikyti įstatymo sankrovoms, — todėl ir prireikė autentiško aiškinimo, be kurio įstatymo turinys būtų buvęs iškreiptas.

---

[1] Žiūr. Laik. Vyr. Žin. Nr. 12.
[2] Žiūr. Laik. Vyr. Žin. Nr. 15.

Tokio įstatymo aiškinimo su kuriuo mes susipažinome, dar nepakanka pilnai ir gerai pažinti veikiamajai teisei. Dar reikia ištirti patys juridiniai santykiai, kuriuos tvarko teisė. Santykių tyrinėjimo darbas skirstomas į tris rūšis: a) pirmiausia santykis yra dalomas į elementus, iš kurių jis susidaro—daroma santykio analizė; b) toliau esti stebimi tie elementai, kurie yra daugeliui santykių vienodi; iš tų vienodų, bendrų visiems santykiams elementų, daroma viena bendra sąvoka, kuri apibrėžia visus santykius; tuo būdu yra kuriamos bendros teisės sąvokos, yra atliekama jų konstrukcija. c) Pagaliau, tos bendros sąvokos yra skirstomos į rūšis, klasifikuojamos; šitas klasifikavimo darbas duoda dar bendresnių, platesnių teisės sąvokų.

b) Teisės vykdymas (siaura prasme).

Teisės vykdymo tyrinėjimas apima: a) ir teismo keliu atliekamą jos vykdymą, esant ginčui, kovai dėl teisės ir b) jos vykdymą, esant taikioms gyvenimo sąlygoms, be ginčo; jis apima ne tik galėjimo reikalauti (įteisinimo) vykdymą, bet ir pareigos atlikimą; jis apima lygiai viešosios, lygiai privatinės teisės vykdymą.

Žmonės dažniausiai vykdo teisę savo pasielgimais, kurie atitinka juridinių normų liepimams. Tačiau esti žmonių pasielgimų, kurie neatitinka juridinių normų liepimais, kurie peržengia juridines normas. Šitie pasielgimai visuomet turi tam tikrų vaisių, kurie yra vadinami taip pat teisės vykdymu.

Tuo būdu teisės vykdymo pasielgimų yra dvi rūšys: aa) teisei atitinką pasielgimai ir bb) teisei neatitinką pasielgimai.

aa) Teisei atitinką pasielgimai.

Teisė yra vykdoma objektingų žmogaus veiksmų, nežiūrint jo subjektingo nusistatymo, jo vidaus nuotaikos. Objektingus veiksmus daugeliu atvejų asmuo ne tiktai pats gali atlikti, bet gali juos atlikti ir per kitą asmenį; kitaip sakant, objektingiems darbams įvykdyti žmogus gali kito asmens darbu pasivaduoti. Taigi atitinką normoms pasielgimai gali būti įvykdyti ir paties asmens ir įgaliotųjų, asmenų, jo atstovų. Jei asmuo gali pats vykdyti teisę, tad jis gali įgalioti ir kitą už save veikti, o

jei asmuo pats negali teisės vykdyti (mažamečiai, bepročiai), tad teisė (įstatymas) įgalioja tam tikrus asmenis vykdyti jų galėjimus reikalauti ir pareigas (tėvai, globėjai). Pirmoji atstovybė yra sutarties, antroji — įstatymo atstovybė.

Aukščiau aš esu pasakęs, kad asmuo daugeliu atveju gali pasivaduoti kitu asmeniu. Ir iš tikrųjų tą galima daryti toli gražu ne visais atvejais; pažymėsiu jų kai kuriuos. Viešosios teisės srityje atstovybė juridine prasme gali turėti vietos tik tarptautiniuose (tarpvalstybiniuose) santykiuose. Valstybės vidaus gyvenime jos organai vykdo kiekvienas savo teises ir pareigas, tačiau veikia ne kaip įgaliotiniai. Vadinamoji tautos, politinė atstovybė, nėra drauge juridinė atstovybė: čia kiekvienas Seimo narys vykdo savo teises ir pareigas, ne keno nors kito tam tikru būdu įgaliotas. Pagaliau, ir civilinės teisės srityje yra daug santykių, kuriais asmuo negali pavaduoti savęs kitu, pav., šeimynos santykiai, asmens patarnavimo santykiai, kuriais pareigos gali būti tik paties dalyvio įvykdytos.

Kai kurios juridinės normos įgalina asmenį reikalauti, kad visi tą reikalavimą vykdytų, visiems uždeda pareigą. Tat yra absoliutiški galėjimai reikalauti ir absoliutiškos pareigos; pav., nuosavybės teisė; ji leidžia man reikalauti, kad niekas neliestų mano daikto, ir uždeda visiems atitinkamas pareigas. Kitos normos leidžia reikalauti veiksmo arba neveiksmo tik iš tam tikro asmens, todėl ir atitinkamą pareigą uždeda tik tam asmeniui. Tat yra reliatingos pareigos ir galėjimai reikalauti (teisės), pav., paskolos sutartis.

Dviejose didelėse teisės srityse, — viešojoje ir privatinėje teisėje, — teisė nevienaip vykdoma. Privatinės teisės vykdymas visiškai pareina nuo įgaliotojo asmens noro: kreditorius gali reikalauti, gali nereikalauti skolos atlyginimo, gali dovanoti ją skolininkui, tuo atveju ir pareiga nyksta, skolininkas neprivalo mokėti skolos. (Volenti non fit injuria). Viešosios teisės srityje subjektingąsias teises reikia skirti į dvi rūši: vienais atvejais subjektingoji teisė priklauso valstybei ir jos organams, o piliečiai turi pareigas, kitais atvejais subjektingoji teisė priklauso piliečiams, o valstybė ir jos organai turi pareigas. Prie pirmos rūšies priklauso, pav., valstybės teisė imti mokestis, reikalauti karo prievolę atlikti, bausti nusikaltėlį ir t. t. Šitos teisės vaisiai yra tie, kad mokesčių rinkikas turi

teisės reikalauti iš piliečio įnešti mokestį, naujokų šaukiamoji komisija turi teisės reikalauti, kad jauni vyrai stotų kariuomenėn, teismo tardytojas turi teisės patraukti pilietį atsakomybėn ir reikalauti, kad jis atvyktų aiškintis, o piliečiams visais tais atvejais yra pareigos reikalavimai pildyti. Teisės, kurios priklauso piliečiams, savo ruožtu yra taip pat dvejopos: a) politinės, pav., teisė dalyvauti valdyme (rinkimų į Seimą teisė) ir b) pilietinės, pav., laisvės teisė (tikėti, keliauti iš vietos į vietą), kitaip tariant, politinės ir pilietinės laisvės teisės.

Valstybės subjektingoji teisė kitaip yra vadinama v a l d y m o t e i s ė; jos yra tas ypatingas pažymys, kad jos vykdymas nepareina nuo laisvo valstybės organų noro, bet ji turi būti priverčiamu būdu vykdoma. Todėl valstybinės teisės teorininkas Jellinek vadina valdymo teises valstybės organų funkcijomis, būtinaisiais valdžios organų veiksmais. Taigi valstybės organai santykyje su ja turi pareigų ir šiuo atžvilgiu jų teisės tinkamai vadinamos funkcijomis, bet santykiuose su piliečiais jie gali reikalauti, t. y. jie turi subjektingųjų teisių.

Atskirų asmenų politinės ir pilietinės laisvės teisės vykdymas, taip pat, kaip civilinės vykdymas, pareina nuo asmens noro, nuo jo laisvos valios: noriu — einu balsuoti, nenoriu — neinu; noriu — važiuoju bet kur, nenoriu — nevažiuoju.

Bet reikia pažymėti, kad politinės laisvės subjektingosios teisės vykdymas neturėtų pareiti nuo asmens noro: šitos rūšies teisė yra valdymo teisė, valdymas yra visiems reikalingas. Todėl valdymo teisės vykdymas turėtų būti privalomas, priverčiamas. Laisvas šios teisės vykdymas duoda kartais labai negerų vaisių: daug rinkikų kartais nedalyvauja rinkimuose, o kas būtų, jei žymi dauguma nedalyvautų? Dar labiau reikia, kad Seimo nariams pareigų ėjimas būtų priverčiamumo dėsnio sutvarkytas: tada negalėtų įvykti toks nemalonus atsitikimas, koks įvyko mūsų pirmajam Seimui respublikos prezidentą renkant.

Ir dabar kai kurio valdymo funkcijos yra piliečiams privalomos, būtent tos, kurių vykdymas yra sunkus, nepatogus ir maža interesuoja atskirus asmenis; pav., prisiekusių posėdininkų pareigos, rusų įstatymais einant, buvo privalomos; tačiau reikia pažymėti, kad prisiekusiu posėdininku būti yra drauge piliečio teisė: jei kas nebūtų įtrauktas į prisiekusių

posėdininkų sąrašą, bet turėtų teisę būti įtrauktas, tas galėtų jaustis įžeistas esąs.

Jau buvo sakyta, kad subjektingoji valdymo teisė yra privaloma valstybės organams, kitaip sakant, ji yra sujungta su pareiga ją vykdyti. Maža to. Jos privalomumas yra toks, kad nei valstybė, nei jos organai, esant normalinėms gyvenimo sąlygoms, negali atleisti piliečių nuo atitinkamų toms valstybės teisėms pareigų vykdymo; pav. valstybė negali neimti iš piliečių mokesčių ir t. t. Tiktai ypatingoms aplinkybėms susidarius, pav. gaisrui sunaikinus piliečio turtą, ar ledams suplakus jo javus, piliečiui gali būti panaikinti mokesčiai tam tikru pasigailėjimo aktu.

Juridinė pareiga turi būti visa išpildyta, kad neliktų vietos reikalavimui. Bet juridinės pareigos objektu gali būti tik tas, ką žmogus pajėgia padaryti, nes „impossibilium nulla est obligatio" (nieko nereiškia pasižadėjimas daryti tą, kas negalima). Negalėjimas įvykdyti pareina ne tik nuo jėgų ir įrankių neturėjimo, bet ir nuo neįveikiamų išorės aplinkybių, kurios yra vadinamos v i s m a i o r, force majeure, pav. upės patvinimas ir t. t.

Reikia pažymėti, kad čia kalbama apie vidutiniško, abstraktiško asmens negalėjimą vykdyti: iš individualaus negalėjimo randama kita išeitis, pav., neturtingam skolininkui taikos teisėjas turi teisės išdėstyti skolos mokėjimą dalimis ilgesniam laikui.

Subjektingosios teisės vykdymas siekia tam tikro tikslo; jei kuri teisė ilgą laiką nevykdoma, kyla mintis, prileidimas (praesumptio), jog jau išnyko jos tikslas, nebėra to intereso, kurį ta teisė gina. Todėl ilgai nevykdant ir teisė ir pareiga išnyksta: jos yra naikinamos įsenėjimo, o jų vietą užima kitos teisės ir pareigos. Teisės išnykimas nuo įsenėjimo dažniausiai atitinka ir teisingumui: nesirūpina teisės vykdymu tas, kieno teisė iš tikrųjų buvo įvykdyta; pav., neieško savo dalies tas įpėdinis, kuris yra gavęs iš kito įpėdinio, kad ir be tam tikro pakvitavimo, savo dalį. Tačiau esti atsitikimų, kuriais teisės išnykimas nuo įsenėjimo įžeidžia teisingumą: kartais dar negavęs savo dalies įpėdinis, praleidžia per daug metų nepareikšdamas reikalavimo ir dėlto kitas įpėdinis turi teisės nemokėti dėl įsenėjimo. Šitas dėsnis veikia teisėje dėl to, kad juridinė tvarka yra vyriausias visuomenės gyvybės reikalas, o įsenėjimas kaip tik tarnauja

juridinei tvarkai apsaugoti: ilgainiui susidaro naujų santykių, jie įsigyvena, tvirtai nusistovi visuomenėje. Jei tie nusistovėję santykiai būtų ardomi, žiūrint senų laikų santykių, gyvenime nebūtų pastovios juridinės tvarkos. Tačiau, jei turįs pareigą asmuo, įvykdo tą pareigą, nežiūrėdamas įsenėjimo, tad jis paskiau neturi teisės reikalauti atgal to, ką yra perdavęs kitam dėl to, kad jis yra įvykdęs savo naturalę pareigą (obligatio naturalis).

Civilinės teisės srityje, iš dalies taip pat ir tam tikroje viešosios teisės srityje, būtent laisvės apsaugojimo srityje subjektingųjų teisių vykdymas visiškai pareina nuo asmens noro dėl to, kad tos normos artimiausiai liečia asmens interesus. Todėl prileidžiama, kad asmens interesas yra pakankamai stiprus akstinas versti asmenį vykdyti teisę, reikalauti, kad pareiga būtų vykdoma. Bet jei pareiga geru noru nevykdoma, įvyksta interesų susidūrimas, atsiranda reikalo kovoti tam tikru būdu už tą, kad pareiga būtų vykdoma ir įvykdyta. Paprasčiausias šitos kovos būdas yra įskundimas teismui. Ir įskųsti, ir teisme savo teisei ginti reikia tam tikros energijos, reikia tam tikrų jėgų ir lėšų eikvojimo. Jei vaisiai, kurių galima tikėtis iš teismo tarpininkavimo, atrodo būsią mažiau naudingi asmeniui už reikalingąją joms pasiekti energiją (lėšas, darbą), asmuo gali atsisakyti nuo kovos už savo teisę. Jei tokių atsitikimų būtų daug, įvyktų teisės sąmonės niekinimas. Žiūrėdamas į tokius negeidžiamus teisės nebranginimo padarinius, Jheringas iškėlė aikštėn kovos už teisę būtiną reikalą. Jis nurodė, kad subjektingoji teisė yra sujungta su žmogaus asmeniu, su jo garbe, kad negerbdamas savo teisės, negindamas jos, nekovodamas už ją, žmogus negerbia ir savo asmens, todėl kova už teisę yra, pasak Jheringo, ne tik asmens įgaliojimas, bet ir moralė pareiga. Tat visai tikras nusakymas, tik dėl vieno dalyko Jheringas klydo, būtent dėl to, kad viešąją teisę vykdant jis reiškė daug pasitikėjimo valdininkais, jų dorovingu pareigų pildymu. Iš tikrųjų, viešosios teisės vykdyme piliečiams reikia ne mažiau kovoti dėl savo subjektingųjų teisių vykdymo, negu privatinę teisę vykdant. Valdininkai labai dažnai peržengia savo kompetenciją ir įžeidžia piliečių politinės ir civilinės laisvės teises. Todėl piliečių kova už savo teises ir viešosios teisės srityje yra jų moralinė pareiga ne tik savo garbės ir interesų, bet ir visuomenės

atžvilgiu. Viešosios teisės srityje kova už subjektingąsias teises yra nelyginamai sunkesnė, negu privatinės teisės srityje; todėl tos kovos reikalingumas ir jos visuomeninės reikšmės supratimas privalo būti ypatingai auklėjamas visuomenės sąmonėje.

Jheringas skelbė neribotos kovos už teisę reikalą. Ir čia reikia padaryti pataisą. Kad teisės norma galėtų būti vykdoma, ji yra išreiškiama bendru, formaliu turiniu. Taikant ją atskiriems atsitikimams, kartais pasirodo, kad negalima visai nuosekliai taikyti, nes įvyktų didelis neteisingumas—tenka atsisakyti taikyti teisės norma, kad neįvyktų tas, kas dar senovės Romėnų buvo patebėta ir išreikšta juridine patarle: „summum ius — summa iniuria". Taigi kartais reikia atsižadėti savo teisės, bet ne kovoti už ją. Juk galų gale teisės tikslas yra ne formalinio, bet materialinio, tikro teisingumo vykdymas gyvenime. Tokiam tikram teisingumui įvykdyti, reikia formalinė teisė modifikuoti dorovės reikalavimais. Ir Romos juristai, pav. Ulpianus, norėdamas išvengti negeidžiamų teisės vykdymo padarinių (summa iniuria), tvirtino, jog teisė reikalauja ne tik nedaryti kitam nuostolio ir atiduoti kas kam priklauso, bet ir „dorovingai gyventi" ir šitą reikalavimą statė pirmon galvon; štai jo taisyklės formula: „iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere". O kitas Romos juristas Paulius paaiškino, kas yra „honeste vivere" (dorovingai gyventi), nurodęs, kad: „non omne, quod licet, honestum est" (ne visa, kas leidžiama, dorovinga yra).

Teisės tikslas — ginti asmens interesai vadovaujantis, ne tiek siauru asmens naudos, kiek visuomenės naudos supratimu. Jei subjektingosios teisės vykdymas prasilenkia su šituo tikslu, jis turi būti smerkiamas, kaip piktas, nesąžiningas darbas. Štai aiškus tokio nesąžiningo subjektingosios teisės vykdymo pavyzdys: Rusijos (ir Lietuvos) civilinė teisė pripažįsta vyrui ir žmonai atskirą turto nuosavybės teisę; todėl žmona neatsako savo turtu už vyro pasižadėjimus. Rusijos valdininkai, kurie turėjo savo priežiūroje valstybės arba visuomenės turtą, pasisavindami jį perduodavo savo žmonoms: jie, pav., įgydavo nekilnojamą turtą už pasisavintus pinigus ne savo, bet žmonos vardu, arba įnešdavo pinigus į banką žmonos vardu. Tai geras teisės dėsnis, kad žmonos turtas yra jos atskira nuo vyro turto

nuosavybė, buvo vartojamas prieš visuomeniškiems, nedoriems tikslams. Arba toks pavyzdys. Asmuo teismo keliu gina savo formalinę teisę, iš kurios jis neturi jokios nei materialinės, nei moralinės naudos, bet elgiasi taip, tiktai dėl to, kad galėtų padaryti žalos savo kaimynui; sakysim, neleidžia kaimynui girdyti gyvulių kūdroje, kurioje yra gana vandens ir prie kurios kaimynas gali savo žeme gyvulius privaryti. Pagrindinė subjektingosios teisės taisyklė yra ši: „nieko neįžeidžia tas, kas savo teise naudojasi" (neminem laedit, qui suo iure utitur). Šitai taisyklei atpasakotas pavyzdys atitinka, bet jis negali būti rišamas balos savininko naudai dėl to, kad jis vien dėl negero tikslo, be naudos sau, nori vykdyti savo teisę. Kiekviena geriausia visuomenės gyvenimo taisyklė gali būti privesta ligi absurdo, gali duoti kenksmingiausių vaisių. Kada subjektingosios teisės vykdymo reikalaujama nematant iš to jokios sau naudos, arba matant labai mažą naudą, palyginus su skriauda tam, iš kurio reikalaujama, kada tas reikalavimas daromas tiktai norint nuskriausti santykio dalyvį, tada yra prasižengiama prieš teisingumo reikalavimą ir užuot taisyklės: „qui suo iure utitur, nemini facit iniuriam" reikia žiūrėti kitos taisyklės: „malitiis non est indulgendum" (nereikia pataikauti piktiems darbams). Kaip matote, piktas teisės naudojimas buvo tyrinėtas Romos teisininkų, vadinasi, labai seniai ir jų buvo supeiktas. Pastaraisiais laikais, jis vėl labai kreipia į save teorininkų dėmesį; jų tyrinėjimo rezultatai rados išreikšti naujesniuose civilinės teisės kodeksuose, būtent Vokietijos ir Šveicarijos, kurie neleidžia teismo apgynimo teisės vartoti vien piktam tikslui. Prancūzijos kodekse nėra atitinkamų normų, bet ir jos teismų praktika baudžia piktą teisės vartojimą: teismai priteisia santykio dalyviui nuostolius, kuriuos padaro kontragentas naudodamasis savo teise vien piktam tikslui; pav., beterminė sutartis gali būti kiekvienu momentu panaikinta, bet jei darbdavys tiesiog, be priežasčių atstato darbininką be termino pasamdytą, teismai priteisia atstatytam nuo darbo nuostolius, kuriuos jis iš to turėjo.

Jau anksčiau buvau nurodęs, kad žalingas savo teisės naudojimas dažnai randa vietos ir viešosios teisės srityje, ypač valdymo srityje. Valdininko pasielgimas labai dažnai formališku atžvilgiu atrodo esąs teisėtas, bet iš esmės yra padarytas vien piktos valios, blogam tikslui, be naudos visuomenei. Rei-

kėtų, kad įstatymai leistų piliečiams tokiais atvejais reikalauti savo nuostolių atlyginimo.

bb) **Teisei neatitinką pasielgimai.**

Žinome, kad juridinę normą vykdant, asmuo yra arba galėjimo reikalauti (įteisinimo), arba pareigos subjektas. Ir vykdydamas galėjimą reikalauti ir atlikdamas pareigą asmuo gali peržengti juridinės normos liepimą: pirmu atveju—perdaug reikalaudamas, antru — arba nepildydamas savo pareigos, arba darydamas tą, kas yra uždrausta. Teisės įgaliotinio netinkamas pasielgimas įžeidžia pareigos subjekto teisę, kuri neleidžia iš jo daugiau reikalauti, negu juridinė norma liepia (leidžia): o pareigos subjekto neatitinkamas teisei pasielgimas įžeidžia įgaliotinio teisę dėl to, kad nepatenkinamas teisėtas jo reikalavimas.

Tuo būdu mes matome, kad neatitinkamais teisei pasielgimais asmuo visuomet neklauso teisės liepimo, kad motyvas, kuris verčia asmenį teisės liepimo klausyti, pasirodo esąs silpnesnis, nekaip kiti motyvai, kurie nulenkia asmens valią teisės atžvilgiu neatitinkamai pasielgti. Taigi šiais atvejais reikia žiūrėti asmens dorovės, jo sielos nuotaikos, ne vien jo išorės veiksmo; šiais atvejais reikia ištirti ir įvertinti tuodu abu pasielgimo elementai.

Kiekvienas neatitinkąs teisei pasielgimas yra blogas reiškinys visuomenėje, o teisės tikslas yra vykdyti viuomenėje tą, kas yra gera, ir neleisti vykdyti to, kas bloga. Todėl teisė reikalauja, kad būtų priešinamasi blogiems, piktiems darbams. Pasipriešinimas blogam esti įvairus; labai dažnai pakanka vieno pastebėjimo, perspėjimo, kad asmuo nustotų bloga daręs, pav., pakanka priminti skolininkui, kad jis mokėtų skolą, ir moka; pakanka perspėti kaimynas, kad jo daromas tvenkinys sustabdys vandenį, kuris per daug užlies mano lauką ir padarys man nuostolių, ir kaimynas daro mažesnį tvenkinį, arba visai jo nedaro, ir t. t. — Viešosios teisės srityje valdžiai pakanka paskelbti atsišaukimas į gyventojus, kad paskubėtų nešti iždinėn mokesnius, pakanka perspėti, kad nesipeštų, nesibartų ir t. t.

Jei perspėjimo, pastebėjimo negana, jei vis dėlto įvyko teisės peržengimas, tad jo padariniai turi būti atitaisyti tiek, kiek juos galima atitaisyti. Tas atitaisymas yra vykdomas dažniau-

siai teismui padedant. Teismas yra kviečiamas pagalbon, prisilaikant dviejų dėsnių: a) privatinės (civilinės) teisės srityje normų peržengimo atitaisymas vyksta, tiktai teisės įgaliotajam reikalaujant, tiktai jo iniciatyva,—jei asmuo nesipriešina jo teisės įžeidimui, tad nė paties įžeidimo nėra — „volenti non fit iniuria". Kiekvienas privalo pats saugoti savo teises; jei jis pats jas nesaugos, ir niekas kitas nesaugos jo teisių, nes „iura viligantibus scripta sunt" (teisės normos parašytos budėjančiųjų naudai); b) viešosios teisės srityje teisių saugojimo iniciatyva įeina į valstybės organų funkcijų skaičių; valstybės organai privalo reikalauti, kad būtų atitaisyti teisės peržengimo blogi padariniai; šita pareiga plačiausiai priklauso policijai ir apskritai administracijai, taip pat valstybės gynėjams. Iš šito bendro dėsnio tėra nedidelė išimtis: maži prasižengimai, pav., asmens įžeidimai, yra persekiojami tik nukentėjusio (įžeisto) asmens iniciatyva.

Teismo veiksmo yra du uždaviniai: 1) neatitinkamas teisei pasielgimas konstatuoti, nustatyti, išaiškinti ir 2) paskirti tuos atitaisymus, kuriuos skirti liepia veikiamoji teisė.

Teismo skiriamas atitaisymas pirmiausia yra privalomas pareigos vykdymas; pav., liepiama skola užmokėti, žemės valdymas grąžinti ir t. t. Jei pareiga negali būti išpildyta natūros pavidalu (in natura), tad jos vietoje yra priteisiamas nuostolių atlyginimas; pav., jei negali grąžinti priteisto arklio, yra išieškomi jo vertės pinigai.

Tiek daikto grąžinimas natūros pavidalu, tiek nuostolių atlyginimas gali būti įvykdytas geru noru, to, kas turi pareigos vykdyti teismo sprendimą; o jei geru noru nevykdo, yra priverčiamas vykdyti: skolai atlyginti prievartos būdu parduodamas skolininko turtas, iš žemės išvaromas neteisėtas valdytojas ir tt.

Žiūrint į normas iš to atžvilgio, kaip atitaisomi jų peržengimai, jos yra įvairaus tobulumo ir įvairiai vadinamos: leges imperfectae, perfectae ir t. t., bet apie šitą mes esame jau kalbėję kitoje vietoje. Čia tik pabrėšiu vieno įžeistos teisės atitaisymo įvairumą istorijos eigoje, būtent bausmės skyrimo už vadinamuosius nusikalstamus darbus. Kai kurie neatitinką teisei pasielgimai yra ypatingai žalingi visuomenės gyvenimui; už juos organizuotoji visuomenė, dabar valstybė, skiria atitinkamas bausmes. Pasielgimo kenksmingumo laipsnis pareina nuo

visuomenės kultūros laipsnio: žinome, kad gilioje senovėje kreditoriai skolą negrąžinant turėjo teisės skolininką sukapoję pasidalinti; o už žmogaus užmušimą galima buvo tada nuo bausmės atsipirkti. Vadinasi, skolos neatlyginimas buvo laikomas didesniu nusikalstamu darbu negu gyvybės atėmimas. Dabar mūsų juridinė sąmonė visai kitokia, nekaip rodo tie pavyzdžiai. Vadinasi, ribos tarp kriminalinės ir civilinės teisės labai žymiai pasitaikė istorijos eigoje, apie ką plačiau ir geriau sužinosite studijuodami minėtąsias teisės disciplinas.

10.

Teisės normų ypatybės.

Iš normatyviškai attributyviško teisės normų pobūdžio eina kai kurios jų ypatybės, į kurias matau reikalo atkreipti dėmesį.

Žinome, kad ir doros ir teisės normos dvejopai veikia žmogų: 1) jos yra žmogaus pasielgimo motyvai, jos ragina žmogų daryti vienus veiksmus ir susilaikyti nuo kitų veiksmų; šiuo atveju jos turi betarpiškos įtakos žmogaus pasielgimams; 2) etikos normos, plačiai jas suprantant t. y. ir dorovės ir teisės normos — veikia patį žmogaus sielos postovį, keičia jį, sustiprindamos ir ugdydamos jame vienus, silpnindamos ir naikindamos kitus palinkimus ir įpročius; kitaip tariant, jos turi žmogui auklėjamos reikšmės.

Ta reikšmė yra kita dorovės normų, kita—teisės normų. Dorovės normos, kaip jau pirmiau esame aiškinę, uždeda žmogui tiktai pareigas, o teisės normos ne tik pareigas uždeda: vieniems jos uždeda pareigas, kitus įgalina reikalauti. Šitas teisės normų dvejopas pobūdis apsireiškia pačioje paprastoje kalboje; pav., jei normuojamas yra pirkimas, tad ta pačia teisės norma yra tvarkomas ir pardavimas; pažymėtą teisės normų pobūdį vaizduoja ir tas dalykas, kad jos yra nuolat vykdomos sutarties forma; pagaliau, jį vaizduoja dar ir tas, kad sutartį darant naudojamasi tam tikru ženklu, simboliu, kuris nurodo dvejopą teisės normų pobūdį. Iš Romėnų teisės istorijos, turbūt, būsite sužinoję tuos simbolius: pav., parduodant perkant žemę buvo įteikiamas pirkėjui žemės grumstas. Ir dabar simboliai yra

vartojami: sudarę sutartį jos dalyviai paduoda vienas kitam rankas, geria magaryčias ir t. t.

Taigi, kad ir vienodas yra galutinis dorovės ir teisės normų tikslas, būtent žmogaus visuomenės gyvenimo tvarkymas ir tobūlinimas, tačiau teisės normos daug kuo skiriasi nuo dorovės normų.

1) Kadangi dorovės norma uždeda tik pareigą, pav. mylėk artimą, kaip pats save, gera daryk savo artimui, tad ar bus pasielgta taip, kaip įsako dorovės norma, ar ne, — niekas niekaip į tą nereaguoja. Teisės norma ne tik uždedama vienam pareigą, bet ir kitą įgalina reikalauti, kad tas savo pareigą vykdytų ir, jam nevykdant, anas iš tikrųjų reikalauja vykdymo. Šitas įgaliojimas reikalauti sudaro tam tikrą motyvo jėgą, kuri priverčia asmenį pareigą vykdyti: pav., vaikai privalo karšinti neturtingus savo tėvus; jei vaikai šitos savo pareigos nevykdo, tėvai yra įgaliojami reikalauti jos vykdymo; todėl vaikams gema didesnis motyvas tą savo pareigą vykdyti. Dėl šitos motyvacijos jėgos attributyviškos normos yra tobūlesnės už grynai normatyviškas normas, kurios neturi tos jėgos. Seniau daug žmonių santykių teisė nelietė, tie santykiai vien normatyvių normų tebuvo tvarkomi; ilgainiui, normatyviški liepimai pakeičiami normatyviškai attributyviškais ir tuo būdu žmonija, santykių tvarkymo atžvilgiu, žengia pirmyn. Liepimas „mylėk artimą tavo, kaip pats save“ yra nuo labai senų laikų žmonių skelbiamas. Tačiau tik attributyviškos normos tinkamai jį vykdo konkrečių santykių atvejais. Pavyzdžiui: seniau, kai buvo vergija, arba baudžiavos, daugybė žmonių buvo skriaudžiama einant veikiamosios teisės normomis, nepaisant to, kad tas dorovės liepimas (mylėk artimą) buvo; arba, kai laisvai samdomiesiems darbininkams buvo uždrausta streikuoti, jie negalėjo gintis nuo samdytojo skriaudų ir ginti savo padėtį; darbininko sužalojimas nebuvo atlyginamas, nors sužalojimas įvykdavo ir darbdavio naudai dirbant. Panaikinus vergiją ir baudžiavas, teisės normų įsakymu negali būti tų skriaudų, kurios būdavo. Teisės normoms leidus darbininkams streikuoti, uždėjus darbdaviams pareigą atlyginti darbininką už sužalojimus, įvykusius bedirbant fabrike, darbininkas yra teisės normų įgaliotas reikalauti, kad streikuoti nebūtų jam varžoma, kad už sveikatos nustojimą jam būtų atlyginama; taigi dabar ne išmal-

dos tenka jam prašyti, bet savo teisės jis gali reikalauti. Kaip matome, teisė stiprina socialiu atžvilgiu geidžiamus įpročius ir palinkimus ir naikina socialiam gyvenimui kenksmingus palinkimus ir įpročius. Dėl teisės įgaliojimų ir tie, kurie įgalinami reikalauti, daros dorovingesni, mažiau skriaudžia kitus.

2) Teisės norma pozitingai veikia ir tuos, kuriuos ji įgalioja reikalauti: žmogus daros drąsus, pasitiki savim, nesižemina, jo balsas darosi stiprus, akys žiūri tiesiai ir t. t. Imkime kad ir vieną atpasakotą pavyzdį: darbininkas, dirbdamas darbdaviui, neteko rankos. Neturėdamas teisės reikalauti atlyginimo už kūno sužalojimą, jis gali tik melsti darbdavio, kad jis pasigailėtų ir gelbėtų jį, tad verčiamas yra žemintis prieš darbdavį. O turėdamas teisės normos apsaugojamą teisę reikalauti atlyginimo už kūno sužalojimą, jis gali kalbėtis kaip lygus su lygiu; ir jiems nesusitarus turi teisės traukti darbdavį tieson. Dar geriau yra sutvarkytas tas reikalas, kada esti įtaisomos tam tikros kasos, kurios apsaugoja netekusio sveikatos darbininko būvį ligi mirties, arba bent tol, kol bus priteistas ir gautas iš darbdavio atlyginimas. Galėjimo reikalauti suteikimas, arba teisės aktinga motyvacija taip pat turi didelės auklėjamos reikšmės, nes asmuo reikalauja veikimo, arba susiturėjimo nuo veikimo, kaip savo teisės, ne kaip malonės. Aktinga teisės motyvacija yra būtinas socialio gyvenimo ir tvarkos faktorius. Ponas nebus ponas ir tarnui, kada kalbama apie tarno teises, o tarnas jas supranta ir gina. Teisė nežiūri asmenų ir kelia mažuosius ligi šio pasaulio didžiūnų. Teisės sąmonė daro žmogų piliečiu, kuris gerbia savo asmenį; ji saugoja žmogų nuo įsivyravimo jo būde blogų ypatybių, kurios atsiranda ir tarpsta tuose, kurie savęs negerbia. Dar senovės romėnas su pasigėrėjimu sakydavo „c i v e s r o m a n u s s u m“ ir tą gražų vardą statydavo prieš „a n i m a s e r v i l i s“ (vergo siela); posakis, kurs rodo tokį asmenį, kurio būde nėra tų ypatybių, kurių turi save gerbiąs ir savo teises suprantąs asmuo. Kas pats elgiasi, kaip vergas, žemindamasis prieš turtinguosius ir aukštai iškilusius visuomenėje asmenis, tas su silpnesniais elgiasi kaip despotas. Todėl jaunuomenėje privalo būti auklėjamos abi teisės normų pusės: įgaliojimų ir pareigų sąmonė ir jausmas.

3) Jei kas nors kaltas man kurią pinigų sumą, tad man vis lygu, ar jis pat atiduos tą skolą, ar už jį atliks tą jo tėvas, drau-

gas — žodžiu, kas kitas. O jei su manim privalo gerai elgtis mano sūnus, tad niekas negali atlikti tos pareigos už jį. Taigi dorovės liepimus gali atlikti tiktai pats liepiamasis, o teisės liepimus gali atlikti ir trečias asmuo, net ir liepiamojo neįgaliotas, — pakanka, jei bus patenkintas tas, kas turi teisės reikalauti. Tik kai kurių pareigų, kurias uždeda teisės norma, negali kitas už liepiamąjį atlikti, būtent tų, kurių atlikimas, lygiai kaip dorovės santykiuose pareina nuo asmens ypatybių; pav., dailininkas apsiėmė nupiešti paveikslą.

4) Teisės normos gali būti vykdomos per įgaliotinius, o dorovės normos tik paties liepiamojo gali būti vykdomos. Ką-ne-ką ir dorovės srityje galima atlikti per kitą asmenį; pav. nusiųsti neturtėliui pašalpą per savo tarną, arba sūnų; bet čia trečias asmuo mechaniškai tarpininkauja, tai vistiek kaip tuos pinigus paštu nepasiuntus. O įgaliotinis, atstodamas savim teisės arba pareigos subjektą, savaimingai veikia, vykdo tą, kas yra reikalinga juridiniam santykiui vykdyti. Ir pačios sutartys gali būti sudaromos per įgaliotinius.

5) Dorovės pareigos gali būti atliekamos tik liepiamajam norint, priversti jį jas atlikti negalima. Teisės pareigos gali būti prievartos būdu vykdomos dėl to, kad yra tas, kas gali reikalauti jas vykdyti. Prof. Petražickis, nesutikdamas su tuo, kad teisės normoms galima būtų suteikti šitokio pobūdžio, nurodo valdininkų, teisėjų, ir kt. pareigas, kurias, pasak jo, negalima prievartos būdu įvykdyti. Šitą prof. Petražickio pažiūrą aš laikiau klaidinga; teisės normų vykdymo priverčiamumą negalima suprasti taip, kad asmuo turi būti priverstas lygiai tą patį veiksmą atlikti, kurį jis privalo atlikti, bet neatlieka; pakanka, jei jis gali būti priverstas pripažinti tam tikrus padarinius, kurie įvyksta, jam neatliekant savo pareigų.

Teisės normas vykdant, retai yra žiūrima asmens elgimosi motyvų, o dorovės normas vykdant, visuomet žiūrima, kas verčia asmenį taip, ne kitaip pasielgti; jei kas duoda neturtėliui pašalpą ne iš geros širdies, ne pasigailėdamas, bet kad kiti žinotų ir girtų jį, toks darbas dorovės atžvilgiu bus nedorovingas. O kai atiduodama yra skola, niekam nerūpi ieškoti sielos motyvų, dėl kurių skola grąžinama. Tačiau ir teisės normų srityje, ilgainiui, augant kultūrai, vis daugėja skaičius tokių santykių, kur pareigas vykdant arba jas peržengiant yra žiūrima pasielgimo

motyvų; ryškiausias pavyzdys yra kriminalinės teisės sritis. Ir dorovės ir teisės normas vykdant, arba nevykdant, žmogus gyvena tam tikrus jausmus: 1) iš vienos pusės, jis jaučia savo sieloje arba pasitenkinimą arba sąžinės graužimą: patenkinimą žmogus jaučia tada, kai jo pasielgimas atitinka normos liepimui; o sąžinės graužimą jis jaučia, kai yra padaręs ką neatitinkamą normos liepimui; 2) iš antros pusės, jis atjaučia kitų žmonių papeikimą arba pagyrimą. Bet ir šiuo atžvilgiu teisės normose pastebimi šie ypatingi pažymiai:

I. Įgaliotas reikalauti rūpinasi, kad teisės normos būtų įvykdytos, nepaisant, ar to nori ar nenori pasižadėjęs vykdyti savo pareigą. Ir todėl įgaliotas:

a) reikalauja, bet ne prašo; net ir civilinės teisės vykdyme yra kalbama apie ieškinio reikalavimus (iskovyje trebovanija, Ansprüche, Forderungen);

b) jei reikalavimo neužtenka, grasina veikti prievartos būdu,

c) kreipiasi pagalbos į draugus, kaimynus arba į valdžią,

d) jie padeda ir neprašomi, pav. kriminalinių nusikaltimų srityje, ir

e) naudojasi jėgos prievarta. Net ir kultūringose tautose veikia ir privalo veikti dėsnis: „v i m v i r e p e l l e r e l i c e t“ (jėgą jėga galima atremti).

Kad rečiau reiktų griebtis prievartos, tad tam pačiam tikslui, būtent teisės normos įvykdymui vartojama paranka, įkaitas ir kitos priemonės.

II) Teisė, jos normoms įvykdyti, pagaliau griebiasi represijos, o dorovė—tiktai taikos priemonių. Dorovės pareigas atliekant įvykdomas pagailos veiksmas — c h a r i t a s, teisės pareigas atliekant vykdoma tas, kas kam priklauso — s u u m c u i q u e t r i b u e r e, s u u m a c c i p e r e, n e m i n e m l a e d e r e. Neišpildžius dorovės liepimo, nėra vietos kerštui, o išpildžius atsiranda dėkingumo jausmas. Neįvykdžius teisės normos gema keršto jausmas, ją įvykdžius randas naturalus jausmas. Keršto laipsniai yra įvairūs, pradedant mažu supykimu ir baigiant kraujo kerštu ir net su kitų pagalba. Tik kultūrai augant, asmens ir giminės kerštui vedamos yra ribos, o pagaliau jis ir visai pašalinamas: valstybė ima į savo rankas prievartą, kuri reikalinga teisės normoms vykdyti.

Dabar tik tarptautiniuose santykiuose yra įsigalėjęs savavalės teismas ir kerštas, bet ir čia jie pamaži apribojami; pav., yra pripažįstamas valstybių neitralumas; o po šio didžiojo karo sukurta Tautų Sąjunga, kurios kūrimo idėja žada daug gera žmonijai.

Teisės ir dorovės normos nėra koki išoriniai, fiziški daiktai, tiktai nuomonės. Lygiai kaip nuomonės, teisės ir dorovės normos labai įvairuoja: vienų asmenų jos yra taip suprantamos, kitų—kitaip. Kai individų d o r o v ė s pažiūros savitarpy nesutinka, tie nesutikimai esti taikiu būdu pašalinami: čia niekas nėra įgaliotas reikalauti, kad liepimas būtų įvykdytas, todėl ir jo nevykdymas nesukelia didelio nepasitenkinimo.

Kas kita esti, kai atsiranda nesutikimų dėl t e i s ė s liepimų supratimo: čia yra įgaliotų reikalauti jų vykdymo, todėl tų liepimų nevykdymas sukelia žymų pasipriešinimą. Kad tų nesusipratimų būtų mažiau, teisė turi unifikacijos tendencijos, kitaip tariant, eina prie normų suvienodinimo. Ta unifikacijos tendencija pasireiškia šiuose faktuose:

a) Kad abi juridinio santykio pusės galėtų prieiti vienodą nuomonę apie teises ir pareigas, arba kad galima būtų surasti kilusiems tarp tų pusių nesusipratimams bendras neginčijamas išrišimas, reikia išdirbti ir pripažinti vienos bendros taisyklės, vienas bendras šablonas normų, iš kurių būtų išvedamos tos teisės ir pareigos ir iš kurių būtų sprendžiami nesusipratimai. Ir kultūrai augant, vienodas normų šablonas plečiasi. Vienam normų šablonui kurti įrankis yra pozitinga, veikiamoji teisė, vis tiek, ar papročio, ar įstatymo normose išreikšta. Kol teisės liepimai nėr pozitingai išreiškiami, tol nėra vienodo teisės normų šablono, tol jos gyvena tik kūrimo periodą.

Dorovės srityje nėra tokio normų šablono dėl to, kad dorovės liepimai turi savo pagrindu žmogaus sąžinės vidaus įsitikinimą. Žinoma, ir dorovės liepimai esti papročio ir autoriteto suteikiami, bet jie yra tokio neriboto turinio, kad leidžia kiekvienam veikti savo nuožiūra. O teisėje yra įsigalėjęs normų pozitingumas.

b) Kad teisės šablono normos tiktų nesusipratimams pašalinti ir vienodai nustatytų žmonių veiksmus, reikia, kad jų turinys būtų tikras ir aiškus ir kad jų veikimo ribos būtų tvirtai, aiškiai nustatytos; tas tikrumas ir aiškumas yra reikalingas ne

tiktai bendras taisykles, bet ir jų sudėtingus elementus: subjektą, objektą, teises ir pareigas nustatant. Jei kuri normos dalis yra perdaug neaiški, neapribota, tad ji duoda progos kilti nesusipratimams; pav., imkim mūsų Steigiamojo Seimo išleisto Žemės Reformos Įvedamojo įstatymo § 1a p. 2, kuriuo nusavinamos Lietuvos Respublikos naudai „pelkės ir durpynai", priklausą privatiniems asmenims, arba p. d., kuriuo Lietuvos Respublikos naudai nusavinami „žemės gelmių turtai, mineralinių vandenų šaltiniai ir jų eksploatacijai reikalingas žemės paviršiaus plotas". Esu tikras, kad St. Seimas nemanė nusavinti Respublikos naudai nedidelių pelkių ir nedidelių durpynų, bet kadangi įstatyme nepasakyta, kurio didumo pelkės ir durpynai nusavinami, tad reikėtų ir mažiausi sklypeliai nusavinti, nors tas ir nuostolinga būtų krašto ekonomijos atžvilgiu; o kalbant apie žemės gelmių turto nusavinimą, tai šita taisyklė veikia ir mažiausiems ūkiams ir todėl, jei kurio vienos dešimtinės savininko žemės plote yra kalkių, tad tas kalkių plotas turėtų būti nusavintas. Nemanau, St. Seimo būtų buvusi ta mintis, kuri tenka išvesti iš atpasakotojo netiksliai suredaguoto įstatymo.

Dorovės liepimų srityje kalbamo aiškumo ir tikro apribojimo nereikia ir jo nėra dėl to, kad nėra attributyviško reikalavimo vykdyti norma. Dorovėje net kenksmingas būtų normos liepimų apribojimas: neapribotas liepimas leidžia siekti vis aukštesnės, vis tobulesnės dorovės. Toki posakiai kaip: „jei tau suduos į vieną veidą, atkreipk ir kitą" rodosi aiškūs, apriboti esą, bet tat nėra liepimai, tik vaizdingi posakiai bendrai žmogaus elgimosi linkmei nustatyti, siekiant jam tobulybės: „būkit tobuli, kaip tobulas yra jūsų Dangiškasis Tėvas". Ligi pasiekiant tą aukščiausią laipsnį, yra dar visa daugybė pasielgimo laipsnių.

c) Kad teisės normos galėtų būti tinkamai vykdomos, reikia kad galima būtų įparodyti ir kontroliuoti faktai ir gyvenimo aplinkybės, kurioms normos yra taikomos. Pav., žmogaus pradžios faktas negali būti kontroliuojamas, todėl civilinis kodeksas nustato, kad kūdikio, gimusio anksčiau, negu 180 dienų nuo jungtuvių dienos ir galinčio gyventi ir kūdikio, gimusio po 306 dienų jungtuvėms pasibaigus, teisėtumas gali būti ginčijamas. (Civ. Kod. Str. 274 ir 275), o tarp tų ribų gimęs kūdikis pripažįstamas esąs teisėtas jungtuvių tėvo kūdikis. Taip teisės nor-

mos stengiasi neaiškius, išorinius, fizinius atsitikimus aiškiai nustatyti.

Ir priešingai — sielos reiškiniai, psichikos faktai, jei tiktai jie yra aiškūs, randa teisėje atbalsio: pavyzdžiui supykimas, susijaudinimas, kaip asmens įžeidimo arba nužudymo aplinkybė, turi būti imama domėn įstatymo liepimu.

Faktams geriau konstatuoti yra surasta dar tokių priemonių, kaip rašto dokumentai, notarų tarpininkavimas ir liudymai, liudininkų pareiškimai, įrodą daiktai ir t. t.

Kadangi seniau neišlavintas žmogaus protas galėjo apimti tik apčiuopiamesnius, aiškius faktus, tad ir teisės normos, senesniais laikais sukurtos, pasižymi dideliu apribojimu, tikrumu; pav., išrovęs barzdą žmogus, jei bus to įvykio liudininkų, turi užmokėti 12 grivinų pabaudos (iš Rusų Teisybės); čia kalbama ne apskritai apie asmens įžeidimą, arba sužalojimą, kaip dabar įsttymas kalba, bet nurodoma vienas konkretus įžeidimo atsitikimas dėl to, kad protas pajėgė tik konkrečiais įvykiais reikšti savo mintį.

d) Tačiau nepaisant išdėstytų trejopos rūšies faktų, kuriais labai dažnai yra prieinamas vienodumas nuomonių apie teisės įgaliojimus ir pareigas, vis dėlto dažnai atsitinka, kad nuomonės esti vienos kitoms priešingos čia dėl nevienodo aplinkybių supratimo, čia dėl nevienodų pažiūrų, kuri norma turi būti pritaikyta tam tikru atveju. Vadinasi, turime teisės šablonines normas, kurios atitinka anksčiau išdėstytiems reikalavimams, kokios privalo būti teisės normos, — ir vis dėlto, taikant jas konkretinių pareigų ir įgaliojimų (teisių) normavimui iškyla nesutikimų tarp juridinio santykio dalyvių. Reikia tie nesutikimai pašalinti, vadinasi, reikia konkretiniai įgaliojimai ir konkretinės pareigos suvienodinti. Tokiam reikalui atlikti vienintelė yra priemonė — kreiptis prie trečio asmens, nesuinteresuoto tokiu arba kitokiu nesusipratimo išrišimu, ir pavesti jam rišti ginčas, t. y., ištyrus dalyko aplinkybes, tarti savo nuomonę, ko vienas santykio dalyvis gali reikalauti iš antro, arba abu iš vienas antro ir ta nuomonė privalo būti teisės nuomone — privalomu abiems dalyviams ginčo išrišimu. Šitos trečio asmens nuomonės kūrimas yra vadinamas t e i s m u, o pati nuomonė — t e i s m o s p r e n d i m u. Seniau labai dažnai buvo kreipiamasi į trečią asmenį ginčui išrišti, dabar tą atlieka valstybės teismas ir tik

labai retais atvejais esti kreipiamasi į vadinamąjį „trečiųjų teismą“ arba garbės teismą.

11.

Lietuvos veikiamosios teisės šaltiniai.

Senosios Lietuvos valstybės, gyvavusios daugiau kaip prieš šimtą metų, veikiamoji teisė buvo vėliau rusų valdžios panaikinta. Per tiek daug laiko rados suardyti visi veikę anuomet valstybinės valdžios organai ir jų vieton sudaryti kiti. Per tokį ilgą laikotarpį gyvenimo sąlygos taip labai pakitėjo, kad dabar tenka mums visai iš naujo kurti valstybė.

Mes gyvename ne laukinių, bet kultūringų žmonių gyvenimu, todėl be įstatymų nė valandos negalime apsieiti, o iš karto neįmanoma yra sukurti įstatymus visoms gyvenimo sritims tvarkyti, dėl to tenka naudotis tais įstatymais, kad ir netobūlais, kurie pas mus veikė prieš karą ir prie kurių mes pripratome, kiek jie neprieštarauja mūsų valstybės demokratingiems dėsniams ir Konstitucijai (§ 106). Tačiau tokiu bendru įstatymo dėsniu negalima ilgam laikui pasitenkinti. Įstatymų leidimo įstaigų pareiga yra aiškiai nurodyti, kurie buvusios Rusijos įstatymai veikia Lietuvoje, kurie neveikia. Bet nesant tokių nurodymų tenka įstatymų vykdytojams kiekvieną kartą patiems orientuotis šiuo klausimu. Mes čia nors bendrais bruožais atsakysime į šį klausimą. Pirmiausia reikia mūsų valstybės teritorija padalinti į dvi dalis, būtent: buvusios Suvalkų gubernijos ir b. kitų gubernijų plotus; be to dar yra Mažosios Lietuvos Klaipėdos kraštas ir Palangos valsčius, prijungtas mums iš b. Kuršo gubernijos.

Pagrindiniai valstybės įstatymai, Konstitucija, yra vienodi, veikia visoje valstybėje, tik turi tam tikrų variantų Klaipėdos kraštui.

Taip pat visoje valstybėje (be Klaipėdos Krašto) veikia ir kiti visi įstatymai mūsų įstatymų leidimo įstaigų leidžiami (taip pat Baudž. Kodeksas).

Pirmoje eilėje reikia pažymėti, kad buv. Suvalkijoje veikia visai kiti civiliniai įstatymai, nekaip kitoje valstybės teritorijoje; Suvalkijoje veikia: 1) civilinis statutas 1825 m., 2) sta-

tutas apie jungtuves 1836 m., 3) vadinamasis Napoleono kodeksas, 4) hipotekos statutas 1818 ir 1825 m. 5) prekybos kodeksas, į kurį įeina ir vekselių statutas, 6) be to, žiūrint civilinės materialinės teisės ir procesualė teisė ir notariato taisyklės turi tam tikrų skirtumų lyginant su procesuale teise ir notariato taisyklėmis, veikiančiomis kitoje teritorijos dalyje.

Valstiečiams žemės pripažinimo nuosavybe įstatymas taip pat kitas buvo Suvalkijoj, kitas visai Lietuvai. Administratinėje teisėje taip pat yra skirtumų tarp Suvalkijoje veikiančių įstatymų ir tarp kitoje valstybės teritorijoje veikiančių įstatymų. Tuo būdu šitoje mūsų valstybės dalyje veikia kai kurie įstatymai, kurie buvo išleisti „Dziennike Prav". — Kurie jų veikia, negalima pasakyti be tam tikros revizijos, bet kad bendras aukščiau pažymėtas posakis netrukdytų mūsų valdininkų ir įstaigų, reikia įstatymo aiškaus, atitinkamo dabarties reikalavimams, kreipiamiems į įstatymus, kurie iš buvusiųjų įstatymų veikia, kurie neveikia. Kitoje mūsų valstybės teritorijoje veikia šie civiliniai įstatymai: 1) civilinai įstatymai, vad. X tom. I dalis, 2) tam tikri įstatymai dėl valstiečių žemės nuosavybės, 3) vekselių statutas, 4) teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymai, 5) notariato taisyklės, 6) prekybos statutas ir procesas.

Išskyrus pagrindinius Rusijos įstatymus, taip pat įstatymus apie savivaldybes ir rinkimus, kiti visi įstatymai, kuriais tvarkomi įvairiausių administracijos dalių reikalai ir darbai, tebeveikia mūsų valstybėje, taip kad tenka žiūrėti į viso 16 tomų įstatymų rinkinio. Be aukščiau minėtų tos 16-kos tomų dalių, kurios pas mus negali veikti, neveikia dar tos dalys, kurių vietoje yra tam tikri mūsų valstybės valdžios įstatymai, būtent: neveikia Rusijos muitinių įstatymai ir muitų tarifai, įstatymai apie namus suimtiesiems ir kt. Didelė anomalija pas mus yra ta, kad su Rusijos nauju B. Kodeksu, kuris priimtas Lietuvos per veikiamąją teisę, ligi šiol dar nesuderintus Rusijos Karo Baudž. Kodeksas. Jis buvo suderintas su senuoju Rusijos B. Kodeksu ir, jei Rusija būtų įvykdžiusi gyvenime naują Baudž. Kodeksą, ji su juo būtų suderinusi ir Karo Baudž. Kodeksą. Mūsų valstybėje kitaip atsitiko: Naujas Rusijos B. Kodeksas įvestas veikti, o Krašto Apsaugos Ministerija ligi šiol nesugebėjo su juo suderinti Karo B. Kodekso; todėl dabar B. Kodeksu vagystė, išeikvojimas arba pasisavinimas yra skiriami į dvi rūši dėl 500

rb. nusikalstamo darbo objekto kainos skirtumo, o Karo Baudž. Kodekse tą skirtumą daro 300 rb. objekto kaina. Taigi nei Valstybės Gynėjas, nei Teismas negali žinoti, kuriuo įstatymu eiti, ypač tada, kai toje pačioje byloje yra kaltinami ir kariškiai ir šiaip piliečiai. Ir pati vagystė naujame B. Kodekse kitaip apibrėžiama, nekaip buvo apibrėžiama sename, taigi ir ne taip, kaip yra apibrėžiama Karo B. Kodekse. Tas nenormalumas reikia kuogreičiausiai pašalinti.

Klaipėdos kraštas turi autonomiją, kurios ribos yra nustatytos tam tikro statuto, sudarytojo Santarvės Valstybių Konvencijos, kuri sudaryta su Lietuva ir paskelbta Vyr. Žinių Nr. 169. Klaipėdos Krašte daugiausia veikia tie įstatymai, kurie veikė ten prieš karą, t. y. Vokietijos įstatymai.

Palangos valsčiuje veikia šiaip visi tie patys įstatymai, kurie veikia Didžiojoje Lietuvoje, tiktai civilinis kodeksas ten kitas, būtent buvusios Kuršo gubernijos civilinis kodeksas.

12.

Apie valios laisvę.

Mano paskaitų dalykas būtų per daug nepilnas, jei palikčiau nepalietęs žmogaus valios laisvės klausimą. Visą laiką kalbėdami apie visokias teisės problemas, mes ėmėme pagrindu žmogaus dvasios darbą. Teisė žmonių kuriama ir joje yra išreiškiama žmonių valia. Vykdant teisę, naudojantis ja, arba peržengiant ją, taip pat žiūrima subjekto valios pasireiškimo. Pav., Napoleono Kodekso st. 1108 viena keturių būtinų sutarties sąlygų laiko priimančio pareigą dalyvio s u t i k i m ą; X t. 1 d. str. 700 skelbia, kad visi teisių įgijimo darbai, įstatymų nustatyti, tik tada pripažįstami tikri, kai jie paremti asmens laisvu noru ir s u t i k i m u. Baudž. Kod. str. 1 sako, kad nusikalstamu yra laikomas toks darbas, kurį įstatymai, grasindami bausme, draudžia jo vykdymo metu; taigi draudžia, o jei neklauso draudimo, baudžia, tad aišku, čia prileidžiama, kad asmens yra laisva valia.

Tuo tarpu mes gerai žinome, kad žmogaus gyvenimas ir darbai pareina nuo įvairiausių aplinkybių, nuo įvairiausių atsitikimų, anksčiau įvykusių. Pavyzdžiu gali eiti, kad ir kasdien

mūsų patiriamas dalykas: žmogus alkanas yra kitokio ūpo, nekaip sotus; labai išalkęs negali nė protu dirbti; taip pat negali žmogus protu dirbti, jei jam peršalta. Žmogus pavargusio, nuilsusio kūno taip pat negali protu dirbti; ir priešingai, protu dirbant pavargsta kūnas, o kūnui pavargus negalima daugiau dirbti protu, ką nuolat kiekvienas patiriame. Aišku, kad žmogaus dvasios jėgos pareina nuo kūno jėgų, o žmogaus valia yra viena jo dvasios jėgų.

Bet sykiu su pažymėtais atsitikimais, t. y. su tais atsitikimais, kurie pasaulyje įvyksta nepareidami nuo žmogaus valios, žmogus nuolat jaučiasi galįs daug ką daryti laisvo savo noro, laisvos savo valios vedamas.

Todėl ir galvotojai, kurie šį klausimą nagrinėdavo, arba nagrinėja, dalosi į dvi grupi: seniau vieni jų buvo intuitistai, antri sensualistai; dabar vieni jų vadinami deterministais, antri inderterministais.

Intuitinės srovės šalininkai manė, kad idėjos, įspūdžiai, jausmai įgyjami prigimties būdu, kad asmuo turi prigimtą dvasios turtą — prigimtas idėjas ir jausmus, ir kad savo potyriu jis nieko neįgyja. O sensualistai tvirtino, kad žmogaus siela yra „t a b u l a r a s a“, gryna lenta, kurioje gyvenimo patyrimai įrašo dvasios turinį, kad žmogus iš prigimties neturi jokio dvasios turinio ir kad gyvenimas daro jam absoliutinės įtakos. Abi pažiūros, kad ir visai priešingos viena antrai, turėjo vienodų netikrumų, vienodų klaidų. Pirmiausia, abi teorijos nepripažino asmens dvasios augimo, tobūlėjimo. Jos negalėjo ignoruoti, kad ankstybesnės žmonijos kartos perduoda vėlesnėms žinias; tas faktas buvo perdaug visiems aiškus, kad būtų galima jis ignoruoti. Bet jos pripažino tik žinių perdavimą, o jausmai ir valios ypatybės buvo jų laikomos neperduodamomis iš kartos į kartą; pati asmens dvasia buvo laikoma nesikeičiama. Sensualistai manė ją, lyg automatą, pareinančią nuo išorės reiškinių, o intuitinės srovės pasekėjai pripažino laisvą valią, iš prigimties įgyjančia savo jėgas ir nuo kitų aplinkybių nepareinančią.

Dabar psichologijos mokslo jau atmestos yra šitos metafizinės pažiūros. Potyrio psichologija, kuri ypač ištobulėjo dėl Anglijos tyrinėtojų darbų, nepripažįsta nei prigimtų idėjų, nei to, esą asmuo visą savo dvasios turinį įgyja tik per savo paties patyrimą. Pozitinga psichologija išaiškino, kad žmogaus dva-

sios gyvenimas gali būti suprastas tik tada, kai jis yra nagrinėjamas žiūrint potyrio davinių, bet ne paties vieno asmens, o visos žmonijos potyrio davinių; visa žmonija tik per potyrį įgyja idėjas ir jausmus, o atskiri asmens įgyja juos įpėdinystės keliu nuo pirmesniųjų kartų, nuo savo tėvų ir protėvių.

Kitas aukščiau minėtųjų srovių bendras netikrumas yra tas, kad jos visai nepripažino, negalėjo išaiškinti asmens savaimingumo santykyje su išorės aplinkybėmis. Pozitinga psichologija išaiškino, kad žmogaus dvasios emocijos gali būti ir yra sukeliamos, ne tik išorės aplinkybių, bet ir vidaus potyrio davinių. kūno fiziologiniai ir psichologiniai procesai ir bendra kūno padėtis, dėl kurios asmeniui yra smagu, arba nesmagu, kuri nuvargina arba atgaivina jį, yra dvasios tam tikros būklės priežastis, nepareina nuo išorės įtakų. Pašalinę tuos aiškius senesnių psichologijos srovių netikrumus ir remdamiesi pozitingos psichologijos daviniais, laisvos valios klausimo tyrinėtojai vis nėra vienos pažiūros, skiriasi į dvi grupi: vieni jų, deterministai, nepripažįsta laisvos asmens valios, antri — indeterministai, ją pripažįsta. Aš trumpai supažindysiu su deterministų įrodymais. kad nesama valios laisvės.

Valios laisvė paprastai yra statoma priešais tą sąvoką, kad pasaulio reiškiniai eina tam tikrais dėsniais. Pirmiausia, mes turime suprasti, kas yra tie pasaulio reiškinių dėsniai. Mes jau turėjome progos kalbėti, kas yra įstatymas mokslo prasme ir dabar prisiminsime vėl, kad reiškinių įstatymas, arba dėsnis, yra jų vienodas santykis, kad vieni reiškiniai sudaro tam tikrus kitus reiškinius. Įstatymas mokslo prasme nėra koks nors liepimas, kad tas, arba tas reiškinys būtų, bet tat yra tam tikras reiškinių santykis: jei įvyksta tam tikras reiškinys, tai turi įvykti ir kitas reiškinys — jo padarinys. Imant reiškinių įstatymą šita prasme, kaip tik ką išsiaiškinome, turi būti taip statomas klausimas apie valios laisvę; ar klauso ji reiškinių įstatymo, arba dėsnio, ar ne? Kaip pasakėme, dėsnis nėra reiškinių priežastis, tik vienų reiškinių su kitais tam tikras santykis. Valios veiksmai yra taip pat pasaulio reiškiniai. Taigi būtų logiška nesąmonė tvirtinti, kad valios veiksmai neklauso reiškinių dėsnių, kadangi jie yra taip pat reiškiniai.

Išorės potyris įtikina mus, kad nėra tokių reiškinių, kurie būtų visų kitų reiškinių absoliutės priežastys: visi reiškiniai

yra anksčiau buvusių reiškinių padariniai ir vėliau įvykusių priežastys: kiekvienas reiškinys yra viena grandis viso reiškinių grandinio. Šita reiškinių ypatybė yra vadinama priežastingumo įstatymu, arba priežastingumo dėsniu. O vidaus dvasios reiškiniai ar klauso priežastingumo dėsnio, ar neklauso? Atsiminus pozitingos psichologijos davinius, reikia pripažinti, kad ir žmogaus veiksmai negali būti statomi priešais kitus reiškinius, bet turi būti statomi vienoje eilėje su kitais reiškiniais, kad psichinis tam tikros kartos gyvenimas yra ryšis tarp ankstybesnių kartų ir paskesnių kartų psichinio gyvenimo ir kad įpėdinystės dėsnių asmuo įgyja nuo ankstybesnių kartų tam tikrus gabumus ir palinkimus, lygiai kūno, lygiai dvasios.

Taigi klausimas apie valios laisvę turi būti statomas toks: ar žmogaus valia klauso priežastingumo dėsnio, ar neklauso, bet ne toks: ar žmogaus valia pati yra reiškinių priežastis. Šito antro klausimo atsakas yra neginčijamas: lygiai kaip kiti reiškiniai taip ir žmogaus valia yra tolimesnių reiškinių priežastis. O kalbant apie valios laisvę turi būti statomas tik pirmasis klausimas, t. y. ar žmogaus valia pareina nuo kitų reiškinių ar nepareina?

Duoti atsakui į tą klausimą reikia pirmiausia išvengti tų paprastų klaidų, kurios yra daromos šį klausimą svarstant.

Pirmoji klaida yra daroma ši. Valios laisvės nepripažinimas yra lyginamas su likimo pripažinimu, su fatum'o pripažinimu, o fatalizmas pripažįsta, kad kiekvienas reiškinys yra iš anksto nuskirstas ir todėl jis įvyksta visai nepareidamas nuo asmens valios ir jo veiksmų. Pasak fatalistų, jei žmogui lemta mirti mažam, jaunam ar suaugusiam, tad joks jo paties saugojimasis neišgelbės jo nuo mirties. Ir priešingai, kam skirta sulaukti gilios senatvės, tas nežus ir didžiausiuose gyvybei pavojuose. Fatalistai mano esant kažkokią jėgą, kuri iš šalies veikia atsitikimus ir nėra jų eilėje. Savo nuomonei patvirtinti fatalistai rodo statistikos davinius, kuriais išaiškinta, pav.,, kad užmušimų, nužudymų, jungtuvių ir kitų atsitikimų, lyg kad su žmonių valia įvykstančių, esti kas metai beveik tiek pat, kad tų atsitikimų skaičius vienais metais mažiau skiriasi nuo jų skaičiaus kitais metais, nekaip naturalės mirties arba gimimo atsitikimų skaičius. Tačiau reikia pastebėti, kad statistikos daviniai neprieštarauja priežastingumo įstatymui; jie tik rodo, kad tam

tikroms aplinkybėms esant, įvyksta tam tikri jų padariniai, o pasikeitus aplinkybėms, kinta ir jų padariniai. Statistikos daviniai todėl negali eiti įrodymu, kad fatalistų tvirtinimas yra tikras. Tvirtinimas, kad esą likimas, visai nepripažįsta priežastingumo dėsnio; bet jis kartu nepripažįsta ir pačios valios; todėl ji, negali būti laikoma tuo pačiu dalyku, kuo yra determinizmas, arba pripažinimas, kad valia klauso priežastingumo dėsnio.

Kita dažnai daroma klaida yra ta, kad kai kas tvirtina, valią esant pusiau laisvą. Kai kurie jų pripažįsta priežastingumo dėsnį, bet kartu pripažįsta ir kaikurią valios laisvę. Sakysim, sako šios teorijos pasekėjas Fulje, kad valia nelaisva, kad jos visi veiksmai pareina nuo asmens turimų idėjų ir jausmų. Jei taip, tad mes turime pripažinti, kad ir pačios valios laisvės idėja yra viena mūsų valios veiksmų priežastis. Žmogus, būdamas įsitikinęs, kad jis gali veikti laisvai, savo noru, taip ir veikia, lyg jis būtų laisvas veikti kaip tinkamas. Ir juo labiau įtikėjęs savo valios laisve, juo laisvesnis jis yra savo veiksmuose. Todėl, kad ir nelaisvi yra asmens valios veiksmai, bet jis, vedamas valios laisvės idėjos, gali veikti, kaip laisvas, gali artintis prie valios laisvės idealo. Į šią pažiūrą deterministai taip atsako. Teisybė, kad asmuo, vedamas klaidingo įsivaizdavimo valios laisvės gali dažnai elgtis taip, lyg jis būtų laisvas; laisvės idėja gali tapti vyriausiu jo motyvu, bet kad ir kažin kaip asmuo stengtųsi vykdyti savo laisvę, jis netaps nė kiek laisvesnis, tik bus savo vyriausios idėjos vergas. Tvirtinti, kad asmuo, valios laisvės idėjos vedamas, gali iš tikrųjų tapti laisvas yra vis tiek, sako deterministai, kaip tvirtinti, kad asmuo užsimanęs būti karaliu gali truputį tapti karaliu.

Kiti valios laisvę įparodo taip. Esti, sako jie, kartais visai vienodi ir vienodo stiprumo du ar daugiau motyvai ir asmuo turi pasirinkti, kas jam reikia daryti. Jei asmuo negalėtų išspręsti, kurį motyvą jam šiuo atveju pasekti, jis patektų į tokią pedėtį, kaip tas asilas, kuris pastipo stovėdamas tarp dviejų šieno kupetų. Taigi šitie valios laisvės šalininkai labai sumažina skaičių tų atsitikimų, kuriuos jie mano įvykstančius laisvai valiai veikiant.

Determistai sako, kad ir šie atsitikimai negali būti priimami įrodymais valios laisvės dėl to, kad, pasak jų, iš tikrųjų asmuo

ne laisvai pasirenka, kas jam daryti, bet arba netyčiomis, atsitiktinai, arba atsimindamas, kad nepasirinkimas sudaro blogesnius padarinius, negu bet koks pasirinkimas. Pašalinę tas klaidas deterministai nurodo šiuos pagrindus savo tvirtinimui, kad žmogaus valia yra laisva.

Pirmiausia, primena jie, priežastingumo dėsnis yra bendras visiems reiškiniams, be jokios išimties. Tik aiškūs įrodymai galėtų įtikinti, kad to įstatymo valios reiškiniai neklauso, jei tokių įrodymų būtų, bet jų nėra.

Toliau, gamtoje yra jėgų ekonomijos įstatymas, kad jėga nenyksta. Valios veiksmų laisvė būtų priešinga šitam įstatymui. Valios laisvė reiškia nepareinamumą nuo jėgų, paaukotų jai įvykdyti, vadinasi, ta jėga be rezultato nyktų.

Trečia, valios laisvė yra logiška nesąmonė. Kiekvienas daiktas turi kokį nors tam tikrą pavyzdį. Tat būtina daikto buvimo sąlyga. Laisva valia yra dalykas neturįs jokio tam tikro pavyzdžio, o tat yra logiškas nonsensas.

Žiūrėdami kasdieninio žmogaus gyvenimo, traukia toliau deterministai, mes įsitikiname, kad žmogaus dvasios reiškiniai pareina nuo įvykstančių jo organizme procesų.

Ir kiti patyrimai patvirtina, kad mūsų valia yra nelaisva.

Jei mes norime pakeisti savo pasielgimus, pasitaisyti, mes stengiamės pakeisti savo pažįstamų ratą, imamės kitokias knygas skaityti, kitokiais darbais užimti save ir t. t.

Santykiuose su kitais žmonėmis mes taip pat esame tikri, kad jų valia nelaisva. Jei ji būtų laisva, mes negalėtume žinoti, nei jų būdo, nei jų dvasios; nežinotume, ko nuo jų tikėtis ir kaip su jais apsieiti.

Pagaliau, statistikos daviniai taip pat įrodo, kad žmogaus valia klauso priežastingumo įstatymo. Jei žmonių veiksmuose dalyvautų kažkokia priežastingumo įstatymo neklausanti jėga, vidutinių skaičių įstatymas neturėtų vietos visuomenės reiškinius tyrinėjant.

Tačiau vieno valios laisvės įrodymo deterministai negali rimtai suniekinti, būtent to, kad asmuo vis dėlto dažnai jaučia ir supranta save laisvą esantį. Šito fakto deterministai neginčija ir pripažįsta, kad asmuo pasirenka iš kelių norų vieną, neturėdamas jokio aiškaus motyvo, ir tuo būdu jaučiasi visai lais-

vai pasielgęs. Bet jie sako, kad ir šiais atvejais negalima kalbėti apie valios laisvę; šiais atvejais tik pasielgimo motyvai, pasak jų, yra neaiškūs, bet jų vis dėlto yra. O mums atrodo, kad čia deterministai, visuomet būdami pozitingo mokslo pasekėjais, įbrenda į metafizikos pelkes. Reiškinių priežastingumo įstatymas ta mokslo prasme, kurią mes esame išsiaiškinę, yra neginčijamas dabar dalykas. Bet yra reiškinių, kurie dabar negali būti suprasti, negali būti išaiškinti dėl to, kad mokslas nėra pasiekęs dar tam tikro tobūlumo. Taip pav., negalėjo būti suprasti ir išaiškinti elektros jėgos reiškiniai gamtoje, kol ta jėga nebuvo rasta ir tam tikrose ribose suprasta. Bet ir dabar nėra išaiškintas dalykas, kodėl dvi priešingos elektros srovės, tiktai sujungus jas, duoda elektros jėgą. Ir dabar nėra išaiškintas dalykas, kodėl deguonis ir vandenilis sujungti vienas su antru virsta vandeniu? Labai neseniai buvo rastas radijus ir vadinamieji rentgeno spinduliai, o reiškiniai, kurie įvykdavo radijaus emanacijai arba rentgeno spinduliams veikiant, buvo arba nepastebimi, arba nesuprantami. Pavyzdžių galima daug pripasakoti.

Manau, kad tas, kas anksčiau pasakyta apie elektros, arba kitų jėgų priežastį, dar labiau reikia pasakyti apie valios reiškinius. Daug valios veiksmų liudija mums ją esant laisvą, t. y. kad žmogus laisvai pasirenka sau pasielgimo būdą. Kuris yra tas laisvės šaltinis? Mokslas dar nedavė, mano nuomone, į tą klausimą atsako. Žmoguje yra tokios elementų ir jėgų daugybės susijungimas, kad negalima manyti, jog mokslas jau sugebėjo ir visus elementus, ir visas jėgas ir visus vienų ir kitų susijungimus išrišti. Man rodosi, kad stovint ant mokslo pagrindo negalima kalbėti apie absoliutiškai laisvą, nuo reiškinių priežastingumo dėsnio visai nepareinančią valią, bet taip pat negalima tvirtinti, kad valia visai nelaisva. Jei žmogus privalo eiti tam tikrais teisės dėsniais, tad šitoks reikalavimas gali būti į jį kreipiamas tik tada, kada mes esame įsitikinę, jog nuo jo šiek tiek pareina pasirinkti, kaip reikia jam elgtis: ar taip, kaip jam atrodo naudingiau, ar taip, kaip teisės norma jam liepia.

Taigi visa žmonijos visuomenės gyvenimo praktika yra toks faktas, kuris liudija, kad žmogaus valia yra tam tikrose ribose laisva.

13.

Teisės reikšmė žmonijos kultūros kūrimui.

Prisiminkime žmogaus gyvenimą seniausiais laikais. Tam tikslui pasinaudokime tomis žiniomis, kurias mums suteikia kad ir biblija, tik ne apie Adomo ir Jėvos gyvenimą dausoje, kur visa kas buvo paruošta ir kur todėl jų laimingas buvo gyvenimas, bet apie jų gyvenimą juos iš dausos išvarius. Arba pasiskaitykime darbus žmonių, kurie yra tyrinėję ir surinkę daug žinių apie laukinių žmonių gyvenimą. Tais labai gilios senovės laikais pasaulis štai kaip atrodė: nebuvo nei miestų, nei kaimų, nei viensėdijų, nebuvo jokių trobesių. Nebuvo nei sodų, nei dirbamų, apsėtų laukų, nei kelių. Buvo tik miškai, ežerai, pelkės, pievos, upės. Nuo audros ir šalčio žmogus slapstėsi olose, po kerplėšomis, dangstėsi jis augalų lapais arba žvėrių kailiais; mito girių vaisiais, uogomis, šaknimis arba žalia mėsa dėl to, kad nemokėjo dar prasimanyti ugnies. Toks žmogus maža kalbėjo, maža žodžių teturėjo dėl to, kad ir sąvokų maža turėjo. Skaičiuoti jis mokėjo nedaugiau kaip ligi 5; tiek turi rankos pirštų, tiek sugeba suskaityti. Dainos ir muzikos tų laikų žmogus neturėjo: linksmumą ir liūdnumą jis reiškė atskirais garsais. Atitrauktų sąvokų ir minčių jis neturėjo, mokėjo pavadinti tik matomus reikalingus jo gyvenimui daiktus.

Palyginkime šitą atpasakotą pasaulio pavidalą ir jo gyventojų padėtį su dabarties pasaulio pavidalu ir žmonių gyvenimu. Dabar visur daug didelių miestų, kuriuose daugybė didžiausių namų, kartais turinčių ligi kelių dešimtų aukštų, aprūpintų visokiais patogumais ir gražybėmis; daug miestų, miestelių, kaimų, viensėdijų, dvarų, kuriuose yra gražiausių rūmų. Visur matome puikių daržų, didelių sodų, visokių javų prisėtų laukų. Visur yra ne tik kelelių, vieškelių, plentų, bet ir geležinkelių; jūromis plaukia daug įvairių laivų; oru laksto įvairių sistemų orlaiviai, susižinoti visur nutiestos telegrafų ir telefonų vielos, susižinoma ir be vielų, radio telegrafu. Apskritai, technikos srityje pasiekta didelio tobūlumo. Nuo audros ir šalčio žmogus turi šiltus namus, šiltą drabužį, nuo karščio — priemones vėdintis, jo drabužiai ir lengvi ir patogūs ir gražūs, valgiai įvairūs, gardūs ir sveiki. Poilsiui žmogus turi minkštą patalinę ir apklotą.

Žmogaus žinija dabar neribota: jis vis daugiau ir daugiau žinių įgyja. Jo mintis ir protas siekia pasaulio aukštybių ir sielos gilumų. Filosofijos mintis jis jungia su poezijos forma ir jausmu, kaip mūsų Jurgis Baltrušaitis, rašąs rusų kalba, arba Balys Sruoga ir kt.

Žmogus dabar sukuria nuostabių kūrinių visose meno srityse. Vis tiek į kurią meno sritį mes pažvelgsime: muziką, skulptūrą, ar kitą kurią, visur randame tokių kūrinių.

Palyginę tuodu pasauliu mes matome, kad dabarties pasaulis visai kitoks, nekaip gilios senovės pasaulis: daugelį dabar visiems suprantamų reiškinių senovės žmogus, net labai mokytas, laikytų stebuklais: pav. elektros šviesa, garvežiai ir kt.

Visa tat, kuo dabarties pasaulis skiriasi nuo senovės pasaulio yra žmogaus veikimo vaisius. Taigi žmogaus veikimas yra kultūros kūrimas. Nes kas yra kultūra? Visa tat, kas žmogaus įgyta ir įgyjama kaupiant žinias, kuriant dailės kūrinius ir imant valdyti medžiagines gamtos jėgas. Pirmiausia žmogui reikia pažinti tas, kas jau yra; pažinti tikruma, tiesa. Rasti tiesą yra pirmasis žmogaus kultūriško veikimo uždavinys. Pažinti reikia ne tik gamta, bet ir žmogaus gyvenimas ir žmonijos istorija. Priešais pažinimą statomas kūrimas. Kūrimas atliekamas grožės srityje. Gražu yra tat, ką rodo vaizdai, kurie pasaulio idėjas įveda gyvenimon naujose formose. Dailininkas, kaip Dievas, kuria naujus kūrinius. Bet žmonijos kaupimas, gero grožės kūrimas dar nėra visi kultūros darbai, nes žmogus, kaip sako Genezis, leistas pasaulio viešpačiu būti.

Yra dar trečias uždavinys — gamtos jėgos valdyti. Gamtos jėgų žmogus nekuria, tik valdo jas, jomis naudojasi. Čionai žmogaus pasiekiami toki darbo rezultatai technikos srityje, kad jie atrodo panašūs į dieviškus padarinius.

Greta su pažymėtomis trimis žmogaus veikimo sritimis stovi dar tikyba, kuri daro didelės įtakos kiekvienos srities kultūriškam veikimui.

Kartoju, kad visa tat, kas padaryta mokslo, dailės ir technikos yra kultūros vertybės. Kultūros augimas stengiasi senas kultūros vertybes įgijus tuoj naujas sukurti. Visa žinoti, visa kurti ir visa nuveikti žmonija niekuomet neįstengs, bet siekti to yra jos uždavinys. Dievo asmenyje žmonija turi nepasiekiamą, bet siektiną idealą. Siekti begalinio idealo yra

žmonijos Aukštybė, bet sykiu ir Golgota. „Eritis sicut Deus“ (būsite kaip Dievas) štai aukščiausias devizas, štai šviesiausioji žvaigždė, bet ir giliausias sielvartas žmonijos istorijoje. Siekdama šito idealo žmonija sukūrė tą kultūrą, kurią turi. Kultūros vertybių tarpe yra ir teisė. Tik teisė turi ypatingos reikšmės kultūros kūrime: ji yra b ū t i n a s ą l y g a sėkmingo kultūros kūrimo. Ji padeda žmonijai siekti savo idėalo. Kur viešpatauja anarchija, kur nėra teisinės tvarkos, ten nėra ir negali būti kultūros kūrimo. Kultūra kuriama tik ten, kur teisės tvarka saugoja esamas gėrybes ir laiduoja naujų gėrybių kūrimą. Visai aiškus ir suprantamas yra dalykas, kad žmonės negali sėkmingai veikti ten, kur viešpatauja netvarka ir sauvalė. Tą, kas čia pasakyta, patvirtina istorija, — atsiminkime barbarų užplūdimą Romos, tautų kraustymosi, arba kumščio viešpatavimo laikus, arba pasižiūrėkime į dabarties padėtį daugelyje kraštų. Teisė, apskritai imant, sudaro sąlygas, kurios įgalina žmogų kurti ir tobūlinti kultūrą. Bet ypatingai patogias sąlygas sudaro ta teisės dalis, kuri įgalina žmones veikti kuopomis, bendrovėmis. Žmonės, dirbdami po vieną, niekuomet nebūtų pasiekę tokio kultūros laipsnio nė vienoje veikimo srityje, kaip dabar yra pasiekę. Sakau, nei vienoje veikimo srityje dėl to, kad visos žmonijos veikimo sritys yra savitarpy sujungtos, pareina nuo viena kitos. Kiek kultūros dalykų būtų nepasiekiamų, jei žmonės nesugebėtų gyventi valstybėmis? Bene pajėgtų žmogus įsteigti tokius fabrikus, statyti tokius tiltus, tiesti geležinkelius, koki dabar yra tiesiami, jei nemokėtų kurti bendrovių ir veikti jose, bene galėtų sukaupti tiek žinių, jei neturėtų universitetų ir kitų mokslo įstaigų ir t. t. Visą tą įgyti įgalina teisė, patiekdama žmonių veikimui juridinio asmens formą. Kadangi juridinis asmuo turėjo ir turi didžiausios reikšmės žmonijos kultūros kūrime, tad mums reikia su juo arčiau susipažinti. Aš čia nekalbėsiu apie tobūliausią ir daugiausią naudos teikiančią juridinio asmens formą — valstybę dėl to, kad apie ją aš esu jau plačiau kalbėjęs. Šį kartą aš kalbėsiu apie juridinius asmenis, kurie esti valstybės ribose.

Pirmiausia žmonės po du, tris apskritai imant po nedaug susidėję atlikdavo kurį vieną darbą, kuris vienam buvo per sunkus. Tą darbą atlikę jie išsiskirstydavo. Paskiau, supratę jėgų sujungimo naudą, susidėdavo į pastovesnę kuopą keliems

darbams arba visai darbų eilei atlikti ir nauda dalintis. Taip susidėdavo artimi pažįstami, kurie vienas kitu pasitikėdavo. Dar toliau pasirodė naudinga yra kitų tik pinigai priimti, reikalingi tam darbui atlikti, o visą darbą varyti patiems, savitarpy artimiems žmonėms.

Dar vėliau buvo prieita supratimas, kad naudingiausia yra pinigai dėti visiems, kas tik nori, o darbui dirbti reikia samdyti mokovai. Tada atsirado vadinamosios akcinės bendrovės, kurios gali sujungti didžiausius, koki tik gali būti reikalingi, kapitalus. Dar vėliau gimė tų akcinių bendrovių sąjungos, arba vadinamieji „trestai". Taip keitėsi juridinio asmens forma, kurio tikslas — pasipelnyti. Bet yra dar kitokių rūšių juridiniai asmens: vieni jų yra politinės partijos, muzikos, dainos ir t. t. draugijos, kiti — vienuolynai, universitetai, prieglaudos.

Dabar mes kasdien visur matome juridiniuose santykiuose dalyvaujančius ne tiktai atskirus fizinius asmenis, bet ir pačias žmonių grupes, vadinamuosius juridinius asmenis ir net, kas anksčiau jau paaiškinta, juos randame dalyvaujančius juridiniuose santykiuose, kurie turi tikslo svarbiausius visuomenės reikalus aprūpinti.

Teisės mokslininkų dideli ginčai eina tuo klausimu — ar gali būti juridinis asmuo teisės subjektas? Pirmasis garsusis Savigny pasisakė, kad juridinis asmuo tėra fikcija. Žmogus daugelio reikalų negali aprūpinti pats vienas, negali pasiekti daugelio tikslų, jei dirbs atskirai; jam reikalinga savo dvasinės ir medžiaginės jėgos sujungti su kitų jėgomis. Bet teisės įgaliojimais, pasak Savigny, gali naudotis tik realus, fizinis asmuo, o teisės be subjekto būti negali, todėl teisė kaip tik kuria fiktinį, sugalvotą asmenį, o tikras jos subjektas lieka fiziniai asmens, juridinio asmens dalyviai. Šitos pažiūros į juridinį asmenį daug kas laikosi ir dabar. Jheringas taip pat laikė juridinį asmenį tik tam tikru būdu jo narių juridiniems santykiams apsireikšti. Įrodyti, kad šita pažiūra neatitinka tiesai, užtenka pažymėti tą, jog esama juridinių asmenų, kuriuose nėra fizinių asmenų — teisės subjektų, pav., prieglaudos ir kt. įstaigos, nes jose tie, kurie naudojasi įstaigų teisių vaisiais, nėra teisių subjektai, pav., vaikai, ligoniai, seneliai, mokiniai.

Kiti vėl, pav., Brincas, tvirtina, kad juridinis asmuo negali būti teisės subjektas, nes tokio asmens visai negali būti.

Jei juridinis asmuo yra fikcija, tad jo nėra. Tėra turtas paskirtas tam tikram tikslui, nepriklausąs jokiam asmeniui. Prieš Brinco teoriją reikia pasakyti, kad jei turtas priklausytų tikslui, jis negalėtų būti kelių, pav., universitetų nuosavybė, bet turėtų būti nedalomas, nes visų jų vienas yra tikslas. Iš tikrųjų, mes matome ką kitą, mes turime daug atskirų įstaigų, kurios kiekviena turi savo turtą, nors jų daugelio yra vienodi tikslai.

Treti teorininkai, pav., Gierke, Regelsbergeris, juridinius asmenis laiko socialiais organizmais. Asmens svarbiausi pažymiai, sako pastarasis, yra valia, savi interesai ir darbingumas. Visus šiuos pažymius turi juridinis asmuo. Vienas asmuo negali pasiekti tam tikro tikslo, tam reikalui atlikti susideda daugelis asmenų, kurie bendrai susitarę dirbdami turi vieną valią, kolektyvo valią, bendrą visiems jo dalyviams. Tas kolektyvas turi tam tikrų savo interesų ir turi jėgų jiems aprūpinti. Bet sociales grupes, vienetus lyginti su organizmu yra klaidinga; to lyginimo klaidingumą mes išaiškinome anksčiau, kalbėdami apie visuomenę. Šitoje vietoje paaiškinti, kad socialiai vienetai negali būti lyginami su organizmais, pasitenkinsime tokia pastaba. Sakysime, pastatyti universitetui nauji namai, asignuotos visos lėšos ir išleisti įstatai steigią universitetą, bet personalas dar nepaskirtas — tačiau univeritetas vis dėlto jau yra.

Taigi juridinis asmuo nėra nei fikcija, nei organizmas, bet tikras asmuo, tik ne fizinis, o savotiškas, juridinis. Ne tiktai tas yra, kas turi medžiagos kūną; žodis juk yra, o jo paliesti negalima; ir visa teisė turėtų būti laikoma nesama, jei imtume reikalauti, kad galima būtų ji kūno jausmais jausti. Nuosavybės teisės neapčiuopsi, tačiau ji yra. Tą patį reikia pasakyti ir apie juridinį asmenį. Užtenka, kad teisės norma sudarė juridinį asmenį, ir jis iš tiesų yra. Ir juridinis asmuo yra teisės subjektas. Subjektingą teisę mes apibrėžiame kaip įteisėjimą, kaip galėjimą reikalauti; juridinis asmuo tą galėjimą turi ir realizuoja. Taigi jis yra teisės subjektas. Priėmę kitokį subjektingos teisės apibrėžimą, būtent, tą, kad ji yra laisvė veikti normos nustatytose ribose, mes taip pat matome, kad teisės subjektu gali būti juridinis asmuo lygiai kaip ir fizinis: ir vienam ir antram norma nustato laisvės ribas.

Trumpai kalbant, juridinį asmenį kuria teisės norma.

Tat kokių reikia gyvenimo sąlygų, kad būtų sukurtas juridinis asmuo?

1. Pirmiausia reikia tokio tikslo, kurio atskiras asmuo savo paties jėgomis negalėtų pasiekti, kuriam pasiekti reikia kelių sujungtų asmenų jėgų; be to, tas tikslas turi būti pastovus.

2. Reikia, kad būtų medžiagos jėgų, be kurių tikslas negali būti pasiektas. Tos jėgos gali būti žmonės, arba turtas, arba ir žmonės ir turtas. Pav. politinė partija, arba labdaringa draugija gali pradžioje visai neturėti lėšų; arba gali būti įsteigtas universitetas, kuris dar neturi nei rektoriaus, nei kokio personalo. Bet be jokios medžiaginės jėgos juridinis asmuo negali būti.

3. Trečioji sąlyga, be kurios juridinis asmuo negali būti, yra valstybės valdžios pripažinimas ar teisingiau tariant, yra teisės norma, kuria juridinis asmuo pripažįstamas esančiu.

Kurių teisių turi juridinis asmuo ir kuriose ribose jis gali veikti, visa tat pareina nuo to tikslo, kuriam pasiekti jis sukurtas, taigi ir nuo normos, kuria jis kuriamas, nes norma atitinka tikslui. Žmonių tikslai, kuriems pasiekti kuriami juridiniai asmens, yra labai įvairūs. Taigi negalima parodyti, kuo juridiniai asmenys skiriasi nuo vienas kito, galima tik nurodyti, kurių teisių jie turi; juridiniai asmens neturi tų teisių, kurios negali būti sąvokojamos be fizinio asmens, būtent šeimos teisių, paveldėjimo be testamento ir kt. Teisės ir pareigos juridinio asmens visuomet esti aiškiai nustatytos jo įstatuose; tik juose numatytose ribose gali veikti juridinis asmuo. Jo veikimui vykdyti įstatuose nustatoma, kurie fiziniai asmens (organai) tą atlieka. Ir kai toks fizinis asmuo veikia, reikia skirti, ar jis veikia kaip fizinis asmuo, ar kaip juridinio asmens atstovas; pav., jei universiteto rektorius daro sutartį malkoms pirkti, tad iš sutarties turi būti aišku, kam jis malkas perka: sau ar universitetui. Juridinio asmens organas — fizinis asmuo negali būti identifikuojamas su juridiniu asmeniu: jei miršta monarchas, monarchija sykiu su juo nemiršta.

Iš to, kas anksčiau pasakyta apie medžiagines jėgas, be kurių juridinis asmuo negali būti, aišku, kad ir įvairiausi juridiniai asmens gali būti suskirstyti į dvi rūšis, kaip tą buvo

nurodęs jau garsusis Savigny, būtent: universitates personarum ir universitates bonorum.

Universitates personarum arba korporacijos yra juridiniai asmens, kurių substratas (pamatas) yra fiziniai asmens, o universitates bonorum arba įstaigos yra juridiniai asmens, kurių substratas yra turtas, paskirtas tam tikram tikslui, pav., prieglaudos, universitetai ir kt.

Dar kita juridinių asmenų klasifikacija yra tokia: vieni įsteigti visuomenės reikalams aprūpinti; tokios yra korporacijos, politinės partijos, bažnyčios, valstybė, taip jau įstaigos, pav., muzėjai, prieglaudos ir kt.; kiti įsteigti atskirų žmonių reikalams aprūpinti, pav., pasitikėjimo bendrovės, akcinės bendrovės ir kt.

Tarp šių juridinių asmenų rūšių didžiausias skirtumas yra tas, kad pirmųjų yra pastovus veikimo tikslas ir todėl jų buvimas nepareina nuo fizinių asmenų, juose dalyvaujančių: universiteto, pav., negali panaikinti p r o f e s o r i a i savo nutarimu; o antrųjų tikslas yra aprūpinti atskirų asmenų reikalus ir todėl jų buvimas pareina nuo valios asmenų, kurie juose dalyvauja. Ir tolesnis juridinio asmens turto likimas nevienodas: jei nustoja buvęs viešosios teisės juridinis asmuo, jo turtas tenka visuomenei, o jei nustoja buvęs privatinės teisės juridinis asmuo, jo turtas tenka tiems fiziniems asmenims, kurie jame dalyvavo.

Mes atvaizdavome sau žmogaus jėgų galimumą gyvenimo sąlygas gerinant, kultūrą keliant. Mes nurodėme, kad tame jo veikime vienas didžiausių įrankių yra teisė, kuri įgalina jį jungti savo jėgas su kitų asmenų jėgomis. Mes atvaizdavome sau, kaip žymiai padidėja ir padaugėja žmogaus jėgos, kai jis, naudodamasis teisės duodamomis jam priemonėmis, sujungia jas į įvairius socialinius vienetus, bendroves. Tų kolektingų vienetų visų svarbiausias yra valstybė. Neveltui ir žemos kultūros tautos gyvena valstybėmis. Valstybės naudingumas tautos gerovei suprantamas ir tokių beveik laukinių tautų. Todėl valstybė visų ir visur be galo branginama. Bijau būti klaidingas stebėtojas, tačiau turiu pasakyti, jog man rodosi, kad mūsų tautoje perdidelis yra nuošimtis žmonių, kurie mažai brangina savo valstybės buvimą. Man tenka perdažnai girdėti giriant tą, kas buvo rusams ar vokiečiams

pas mus viešpataujant, per daug reikalaujant iš savo valstybės, ir per maža jai duodant, lyg nesuprantant, jog ji dar tik kuriama ir, be to, vargingiausiose sąlygose. Bet ir taip neilgai savo valstybiniu gyvenimu gyvendami, gerų vaisių jau daug turime: pažiūrėkime, kiek daug žmonių savo krašte gauna darbo; turėdami savo krašte darbo, tuo pačiu kuria savo kultūrą. O mokyklos, periodinė spauda, knygų leidimas, žemės ūkio tvarkymas, teatro ir apskritai meno palaikymas — visa tat be savo valstybės valdžios arba visai negalėtų būti vykdoma, arba bent negalėtų būti vykdoma tokiose ribose, kokiose jau dabar tas vykdymas eina.

Valstybė, lygiai kaip ir kiti juridiniai asmens yra teisės kūriniai. Tą atsiminus dar labiau tenka branginti teisė žmonijos kultūrai kurti.

14.

Profesoriaus L. Duguit subjektingoji asmens bei valstybės valdymo teisė ir jo pažiūrų kritika.

Medžiagą šiai savo paskaitai aš imu iš prof. L. Duguit,[1] Bordo Universiteto Teisių Fakulteto Dekano, dviejų veikalų: 1) Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoléon, Paris, F. Alcan, 1920 (Privatinės teisės žymiausieji pasikeitimai, pradedant Napoleono Kodekso laikais) ir 2) Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état, Paris, F. Alcan, 1922 (Socialinė teisė, individualinė teisė ir valstybės pasikeitimas).

Pirmąjį veikalą sudarė prof. L. Duguit šešios paskaitos, kurias jis turėjo 1911 m. rugpiūčio ir rugsėjo mėnesiais Buenos - Aires (Argentinoje) Teisių Fakultete; tat jau antrasis leidimas, pirmasis buvo atspausdintas 1912 metais.

Antrąjį veikalą sudarė to paties prof. L. Duguit trys paskaitos, kurias jis turėjo 1908 metais Paryžiuje Aukštųjų socialinių mokslų Mokykloje (l' Ecole des hautes études sociales); tai jau trečias leidimas, pirmasis buvo atspausdintas 1908 metais. Trumpas laikas, kurį aš galiu skirti savo paskaitai, verčia siaurinti jos turinį ir ribas; todėl joje, pavyzdžiui, nebus gausingų faktais iliustracijų, kurių yra prof. L. Duguit paskaitose. Tačiau tikiuosi,

[1] Jau miręs.

kad man pavyks duoti tikra jo pažiūrų santrauka, jo siekimų naujų sąvokų turinys apie aukščiau pažymėtas teisės problemas.

Prieš prieidamas paskaitos dalyką, turiu dar pažymėti, kad prof. L. Duguit savo prakalbose prie tų jo knygų leidimų, kuriomis aš naudojuosi, pastebi, jog prieš kelerius metus jo iškeltos mintys vėlesnio gyvenimo faktų esančios ne griaunamos, bet tvirtinamos, ypač didžiojo karo metu ir po karo įvykusių faktų, kuriuos jis kaip tik pažymi.

Prof. L. Duguit pasisako laukiąs, kad dėl jo keliamų nurodytose paskaitose minčių jį pulsią tiek socialistai, tiek teisininkai. Socialistai laiką teisę buržuazinės klasės įrankių, jos mokymąsi — konservatine disciplina, o juristus — profesionalais reakcininkais. Pasak socialistų, teisės profesoriai, būdami valstybės apmokami, priversti esą tarnauti turtingajai visuomenės klasei, kuri viena lankanti jų paskaitas ir perkanti jų knygas; naujoje ekonominėje tvarkoje, maną socialistai, teisininkų nebūsią, lygiai kaip nebūsią ten kunigų ir kariškių. Kadangi socialistai apskritai yra griežti teisininkų priešininkai ir kadangi prof. Duguit aiškiai ir stačiai neigia jų kai kuriuos pagrindinius dėsnius, tad jis ir tikisi, kad socialistai dar labiau pulsią jį dėl šitų paskaitų. Taip, pav., jis tvirtina, kad nei buržuazija, nei darbininkų klasė neturinčios teisės išimtinai vienos pačios valdyti produkcijos įrankių, kad tos teisės neturi nei individai, nei visuomenė, nei klasės, kuriomis visuomenė yra susiskirsčiusi ir kurių yra ne dvi, kaip tat skelbia socialistai, bet daug.

Kai dėl juristų, tai jie, pasak prof. Duguit, nėsą reakcininkai; tačiau be abejo jų dauguma esanti išauklėta Romos teisės idėjose, jie esą palinkę matyti Digestuose, Puatje darbuose ir Napoleono Kodekse žmogaus paskutinį teisės srity išminties žodį, tiekią kaip pirmutinį pamatą civilizuotai visuomenei subjektingą teisę, individo teisę, t. y. suteiktą individui galėjimą mesti savo asmenybę visuomenei ir kitiems individams. Ta teisė yra individualinė nuosavybės teisė, kurią sukūrė Romos juristai ir paveldėjo Napoleono Kodeksas; ji sudaro visų individualinių teisių sintezį.

O profesorius L. Duguit tvirtina, kad neturi teisių nei visuomenė, nei įvairios socialinės klasės, nei individai. „Droit subjectif est une notion d'ordre métaphysique", sako jis (subjektingoji teisė yra metafizinės rūšies posakis). Tas posakis, ta teisė,

pasak prof. Duguit, neturinti rasti sau vietos pozitingoje šios dienos visuomenių organizacijoje. Šita sąvoka esanti tik tam tikro laiko sąvoka, kuri turėjo didelės reikšmės ir gausingų vaisių. Bet ne daugiau — ji nėra amžina. Dabar jos viešpatavimas esąs baigtas. „Aš nenoriu įrodyti, sako prof. L. Duguit, kad dabar kuriasi nauja visuomenė, kurioje nebus sąvokų nei priklausomos kolektyvui teisės valdyti individą, nei priklausomos individui teisės primesti savo valią kolektyvui ir kitiems individams, — nebus sąvokų nei subjektingos valstybės teisės, nei subjektingos individo teisės".

Subjektingąja teise, einant Hegeliu, vadinamas vieno asmens galėjimas primesti savo valią kitam asmeniui — individiniam arba kolektiniam. Teisės savininkas vadinamas teisės subjektu, o tas, prieš kurį teisė statoma, vadinamas pasingu tos teisės subjektu. Prieš aukščiau nurodytą Hegelio subjektingosios teisės apibrėžimą statomas Jheringo apibrėžimas „teisė yra juridiškai apdraustas interesas". Galų gale tuodu apibrėžimu sutampa, kadangi intereso nesti be valios dalyvavimo.

Taigi subjektingųjų teisių pripažinimas reikalauja, kad būtų tam tikrų valių, kurios būtų vyresnės (aukštesnės) už kitas valias. Kai, pav., sakoma, jog politinė valdžia, arba nuosavybės teisė yra subjektingosios teisės, tad arba tie pasakymai neturi prasmės, arba norima tuo pasakyti, jog tituliarinio politinės valdžios teisės asmens, arba tituliarinio nuosavybės teisės asmens valia iš savo prigimties yra aukštesnė už tų asmenų valią, kuriems ji primeta tą teisę. Čia aiškėja visa tat, kas yra toje sąvokoje metafiziško ir scholastiško. Tat sąvokos, neturinčios esmės. Jei jos išliko ligi mūsų dienų, tad tik dėl to apšarvavimo, kurį joms suteikė Romos juristai. Jie iš fakto galėjimo jėga primesti kitam tą didesnę jėgą sukūrė dvi subjektingąsias teises: *imperium* — viešąją valdžią, kai ji priklauso kolektyvui arba jo atstovams, ir ***dominium,*** arba nuosavybę, kai valdžia priklauso individams. Imperium tai subjektingoji teisė valdyti, — teisė absoliutinė, nedalinama, pati savaime esanti; tat viešoji galybė (valdžia), kuri primeta save tik vienu pateisinimu, kad ji yra viešoji galybė. Jos turėtojai buvo: miestas (pilis), romėnų tauta, imperatorius. Kolektyvo (tautos) atstovas turi tą galią, primeta savo valią visiems, ir tat yra jo teisė; jo valia apsireiškia įvairiose formose; jis leidžia įstatymus, valdo, teisia.

Dominium yra individualinių teisių sintezis, labiau sucementuotas, nekaip imperium. Tat absoliutinė teisė, priklausanti individui — teisė valdyti tam tikrą turtų kiekybę ir primesti kitiems to galėjimo gerbimas: jon įeina teisė naudotis, valdyti ir perleisti turtą. Ta teisė yra absoliutaus veiksmo ir patvarumo: absoliutaus veiksmo dėl to, kad visi privalo ją gerbti; absoliutaus patvarumo dėl to, kad neturi nei termino, nei naikinančių ją sąlygų, — net po mirties galima palikti jos sutvarkymas. Antra vertus, niekas negali būti verčiamas daryti ką nors kito naudai kitaip, kaip tik sutartimi, arba lyg kad sutartimi (išimtis — jei padaryta klaida). Ir ta, ir kita teisė buvo sumažintos feodalinės sistemos teise, tačiau monarchija ir legistai palengva grąžino joms jų jėgą. XVIII amž. pagaliau teisės rūmai buvo atstatyti, o Revoliucija ir Napoleono Kodeksas įėjo į juos. Imperium ir dominium gauta iš revoliucinės įstatymų leidimų valdžios — konsulato, imperijos, o labiausia Code civile struktūra iš romėnų teisės modelio, tiktai dar rimtesnė ir atsparesnė.

Bet prof. L. Duguit rodos, jod Prancūzijos visuomenė einanti prie nusikratymo metafizinės imperium ir dominium sąvokos ir sukūrimo politinio režimo, kuriame būsianti panaikinta viešosios valdžios sąvoka, ir ekonomiškai-socialiinio režimo, kuriame būsianti panaikinta nuosavybė, kaip subjektingosios teisės, sąvoka ir liksianti nuosavybė, kaip socialinė funkcija. Įrodyti, kad nuosavybės, kaip socialinės funkcijos, sąvoka yra jau susidariusi visuomenės sąmonėje ir pasireiškusi net įstatymuose, prof. L. Duguit nurodo Prancūpijos įstatymus, iš esmės panašius į mūsų respublikos įstatymus: dėl butų nuomavimo miestuose, dėl žemės nuomavimo dideliuose dvaruose ir kt. Tų pavyzdžių aš čia nededu dėl laiko stokos. Atmesdamas tradicinę subjektingąją nuosavybės ir valdymo teisę, prof. Duguit sakos visai nemanąs, kad visuomenės pasaulyje viešpatautų brutalė jėga ir kad teisę kuriąs tiktai stipresnis. Jis esąs giliausiai įsitikinęs, kad žmogus paties gyvenimo visuomenėje fakto yra priverstas savo elgesiuose eiti tam tikromis taisyklėmis, kad yra visuomenės norma, objektingoji teisė. O individai neturį teisių, jų neturį ir kolektyvai, bet visi individai turį pareigų, nes jie yra visuomenės nariai, — turį pareigos klausyti visuomenės taisyklių (normų). Kiekvienas veiksmas, padarytas prieš visuomenės normą, iššau-

kiąs visuomenėje reakciją, kuri turinti įvairių formų, pareinančių nuo laiko ir vietos, o kiekvienas individo veiksmas, kurs atitinka taisyklei, gaunąs visuomenės sankciją, kuri taip pat įvairuoja įvairiais laikais ir įvairiose vietose.

Ta visuomenės taisyklė (norma), vis tiek kuris vardas ir pagrindas jai būtų duotas, tikrai yra ir negali nebūti, nes be jos negalėtų būti visuomenės. Kiekviena visuomenė jau savaime yra disciplina (tvarka) ir kaip žmogus negali gyventi be visuomenės, taip ir visuomenė negali būti be disciplinos (tvarkos).

Visuomenės taisyklė (norma) savo pagrindu turi visuomenės solidarumo faktą. Tą solidarumą prof. Duguit mato vienų nuo kitų pareinamumo fakte (interdépendance) dėl reikalų bendrumo ir darbo padalinimo tarp žmonijos ir tarp tam tikros socialinės grupės narių. Kadangi solidarumas esąs naudojamas įvairiausioms sąvokoms reikšti ir tikslams apibrėžti, tad jis, prof. Duguit, vartosiąs „Socialinio savitarpio pareinamumo“ (interdépendance sociale) terminą. Taigi žmonės klauso socialinės normos (taisyklės), paremtos socialiniu savitarpio pareinamumu. Ta norma yra būtina; jei jos pagrindas būtų kieno ginčijamas, tad jis, prof. Duguit, skelbtų ją kaip „postulatą“, kaip aksiomą. Kaip Euklido geometrija yra išvystyta iš lygiagrečių linijų postulato, taip šių dienų žmogus galįs statyti politinę ir socialinę sistemą ant privalomo pasielgimo taisyklės (normos) postulato. Tat esanti ne dorovės, bet teisės norma. Ji nustatanti asmeniui tuos veiksmus, kurie turi socialinės reikšmės, ir dėl to, kad jie turi tokios reikšmės; ji gimstanti iš to, kokį socialinį efektą turi žmogaus veiksmas, o ne iš to, kaip ji asmenyje susidaro.

Visuomenės objektingoji norma nėra tas, kas vadinama prigimtine teise; ši yra absoliutinės, idealinės teisės sąvoka, o čia, kalbamoji norma, pasak. p. Duguit, esanti pozitinga, esanti faktas. Ji keičiasi, kaip keičiasi visuomenė; ji įvairuoja taip, kaip yra įvairios gyvenimo formos, kurias mums duoda žmonių visuomenė. Prigimtinė teisė pripažįsta dar konkrečias prigimtas teises, kurias prof. Duguit neigia, kaip metafizines sąvokas, kurios neleidžiančios kurti pozitingą politinę sistemą.

Kalbamoji politinė taisyklė negali būti pagrindu kurioms nors teisėms kurti nei individui, nei visuomenei. Ji tiktai suteikia individams, kurie turi savo rankose jėgą, galėjimą organizuoti socialinį reagavimą prieš tuos, kas tą taisyklę (normą) laužo. Ji taip pat liepia turintiems jėgą (valdžią) laisvu noru vykdyti savo pareigas, kurias ji jiems uždeda. Kitaip sakant, ji nesuteikia niekam — nei individui, nei kolektyvui — subjektingų teisių, t. y. nesuteikia galios primesti savo asmens valią kitiems individams arba kolektyvui, bet sudaro individui tam tikrą padėtį, žymiai pareinančią nuo kitų individų, — padėtį, kuri išeina iš kalbamosios taisyklės (normos). Tą padėtį mes galime vadinti objektinga padėtimi, pastatydami ją prieš subjektingą teisę. Taigi socialiniame pasaulyje niekas neturis kitokios galios, tik galią vykdyti pareigą (reikalą, interesą), kurią jam uždedanti socialinė taisyklė (tvarka), arba kitaip sakant, kurią jam uždedanti jo padėtis savitarpio pareinamumo sistemoje, jungiančioje tos pačios socialinės grupės narius. Naudojantis senais terminais, reikia pasakyti, kad metafizinė subjektingosios teisės sąvoka nyksta, atmetama, kad užimtų vietą objektingosios teisės sąvoka, kuri suteikia kiekvienam pareigą vykdyti tam tikrą uždavinį ir galėjimą daryti veiksmus, kurių reikalauja to uždavinio vykdymas. Privatinė nuosavybė tokia, kokia yra išėjusi iš Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, nyksta. Grynoji individualistinė koncepcija (sąvoka) daugiau nebeatitinka nei faktams, nei šių dienų idėjoms. Šios dienos sąžinėje esanti įdiegta idėja, kad darbo pareiga yra kiekvienam privaloma, ir kad dalyvavimas visuomenės pelne turi pareiti tiesiog nuo darbo sumos, kurią kiekvienas patiekia visuomenei. Kapitalistinė nuosavybė dabar esanti suprantama ne kaip neliečiama turėtojo teisė, bet kaip socialinė funkcija, kaip jo padėtis, kuri uždeda jam pareigas, o pelnas esąs suprantamas kaip atlyginimas už visuomenines funkcijas, kurias kapitalistas įvykdo. Savo pažiūroms paremti prof. L. Duguit primena filosofo pozitivisto Augusto Konto (Auguste Comte) atitinkamą nuomonę. Kontas yra pasakęs, kad žodis „teisė“ privaląs būti išmestas iš politikos tikrosios kalbos taip, kaip terminas „priežastis“ privalo būti išbrauktas iš filosofijos tikrosios kalbos. Abu tuodu terminu esą grynai teologiški metafiziški terminai. Pirmoji są-

voka (teisė) esanti nenormališka ir anarchiška, antroji sąvoka (priežastis) esanti ne racionališka ir sofistiška. Pozitingoje valstybėje, kuri neigia dangišką titulą, teisės sąvoka, esą, galutinai nykstanti. Kiekvienas turįs pareigų visiems, bet niekas neturįs jokios teisės. Kitaip sakant, niekas neturįs kitų teisių, tik teisę visuomet vykdyti savo pareigą.

Valstybės valdymo teisės sąvokos pasikeitimą prof. L. Duguit mato sindikalizmo (socializmo, komunizmo) ėjimo fakte. Visuomenė palengva nuolat vis plačiau ir giliau organizuojasi į įvairias grupes įvairiems reikalams rūpinti ir tos organizacijos laukia sau juridinių definicijų. Taigi sindikalizmo ėjimo faktas negali būti, pasak prof. Duguit, ginčijamas, bet profesorius neigia sindikalizmo dabartinę doktriną, jos pagrindinius obalsius, kuriuos jis laiko mistiniais, nerealiais. Sindikalizmas, proletariato jėga, klasių kova, generalinis streikas, ekonominė darbo taryba, komunizmas — štai tie obalsiai, kurie vienu momentu yra įkaitinę žmonių širdis, dėl to, kad liaudies eksploatatorių demagogų sofizmais buvusi patiekta žmonėms magiškoji gerovė, kuri turėjusi greitai atnaujinti pasaulį ir išnaikinti neturtą ir kentėjimus. Tat esą žodžiai, kurie reiškia tik dirbtines ir klaidingas doktrinas, kurių neigiamoji pusė dabar ir darbininkams paaiškėjusi iš Rusijos prityrimo ir didžiausios reakcijos, iššauktos Prancūzijoje revoliucinio generalinio streiko mėginimu 1920 metų gegužės mėnesyje.

Visi sindikalizmo dėsniai: ir tas, kuriuo einant reikia visi darbo įrankiai paimti į vienos darbininkų klasės rankas, ir tas, kuris siūlo tą paėmimą įvykdyti medžiaginę, tiesiogine jėga, ir tas, kuris siūlo tą padaryti generaliniu streiku, ir tas, kuris skelbia proletariato diktatūros reikalingumą ir t. t., — visi jie, pasak prof. Duguit, turį pagrindo Karolio Markso ir Engelso 1848 metų komunistiniam manifeste. Tačiau visa manifesto doktrina esanti griežtai priešinga socialei realybei. Būtent, pagrindinis manifesto tvirtinimas, žinome, yra tas, kad dabarties visuomenėse esama dviejų ir tik dviejų klasių: viena — kuri turi, antra — kuri neturi; viena kuri nedirba, antra — kuri dirba; viena — kuri naudoja, antra — kuri produkuoja; viena — kuri eksploatuoja, antra — kuri yra eksploatuojama, žodžiu, tat buržuazijos ir proletariato klasės. Bur-

žuazija koncentruoja savo rankose visus produkcijos įrankius. proletariatas turi tiktai savo darbą. Proletariato klasė, galinga ir ginkluota, reikia mesti ant buržuazinės klasės jai sunaikinti. Proletarui nėra tėvynės. „Visų šalių proletarai, vienykitės". Šitie tvirtinimai, sako Duguit, yra klaidingi, neatitinka tikrumui. Visuomenėje yra ne dvi, bet daug klasių, kurių dauguma ir dirba ir turi. Visuomenės pažanga pareina ne nuo klasių savitarpio kovos, kuri gimdo tik kančias ir badą, kaip rodo pastarųjų laikų Rusijos gyvenimas, bet nuo tvarkingo klasių bendradarbiavimo. Darbininkai turi tėvynę, kaip ir buržuazija, ką parodė didžiojo karo įvykiai. Visų šalių proletarai negali susijungti nei į Maskvos, nei į Amsterdamo internacionalą, ir tai dėl to, kad esama jėgos kur kas galingesnės už internacionalą, kuri juos valdo ir juose gyvena; tat — tautybės jėga, nuo kurios jie negali atsipalaiduoti, kad ir kviečia juos prie to kai kurie utopistai ir bemoksliai. Sindikalizmas negalįs, pasak Duguit, kitaip plėstis, kaip tik tautiniame kadre. Sindikalizmo doktrina negalinti tikrai prisidėti prie socialinio pasikeitimo, kurs jau vykstąs, — to negalima esą neigti, — jei nepaliausianti siūliusi dviejų klasių kovą ir siundžiusi prieš vieną kitą, bet tikrai prisidėsianti, jei dirbsianti tautos prieglobstyje, suartinti ir sutaikinti įvairioms klasėms, kurios sudaro tautą. Patys Rusijos bolševikai ar nevykdo iš orės paveldėtą carų tautinę politiką, klausia pr. Duguit. Ir generalinis streikas esą, pasak pr. Duguit, taip pat mistiška sąvoka; tačiau yra utopistų, kurie mato jame magišką jėgą. Taip, pasak Foler'io, generalinio streiko mitas suvaidinsiąs tokį pat vaidmenį šių dienų visuomenėj, kokį senovės visuomenėje Jėzaus Kristaus mitas. Šitas atnaujino senąjį pasaulį, tas atnaujinsiąs naująjį pasaulį. Generalinio streiko mitui suteikiama streiko teisės teorija. Du žodžiu, sako prof. Duguit, absoliutiškai neturinčių prasmės. Generalinis streikas, kaip darbo sustabdymas ir produkcijos dezorganazavimas, pasak prof. Duguit, yra tokia pat revoliucinė priemonė, kaip ir klasių kova, kuri gali duoti tiktai kentėjimus ir mirtį. Iš dalies streikai esą galimi, bet ne generalinis; kad taip yra, parodo generalinio streiko 1920 metų nepasisekimas: visa tauta stojo prieš jį, kaip 1914 m. prieš išorinį priešininką. Taip pat neturi realaus pagrindo sindikalizmo doktrinos tvirtinimas, kad dirbtuvė pa-

keis valstybę (valdžią), — „l'atelier remplacera le gouvernement". Tiktai angelai gali būti be valdžios, ne žmonės. Tačiau valstybės valdžios funkcijos, jos esmė, keičiasi.

Valstybės valdžia, suvereninė valdžia, pasak prof. Duguit, esanti gryna apriorinė sąvoka. Tam įrodyti jis ima dviejų garsiųjų mokslininkų, Jellineko ir Esmein'o apibrėžimus. Pirmasis rašo: „valstybės jėga yra valdžia, kuri komanduoja, kuri iš nieko kito nepaeina, kuri esti iš savo pačios jėgos ir savaime turi teisę". Antrasis sako: „tas, kas teisėje sudaro nauja, yra tam tikroje žmonių visuomenėje aukštesnio, negu individualinės valios, autoriteto buvimas. Tas autoritetas, kuris, savaime suprantama, nekenčia aukštesnės už save arba konkuruojančios su ja valdžios tuose santykiuose, kuriuose jis valdo, yra vadinamas suverenitetu".

Skirtumų tarp tų formulų, esą, nematyti. Jiedvi abi yra statomos, kaip postulatai a priori, kaip subjektingoji teisė. Buvo mėginta ta suvereniteto sąvoka pateisinti čia dieviškąja teise, čia tautos valia, bet ir viena ir antra, pasak Duguit, neturinčios mokslo atžvilgiu jokios reikšmės. Apie kokią tautos valią galima kalbėti, sakysim, tokiu atveju: Prancūzijoje 1902 m. buvo 11.000.000 turinčių teisės balsuoti renkant parlamento narius, balsavo 5.000.000, o svarbiausias parlamento išleistas įstatymas, būtent 1905-XII-9 apie atskyrimą bažnyčios nuo valstybės, buvo priimtas 341 balsų dauguma, kurie atstovavo 2.647.315 rinkikų, vadinasi, mažiau kaip ¼. Tuo būdu kalbėjimas apie tautos valią, sako prof. Duguit, gryna fikcija. Čia p. Duguit primena ministerio pirmininko Klemanso žodžius, pasakytus atidengiant Šerer Kestnerui paminklą, kad tautos dauguma privalanti valdyti proto jėgomis, ne vien skaičium; jeigu suteikti valdžią tik vienam skaičiui, tad įvyksianti tokia pat tiranija, kaip ir buvusi monarchijoje.

Revoliucija, sako, karaliaus dieviškosios teisės vietoje pastačiusi tautos dieviškąją teisę. Pasakymas, pasak Duguit, neaiškus, tačiau išreiškia istorinę tiesą: jis rodo, kad revoliucija paėmė viešosios valdžios tokią prasmę, kokią senosios Prancūzijos legistai buvo pasiskolinę iš Romėnų teisės ir atnaujinę karaliaus naudai, kad ji (revoliucija) paėmė tą viešąją valdžią su visomis jos savybėmis: absoliutinę, nedalinamą, nenusavinamą ir iš niekur neatmetamą teisę, ir kad ji tik pa-

keitė tos teisės subjektą. Pirma viešoji valdžia priklausė karaliui; nuo šio laiko ji priklauso tautos asmeniui, išreikšdama jos valią per rinkikų daugumą. Suverenumas yra subjektingoji teisė duoti besąlyginius įsakymus. Valstybė įasmenintoji (personifikuota) tauta, apgyvenusi teritoriją ir valdymo teisės savininkė. Šita doktrina esanti tikrai demokratiška. Taip tai taip, sako prof. Doguit, bet ji davė Vokietijos legistams galėjimo pagrįsti imperatoriaus galybę, jakobinams — įteisinti Konvento valdžią ir komunistams — reikalauti, kad visagalė valstybė konfiskuotų produkcijos įrankius ir taptų dar galingesnė.

Šitoje koncepcijoje valstybė yra begalinės jėgos kolektyvas: ta jėga yra labai didelė, kai priklauso vienam asmeniui, ji neturi ribų, kai įsikūnija tautoje. Tai Hobbes'o Leviatanas. Ji viską apima, viską lygina, viską valdo ir nepakenčia greta savęs jokios nepriklausomos gyvybės: lygybės vardu ji nori matyti žemiau savęs tik beginklių ir bejėgių individų smiltyną. Jai aprėžti buvo suformuluotos žmogaus ir piliečio teisės. Jos buvo paskelbtos žinomoje Deklaracijoje, įterptos į konstitucijas, bet lyg tiktai tam, kad būtų jos laužomos. Individualių teisiu deklaracija nesustabdė kruvinojo Konvento tiranijos, nei Napoleono despotizmo, nei valstybės perversmo 1851 m. ir t.t.

Toks yra Romėnų teisės sukurtas ir revoliucijos užbaigtas kurti politinis režimas.

Bet šita valstybės forma, pasak prof. Duguit, esanti negeistina XX amžiaus žmonėms; jie jos nenori dėl to, kad ji remiasi dogma, o jie netiki dogmomis, jie jos nenori dėl to, kad ji yra viešpatavimo įrankis ir gali tapti tiranija.

Dabar valstybė-tauta stengiasi pakeisti valstybę-galybę. Tauta, arba tikriau sakant, individų gyvoji ir veikiančioji grupė užima pirmąją vietą; valdą yra ne socialinės komanduojančios galybės atstovai, bet viešųjų patarnavimų vedėjai. Be abejo jiems paliekama jėga, jie gali vartoti medžiaginę prievartą, bet priverčiamosios jėgos panaudojimas yra pateisinamas ne menamuoju suverenumu, kurį jie turi betarpiškai arba per atstovybę, o tiktai siekiamuoju tikslu. Valdą turi tik pareigų, bet ne teisių. Įsakymai, kuriuos jie duoda, prievarta, kurią jie vykdo, yra daromi ir pateisinami tiktai tuo, kad jie turi

tikslo įvykdyti jų pareigas. Didysis 1914—1918 m. karas vadinsis istorijoj tautų karu labiausia dėl to, kad jis parodė valstybės-tautos sąvokos triumfą prieš valstybę-galybę lygiai valstybių tarpusavio santykiuose, lygiai valstybės viduje.

Savo minčiai patvirtinti prof. Duguit nurodo Tautų Sąjungos susiorganizavimo faktą ir Vilsono žodžius, tartus Amerikos darbininkams 1918-IX-8 d. atsišaukime, kad, jei esą karas nelaisvai kvėpuoti, dirbdami savo kasdieninius darbus, ir negalės laisvai kvėpuoti, dirbdami savo kasdieninius darbus, ir negalės sakyti, kad valdovai yra jų tarnai, ne viešpačiai.

Karas laimėtas, traukia prof. Duguit, ir dabar žmonės gali sakyti, kad valdovai yra jų tarnai, ne viešpačiai.

Neginčijamas esąs dalykas, kad primetamos valdomiems valdančiųjų galybės sąvoka nykstanti, užleisdama vietą uždedamos valdantiems pareigos sąvokai. Įvairios socialinės klasės, kurios atitinka įvairiems rūpinamiems didelėje visuomenės dirbtuvėje socialiniems reikalams, stengias gauti sau nustatytą juridinę struktūrą, stengias organizuotis ir koordinuotis, kad būtų laiduotas socialinio darbo įvykdymas. Taigi gilus pasikeitimas vyksta šių dienų visuomenėje ir negalima esą jo ignoruoti Ir prof. Duguit pritaria sindikalisto M. Eduardo Berth'o žodžiams, kad „valstybė yra mirusi", tiktai pataiso juos: ji, girdi, yra tikriau sakant mirštanti tokia forma, kaip Romėnų valstybė, kaip karališka, jakobinų, Napoleono, kolektivistų, — visais šiais atvejais ji yra ta pati valstybės forma. Bet tuo pačiu metu, sako prof. Duguit, kuriasi kita valstybės forma — platesnė, minkštesnė, žmoniškesnė, proteguojanti, kurios elementai reikia nustatyti. Jų esą du: a) socialinės visiems privalomos normos (taisyklės) sąvoka arba objektingoji teisė ir b) decentralizacija arba sindikalinis federalizmas.

Tenka pasiaiškinti dėl tų dviejų elementų.

a) Socialinė norma (objektingoji teisė) yra paremta savitarpio pareinamumo fakto, — pareinamumo, kuris jungia žmonijos apskritai ir ypač tam tikros socialinės grupės narius, kuris visiems yra privalomas: silpniems ir stipriems, mažiems ir didieliems, valdomiems ir valdantiems.

Viešoji valdžia nustoja buvusi teise, ji tėra faktas; valstybė nustoja buvus juridinis asmuo, apsišarvavęs subjektingąja

valdymo teise, ji — tik valstybės faktas, kada tam tikroje visuomenėje vienas asmuo, grupė ar dauguma monopolizuoja didžiausią jėgą; juos vadinsime valdovais.

Valdovai neturi jokios teisės; jie, kaip visuomenės nariai, priklausą teisės normai; didžiausią savo jėgą jie vykdą tam, kad teisės normai būtų laiduota pagarba ir jos vykdymas.

Valdovų rolė turi kiekvieną dieną mažėti ir pasitenkinti priežiūra ir kontrole, kadangi visi ekonominiai ir socialiniai veiksmai palengva susiskirsto tarp įvairių socialinių klasių, kurios, sindikalizmui besiplečiant, gausiančios nustatytą juridinę struktūrą ir tuo būdu galėsiančios valdančiųjų kontrolėje pradėti vesti socialinio darbo dalį, kuri kam teksianti.

Kad viešoji valdžia yra tikrai faktas, matoma, pasak prof. Duguit, ir iš to, kas buvo jau pirmiau sakyta apie tą, kokia balsų dauguma priimami dabar įstatymai, taip pat ir iš to, kad politinės tvarkos karalių (t. y. balsuotojų) dauguma yra ekonominiai vergai. Prieštaraudamas socialistams Duguit mano, kad visuomenė einanti prie tokios politinės tvarkos, kurioje didžiausia jėga priklausysianti ne vienai klasei, šiaip ar taip privileguotai, bet tikrajai daugumai, susidedančiai iš visų klasių ir partijų atstovų, ir kad būsią prieita ir einama prie tokios organiškos visuotinio balsavimo formos, kuri laiduosianti vienybę tikrajai daugumai, susidedančiai iš sąmoningų visų klasių ir partijų atstovų.

b) Decentralizacija arba sindikalinis federalizmas vis plečiasi ir stiprėja. Įvairios socialinės klasės įgyja savo autonominio susipratimo ir kartu savitarpio pareinamumo. Jos siekia įgyti, sindikalizmo pagalba, nustatytos juridinės definicijos ir įvykdyti valdymą kaip socialinę pareigą, kuri ant jų guli. Jos stengiasi aprėžti centralinės valdžios veikimą ankščiau, nekaip ateity — gal būt netolimoje — bus nustatytas jos veikimas „tiktai kaip kontrolės ir apsaugojimo funkcijos". Jis, prof. Duguit esąs įsitikinęs, kad sindikalinis judėjimas, praėjus kuriam riaušių ir sauvalių laikui, galėsiąs duoti politinei ir ekonominei visuomenei tokią integraciją (tokį susiorganizavimą) ir saryšį, kokio nuo amžių visuomenė nėra pažinusi. Tuomet sindikalinės visuomenės grupės, stipriai suorganizuotos, sufederuotos

profesijomis, turėsiančios politinę atstovybę, kuri laiduosianti valdovų valdžios aprėžimą.

Dabar aš suglausiu prof. Duguit skelbiamus dėsnius ir pamėginsiu įvertinti juos teisės atžvilgiu.

Prof. Duguit 1) atmeta subjektingąją teisę, kuri, pasak jo, esanti ne pozitinga, bet metafizinė sąvoka; 2) tvirtina, kad asmuo turįs socialinę pareigą, kuri sudaroma jo gyvenimo visuomenėje ir darbo padalinimo fakto; 3) atmeta nuosavybės teisę; 4) tvirtina, kad nuosavybė esanti tik socialinė funkcija; 5) atmeta suvereniteto teisę, tvirtindamas, kad valstybės suverenumas esąs fikcija, metafizinė sąvoka ir 6) tvirtina, kad valstybės organai privalo turėti tik pareigą kontroliuoti ir prižiūrėti pareigų vykdymą. Ar visa tat taip?

Žmogus, pirmiausia, gyvena sau, savo reikalus aprūpina, gerina savo būties sąlygas. Tiesa, žmogaus gyvenimas nėra įmanomas ne visuomenėje, žmogus yra visuomenės asmuo. Tačiau ir visuomenėje gyvendamas kiekvienas mūsų pirmiausia savo reikalus aprūpina. Tat yra neginčijamas, tikras pozitingas gyvenimo faktas. Šitas faktas yra kur kas tikresnis, nekaip tas, kad žmogus neva turįs pirmiausia socialinę pareigą, neva pirmiausia visuomenės reikalus aprūpinąs. Kiekvienas, rūpindamas savo reikalus, susiduria su kito veiksmais; jiems tenka savo veiksmus derinti, koordinuoti ir tam tikslui nusistatyti tam tikras taisykles, kaip privalo ir vienas ir kitas veikti. Tose taisyklėse mes randame ir tas, kurios sako: šitas daiktas priklauso A., šitas — B. Argi tat ne pozitingi dalykai? Argi čia skelbiama metafizinės sąvokos? Tai juk yra tikro gyvenimo faktai, kai aš sakau: šitas švarkas, šitie batai yra mano nuosavybė, ir niekas negali jų liesti, atimti iš manęs.

Tą pat reikia pasakyti ir dėl politinės subjektingosios teisės: arba aš jos neturiu, arba aš ją turiu, ir tada ji yra ne metafizinė, bet pozitinga sąvoka: aš laisvai kalbu, rašau, veikiu ir t.t. dėl to, kad turiu teisę kalbėti, rašyti, veikti, bet, pirmiausia, ne pareigą prieš visuomenę.

Seniau pareigą turėjo pirmučiausia vergai, baudžiauninkai ir laisvi asmens, suvaržyti priklausomumo sąlygomis tam tikrai visuomenės grupei. Kelių tūkstančių metų žmonijos pastangos buvo aukojamos varžantiems asmenį pančiams nu-

mesti. Jei milijonai žmonių faktiškai dar ir dabar gyvena tokioje nelaisvės padėty, tas nereiškia, kad ir visiems kitiems reikia grįžti į tokią pat padėtį. Reikia ieškoti kelio, reikia rasti priemonių, kaip galima būtų padėti esantiems ekonominėje nelaisvėje žmonėms iš jos išsigelbėti.

Tvirtinimas, kad kiekvieno asmens padėtis visuomenėje sudaro jam tiktai socialinę pareigą, arba uždeda jam socialines funkcijas, yra iš tikrųjų nerealus, nes žmogus yra ne tik pareigai atlikti, — jis rūpinasi ir savo interesais, jis turi ir teisių.

Nuosavybės teisė yra aiškus pozitingas faktas; joje negalima matyti vieno valią aukštesnę už kitų: valios lygios, tiktai toms valioms yra suteikta įvairių įgaliojimų, duodamų ne kurio nors vieno asmens jėgos, bet visų sukurtos objektingosios teisės.

Nuosavybė yra netik socialinė funkcija, bet ir subjektingoji teisė: jei aš turiu drabužį, tad pirmiausia turiu teisę netrukdomas jį vilkėti; pirmiausia „aš turiu teisę", o jau paskiau eina „aš privalau". „Aš turiu" yra taip pat realus dalykas, kaip ir „aš privalau". Kas kelių tūkstančių metų žmonių pastangomis įgyta, tas turi rimtą realų pagrindą.

Laikyti juridinį asmenį ir valstybę metafizine sąvoka yra gryna nesąmonė. Einant prof. Duguit samprotavimu, reikėtų visa teisė laikyti metafizika, nes ji lygiai taip, kaip juridinis asmuo yra ne materialinis, apčiuopiamas dalykas, bet žmogaus sielos kūrinys. Juridinis asmuo ir valstybė yra visai realus dalykas lygiai taip, kaip yra realus dalykas objektingoji teisė, esamoji visuomenės sąmonėje, kurią prof. Duguit pripažįsta ir kuri, pasak jo, sudaranti socialines pareigas. Todėl nė negalima tvirtinti, jog įstatymai yra tik daugumos balsavimo rezultatai: prie jų turinio sudarymo prisideda tam tikru būdu ir mažuma, ir įstatymas yra viso parlamento darbo ekstraktas. Socialiniame gyvenime yra būtino reikalo saugoti tam tikros taisyklės, kurios kartais atrodo realiai nevykdomos, bet iš tikrųjų yra vykdomos, yra elgiamasi taip, kad tos taisyklės nebūtų peržengtos.

Jei pozitingas yra dalykas juridinis asmuo, būtent ir valstybė, tai taip pat pozitingas dalykas ir jo organai ir jų kom-

petencija. O ta kompetencija yra tokia, kad jai yra duodamas vardas suvereninė valdžia. Pats prof. Duguit sako, kad valstybės organai privalą tarp kito ko konstatuoti objektingąją teisę, o objektingosios teisės konstatavimas yra jos kūrimas, ir tat yra suvereninės valdžios savumas.

Nesutinkant su prof. Duguit juridinėmis išvadomis, reikia tačiau pabrėžti jo nurodymą į nuosavybės ir valstybės valdymo teisės didelę socialinės funkcijos reikšmę toms sąvokoms pilniau ir giliau apibrėžti. Tiek individui, tiek kolektyvui negalima perdaug krypti vienon pusėn vykdant tiktai savo teises; reikia nuolat atsiminti, kad tos teisės turi būti vykdomos vardan socialinių pareigų ir funkcijų.

Priedelis.

Teisė istorijos gyvenimo kūrinys.

(Įžanginė paskaita Aukštuosiuose Mokslo Kursuose).

Kiekvienas mūsų yra skaitęs „Robinzono Kruzės“ knygą, arba bent iš kitų pasakojimų susipažinęs su jos turiniu. Robinzonas Kruzė, jūros bangų išmestas ant negyvenamos jūrų salos, gyveno pats vienas. Jis ima sau maistui visa, ką randa tinkamą saloje, stato sau gyvenamąją trobelę iš tos medžiagos, kurią pajėgia tam tikslui pritaikyti, taiso sau patalinę tokią, kokią sugeba minkštesnę padaryti iš esamų saloje daiktų ir t.t. Jo gyvenimas eina taip, kad nėra progos kilti minčiai, abejai dėl to, ar jis turi teisės vieną, arba kitą daiktą — augalą, vaisių — pasiimti ir juo pasinaudoti, vieną arba kitą darbą atlikti. Jo pasielgimas pareina vien nuo gamtos ir jo paties jėgų, nuo to, ar jis įstengia padaryti tą, ką nori padaryti.

Talentingo autoriaus aprašymas, kaip Robinzonas Kruzė pats vienas aprūpindavo visus savo reikalus labai naudingas yra jaunimo savaimingumo jausmui auklėti, bet jis neatitinka tikram žmonių gyvenimui. Žmonės, apskritai imant, gyvena ne paskiri, bet grupėmis, kuopomis. Paskiras žmogus yra persilpnas įstengti apsaugoti tarp nepalankių gamtos aplinkybių savo gyvybei. Pačiose pirmosiose gyvenimo dienose jis net silpnesnis šiuo atžvilgiu už kitus gyvulius. Kumeliukas, veršiukas arba viščiukas, vos tik atsiradę, tuoj patys pajėgia atsistoti ant kojų, patys pasiieško maisto — pirmuoju du — iš savo motinos pieno, trečiasis — žemėje lesalo. Kitaip esti su gimusiu kūdikiu: be kito žmogaus pagalbos jis tuoj žūtų. Tokia pat sunki žmogaus padėtis ir toliau begyvenant, beaugant. Užaugęs paskiras žmogus taip pat persilpnas kovoti už būvį. Tuo mes kasdien įsitikiname. O juo toliau grį-

šime į praeitį, juo senesnius laikus užgriebsime savo mintimi, tuos laikus, kada žmonės maža temokėjo nuveikti gamtos jėgas, juo silpnesnius mes juos rasime kovoti už būvį. Juo didesnis buvo tada reikalas jiems gyventi grupėmis, kuopomis.

Būtinai kovai su baisiais priešistorinės epochos žvėrimis žmogus rado sau pagalbos iš tokių pat žmonių, koks buvo jis pats, iš jų kuopų. Ir daug radinių, kurie priklauso priešistoriniems laikams, rodo, kad tų laikų žmonių gyventa kuopomis, bendruomenėmis. Kuopoje begyvenant vieno asmens reikalas susiduria su kito tokiu pat reikalu; vieno noras ir valia aprūpinti savo reikalą paliečia kito norą ir valią aprūpinti tokį pat jo reikalą. Viena žmonių kuopa bemedžiodama susitinka su kita, kuri nori taip pat ten medžioti. Iš to kyla ginčas, nesusipratimas, kova ir jų tam tikri padariniai — ginčo išsprendimas. Atsiranda reikalo apspręsti, kur kam kas galima (leista) daryti, kur kam kas negalima, žiūrint ne jų jėgų, bet kitų interesų. Kalbame — tas teisėtai, tas neteisėtai padaryta, tas dorovinga, tas nedorovinga. Viso žmonių lavinimosi pamatas yra visuomenė; savo gyvenimo tikslo žmogus pasiekia tik visuomenėje gyvendamas. Visuomenėje žmonėms begyvenant gema dorovės ir teisės sąvoka. Dabar mes nuo mažens taip priprantame prie dorovės ir teisės sąvokų, kad mums rodosi dorovės ir teisės įsakymai toki pat visuomet buvę ir būsią, kokius mes dabar juos patiriame. Pažiūrėkime, ar tikrai taip. Kultūros istorijos, lygiai ir teisės istorijos tyrinėtojų surinkta ligi šių laikų užtenkamai faktų, kurie duoda mums medžiagos istorinių laikų įvairių periodų dorovei ir teisei apibrėžti bendrais bruožais. Siekdami ankstybiausių laikų, kurių rasta šiokių tokių pažymių, mes randame žmones kuopomis begyvenančius, bendrai savo reikalus aprūpinančius, bendrai turtą bevaldančius. Senų senovėje žmonės mito tuo, ką jie gaudavo iš medžioklės, žuvininkystės, augalų vaisiais ir šaknimis. Tada susijungimas darbui buvo nepastovus, atsitiktinas, todėl ir grupių bendras gyvenimas buvo palaidas. Ilgainiui, žmogui pasiseka prijaukinti gyvuliai, padaryti jie naminiai. Žmogus užsiima gyvulių auginimu ir ganymu, norėdamas turėti pastovesnį savo gyvybės laidą. Bet ir gyvulių auginimas ne visai laiduoja žmogui maistą, ir užlai-

kymą. Ilgainiui imasi žmogus žemelę kasinėti, ją dirbti. Ji pastovi ir dėkinga. Jei kas ją myli, gerbia, kultūrina, išdirba, tam ir ji gausingai atsilygina, taip kad ir žmogui ir jo laikomiems gyvuliams laiduojamas maistas. Žemės darbo ir gamtos vaisiai įvairūs. Iš to pareina mainai ir prekyba. Žmogaus darbas gamtos ir žemės darbo vaisius pritaiko savo reikalams juos perdirbinėdamas ir suteikdamas jiems kitokią formą. O tam perdirbimui ištobūlinti pasiseka pasikinkyti gamtos jėgos: vanduo, garas, paskiau elektra. Tuo būdu plečiasi ir didėja pramonė. Ateina pramonės ir prekybos klestėjimo laikai. Žmogaus gyvenimo didžiausias rūpesnis yra gyvybės apsaugojimas. O gyvybė apsaugojama tam tikrais materialiniais daiktais. Tuos daiktus lengviau pagaminti žmonėms gyvenant ir dirbant bendrai. Bet bendrai gyvenant ir dirbant atsiranda reikalų, norų ir valių susidūrimų, pasipriešinimų. Iš to gema teisė. Kadangi žmonių ūkis įvairiais laikais ir įvairiose vietose nevienodas, tad iš to galime pasakyti, kad ir teisės turinys labai įvairuoja. Pažiūrėkime, ar tai tiesa?

Šeima.

Pirmiausia imkime š e i m ą, nes ji dabar yra artimiausioji ir pastoviausioji žmonių bendrojo gyvenimo forma, būtent vyro su moterim susituokimas ir savitarpio santykiai, ir tėvų su vaikais santykiai. Kai žmonės gyveno nepastoviomis grupėmis, komunomis, kai maisto gaminimas buvo nepastovus ir tik netikėto laimingo pasisekimo medžioklėje ar žuvininkystėje rezultatas, tada vyro ir moters lytinis susijungimas taip pat buvo atsitiktinis. Vaikai nepažindavo savo tikro tėvo, pažindavo tik motiną dėl to, kad ji iš gamtos įstatymų savo krūtimi vaiką penėdavo, auklėdavo ir globodavo. Tada turėjo būti motinos valdžia, ir mes randame jos pažymių, mes turime teisės būdą, vadinamą motinos teise (matriarchatas, Mutterrecht). Čia motina yra šeimos galva, tėvas stovi nuošaliau. Tokios šeimos pažymių ir dabar yra pas irokezus ir kitur. Kad seniau moterų gyvenimas su vyru buvo atsitiktinas dalykas, tą patvirtina ir toks atsitikimas: ir dabar yra vietų, kur mergina, turinti vaiką, greičiau išteka, negu mer-

gina dar apsaugojusi savo lyties garbę. Tą patvirtina kai kur esąs paprotys, kad šeimininkas vaišina svečius savo moterimis.

Vėlesniais laikais, maisto gaminimui tapus tikresniam, moteris buvo pagrobiama. Pagrobimo rezultatas yra moters pasisavinimas. Vyras tampa šeimos galva, patriarchas. Kadangi pagrobti moterį buvo pavojinga, tad vėliau pagrobimas buvo pakeistas pirkimu. Tačiau, ilgus metus jau perkant moteris dar buvo simuliuojamas pagrobimas. Pačios pirkimas ir dabar plačiai vykdomas rytuose, musulmonų visuomenėje. Ten tėvai, dažnai dar sūnui mažam esant, pradeda mokėti „kalimą“ už būsimąją jo pačią, kuri taip pat dar mažutė. Neturtingas vyras daug metų savo uždarbių likučiais moka už būsimąją pačią sutartą kalimą ir tada gauna ją, kai baigia mokėti. Kadangi pati pasigrobiama arba nusiperkama, tad pačių galima turėti kelias, kiek įstengia išmaitinti. Dėl to ten pati, beveik kaip daiktas, yra visiška pirkėjo vyro nuosavybė. Bet dauguma žmonių neturi ištekliaus daugiau kaip vieną pačią išmaitinti. To rezultatas yra vienpatystė. Vienpatystėje moters ir vaikų juridinė padėtis labai įvairi, žiūrint įvairių laikų ir šalių. Gana bus palyginus Romos teisės manus mariti ir patria potestas su šių laikų vyro su pačia, tėvų su vaikais santykiais. Ir šiais laikais pačioje Europoje moters padėtis nevienoda. Prancūzijoje, taip pat Lietuvoje už Nemuno[1] pati yra vyro juridinėje globoje, Anglijoje arba Rusuose, taip pat ir Lietuvoje tos globos nėra. Taigi susituokimo ir šeimos padėties didelis įvairumas.

Dabar mes suprantame susituokimo pamatą per laisvo pasirinkimo idėją, savitarpio pagarbos ir palinkimo jausmą, meilę. Bet lygiai kaip kiekvieno civilizacijos dėsnio, taip ir šito šaknys siekia nuožmių priešistorinių laikų ir papročių tamsumų.

Nuosavybės teisė.

Yra pažiūra, kuri skelbia, kad nuosavybė esanti žmogui įgimta, kaip gyvybė, kad ji esanti antroji žmogaus prigimtis. Tokia pažiūra yra klaidinga. Darbo normali-

[1] Dabar jau panaikinta buv. Suvalkijoj ta globa.

nis rezultatas yra tas, kad kas darbu įgyta, tas prikluso tam, kas dirbo, yra jo nuosavybė. Nuosavybė atsirado tik užvaldymo, t. y. darbo, fizinės jėgos keliu. Koks darbo būdas, toks ir nuosavybės būdas. Kada buvo bendros, niekam atskirai nepriklausomos, moters, tada ir turtas buvo bendras. Socialinio gyvenimo pradžia yra komunizmas. Jei kas vienas sau pasigamino kurį daiktą, tad jis priklauso gamintojui. Kadangi daikto pagaminimas buvo labai sunkus, tad ir darbo rezultatas — daiktas — buvo labai branginamas. Ir mes žinome, kad žemos kultūros žmonės labiau brangina daiktą, negu žmogaus gyvybę. Klajoklių ūkio metu žemė buvo bendrai gyventojų valdoma, bet žmonės jau pasiskirstę buvo giminėmis, tautomis. Iš žydų istorijos mes žinome Abraomo atsiskyrimą nuo Loto. Vienas kitam buvo pasakę: „Tu varykis su savo kaimine dešinėn, o aš — kairėn".

Kai žmonės pereina prie žemės dirbimo, žemė tampa bendruomenių, paskum šeimynų, pagaliau atskirų asmenų nuosavybė. Bendras žemės valdymas gyvuoja ir dabar įvairiose pasaulio vietose: Rusuose, Serbuose ir kitur. Miškai ir ganyklos bendrai valdomi Šveicaruose. Lietuvoje ganyklos daug kur yra bendra kaimo nuosavybė, kai kur dar ir dvarininkai turi bendro ganyklomis naudojimosi teisių. Kadangi daikto pagaminimas civilizacijos pradžioje labai buvo sunkus, tad ir darbo rezultatas labai branginamas. Romoje skolininkas galėjo būti sukapotas ir išdalintas kreditoriams, jei jis negalėdavo atlyginti skolų, o jei būdavo vienam skolingas, tad šis galėjo skolininką vergijon parduoti arba savo vergu paversti. Išlaikymas žmogaus taip sunkus, kad jam negalint dirbti dėl senatvės jis buvo nužudomas. Ne tik daiktai yra žmogaus nuosavybės teisės objektai, bet ir žmonės — vergai. Ir dešimtyje Dievo įsakymų mes turime uždraudimo geisti svetimo tarno arba tarnaitės, t. y. vergo arba vergės, kadangi ji yra svetimo žmogaus nuosavybė.

Palaikų paveldėjimo teisė.

Seniau negalėjo būti šitos teisės ypač dėl to, kad nuosavybės teisės nebuvo, o paskiau dėl to, kad savi daiktai būdavę sudedami į kapus, arba sudeginami kartu su savininko kūnu.

Paveldėjimo teisė priklauso pirmiausia šeimai, o jau paskiau atskiriems jos nariams, dar paskiau — tolimesniems giminaičiams.

Asmens laisvė.

Yra teorija, kad žmogus iš savo prigimties esąs laisvas ir save galįs valdyti. Ir tik bendro gyvenimo su kitais reikalas jo laisvę aprėžia. Šita teorija yra klaidinga. Pirmais žmonijos gyvenimo laikais asmuo yra kurios nors kuopos, grupės dalis, kuri jį visiškai valdo. Kultūros darbas yra asmens paliuosavimas, suteikimas asmeniui teisių. Kultūra suteikė asmens laisvę. Senovėje asmuo visiškai priklausė valstybei, ir be to šeimai. Didelė žmonijos dalis buvo iššudoma, kai viena kuopa nuveikdavo kitą kovoje už medžioklės arba žuvininkystės teritoriją. Paskiau, ėmus dirbti žemę, buvo suprasta, kad iššudyti priešus netikslinga, kad naudingiau jie savo vergais paversti ir iš jų darbo naudą traukti. Vėliau vergų darbas pasirodė per maža našus. Vergijos forma suminkštėjo, virto baudžiava, kuriai esant darbo vaisių dalis tenka darbininkui. Dar vėliau, fabrikų pramonei besiplečiant, ir baudžiauninkų darbas pasirodė per maža našus. Baudžiavos buvo panaikintos. Juo labiau teko jos panaikinti, kad patys baudžiauninkai, kaip seniau vergai, kėlė maištus, degino dvarus. Žmogus įgijo asmens laisvę. Jis, paviršutiniškai žiūrint, įgijo teisės laisvai tartis dėl savo darbo sąlygų. Bet nuosavybės teisei viešpataujant, darbo įrankiai, tarp kita ko žemė ir kapitalas pateko į nedidelės visuomenės dalies rankas, o plačioms minioms teko tik savo kūno jėgos parduoti. Reikalas palaikyti save ir savo šeimos gyvybę priverčia darbininką parduoti savo jėgas blogiausiomis sąlygomis, kad tik šiaip taip galėtų išmisti. Teisės didžiausia problema yra pašalinimas tų nenormalumų, arba bent jų sumažinimas. Dabar amens laisvė iš tikrųjų tėra iliuzija: darbininkai dažnai esti sunkesnėje vergijoje, negu baudžiauninkai; laisvė reikia apsaugoti.

už nusikalstamus darbus taip pat įvairuoja amžių eigoje. Seniau buvo kraujo kerštas. Nukentėjusio giminė keršijo ne tik pačiam nusikaltėliui, bet ir jo giminėms. Paskiau giminių eilės, kurių tarpe turėjo būti vykdomas kerštas, pamažu ėjo siauryn. Pagaliau sustiprėjusi valstybė ima bausmę už nusikalstamus darbus į savo rankas. Patys nusikalstamieji darbai taip pat įvairuoja. Teokratijoje didžiausios bausmės skiriamos už dievų įžeidimą, žemdirbių valstybėse, pav., Romoje, pačios didžiosios bausmės skiriamos už ežių sunaikinimą ir peržengimą, monarchijoje už norą visuomenę valdyti, respublikoje už norą įvykdyti monarcho valdžią. Istorijos eigoje valstybės forma tuo būdu kinta: pirmiausia susikuria teokratija, kuri paskui pereina į pasaulinę monarchiją, o monarchijos vietą užima respublika arba apribžtos kompetencijos monarchija.

Taigi teisė keičiasi ir keičiasi istorijos eigoje. Tą galima būtų dar patvirtinti apšvietus kitas teisės šakas istorijos daviniais, būtent teismų sutvarkymą, jų tvarką civilines ir kriminalines bylas sprendžiant, apskritai prekybos teisės ir iš dalies vekselinės teisės evoliuciją, taip pat ir kitų teisės rūšių. Bet visa tat savo laiku sužinosite, studijuodami atskirai kiekvieną tą discipliną. Aš norėjau čia nurodyti, kad teisės yra istorinės evoliucijos kūrinys. Sakysim, nuosavybės teisė, kaip iš bendrų jos praeities bruožų matėme, atitinka visuomenės ūkio interesams. Todėl nenuostabu, kad dabar Lietuvoje nėra politinės partijos, kuri nereikalautų žemės reformos, t. y., kad dideli dvarai būtų išdalinti bežemiams ir mažažemiams žemdirbiams; taip pat nėra politinės partijos, kuri nereikalautų tam tikrų įstatymų darbininkų gyvenimo sąlygoms pagerinti. Teisė siekia visuomenės gerovės, kuri aukščiau minėtus reikalus padarė šios dienos aktualiais klausimais. Tie klausimai turi būti išspręsti taip, kad atitiktų visuomenės labui.

Kova dėl teisės.

Nuo senų senovės teisingumo deivė piešiama su užrištomis akimis ir su svarstyklėmis ir kalaviju. Užrištos jos akys tam, kad ji būtų bešališka, kad nebūtų jaus-

mo vedama, vien proto. Dabar su šituo nesutinkama. Iš teisėjo reikalaujama, kad jis su visų savo jausmų pagalba įsigilintų į teisės ginčą, jį išrištų ir kuo teisingiausiai išspręstų. Bet svarstyklės ir kalavijas dabar yra neginčijamos teisingumo emblemos. Kalavijas be svarstyklių yra plika jėga, svarstyklės be kalavijo yra bejėgis pageidavimas. Paimkime paprastus gyvenimo pavyzdžius. X turi žemės sklypą šalia Y. Šis beardamas priskyrė sau X-o žemės rėžį. X tyli, nepriešarauja. Koks rezultatas? Jis nuskriaustas ir Y dorovės atžvilgiu blogesnis tapo dėl to, kad neteisingą darbą atliko. O jei X būtų nedavęs jam priskirti žemės, gal būtų užtekę tik pastebėjimo, o jei ne — patraukimo tieson, — tada nei skriaudos nebūtų, nei Y grobiku netaptų.

Teisei visuomet graso pavojus iš neteisėtos pusės. Tas pavojus bus visuomet ligi bus pasaulis, kad ir kažkokios socialinės reformos įvyktų. Taigi ir kova dėl teisės visuomet turi būti. Kiekvienas kas gina savo teisę, prisideda prie teisės idėjos įgyvendinimo žemėje.

Daugeliui netenka dabar kovoti dėl teisės dėl to, kad visuomenės tvarka eina tam tikromis vagomis. Turtininko įpėdiniui netenka dirbti, bet tat nereiškia, kad žmonės galėtų gyventi nedirbdami. Sveikas bebūdamas nejauti, kad turi kepenis, plaučius, arba kitas kūno dalis. Tik suskaudus sužinai kas skauda ir ieškai būdo, kaip išsigydyti, ne vien skausmo jausmą pašalinti. Taika be kovos ir smagus gyvenimas be darbo gali būti tik dausoje, bet ne šitame pasaulyje. Taigi, kad mano subjektingoji teisė, tas, ką veikti aš įstatymo įgaliotas, įgyjama kovos keliu, lengva įsitikinti. Sunkiau išaiškinti teisės atsiradimas kovos keliu. Teisės teorijų istorijoje yra viena, kuri tvirtina, kad teisė kuriasi taip, kaip kalba, kad tautos dvasia nejučiomis ją kuria; pasak tos pažiūros, ta Romos teisės taisyklė, kad kreditorius galėjo neišsimokantį skolininką parduoti nelaisvėn taip pat susidarė, kaip ta kalbos taisyklė, kad cum tariamas su ablatyvu. Tat klaidinga ir kenksming pažiūra. Šita pažiūra k l a i d i n g a: kalbos kūrime- meno tobūlinime žmogaus dvasia nesutinka tų kliūčių, kurias sutinka teisės kūrime; čia norėdamas nuveikti tas kliūtis, norėdamas jas pašalinti, žmogus turi sąmoningai veikti. Suderinti dviejų

asmenų priešingi interesai yra labai sunkus dvasios darbas. Toliau. Kuri nors teisė atgyveno savo laiką, kuri nors įstaiga jau netinka gyvenimo sąlygoms, bet jos dar laikomos surištų su jomis interesų, kurie priešinasi atmainai. Tos atmainos negali įvykti be kovos. Visi istorijos teisės įgijimai, vergijos, baudžiavų panaikinimai, žemės nuosavybės teisė ir kt. pasiekti kovos keliu. Teisės gimimas sujungtas su dideliais skausmais, kaip ir žmogaus gimimas.

Ta pažiūra k e n k s m i n g a: ji auklėja žmonėse inertingumą, pasingo elgimosi ūpą, tolerantingumą to, kas yra negera ir turėtų būti pašalinama. Žiūrint to, kaip dabar, kuriama teisė, tvirtinama, kad teisė kuriama arba valdžios įsakymu, arba sutartimi. Bet pati teisės pradžia šitais jos kūrimo būdais negali būti išaiškinta. Kad valdžios įsakymus leistų teisę, reikia, kad valdžia būtų pripažinta, reikia, kad įsakytojui būtų pripažinta teisė leisti juridines normas. Kitaip gausime tik įsakymą, pasidavimą iš baimės. Be to teisė iš pradžių vaizduojama kaip Dievo kūrinys. Net despotijoje viešpats savo paliepimus teisina, pamatuoja teisingumo reikalais. Sutartis taip pat negali būti pripažinta teisės kūrėja dėl to, kad norint ją pripažinti tokia, reikia, kad sutarties privalumas jau būtų pripažintas, tuo būdu mes atsiduriame užburtame rate (circulus vitiosus). Sutarties kelias teisės atsiradimui taip pat nepriimtinas, kaip kalbos atsiradimui.

Dabar teisė kuriama ir ugdoma sąmoningu darbu, žiūrint esamųjų teisės netikslumų. Bet kaip atsirado teisė? Sąmonei reikia jos objekto. Kaip buvo tada, kai jo nebuvo? Argi teisė prigimta? Prileidimas, kad teisės turinys prigimtas yra grįžimas prie prigimties teisės, kurią mes atmetėme. Prileidus prigimtų juridinių normų buvimo reikalingumą, turėtų pirmiau atsirasti atitraukti teisės dėsniai. Tuo tarpu teisė gema konkretine forma. Neišlavintas žmogus žino tik atskiras teises, o atitraukta apskrita teisės sąvoka jam nesuprantama. Teisė iš pradžių net neatsiskiria nuo tikybos ir dorovės. Koranas ir dabar yra dorovės, tikybos ir teisės normų sujungimas. Tai kaip gi galų gale atsiranda teisė? Tikriausia bus taip: žmogaus valia yra dvasios išsilavinimo vartai. Pirmu interesų susibūrimo atsitikimu žmogus pasielgė kaip įmanė.

Antru tokiu pat atsitikimu pasielgė taip pat, nes jam buvo lengviau ginčas išspręsti atsiminus aną pirmąjį kartą. Tuo būdu atsirado pasielgimo paprotys, kuris buvo kovos už reikalus ir interesus vaisius. Tuo būdu susidarė ir išsilavino noras to, kas smagu ir nenoras to, kas nesmagu — valia. Gyvenimo sąlygos vienodos ir santykiai tarp pirmųjų laikų žmonių nepainūs, žmonės labai paprastai gyvena. Sąmoningos minties neišsilavinimas, mažas įspūdžių skaičius, pamėgdžiojimo palinkimas veda prie to, kad žmogus elgiasi taip, kaip kiti. Kam nors pasielgus kitaip, kyla nesmagumas, pyktis ir paskui pasielgimas jau sąmoningai darosi privalomas, nes visiems geriausia atitinka. Pačią teisės atsiradimo pradžią žmonės pamiršta, turi reikalo su susikūrusia teise ir jos pradžią randa dievų paliepimuose.

Teisės įžeidimas iš tikrųjų visuomet yra ir asmens įžeidimas. Kovoti dėl teisės yra kiekvieno pareiga: 1) sau pačiam ir 2) visuomenei.

Kova dėl teisės — sau pačiam pareiga.

Mano teisės įžeidimas rodo mano asmens negerbimą, yra amoralis pasielgimas. Jei aš į jį nereaguoju, jei aš apsileidžiu, neteisė įsigyvena, o teisė naikinama. Jei visi taip elgtųsi, teisė žūtų ir visuomenė negalėtų gyventi. Kova dėl teisės yra pareiga norint savo paties gyvybę apsaugoti. Savo gyvybės apsaugojimas yra vyriausias gyvenime dėsnis. Bet žmogui svarbu ne tik fizinė gyvybė, bet ir dorovinis asmuo apsaugoti, o dorovinio asmens būvio apsaugojimo sąlyga yra teisės apsaugojimas. Be teisės žmogus virsta gyvuliu. Romoje vergas buvo lyginamas su gyvuliu. Taigi negynimas savo teisės yra dorovinio asmens nužudymas. Įvairios yra teisės, įvairūs teisės institutai — įvairūs ir kovos dėl jų būdai ir laipsniai. Kitaip karininkas gina savo garbės įžeidimą, kitaip ūkininkas. Kitaip ūkininkas gina savo nuosavybę, negu karininkas. Ūkininko nuosavybės jausmas ypač tobulas ir jo nuosavybės įžeidimas labiausiai atjaučiamas. Karininko asmens drąsus gynimas yra jo gyvenimo pagrindinė sąlyga. Romoje ūkininkas už įžeidimą atsiimdavo nedidelę pinigų sumą, atlyginimą, o

už vagystę kaltininką vergu gaudavo. Pirklys lygiai jautriai reaguoja į savo kredito garbę.

Energijos laipsnis, kuriuo teisės jausmas apsireiškia ją įžeidus yra tikras mastas to, kaip asmuo, klasė arba tauta jaučia teisės reikšmę, kaip ją brangina. Anglas tūkstančius auksinų išleis teismo išlaidoms, norėdamas apginti savo teisę gal vieno auksino vertės. Ir tat ne bylinėjimosi liga, bet šventas savo teisės gerbimas, šventas teisėtumo jausmas.

Dabar dažniausia policija ir teismas pavaduoja piliečius teisių gynimo reikalais, bet skaudžiais atsitikimais ir inertingas asmuo išeina iš savo apatijos. Kitaip buvo seniau, kada dar valstybė nebuvo tobūlai organizuota ir žmonės patys turėjo saugoti savo teises.

Teisės įgijimas, jos vartojimas ir jos saugojimas nuo neteisės įžeidimo yra intereso klausimas; interesas yra subjektingas teisės pamatas. Bet teisė sujungta su pačiu asmeniu, todėl pasikėsnimas ant mano daikto yra pasikėsinimas ir ant mano asmens.

Sveiko teisės jausmo yra du pažymiu (du kriteriju):

a) susierzinimas, kentėjimo jausmas, kai teisė įžeidžiama,

ir b) drąsa ir pasiryžimas ją ginti, atremti užpuolimą.

Kentėjimo jausmas, žinoma, nevienodas; jo laipsnis pareina nuo asmens jautrumo ir teisės svarbumo.

Pasiryžimas ginti teisę irgi nevienodas; laukinis žmogus su karštu ūpu atremia teisės įžeidimą, civilizuotas — šaltu, bet pastoviu ūpu gina savo teises. Anglas keleivis, — sako, — kelias dienas pasiliks viešbutyje ginčytis, ginti savo teisę, jei pasijus apgaunamas, apskaitomas.

Kova dėl teisės yra pareiga visuomenei.

Abstraktinė juridinė norma yra pamatas subjektingos teisės, žmogaus įgaliojimo taip ar kitaip veikti. Bet subjektinga teisė ne tik gauna savo gyvybę ir jėgą iš objektingos, bet ir grąžina jas jai, t. y. objektingai teisei suteikia gyvybę ir jėgą. Teisės esmė glūdi jos veikime, jos vykdyme, o valdymas atliekamas subjektingos teisės. Jei objektinga norma niekuomet nevykdoma, tad ji nereikalinga, nyksta nuo nevykdymo — de-

suetudo. Viešosios ir kriminalinės teisės vykdymas dabar yra valstybės valdžios pareiga, privatinės teisės vykdymas atskirų amenų atliekamas. Tad objektingos ir subjektingos teisės santykis panašus yra į kraujo širdimi cirkuliavimą.

Viešosios teisės vykdymas pareina nuo valdininko tikro savo pareigų ėjimo, o privatinės teisės vykdymas — nuo tų motyvų įtakos, kurie spiria asmenį ginti savo teisę, t. y. nuo asmens intereso ir teisės jausmo. O jei teisės nevykdyti, tad koki bus rezultatai? Jei vienas bėga iš karo lauko, to nežymu, o jei daugelis taip padarys, arba net dauguma, kas bus? Jei sauvalė ir neteisėtumas drąsiai kelia galvą, tas rodo, kad asmens, kuriems pavesta saugoti įstatymai, nevykdo savo pareigų. Privatinėje teisėje kiekvienas turi įgaliojimų ginti įstatymus. Kas gina savo teisę, tas gina ir apskritai teisę. Jei šeimininkas nedrįsta reikalauti, kad samdininkas dirbtų apsiimtąjį darbą, jei kreditorius nedrįsta saugoti savo skolos gavimą iš kaltininko, o pirkėjas reikalauti, kad svarstyklės būtų tikros ir kaina neperdaug didelė ir t. t., tad atsiranda ne tik pavojus ideališkam įstatymo autoritetui, bet ir pavojus realinio gyvenimo tvarkos išnykimo. Iš įsakymų „nedaryk neteisėtai", ir „neleisk neteisės" didesnės vertės privalo būti pastarasis dėl to, kad energingas pasipriešinimas tikriau sulaiko žmones nuo neteisėto pasielgimo, nekaip įstatymas. Taigi asmuo, gindamas savo teisę, gina ir įstatymą, veikia visuomenės labui. Tat yra jo pareiga visuomenei. Kiekvienas iš mūsų yra ir turi būti kovotojas už teisę dėl visuomenės labo.

Vis tiek, kurių motyvų vedamas kovotum dėl teisės, kad tik kovotum. Imkim sutuoktuves: vienas veda (viena teka) meilės vedamas, kitas lyties jausmo, trečias patogaus gyvenimo, ketvirtas godumo, bet visi tie motyvai eina prie vieno rezultato — šeimos sudarymo. Taip lygiai ir kovoje dėl savo teisės; vienas kovoja savo ietereso spiriamas, kitas — kentėjimo dėl teisės įžeidimo, trečias — pareigos jausmo. Bet pozitingas rezultatas vis tas pats — teisės apgynimas, teisėtumo viešpatavimo saugojimas.

Mes palietėm kovos dėl teisės motyvus ir matėme, kad tat yra reikalai (interesai), asmens ir jo būvio sąlygų apsaugojimas ir teisės idėjos gynimas. Vis dėlto visi kiti motyvai at-

sispiria galų gale į interesus. Kinta interesai, reikalai, kinta ir teisės. Nuosavybės teisės šaltinis yra darbas; ne tiktai rankų darbas, bet ir proto. Ne tiktai tas turi visišką nuosavybės teisę, kurs dirbo, bet ir jo įpėdiniai, nes negalima uždrausti darbininkui taupyti uždirbamas turtas ir paskum perleisti jis savo vaikams dar gyvam esant, arba po savo mirties. Bet kapitalo ūkio tvarkoje, per ilgus laikus didelių turtų savininkais tampa ne tie, kurie dirba, bet visai kiti žmonės; biržų lošimai, spekuliacija akcijomis, pramonės tvarka leidžia lobti tiems, kurie nedirba. Ypač šis karas daug ką įgalino taip elgtis ir pajudino iš pamatų nuosavybės gerbimo jausmą. Tačiau tat turėtų būti akstinas teisės turinio keitimui, naujų įstatymų leidimui, o iki jie neišleisti, kol veikia senieji įstatymai, jie turi būti vykdomi. Kur suprantama, kad bendra teisė gina ir savo teisę ir atvirkščiai, kad savo teisę ginant ginama ir abstraktinė teisė, įstatymai, ten viešpatauja teisėtumo jausmas ir negali būti atsitikimų, kad minia prijaustų nusikaltėliui, plėšikui, kaip atsitinka, pav., Rusuose.

Tautos teisės jausmas yra brangiausias turtas, kurį valstybė privalo saugoti ir auklėti. Šitas darbas yra didžiausias ir svarbiausias valstybės vidaus politikos uždavinys. Sveikas, tvirtas atskirų asmenų teisės jausmas sudaro didžiausią valstybės jėgos šaltinį, tikriausią jos būvio laidavimą. Teisės jausmas ne mokykloje auklėjamas, bet teisingumo dėsnio vykdomas visuose gyvenimo santykiuose. Valstybės organai privalo patys eiti įstatymo keliu ir nevaržyti piliečiams jų teises ginti įstatymais einant, vis tiek, kas tas teises įžeistų, valdininkas ar privatinis asmuo. Jei kovai dėl teisės užkirstas kelias, šalyje įsigyvena tokie papročiai, kurie veda ją į pražūtį. Bendru atžvilgiu palyginę šalis su viena kitomis, mes aiškių patvirtinimų randame. — Didieji Kinai su savo bambukais ir rykštėmis nėra taip gerbiami, kaip mažoji Šveicarija. Seniai pasakyta „vim vi repellere omnes leges, omniaque iura permittunt", (jėga jėgą atremti visi įstatymai ir visos teisės leidžia). Taip pat neginčijamos teisybės išreikštos žodžiuose „savo veido prakaitu įgysi sau kasdienę duoną", ir „kovoje įgysi tu savąją teisę".

RODYKLĖ.

Abraomas 241.
Absoliutus 140, abs. teisė 146, 191; abs. pareiga 191.
Absoliutinė valdžia 97, absoliutizmas apšviestasis 69, 81.
Abstraktinis žinojimas 47.
Administracija 75; adm. t. 10. 160,
Ahrens 16.
Aiškinimas įstatymo 187—189; aišk. autentinis 189.
Aktingas 139, 140.
Aksioma 9, 15, 170.
Allachas 131.
Analogija 42.
Anglai 78; Anglija 60, 84.
Anima servilis 201.
Antitezė 40, 48.
Appetitus societatis 170.
Aplinka 48.
Apriorinis 9.
Apsigynimas 66.
Aristokratija 76, 82.
Aristotelis 8, 40, 52, 76, 105.
Asmens laisvė 69, 70, 74, 75, 79, 80, 242.
Asmens laisvės teorija 113, 114.
Asmens nuomonė 205.
Asmens nuosavybė 69.
Asociacija 35.
Atėnai 81.
Atgimimas 14.
Atstovas 57, 78; liaudies atstovybė 58, 61; tautos atstovybė 73; arist. atst. 84.
Aulus Agerius 141.
Austro-Vengrija 58.
Autonomija 87.

Bajorų luomas 73.
Baltrušaitis Jurgis 217.
Balsavimas 72.
Barbarai 13, 48, 50.
Baudžiamoji teisė 160.
Baudžiava 63, 124, 181.
Baudžiauninkai 60, 180.
Bausmė 198, b-ės teisė 243.
Bažnyčia 64, 67; bažnyčios valdžia 54, 184; bažn. privilegijos 184.
Bendri klausimai 12.
Bendras teisės mokslas 11.
Bendra teisės teorija 13.
Bendras žemės valdymas 241.
Bendrovės 45, 218; akcinės b-vės 219.
Bentamas 65.
Berthas M. Ed. 233.
Biologija 46.
Biša Ksavje 41.
Bliunčli 10.
Bodenas (Bodin) 52, 55, 56.
Bogdichanas 130.
Bogišič 185.
Bolševikai 230; bolševikų diktatūra 99, 100.
Brincas 219.
Bundesstaat 58.
Burbonai 57.
Buržuazija 229.

Centralizuota valstybė 67, 68.
Centralinė valdžia 85.
Cenzas 85.
Cicero 137.
Ciklas 10.
Civis romanus sum.
Civilinė teisė 10, 112.
Communis opinio doctorum. 13.
Corpus juris civilis. 13.

Daiktai 153; daiktų teisė 160.
Darbdaviai, darbininkai 124.
Dedukcijos metodas 9, 117.
Definicija 48.
Deklaracija žmog. ir pil. t. 70, 181, 232.
Demokratija 76, 81 — 82, 98 — 103, dem-nė atstovybė 84.
Dėsnis 9, 49, 78, 211.
Despotija 77, 79—80, 83, 103, 201.
Desuetudo 167, 248.
Deterministai 210.
Diados 48.
Didžioji Prancūzų Revoliucija 62, 70, 91, 172.
Didysis karas 98.
Digestai 224.
Dievo pasižadėjimas 131.
Dievai ir jų ypatybės 130—131.
Diferenciacija 50, 63.
Diktatūra 98—102.
Dinamika 49.
Disciplina 11.
Diskrecijos teisė 95.

Dispozicija 140—142.
Dogmatizmas 10, 14; dogmatiškas t. aiškinimas 173.
Donellus 14.
Domėnai 50—52, 55.
Dominium 225; dom. directum ir eminens 53.
Dorovė 118, 123, 238; dorovinė valia 109, dorovinė norma 110, 125.
Draudimas 137.
Duguit L. 60, 223.
Durkheimas Em. 36—37.
Dvasia 119, dvasios veiksnys 44.

Ekonomijos įstatymas (dėsnis) 214.
Ekonominė nelaisvė 236.
Eksploatacija 89.
Elementai 9, 15, 51.
Ellada 52.
Emocijos 132, 139, 174; norm. — atrib. emocijos 132.
Empyrinis 15.
Enciklopedija, enciklopedizmas 10.
Engelsas 229.
Etos (dorovė) 107, etikos normos 107.
Euklidas 227.
Evoliucija 44—50, 81.
Existenzminimumas 121.

Faktoriai (veiksniai) 44.
Fatumas, fatalizmas 212.
Federacinė respublika 80; federacijos vyr. teismas 92; darbo fed-ja 102.
Fenomenai 36.
Feodalas 14, 184, feodalinė tvarka 54—56, 67—68; feodal. teisė 13; feod. valdymas 80.
Fetišizmas 47, 49.
Fikcija 54.
Finansai 67, fin. teisė 10, 160.
Fizinis asmuo 144—145.
Friedlaender 16.
Fructus civiles 53.
Fulje 213.
Funkcija 12, 46, 55—58, 76; valstybės f-os 65—67, 72—75, 192; socialinė f. 235, 237.

Gajus 13, 169.
Galėjimas reikalauti 110 — 113, 140, 144, 146.
Galilėjus 15.
Gamtos dėsnis 42.
Garantijos (teisėtumo) 90—96.
Garbės teismas 207.
Generalinis streikas 230.
Gėrybės nematerialinės 153; gėrybių padalinimas 98.
Geras šeimininkas 120.
Giuijom de Grefas (Guillaume M. de Greef) 45.
Giuijo Ivas (Yves Guyot) 50.
Girke 220.
Globa 68—69.
Glossae, glosatoriai 13, 166.
Gnoseologija 12.
Graikai 75; Graikija 48, 82.
Gratianus 13.
Grotius Hugo 15, 105, 170.
Grupė 33, 35, 38, 45, 62—65, 70, 98, 115, 238.
Gyventojai 51, 60.

Hegelis 225.
Hipotezė 40, 140—141.
Hobbes T. 15, 57, 58, 68, 105, 170.
Humanitariniai mokslai 9.
Hunius 15.

Idealė teisė 168; idealai 43; idealizmas 16.
Ieškinys 149, 203.
Įgaliojimas 201.
Iheringas 96, 114—115, 119, 138, 147, 149—150, 194, 225.
Imigracija 42.
Imperium 225; imperijos valdžia 54; imperatorius 55.
Impossibilium non est obligatio 193.
Indėnai 129.
Indeterministai 210.
Indigėnai 34.
Individas 56, 38.
Individualizmas 38.
Indukcijos metodas 9, 107.
Industrija 99; industrializmas 50.
Iniciatyva 66, 69.
Instancija 88, kasacinė inst. 93, apeliacinė inst. 94.
Instinktas 48.
Institutiones 13.
Integracija 234, 48, 147—150. 180, 249.
Interesai 11; inter. juridiškai apsaugotas 114, 149, 151; laisvės int. 192.
Intuitingoji teisė 174.
Intuityvistai 210.
Įstatymas 36, 56, 62, 74, 116, 132, 166—7, 90—92, 98; pagrindiniai įst. 90—92.
Įsenėjimas 193.
Istorinė teisės teorija 16, 128; ist. t. mokslas 163; istor. t. tyrinėjimas 10, 173; istor. t. aiškinimas 187—8.
Išnaudojimas 100.
Įvykiai 9, 154; įvykių įstatymas 9.

Jausmas sielos 132—134; j. pareigos 139.

Jellinekas Jurgis 59, 121—2.
Jura novit curia 184.
Jura vigilantibus scripta sunt 198.
Jungtinis vienetas 59.
Jungtinės valstybės 58, 59, 86; Jungt. Amer. V-bės 84.
Juridinis asmuo 54, 57, 59, 144—5, 155, 218—9.
Juridinė norma 59.
Juridinis santykis 88, 131, 136, 144—147, 153—4.
Juridinė tvarka 11, 193.
Jurisdictio 67; jurisdikcijos teisė 53.
Juris prudentes, juris periti 166.
Juridinė globa 240.
Jus civile 168; jus gentium 169.
Jus teritorii 53; jus feodale 14.
Justinianas 13.

Kafrai 130.
Kalifas 131.
Kalorija 122.
Kanonų teisė, kanonistai 13.
Kantas Imm. 106, 109, 113, 170.
Kantonai 45.
Kapitalo tvarka (sistema) 69, 98—9; kapit. nuosavybė 228.
Karalius 68.
Karo jėga 66; kariška valstybė 80.
Kasta 34.
Katalikų bažnyčia 13.
Kataklizmai 71.
Kepleris 15.
Kerštо teisė 67; kraujo kerštо teisė 133.
Klajokliai 51.
Klanai 48.
Klasės 229; klasių kova 100, 102.
Klasifikacija mokslų 8, 12; kl. valstybių 41, 45, 75, 77, 80, 83, 157.
Klaipėdos Kr. 209.
Klemanso 231.
Klūbai 45.
Kolegijos 72.
Kolektyvas 35, 38.
Komentatoriai 13.
Komicijos 77.
Kompetencija 72, 85, 88, 155.
Komūnos 45, 239; komunizmas 232, 241; komunistų manifestas 229.
Konfederacija 58.
Kongo giminė 130.
Konkurencija 69.
Konfiskavimas 70.
Konstitucija 72, 84, 90—2, 207; konstitucinė monarchija 52, 84.
Kontas Aug. 8, 10, 34, 45, 49—50, 62, 220.
Konsulai 48, 77.
Kopernikas 15.
Koranas 246.
Korkunovas 115, 116, 189.
Korporacija 35, 45.
Kova dėl teisės 194, 244, 246, 248.
Kriminalinė teisė 10, 13, 203.
Kritika 185.
Kujacius 14.
Kultūra 9, 63, 67—8, 70, 75, 216—218; kultūr. mokslas 8.
Kuopos 238.
Kynai 48.

Laisvė 62, 68, 70; laisvės interesas 182; laisvės teisė 89, 70, 78, 102.
Latifundijos 99.
Legalė valia 109.
Legistai 232.
Leidimas, leidžiamoji norma 137—8.
Liaudis 35, 36; liaudies atstovybė 57, 58, 61.
Liberalinė sistema 71.
Liepimas 132, liepiamoji norma 137—8, 155.
Lietuvos veik. teis. šaltiniai 207.
Likimas 212.
Logikos t. aiškinimas 187.
Lokkas Dž. 57, 69—70.
Lombardija 14; lex lombardia 14.
Lordai 78; lordų rūmai 79, 85.
Lotas 241.

Magdeburgo teisė 166.
Magna charta libertatum 92.
Mahometas 131.
Malitiis non est indulgendum 196.
Marksas Kar. 47, 63, 229.
Materija 119; Materializmas 46; materialistai 50.
Materiarchatas 45, 240.
Mechanizmas 41; mechaniškoji teorija 38.
Menas H. (Maine) 50.
Menenijus Agripa 41.
Metafizinis teisės mokslas 12, 16; metaf. epocha 47, 49; metaf. pažiūra 210, metaf. sąvokos 227, 235—6.
Metodai 185.
Mitingas 93.
Militarizmas 50.
Miltonas 70.
Ministerių kabinetas 85, 95.
Mišrus valdymas 76, 77, 85.
Modestinas 137.
Mohlis Rob. 81—83.
Mokslas 7—10; mokslo metodai 180.
Monarchas 56, 58, 151; monarchija 52, 66, 76—7, 81—84; parlamentinė

monarchija 85; karinė monarchija 99.
Monoteizmas 47, 49.
Monteskje 52, 74—80.
Moralinė prigimtis 56.
Mos docendi italicus 13; mos doc. gallicus 14.
Motyvai 109; motyvacija 177, 183, 199, 201—202.
Muromcevas 115.
Musulmonai 131.

Nabašninkas savininkas 145.
Nacija 33.
Napoleono Kodeksas 208, 224, 226.
Naturrecht (Vernunfrecht) 15.
Neatitinkąs teisei pasielgimas 199.
Negamtinės jėgos 40.
Neminem laedit qui suo jure utitur 196.
Neorganški kūnai 43.
Nepareinamumas 55, 93.
Nervai 42.
Nesąmoningas 128.
Nevykdymas 248.
Niutonas 15.
Normatyviškas 132; normat. - atributyviškas 138, 174, 199—200.
Numerus Negidius 141.
Nuomonė viešoji 96.
Nuosavybės teisė 14, 52—56, 150 — 151, 191, 224, 231, 241.
Nusikaltėlis 133; nusikalstamieji darbai 156.

Objektas 144, 152, 159.
Objektingoji teisė 136, 226.
Ochlokratija 76.
Oligarchija 76, 103.
Orda 45.
Organai 12, 65; centralizuoti organai 86; kiti valstybės org. 72—73.
Organinis vienetas 16.
Organiškoji teorija 40; organiškas 43.
Organizmas 16, 41; organizacija 64, 133.
Organizuota prievarta 135.

Pagrindiniai dėsniai 11.
Pamėgdžiojimas 36, 37.
Papročio teisė 67, 87, 128, 139, 163—164, 167.
Pareiga 110, 131, 140, 144, 146, 152, par. sąmonė 201, reliatyvinė p. 191.
Pareinamumas 227.
Parlamentas 78, 85, 102; parl-nė valstybė 85, 98.
Partija 45, 102—103.
Paskalius 34.
Patologinė teisė 134.
Patriarchas 45, patr-nė valstybė 81—82.
Patrimonialinė v-bė 81—82.
Patriarchatas 240.
Patricijus 41.
Paulius 169, 195.
Paveldėjimo teisė 160, 242.
Pavaldinys 61.
Pereat mundus fiat justitia 126.
Peregrini 169; praetor per. 169.
Petražickis 109—110, 132—135, 139—140, 146, 149—151, 153, 180, 202.
Pikta valia 191.
Pirmapradinis varyklis 47.
Pilietis 61, 80, 96, 127; pilietinės teisės 89, 192.
Platonas 8, 76, 41.
Plebėjus 41.
Polibius 76, 77, 79.
Policinė valstybė 68, 69, 71, 87.
Politinės teisės 83, 149, 151, 192.
Politinė laisvė 89; pol-nė revoliucija 99; pol-nė taisyklė 228.
Pozitingoji teisė 161.
Pozitingoji dorovė 125.
Pozitivizmas 8.
Pozityviosios epochos 47—49.
Pradmuo 103.
Prancūzija 85.
Precedentas 164.
Prekybinė teisė 10, 160.
Prezidentas resp. 84, 86.
Priežastis 212, 214.
Prievolių teisė 160.
Prigimtinė teisė 15, 53, 56—7, 62, 68—70, 168, 172.
Prigimtoji teisė 9, 117.
Privatinė teisė 156, 158—160.
Priverčiamumas 54, 111—114, 120, 123, 203.
Privilegijos 189.
Proletarų interesai 35; prol. diktatūra 99, 100—103.
Proporcionalumas 102.
Protektoratas 60.
Psichiškoji teorija 43.
Psichologija 8, 210.
Puatje 224.
Puchta 16, 120, 163.

Racionalizmas 14, 170.
Radijaus emanacija 215.
Rasė 33.
Ratio legis 187.
Referendumas 84, 86, 99.
Refleksai 48.
Regelsbergeris 220.

Reikalai 128.
Reiškiniai 7—8, 41, 75; r-nių evoliucija 49; r-nių vienodumo įstatymas 116—118.
Reliatyvus teisės veikimas 146.
Rentgeno spinduliai 215.
Revoliucija 99, 180, 226; politinė r. 99; socialinė r. 99.
Ribota monarchija 84; ribotas valdymo būdas 79.
Rinkimai 64; rinkimų visuma 73.
Roma, romėnai 13, 47, 48, 54, 79, 149.
Russo Ž. Ž. 39, 57, 70, 170.
Rusų Teisybė 164.
Rusija 51, 71, 73.
Rūšis 38.

Saksai 164.
Sandara 81.
Santykiai 11.
Savigny 16, 128, 137, 163, 219.
Savaimingumas 57, 87, 93, 127.
Savitarpio pareinamumas 233.
Savivaldybės 73, 87.
Sauvališka demokratija 76.
Schema 15.
Senatas 77, 85, 97.
Senioras 67.
Sensualistai 210.
Simboliai 199.
S. Simonas 50.
Sindikatai 45; sindikalizmas 229; sind. federalizmas 233—234.
Sintezė 11, 48—49.
Sinonimai 69.
Sistematinis teisės aiškinimas 187.
Siuzerenas 54, 60.
Socialiniai mokslai 9.
Socializmas 46, 98——100; soc. - demokratija 99, 102; socialistai 224,
Socialinis kolektyvas 63; socialinis pradas 37.
Socialinis klausimas 62, 70; soc. teisingumas 173.
Socialinė teorija 75; soc. norma 121, 233.
Socialinė funkcija (pareiga) 226—228, 234—237.
Societas humano generis 33.
Sociologija 49, 103.
Sofistai 33; sofizmas 148.
Solidarumas 227.
Spauda 93.
Specializacija 10.
Spenseris 41, 48, 50.
Sprendimas 165.
Staatenbund 58.
Staatsangehörigkeit 61.
Statula 130.
Statutas 54.
Statistikos įstatymas 49.
Steigiamoji valdžia 51, 57; steig. seimas 64, 70.
Subjektas 59, 134, 144 — 5; sub-ji teisė 134, 144, 224, 225, 235, 236; sub. t. sąmonė 161; sub. t. viešoji 88; sub. t. politinė 88, 95, 97.
Sudėtinės valstybės 86.
Sutartis 56.
Summum jus summa injuria 126, 195.
Suvalkija 207.
Suverenas, suverenumas 55—60, 96—97, 231, 235; liaudies suv. 57—58.

Šablonas normų 204.
Šeilokas 126.
Šeima 45; šeimos teisė 160.
Šekspyras 126.
Šellingas 16.
Švabų veidrodis 164.
Šveicarija 60, 86.

Taranovskis 112, 114.
Tardas G. 36—37, 48.
Tailoras 129.
Tarptautinė (tarpvalstybinė) teisė 10, 15, 160.
Tauta 35—38, 61, 163, 230—232; tautos atstovybė 73.
Tautų Sąjunga 204, 233.
Technikos normos 107.
Teisės sąvoka 11, 105, 111, 118, 131, 134—136, 144—5, 152, 238.
Teisės mokslas 9—11; t. tikslas 113, 116; t. norma 110, 125, 139.
Teisės kūrimas 11, 128; teisės forma 12; teisės subjektas 129—130, 145, 209.
Teisės filosofija 12; teis. sistema 56; t. skirstymas 11.
Teisės vykdymas 183, 190; t. tyrinėjimas 180—181.
Teisės recepcija 166; t. šaltiniai 161.
Teisės sąmonė 162—163, 182—184, 201.
Teismo praktika 162, 165.
Teisėtumas 60, 74, 88—90, 95, 127, 247, 249; teis. garantijos 90—96.
Teismas 65—66, 71, 74 — 75, 88, 92 111, 198, 206; teismo teisė 160.
Teisinė tvarka 218.
Teisingumas 126, 187.
Teritorija 51—53, 56.
Teokratija 81—82.
Tezė 48.
Thomasius Kr. 15, 118, 170.
Tikslingumo dėsnis 74, 94; tiks. idėja 173.

Tikybinė epocha 47.
Tiranija 76.
Titas Livijus 161.
Tobūla norma 142—143.
Tolstojus L. 127.
Trečias luomas 69.
Trečiųjų teismas 207.
Triada 48.
Trubeckis 164.
Trestai 219.
Turkija 79.
Turto teisė 160.
Tvanas 131.

Ukanotos erdvės 50.
Ulpianas 156, 195.
Ultima ratio 66.
Unifikacijos tendencija 175, 204.
Universitas personarum, un. bonorum 144, *222*; universitetas 67.
Usus fori 166.
Uždaviniai 8, 66—68, 71, 73.

Vaisius ysčioje nešiojamas 145.
Valdymas 65, 71, 74.
Valdančių klasė 124.
Valdžių paskirstymas 78.
Valdžios dėsnis 55; valstybės valdžia 51—54, 94, 97; v. funkcijos 55.
Vykdomoji valdžia 95.
Valia 147—148; *225*; val. laisvė 209.
Valstybė 35—36, 51; v-bė tėviškė 82; v. patrimonialinė 81—82.
Valstybės globa 170; v-bės jėga 321; teisės v-bė 82—88, 90.
Valstybės uždaviniai 88; kultūros v-bė 71.
Valstybės organai 12, 90—92, 87, 235.
Valstybinė teisė 10, 160; valst. t. mokslas 12.
Valstybių sąjunga 58, 86.
Varnkenigas 16.
Vasalas 14, 54—55.
Vekselinė teisė 10, 160.
Veiksmai 153.
Venecija 79.
Vergas, vergija 51—52, 150—153, 63, 116.
Veto teisė 79.
Vidutinių skaičių įstatymas 214.
Viduramžiai 60, 67.
Vienos kongresas 57.
Vienuolynas 67; vienuolių ordinai 35.
Viešieji patarnavimai 232.
Viešoji teisė 112, 156—160.
Vilsonas 233.
Vyriausias Tribunolas 94.
Vyriausybės kontrolė 102.
Virgilijus 39.
Vis maior 193.
Visuomenė 11, 33—36, 63; visuomenės nuomonė 93, 96.
Visuomenės sutartis 39, 53, 56—58, 68—69.
Visuomenės evoliucija 47; vis. tipas 48; vis. taisyklė 227.
Volenti non fit injuria 125, 191, 198.
Volteris 68.

Žemės reformos įved. įst. 205.
Žemietijos 73.
Žinyba 67.
Žmogaus ir piliečio teisės 181, 232.
Žmonija 38; žmonių atstovybė 89; žmonių grupės 145.
Žydai 145.

TURINYS.

pusl.

Įžangos žodis pirmai laidai. 5
Pratartis antrai laidai. 6

I.

Įvedamieji nuostatai.

1.

Kas yra teisės enciklopedija?

Mokslo metodai: dedukcija ir indukcija. Kuriuo metodu naudojasi teisės mokslas? Indukcijos metodo padarinys teisės mokslo sistyje — teisės disciplinų įvairumas. Bendrų dėsnių reikalingumas. Teisės enciklopedijos turinys gali būti dvejopas: a) supažindinimas su įvairiais teisės terminais ir įvairiomis teisės šakomis ir b) bendrų teisės klausimų aiškinimas. 7

2.

Teisės enciklopedijos istorija.

Bendros teisės sąvokos Romos jurisprudencijoje. Glossos ir glossatoriai ir komentatoriai. Teisės mokslo padėtis viduramžyje. Prigimtinės teisės teorija. Savigny ir Puchtos istorinė teisės teorija. Augusto Konto pozitingoji filosofija; evoliucijos sąvoka. Idealinės ir pozitingosios srovės teisės enciklopedijų pavyzdžiai. Teisės enciklopedijos vadovėliai Vokietijoje, Rusijoje ir Prancūzijoje. Santykis tarp teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos. . . . 13

3.

Teisės tyrinėjimo metodai.

Indukcijos metodo yra du būdai: a) stebėjimas ir b) potyris. Kuo pakeičiamas potyris visuomenės gyvenimo reiškinius tyrinėjant? Teisės praeitųjų laikų nažinimo ir tyrinėjimo būdai: glossatoriai, komentatoriai, „Atgimimo“ laikų juristai. Prigimtinės teisės teorija. Teisės istorijos sąvoka. Leibnico teorija. Monteskje ir jo „L'esprit des lois“. Savigny ir Puchtos istorinė teisės teorija. Jos kritika. Hegelio teisės ir jos istorijos teorija. Augusto Konto pozitingosios filosofijos reikšmė teisės tyrinėjimui. Karolio Markso darbų reikšmė teisės tyrinėjimui. Rudolfas von Jeringas ir jo „Geist des römischen Rechts“. Istoriškas teisės tyrinėjimo metoda. Istoriškai — lyginamasis teisės tyrinėjimo metodas. . . . 20

II.

Visuomenė.

1.

Visuomenės pradas apskritai gamtoje.

Trys būtybių kategorijos (pasauliai): neorganiniai kūnai, organiniai kūnai ir antorganinis pasaulis. Jų tarpusavinis santykis. Gam-

toje pastebimas visuomeniškumo pradas. Žmogaus kūno savumai. Jo fiziško tipo vienodumas. Jo sielos gabumai. Įvairūs žmogaus apibūdinimai. Žmonių bendravimo būtinumas: vyras ir žmona. Jo kiekvieno savumai ir iš tų savumų einąs jų uždavinių įvairumas. Indijos legenda. 29

2.

Visuomenės veiksniai.

Įvairios žmonių bendravimosi formos ir įvairūs veiksniai, kurie verčia žmones bendrai gyventi. Teorijos apie visuomenės susidarymą: Gabrielio Tardo, Emilio Durkheimo ir Renės Vormso. 32

3.

Teorijos apie visuomenės prigimtį.

Mechaniškoji teorija. Jos istorija ir esmė. Visuomenės sutartis. Šios teorijos kritika. Organiškoji teorija. Ksavje Biša nurodytas organiškosios materijos skirtumas nuo neorganiškos. Visuomenės palyginimas su organizmu. Spenserio teorija. Jos kritika: visuomenės skirtumai nuo organizmo. Psichinė teorija. Organizmų prisitaikymas prie išorinių aplinkybių. Paveldėjimas. Idėjos ir idealai. Jų reikšmė visuomenės gyvenime. Visuomenės ypatingas pažymys yra jos dvasinės pajėgos kurti idealus. Išvados. 38

4.

Visuomenės gyvenimas ir evoliucija.

Įvairios visuomenės reiškinių rūšys. Jos elementai. Visuomenės gyvenimo funkcijos; jų statika ir dinamika ir jų istoriškas išsiplėtojimas. Visuomenės evoliucija. Visuomenės įstatymai mokslo prasme (dėsniai). 45

III.

Valstybė.

1.

Valstybės elementai.

Valstybės reikšmė žmonių gyvenime. Kas yra valstybė? Jos elementai. *Valstybės teritorija.* Jos reikšmė valstybės gyvenimui. Aristotelio pažiūra. Monteskjes klimatų teorija ir jos įvertinimas. Valstybės teritorija teisės atžvilgiu pirmiau ir dabar: dominium, jus teritorii, dominium eminens ir dominium directum. Prievartos teisė. *Valstybės valdžia.* Trejopa vietos valdžia, bažnyčios ir imperijos visuotinoji valdžia viduramžyje. Centralinės suvereninės valdžios augimas. Bodeno teorija. Monarchui Dievo duotoji valdžia valdyti tėviškę. Prigimties teisės teorija apie valstybės valdžios nustatymą. T. Hobso teorija. Jonas-Jokūbas Ruso ir Didžioji Prancūzų Revoliucija. Valstybės — juridinio asmens sąvoka. Staatenbund ir Bundesstaat. Valstybės suverenumo vykdymas viduj ir santykiuose su kitomis valstybėmis. Valstybės valios išreiškimo būdai. Valstybių teisių lygybė, nežiūrint jų didumo. Protektoratas. *Gyventojai.* Trejopa gyventojų priklausomybė viduramžyje. Suvereninės valstybės gyventojų teisinė padėtis: pavaldiniai ir piliečiai. Sąvoka Staatsangehörigkeit. Tauta etnografine ir politine pras-

me. Visuomenės pasidalinimas į grupes ir jų reikšmė valstybės gyvenimui. Bendrieji visų grupių interesai. Lietuvos visuomenės analizė pasiremiant rinkimų į Steigiamąjį Seimą daviniais. . . . 51

2.

Valstybės funkcijos ir organai.

Valstybės funkcijos; jų tikslas, pasak Bentamo. Valstybės funkcijos senovėje ir vėlesniais laikais: viduramžyje, centralizuotoje valstybėje. Priežodžio: „sub rege vivere ipsa est libertas" priežastis. Apšviestojo absoliutizmo valstybės funkcijos. Policijos valstybės globa ir jos kenksmingumas. Politinės ir ekonominės laisvės teorija — laissez faire, laissez passer. Teisės valstybė (Rechtsstaat). Prigimtos, neatimamos teisės. Didžiosios Prancūzų Revoliucijos paskelbtoji žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. Jos nepilnas įsigyvenimas. Dabarties valstybės uždaviniai ir jiems atitinkamos funkcijos. Kultūros valstybė. Kas yra valstybės organai? Jų rūšys, kompetencija ir funkcijos: teisės ir pareigos. Monteskjes teorija apie valdžių padalinimą ir jos įvertinimas. 65

3.

Valstybių klasifikacija.

Jos apibrėžimas apskritai. Dėsnis imamas valstybių klasifikacijai sudaryti. Valstybių klasifikacijų rūšys: a) senovės Graikų filosofų valstybių klasifikacija ir Polibijaus pataisa jai; b) Monteskjes valstybių klasifikacija ir jo numatytoji tobuliausioji valstybės forma; c) Mohlio valstybių klasifikacija. 75

4.

Dabarties valstybių klasifikacija ir valdymo būdai.

Monarchijų rūšys. Respublikų tipai: a) Prancūzija, b) Jungtinės Amerikos Valstybės ir c) Šveicarija. Demokratinis ir aristokratinis valstybės sutvarkymas. Vienų ir dviejų įstatymų leidimo rūmų sistema. Valstybių Sąjunga. Federacija. 83

5.

Teisės įtaka valstybės organizacijai.

Teisės veikimo laipsniai istorijos eigoje: papročio teisės viešpatavimas, policijos valstybės, teisės valstybė ir kultūros valstybė. Teisėtumo garantijos valstybės funkcijas vykdant: a) įstatymo atitinkamumo žmonių teisinei sąmonei ir gyviems reikalams garantijos; visuomenės nuomonė (spaudos, susirinkimų ir draugijų laisvė), legislatūros laikas ir valstybės konstitucija (pagrindiniai įstatymai). Anglijos konstitucijos pobūdis. b) Teisėtumo garantijos teismo funkciją vykdant: viešoji nuomonė, teismo viešumas, šalių dalyvavimas, instancijos ir k. c) Teisėtumo garantijos administracijos funkcijos vykdant: viešoji nuomonė, įstatymų leidžiamosios įstaigos teisė kontroliuoti įstatymų vykdymą (parlamentarinis režimas), valstybės gynėjo teisė ir k. Valstybės valdžios autoriteto saugojimas ir to autoriteto netikras supratimas ir to padariniai. Tikslingumo ir teisėtumo dėsniai ir jų suderinimas. Valstybės valdžios apribojimas teise: prigimtinės teisės teorija. Valstybės valdžios apribojimas piliečių subjektingomis teisėmis. Valstybės, kaip visuomenės gyvenimo sątvarkos, priklausomumas teisei. . . 87

6.

Demokratija ar diktatūra?

Parlamentinės tvarkos trūkumai. Didžiojo karo metu socializacijos vykdymas gyvenime. Tų dviejų priežasčių vaisius. Jų įvertinimas. Proletariato diktatūros pagrindas ir siekinys. Tos diktatūros įvertinimas. Demokratinės tvarkos reikalingumas plačiųjų minių gerovei siekti. 98

IV.

Teisė.

1.

Kas yra teisė?

Žmogus gyvena visuomenėje. Hugo Grocijaus ir T. Hobso pažiūros į žmogaus prigimtį. Technikos ir etikos normos, jų esmė ir skirtumas vienų nuo kitų. Teisė — etikos norma. Žmonių veikimo tikslų įvairumas. Jų tikslų priešingumai ir reikalas juos suderinti. Teisės ir dorovės normos. Valios veikimo, normų reguliuojamo, elementai: motyvas, taisyklė ir pasielgimas. Skirtumas tarp teisės ir dorovės normų. Prof. Petražickio nurodytas to skirtumo pažymys: įgaliojimas reikalauti. Priemonė reikalavimams vykdyti; Jeringo teorija ir kritika ir tos kritikos įvertinimas. Teisės tikslai: Kanto teorija ir Jeringo teorija šiuo klausimu. Objektingosios ir subjektingosios teisės apibrėžimas. „Įstatymo“ terminas mokslo prasme ir kaip teisės išreiškimo būdas. Ar pastebimi teisės reiškiniu įstatymai mokslo prasme? 105

2.

Teisė ir dorovė ir jų savitarpio santykis.

Teisės ir dorovės (tikybos) normų santykis senovėje. Chr. Tomasijaus teorija apie skirtumą tarp teisės ir dorovės normų; šitos teorijos trūkumai. Ir teisė ir dorovė yra vienas tikslas; jų normų skirtumas. Atsitikimai, kada teisės normos esti priešingos dorovės normoms (fiat justitia—pereat mundus, summum jus—summa injuria). Ryškiausi pažymiai, skirią teisę nuo dorovės (volenti non fit injuria ir kt.). Šeiloko pavyzdys. Teisės ir teisėtumo reikšmė visuomenės gyvenime. 118

3.

Teisės kūrimas.

Žmogaus reikalų įvairumas. Žmonių savitarpio reikalų priešingumas ir jų susidūrimai. Priemonių tiems susidūrimams pašalinti ieškojimas. Sprendimai - precedentai. Papročio norma. Teisė - žmogaus proto padaras; istorijos faktai ir dabarties laukinių žmonių gyvenimo reiškiniai tam dėsniui patvirtinti. Teisės dvilypumas: galėjimas reikalauti ir pareiga. Prof. Petražickio psichologinė teisės kūrimo teorija: teisė yra sielos gyvenimo reiškinys, normatyviškai-atributyviška emocija 128

4.

Objektingoji ir subjektingoji teisė.

Dvi teisės termino prasmės: objektinga ir subjektinga. Juridinio santykio sąvoka. Juridinė norma Romos teisininkų supratimu.

Juridinės normos turinys dabarties teisininkų supratimu. Dvi juridinės normos dalys: hipotezė ir dispozicija. Hipotezės išreiškimo būdai. Baudžiamųjų normų dalių vardai. Juridinių normų rūšys, žiūrint jų sankcijos. Juridinio santykio elementai: a) subjektas, b) teisė, c) pareiga ir d) objektas. Juridinio santykio subjektai: fiziniai ir juridiniai asmenys. Galėjimo būti juridinio santykio subjektu apribojimai istorijoje ir dabar. Juridinio santykio teisė ir pareiga. Juridinio santykio objekto dvi sąvokos: daiktai (ir materialinės vertybės) ir veiksmai. Juridiniai faktai: įvykiai ir veiksmai. Juridiniai faktai atitinką juridinei normai ir neatitinką jai. Juridiniai aktai ir jų rūšys. Juridinis galėjimas veikti. Juridinis asmuo ir jo organai. Neatitinką juridinei normai įvykiai ir veiksmai ir jų padariniai. . . 136

5.

Viešoji ir privatinė teisė.

Teisės paskirstymas į viešąją ir privatinę. Jo pagrindas Romos teisininkų teorijoje ir tos teorijos trūkumai. Teisės paskirstymas į viešąją ir privatinę žiūrint: a) subjekto ypatybės ir b) to, kieno iniciatyvai priklauso teisės saugojimas. Tikresnis teisės paskirstymo į viešąją ir privatinę pagrindas. Dvi formos suteikimo galėti naudotis teisės objektais: padalinimas ir pritaikymas. Ryškiausi pažymiai, kurie skiria viešąją ir privatinę teisę nuo viena kitos. Kurios teisės rūšys priklauso prie viešosios teisės ir kurios — prie privatinės teisės. 156

6.

Pozitingoji (veikiamoji) teisė.

Kas yra pozitingoji (veikiamoji) teisė? „Teisės šaltiniai". To termino prasmė. Teisės šaltiniai technikine to žodžio prasme. Teisės mokslo reikšmė teisės kūrimui. Papročio teisė. Paprotys — teisės šaltinis istorijoje ir dabar. Precedentas. Teismo sprendimai — teisės šaltinis. Įstatymas — teisės šaltinis istorijoje ir dabar. Kultūringose valstybėse kokios yra būtinos sąlygos įstatymo projektui tapti įstatymu? 161

7.

Prigimtinė teisė.

Prigimtinės teisės sąvokos šaltinis. Teisingumo sąvoka istorijoje: Graikuose, Romoje, vėlesniais laikais. Racionalizmas. Jo reikšmė kultūros augimui apskritai ir teisės augimo eigoje. Racionalizmo kritika. Didžiosios Prancūzų Revoliucijos padarinių įtaka prigimtinės teisės įvertinimui. Rudolfo von Stamlero pažiūra į prigimtinės teisės idėją ir jos kritika. Teisingumo idėja ir jos tikras pagrindas ir esmė. 168

8.

Prof. Petražickio intuitingoji teisė.

Teisė—sielos emocija. Normatyviškai-atributyviškos emocijos. Skirtumas tarp pozitingosios ir intuitingosios teisės. Intuitingosios teisės reikšmė visuomenės gyvenime. Sritys, kuriose intuitingoji teisė neveikia, ir sritys, kuriose neveikia pozitingoji teisė. Sritys, kuriose veikia ir pozitingoji ir intuitingoji teisė. Jų santykis. Ko-

vos dėl teisės pagrindas ne interesas, bet tiesinės sielos emocijos. Intuitingosios teisės teorijos kritika. 174

9.

Teisės vykdymas.

Dvejopų jėgų reikalingumas teisei vykdyti. Teisės taikymas. Teisės žinojimo reikalingumas. Dėsnio „Teismas žino teisę“ (jura novit curia) reikšmė. Teisininkų (juristų) reikšmė istorijoje teisę vykdant. Metodai teisės normų turiniui pažinti, kai jis yra neaiškus: a) kritika paprastoji ir aukštesnioji, b) gramatiškas ir logiškas normos aiškinimas, c) sistematiškas ir istoriškas normos aiškinimas, d) analogija ir autentiškas normos aiškinimas. Teisės analizė ir klasifikacija. Teisės vykdymas siaura to žodžio prasme. Kas vykdo teisę. Ką reiškia dėsnis, kad niekas negali teisintis įstatymų nežinojimu. Asmens atstovavimas. Absoliutiniai ir reliatyvūs įteisinimai. Įsisenėjimas. Politinės ir pilietinės asmens teisės. Valdymo teisė, kaip valdininkų funkcija ir kaip piliečių teisė. Kova dėl teisės. Teismas. Skundai. Teisės vykdymas „bona fide“. Dėsnio: „Malitis non est indulgendum“ reikšmė. Neatitinką teisei pasielgimai ir jiems pasipriešinimai. Teisės normų įžeidimo prasmė: teismo sprendimai ir jų vaisiai. 183

10.

Teisės normų ypatybės.

Teisės normų dvejopas pobūdis: įgaliojimas reikalauti (teisė) ir pareiga vykdyti. Jų dvigubos jėgos motyvacija. Jų būtinas aiškumas ir ribotumas. Jų dorovinė reikšmė. Reikšmė patarlės: „Vim vi repellere licet“. Teisės unifikacijos tendencija. Teisės normų šablonas. Interesų susidūrimui rišti trečio asmens reikalingumas . 199

11.

Lietuvos veikiamosios teisės šaltiniai.

Šiuo klausimu reikalas skirti viešoji ir privatinė teisė. Teisės šaltinių atžvilgiu Lietuvos teritorijos paskirstymas į tris dalis (Palangos valsčius civilinės teisės atžvilgiu sudaro ketvirtąją). Bendrieji visoms dalims pagrindiniai įstatymai (konstitucija). Įstatymai, kurie palikti veikti iš seniau: a) civilinės teisės srityje, b) administracinės teisės srityje, c) baudžiamosios teisės srityje. Koki įstatymai, be konstitucijos, yra bendri visai teritorijai, įterpiant ir Klaipėdos Kraštą? Susidariusi anomalija baudžiamosios teisės srityje. . . 207

12.

Apie valios laisvę.

Veikiamoji teisė paremta valios laisve. Žmogaus veiksmų pareinamumas nuo įvairių aplinkybių. Intuicijos ir sensualizmo teorijos ir jų kritika. Determinizmas ir indeterminizmas. Reiškinių dėsniai. Priežastingumo dėsnis. Paveldėjimo dėsnis. Fatalizmas ir skirtumas tarp jo ir determinizmo. Fuljes teorija apie ribotą valios laisvę. Veiksmo pasirinkimo laisvė. Tų pažiūrų kritika determinizmo atžvilgiu. Determinizmo įrodymai ir jų kritika, žiūrint asmens jausmo ir sąmonės, kad jis yra laisvas. 209

13.

Teisės reikšmė žmonijos kultūros kūrimui.

Pirmųjų žmogaus gyvenimo šioje planetoje laikų sąlygų palyginimas su dabarties gyvenimo sąlygomis. Trys žmogaus veikimo sritys: pažinimas, menas ir kūryba. Svarbiausia sąlyga tiems veiksmams vykdyti. Teisės, juridinio asmens apskritai ir valstybės, kaip juridinio asmens, konkrečiai reikšmė kultūrai kūrti. 216

14.

Prof. Duguit subjektingoji valstybės valdymo teisė ir jo pažiūrų kritika.

Subjektingoji nuosavybės teisė (dominium) ir subjektingoji valdymo teisė (imperium): jų istorija. Prof. L. Duguit socialinės taisyklės (objektingosios teisės) teorija. Jo kritika subjektingos asmens nuosavybės teisės ir valstybės valdymo teisės; nuosavybės teisė ir valdymo teisė, kaip socialinės funkcijos. Socialinis savitarpio pareinamumas. Sindikalizmas; jo teorija ir faktas. Valstybės valdžia, kaip faktas. Visos prof. Duguit teorijos kritika. . . . 223

Priedėlis.

Teisė — istorijos gyvenimo kūrinys.

Teisė esti tik visuomenėje. Robinzonui Kruzei nereikėjo teisės. Visuomenės teisės ryšiai pareina nuo ūkio sistemos. Pavyzdžiai teisės institutų istoriško augimo: šeimos, nuosavybės teisės, paveldėjimo teisės, asmens teisės. Teisės ir teisėtumo viešpatavimui reikalinga kova dėl teisės. Pažiūra, esą teisė nejaučiamai susidarė, yra klaidinga ir kenksminga. Teisės kūrimas. Kova dėl teisės yra pareiga sau pačiam ir visuomenei. Tautos teisės ir teisėtumo jausmas yra brangiausias turtas. 238

Rodyklė 251

Turinys 257

L. U. Teisių Fakulteto leidiniai.

I.

Teisės Mokslų Biblioteka.

1. *v. Gareis Karl,* **Teisės enciklopedija ir metodologija.** Su prof. *P. Leono* prakalba. 1924 m., 65 p.
2. *Leonas Petras,* prof., **Teisės enciklopedijos paskaitos.** 2 leid. 1931 m.
3. *Leonas P.,* prof. **Teisės filosofijos istorija.** 1928. VIII+429 p.
4. *Mačys Vl.,* prof. **Civilinio proceso paskaitos.** 1924 m., 448 p.
5. *Stankevičius V.,* doc., **Baudžiamoji teisė.** 1925 m., 292 p.
6. *Gumplowicz L.,* **Sociologijos pagrindai.** Vertė *A. Janulaitis.* 1929 m., XIX+343+VIII.
7. *Jaščenka A.,* **Tarptautinė teisė,** t. I.
8. *Olivier-Martin.* **Prancūzų revoliucija ir korporatyvinė organizacija.**
9. *Girard.* **Romėnų teisės kursas.**
10. **Europos valstybių konstitucijos.**

II.

Ekonominių Mokslų Biblioteka.

1. *Moravskis A.,* doc., **Lietuvos finansai. I.** Mokslas apie valstybės išlaidas ryšy su Lietuvos biudžeto formavimusi ir vystymusi. 1925 m., 136 p.
2. *Moravskis A.,* doc. **Lietuvos finansai.** II dalis. 1925 m., 158 p.
3. *Pokrovskis N.,* prof., **Finansų mokslo pagrindai.** 1926 m., 522 p.
4. *Tugan-Baranovskis M.,* prof., **Politiškosios ekonomijos pagrindai.** Vertė doc. *P. Šalčius,* 1923 m., 329 p.
5. *Weber M.,* **Ūkio istorija.** Vertė *J. Pajaujis,* 1929 m., 308 p.
6. *Conrad J.,* **Politinės ekonomijos vadovėlis.** 1929 m., 188 p.
7. *Šalčius Petras,* **Kooperacija.**
8. *Eulenburg, Franz.* **Tarptautinė ūkio politika.**
9. *Cassel.* **Teoretinė socialekonomija.**